

नेपाल कानून पत्रिका

भाग - ५७

२०७२ मङ्सिर

अङ्क - ८

प्रकाशक

सर्वोच्च अदालत

रामशाहपथ, काठमाडौं

फोन नं. ४२५०७४२, ४२६२३९७, ४२६२३९८, ४२६२८०१, ४२५८१२२ Ext. २५१२ (सम्पादन), २५११ (छापाखाना), २१३१ (विक्री)

फ्याक्स: ४२६२८७८, पो.ब.नं. २०४३८

Email: info@supremecourt.gov.np, Web: www.supremecourt.gov.np

ने
का
प

२
०
७
२

म
ङ्
सि
र

अ
ङ्क

८

प्रकाशन, सञ्चार तथा सम्पादन समिति

माननीय न्यायाधीश श्री बैघनाथ उपाध्याय, सर्वोच्च अदालत	- अध्यक्ष
माननीय न्यायाधीश श्री दीपकराज जोशी, सर्वोच्च अदालत	- सदस्य
नायब महान्यायाधिवक्ता श्री ठोकप्रसाद सिवाकोटी, प्रतिनिधि, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	- सदस्य
अधिवक्ता श्री लक्ष्मीदेवी दाहाल (रावल) प्रतिनिधि, नेपाल बार एसोसिएसन	- सदस्य
वरिष्ठ अधिवक्ता श्री नरहरि आचार्य, अध्यक्ष, सर्वोच्च अदालत बार एसोसिएसन	- सदस्य
सहरजिस्ट्रार श्री नहकुल सुवेदी, सर्वोच्च अदालत	- सदस्य सचिव

सम्पादन शाखामा कार्यरत कर्मचारीहरू

शाखा अधिकृत श्री राजन बास्तोला
शाखा अधिकृत श्री मिनबहादुर कुँवर
ना.सु.श्री सरस्वती खड्का
ना.सु.श्री अमृत विश्वकर्मा
ना.सु.श्री लक्ष्मण वि.क.
सि.क.श्री ध्रुव सापकोटा
कम्प्युटर अपरेटर श्री अर्जुन सुवेदी
कार्यालय सहयोगी श्री कृष्णबहादुर श्रेष्ठ
कार्यालय सहयोगी श्री प्रेमलाल महर्जन

भाषाविद् : उपप्रा.श्री रामचन्द्र फुयाल

विक्री शाखामा कार्यरत कर्मचारीहरू

डि.श्री नरबहादुर खत्री

मुद्रण शाखामा कार्यरत कर्मचारीहरू

सुपरभाइजर श्री कान्छा श्रेष्ठ
सिनियर बुकबाइन्डर श्री मधुसुदनमान श्रेष्ठ
सिनियर बुकबाइन्डर श्री तेजराम महर्जन
सिनियर हेल्पर श्री तुलसीनारायण महर्जन
सिनियर प्रेसम्यान श्री नरेन्द्रमुनि बज्राचार्य
सिनियर प्रेसम्यान श्री योगप्रसाद पोखरेल
सिनियर मेकानिक्स श्री निर्मल बयलकोटी
सहायक डिजाइनर श्री रसना बज्राचार्य
बुकबाइन्डर श्री यमनारायण भडेल
बुकबाइन्डर श्री मीरा वाग्ले
कम्पोजिटर श्री प्रमिलाकुमारी लामिछाने
प्रेसम्यान श्री केशवबहादुर सिटौला
बुकबाइन्डर श्री अच्युतप्रसाद सुवेदी
कार्यालय सहयोगी श्री मोतिलाल चौधरी

प्रकाशित सङ्ख्या : २००० प्रति

नेपाल कानून पत्रिकाको उद्धरण गर्नु पर्दा
निम्नानुसार गर्नु पर्नेछ :

नेकाप, २०७२... .. , नि.नं. ... , पृष्ठ ...
(साल) (महिना)

उदाहरणार्थ : नेकाप २०७२, मङ्सिर, नि.नं.९४४६, पृष्ठ १३४५

सर्वोच्च अदालत बुलेटिनको उद्धरण गर्नु पर्दा
निम्नानुसार गर्नु पर्नेछ :

सअ बुलेटिन २०७२ ... .. १ वा २, पृष्ठ ...
(साल) (महिना)

उदाहरणार्थ : सअ बुलेटिन, २०७२, मङ्सिर – १, पृष्ठ १

नेपाल कानून पत्रिका तथा सर्वोच्च अदालत बुलेटिन
अब हाम्रो वेभसाइटमा उपलब्ध छन्

ठेगाना

www.supremecourt.gov.np

- यो वेभसाइट खोलेपछि बायाँतर्फ नेपाल कानून पत्रिका तथा त्यसको तल सर्वोच्च अदालत बुलेटिनमा क्लिक गर्नुहोस् ।
- २०६५ साल वैशाखदेखिका यी पत्रिकामा समाविष्ट निर्णयहरू पढ्न र हाल निःशुल्क डाउनलोड गर्न सकिनेछ ।

नेपाल कानून आयोगको वेभसाइटमा संविधानसमेत हालसम्म प्रकाशित अधिकांश ऐन र नियमावलीहरू नेपाली तथा अङ्ग्रेजीमा र १९१० सालको मुलुकी ऐन, न्याय विकासिनी एवम् विभिन्न ऐतिहासिक दस्तावेजहरू निःशुल्क पढ्न र डाउनलोड गर्न सकिनेछ ।

ठेगाना

www.lawcommission.gov.np

मूल्य रु.३०।-

मुद्रक : सर्वोच्च अदालत छापाखाना

विषय सूची

क्र. स.	नि.नं./इजलास/ विवरण	पक्ष / विपक्ष	विषयको सारसङ्क्षेप	पृष्ठ
१.	९४४६ पूर्ण गैरकानूनी सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचार गरेको	नेपाल सरकार विरुद्ध गोकर्ण पौडेल	<ul style="list-style-type: none"> नयाँ ऐन लागू हुनुपूर्व भए गरेको कार्यलाई खारेज भएको अर्थात् प्रचलित कानूनले कसुरको परिभाषाभिन्न समेटेको भएमा त्यस्तो कानूनको सीमाभिन्न रही कारवाही प्रक्रिया अगाडि बढाउन मिल्ने हुन्छ । नयाँ कानूनले कसुरको रूपमा लिँदैमा यदि कसुर गर्दाको समयमा प्रचलित कानूनले अपराध मान्दैन भने स्वतः त्यसले उन्मुक्ति प्राप्त गर्ने । 	१३४५
२.	९४४७ पूर्ण अंश चलन	सुन्दरीकुमारी श्रेष्ठसमेत विरुद्ध राजकुमार श्रेष्ठसमेत	<ul style="list-style-type: none"> मुलुकी ऐन, अ.बं ३० नं ले दुई वा दुईभन्दा बढी अंसियारहरुबिचमा अंशबन्डा भएको छ वा छैन भन्ने विवादित तथ्यको निर्णय गर्न एउटा निश्चित मापदण्ड निर्धारण गरेको छ । मिसिलमा उल्लेख भएका तथ्य र वस्तुस्थितिको मूल्याङ्कनबाट मात्र विवादको निरूपण हुन्छ । अंसियारबिच बन्डापत्रको माध्यमबाट वा व्यवहार प्रमाणबाट अलग भै बस्ने प्रचलन रही आएको हुँदा जुनसुकै माध्यमबाट होस् भिन्न भै भिन्न व्यवहार गरी भिन्न भएको पुष्टि हुने आधार देखिएमा अंसियारबिचको बन्डामा विवाद नउठोस् भन्नका लागि कानूनमा रजिस्ट्रेसन नभए पनि बन्डा भएको सदर हुने व्यवस्था समावेश गरेको देखिने । 	१३९४
३.	९४४८ पूर्ण उत्प्रेषण	धनकुमारी गौचन विरुद्ध पुनरावेदन अदालत, बागलुङसमेत	<ul style="list-style-type: none"> विवादरत दुवै पक्षलाई न्यायको अनुभूति हुने गरी न्याय सम्पादन गर्नु पनि न्यायका मान्य सिद्धान्तभित्रै पर्ने कुरा हो । रिट निवेदनमा उठाइएका विवादित विषयका सम्बन्धमा निवेदक र विपक्षीहरुले दिएको संयुक्त निवेदनबमोजिम आदेश जारी गर्न कुनै कानूनले प्रतिबन्ध लगाएको छैन र 	१४०४

			<p>यस आदेशबाट अन्य पक्षलाई कुनै किसिमको असर पर्ने अवस्था र स्थिति पनि छैन । यस्तो स्थितिमा निवेदक र विपक्षीहरूको संयुक्त निवेदनबमोजिम आदेश जारी गर्दा दुवै पक्षले न्यायको अनुभूति गर्ने भई पूर्ण न्याय प्राप्त हुने देखिन आउँछ, जुन संविधानको मर्म र भावना तथा पक्षहरूको चाहनाअनुकूल हुने देखिने ।</p>	
४.	९४४९ संयुक्त भ्रष्टाचार	नेपाल सरकार विरुद्ध बद्रीनाथ श्रेष्ठ	<ul style="list-style-type: none"> ■ कुनै पनि व्यक्तिको नाममा रहेको सम्पत्ति निजले गैरकानूनीरूपमा आर्जन गरेको भनी उजुरी परेपछि मात्र त्यस्तो सम्पत्ति विवादित सम्पत्ति मानिने हुन्छ । सम्पत्तिको स्रोत खुलेको नखुलेको भन्ने कुरा विवादको रोहमा अदालतको अन्तिम निर्णयले ठहर हुने कुरा भएको हुँदा विवाद पर्नुअघि जसको नाममा उक्त सम्पत्ति रहेको छ कानूनीरूपमा उक्त सम्पत्ति उसैको हुनेमा विवाद रहँदैन र त्यस्तो सम्पत्तिबाट बढे बढाएको सम्पत्ति पनि त्यस्तो व्यक्तिको आम्दानीको स्रोत बन्नै नसक्ने भन्ने हुँदैन । तर आधारभूत सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि गर्न सकेको अवस्था भने हुनैपर्ने । 	९४९०
५.	९४५० संयुक्त कर्तव्य ज्यान	नेपाल सरकार विरुद्ध शिवराज उपाध्यायसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ स्कुलबाट फर्केकी छोरीले घरभित्र पसेपछि मृतकलाई झुन्डिएको देखी एक्कासी चिच्याएपछि मात्र घटनाको बारेमा थाहा जानकारी पाएका प्रतिवादीले मृतकलाई बाँच्छ कि भनी प्रयासस्वरूप मृतकको घाँटीमा रहेको पासो काट्ने कार्यलाई आफैँमा अपराध भन्न मिल्ने हुँदैन । प्रतिवादीहरूले मृतकलाई मार्नुपर्नेसम्मको पूर्व रिसइबी थियो भन्ने कुरा अनुसन्धानको क्रममा कहीं कतै केही पनि नदेखिएको अवस्थामा त्यति नै 	९४२९

			कारणले मात्र निज प्रतिवादीहरू दोषी रहेछन् भनी बिनासबुद प्रमाण भन्न मिल्ने अवस्था नरहने ।	
६ .	१४५१ संयुक्त बन्दीप्रत्यक्षीकरण	विष्णु लामासमेत विरुद्ध जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौंसमेत	<ul style="list-style-type: none"> कार्य प्रकृतिका दृष्टिकोणबाट मूलतः प्रमुख जिल्ला अधिकारीले नै हेर्नुपर्ने तथा जिल्ला न्यायाधीशलाई नसुहाउने जस्तो देखिने उक्त अधिकारक्षेत्र तत्कालका लागि अदालतमा नसार्दा पनि संविधानको मूल मर्म र भावना पराजित हुने देखिन्छ । तथापि जब संविधानले अदालतबाहेक अन्य निकायमा विचाराधीन एक वर्षभन्दा बढी कैद सजाय हुने फौजदारी कसुरसम्बन्धी मुद्दा जिल्ला अदालतमा सर्ने भनी स्पष्ट व्यवस्था गर्दछ भने त्यस्तोमा उद्देश्यमूलक व्याख्याको कुनै गुञ्जाइस नदेखिने । 	१४३९
७ .	१४५२ संयुक्त बैंकिङ्ग कसुर	नेपाल सरकार विरुद्ध दुर्गा कार्की	<ul style="list-style-type: none"> कानूनी स्थितिको सही समझ भएको भए गलत कानूनी उपाय खोजी गरेर समय बर्बाद गर्न नपर्ने र समयमा नै कानूनको सही उपचार प्रशस्त गर्न सक्ने अवस्था रहन्थ्यो, जसले कार्यान्वयनमा सहजता र न्यायको अनुभूति वृद्धि गराउँथ्यो । कतिपय यस्तो अनपेक्षित परिणामहरू समयको अन्तरालमा अपूरणीय हुन जान्छन् । यसको जवाफदेहिता कसले व्यहोर्ने भन्ने पनि प्रश्न उठ्छ । तसर्थ नयाँ नयाँ कानूनहरू र एकै विषयमा रहेका विभिन्न कानूनहरूको बारेमा कानून कार्यान्वयन निकायका अधिकृतहरूलाई कानूनी अनुशिक्षण दिने दिलाउने नेपाल सरकार र वित्तीय संस्थाहरूले समेत गर्नुपर्ने देखिन्छ । त्यसको लागि ध्यानाकर्षण गर्नु गराउनु पर्ने देखिन आउने । 	१४६२

८.	९४५३ संयुक्त लागु औषध खैरो हेरोइन	रामबहादुर गुरुङ विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> ■ सङ्गठितरूपमा गरिने अपराधमा को कसको साथबाट बरामद भएको भन्ने कुराले त्यति महत्त्व राख्दैन । २ वा २ भन्दा बढी व्यक्तिहरूको व्यक्तिगत सम्बन्धका आधारमा श्रेणीबद्धरूपले अपराधमा संलग्न भई यस्ता अपराध हुने गर्दछन् । आपराधिक कार्यमा संलग्न भएका व्यक्तिहरूको मुनाफा आर्जन गर्ने वा प्रतिफल प्राप्त गर्ने सामूहिक उद्देश्य रहन जान्छ । यस्तो प्रकृतिको अपराधबाट कुनै व्यक्ति प्रताडित (Victim) हुँदैन । साथ साथै यस्ता प्रकृतिका अपराधहरू कसैलाई क्षति पुऱ्याउने वा हानी नोक्सानी गर्ने उद्देश्यभन्दा पनि आपराधिक लाभ प्राप्त गर्ने योजनासाथ सम्पन्न भएका हुन्छन । लागु औषधको ओसारपसार र कारोबार कुनै एक व्यक्ति विशेषको प्रयासबाट मात्र सम्पन्न हुने नभई लागु औषध सञ्चयकर्ता, खरिदकर्ता, ओसारपसार गर्ने र बिक्री वितरणको व्यवस्था मिलाउने व्यक्तिसम्मको सङ्गठित समूहबाट सम्पन्न हुने गर्दछ । यस्ता किसिमका अपराधबाट प्रयास मुनाफा प्राप्त गर्न सकिने भएको हुनाले प्राय सङ्गठित अपराधिक समूहले यस्तो प्रकृतिको अपराध गरी रहेका हुने । 	९४७२
९.	९४५४ संयुक्त उत्प्रेषण	खड्गलाल महर्जन विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> ■ प्राकृतिक स्रोतहरूको बिनास र क्षयीकरणको कारणले आज वातावरणमा प्रतिकूल असर परी मानव जीवन नै खतरामा परेको छ । प्रकृतिक स्रोतहरू भनेका प्रकृतिका अनुपम उपहार हुन् । यी स्रोतहरू मानव निर्मित नभई प्राकृतिकरूपमा प्रदत्त हुने भएबाट तिनिहरूको प्रयोग गर्दा मानव बस्ती र वातावरणमा असर नपारी भावी पुस्तालेसमेत उपभोग गर्ने गरी प्रयोग 	९४७९

			गरिनु पर्दछ । तिनीहरूको वाञ्छित र विवेकपूर्ण सदुपयोग नगरेमा स्वयम् राष्ट्र, समाज र व्यक्तिको अस्तित्व र विकास नै खतरामा पर्ने ।	
१०.	१४५५ संयुक्त अवैध रक्तचन्दन ओसारपसार	होमनाथ अधिकारीसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> कसैबाट कुनै अवैध सामग्री बरामद भएमा थाहा नपाएर राख्ने काम गरेको हो भने पनि कसुरबाट सहजरूपमा छुटकारा मिल्ने हुँदैन । थाहा पाएर गरे पनि थाहा नपाएर गरे पनि कसुर त कसुर नै हुन्छ । अन्यथा जिकिर लिने हो भने सो प्रमाणित गर्ने भार प्रतिवादीमै रहन्छ । थाहा नपाएको तथ्यको जिकिरले मात्र निर्दोषिता साबित गर्न पर्याप्त हुँदैन, तसर्थ कुनै तथ्यको गलत बुझाइबाट आफूसँग अवैध सामग्री रहन गएको हो भन्दैमा निर्दोष भनी मानिँदैन । अपितु निर्दोष भएको प्रमाण प्रतिवादीले दिनुपर्ने हुन्छ । त्यस्तो कुनै प्रमाण प्रतिवादीहरूबाट आउन सकेको देखिँदैन । पुनश्च: रक्तचन्दन स्वाभाविक रूपमा बाहिर देखिने गरी राखेको नभई जमिनमा खनी खाल्टोमा गाडेको तथ्यबाट प्रतिवादीहरूले गरेको कार्य लुकाए छिपाएको देखिँदै प्रतिवादीहरूको नियत सफा रहेको भन्न सकिने अवस्था नरहने । 	१४८८
११.	१४५६ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	डिकबहादुर लिम्बू विरुद्ध पाथीभरा बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि. समेत	<ul style="list-style-type: none"> स्वशासित संगठित संस्थाहरू कानूनी व्यक्तिको रूपमा रहेका हुन्छन् । यिनीहरू आफ्नो विनियमअनुसार कार्य गर्न स्वतन्त्र रहेका हुन्छन् । यस्ता स्वतन्त्र संगठित संस्थाहरूले कुनै अर्को व्यक्तिलाई मुद्दा चलाउने र यस्ता व्यक्तिहरूलाई कसैले विपक्षी बनाई मुद्दा दायर गर्न सक्ने अधिकार राख्दछन् । निवेदकले सहकारी संस्थाबाट कागज गरी कर्जा लिएको कुरा स्वीकार गरेको देखिएको, केहि ऋण चुक्ता गरिसकेको र मेरो ठग्ने भाग्ने उम्कने गलत 	१५०७

			नियत थिएन भनी उल्लेख गरे देखिए पनि समयमै ऋण चुक्ता नगरेकाले ऋण असुलीको लागि आफ्नो विनियममा भएको व्यवस्थाबमोजिम पत्राचार गर्नु कानूनी व्यक्तिको रूपमा रहेको विपक्षी सहकारी संस्थाको कानूनी कर्तव्य नै रहेको देखिन आउने ।	
१२ .	९४५७ संयुक्त सवारी ज्यान	नेपाल सरकार विरुद्ध वीरबहादुर लोपचन	<ul style="list-style-type: none"> ■ मोटरसाइकल दुर्घटना भई पैदलयात्रू तथा अन्य तेस्रो पक्षको मृत्यु हुन गएको नभई मोटरसाइकलमै सवार व्यक्तिको नै मृत्यु भएको प्रस्तुत दुर्घटनालाई पूर्वानुमानयोग्य लापरवाहीपूर्ण कार्य मान्न सकिँदैन । व्यक्तिगत प्रयोजनको लागि प्रयोग हुने सवारी साधन मोटरसाइकल चलाउँदा अन्य सवारी साधन चलाउँदा जस्तो तेस्रो पक्षको ज्यान जान सक्ने जोखिम कम हुने हुँदा मोटरसाइकल दुर्घटना भई कायम हुन आएको वारदातलाई अन्य सवारी दुर्घटना भै उत्पन्न हुने परिणामसँग तुलना गर्नु उपयुक्त नदेखिने । 	१५१२
१३ .	९४५८ संयुक्त सेवाबाट हटाइएको	योगेन्द्र गिरी विरुद्ध स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय, रामशाहपथ, काठमाडौंसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ अधिकारक्षेत्रको प्रश्न मुद्दाको विषयवस्तुमा प्रवेश गर्नुभन्दा पहिले नै निर्णयकर्ताले निक्क्यौल गर्नु पर्ने विषय हो । उल्लिखित सिद्धान्त तथा कानूनी व्यवस्थासमेतको आधारमा प्रस्तुत मुद्दामा स्वास्थ्य सेवा विभागका का.मु. महानिर्देशकले कानूनले नतोकेको र आफूमा नभएको अधिकार प्रयोग गरी पुनरावेदकलाई विभागीय सजाय गरी अधिकारक्षेत्रात्मक त्रुटि गरेको देखिने । 	१५२२

यी सारसङ्क्षेप नेकाप प्रयोगकर्ताको सुविधाका लागि मात्र हुन्, उद्धरण गर्नका लागि होइनन् ।

– सम्पादक

निर्णय नं. १४४६

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री दामोदर प्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री गोपाल पराजुली
माननीय न्यायाधीश श्री दीपकराज जोशी
फैसला मिति : २०७१।६।५।१
०६९-CF-०००१

मुद्दा : गैरकानूनी सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचार गरेको ।

पुनरावेदक/वादी : अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान
आयोगको तर्फबाट अनुसन्धान अधिकृत
चिरञ्जीवी खनालको प्रतिवेदनले नेपाल
सरकार

विरुद्ध

विपक्षी/प्रतिवादी : लक्ष्मीप्रसाद पौडेलको नाति,
वेणीमाधव पौडेलको छोरा गुल्मी जिल्ला,
भुर्तुङ्ग गा.वि.स. वडा नं. ६ स्थायी घर भई
हाल काठमाडौं जिल्ला, का.म.न.पा. वडा नं. ४
चुनदेवी बस्ने गोकर्ण पौडेल

- नयाँ ऐन लागू हुनुपूर्व भए गरेको कार्यलाई
खारेज भएको अर्थात् प्रचलित कानूनले
कसुरको परिभाषाभित्र समेटेको भएमा
त्यस्तो कानूनको सीमाभित्र रही कारवाही
प्रक्रिया अगाडि बढाउन मिल्ने हुन्छ । नयाँ
कानूनले कसुरको रूपमा लिँदैमा यदि
कसुर गर्दाको समयमा प्रचलित कानूनले
अपराध मान्दैन भने स्वतः त्यसले उन्मुक्ति
प्राप्त गर्ने ।

(प्रकरण ८)

- अनुसन्धान अधिकृत तोकिनु वा परिवर्तन
हुनु भनेको एउटा स्वाभाविक प्रक्रिया
हो । कुनै कर्मचारी सँधै सोही पदमा रहिरहन
नसक्ने हुँदा उसको सरुवा तथा बढुवासँगै
रिक्त भएको पदपूर्ति र अधुरो रहेको
अनुसन्धान पूरा गर्न अर्को अनुसन्धान
अधिकृत तोकनुपर्ने हुन्छ । यस्तो अवस्थामा
अघिल्लो अनुसन्धान अधिकृतबाट
गरिएको काम कारवाहीले मान्यता नपाउने
भन्न मिल्ने हुँदैन । यो नियमित र अनवरत
चलिरहने प्रक्रिया भएको हुँदा त्यसकै
आधारमा अनुसन्धान अधिकृतपिच्छे मुद्दा
सुरुदेखि अनुसन्धान गर्ने भन्न मिल्ने पनि
हुँदैन । यस्तो अवस्थामा स्वभावैले पहिलो
अनुसन्धान अधिकृतबाट भए गरेको कामले
पनि मुद्दामा त्यत्तिकै महत्त्व राख्ने ।

(प्रकरण ९)

- प्रतिवादीले राष्ट्रसेवकको पदमा बहाल
रहेको अवस्थामा गैरकानूनीरूपमा सम्पत्ति
आर्जन गरी भ्रष्टाचारको कसुर गरेको भन्ने
दाबी रहेको सन्दर्भमा जहिलेसुकै पनि मुद्दा
चलाउन सकिने प्रकृतिको कसुर हो भन्न
मिल्ने हुँदैन । प्रतिवादीउपर सरकारी वा
सार्वजनिक सम्पत्ति वा नेपाल सरकारको
स्वामित्व भएको संस्थाको सम्पत्ति
हिनामिना गरी भ्रष्टाचार गरेको भन्ने
अभियोग लागेको नभै गैरकानूनीरूपमा
सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचारको कसुर
गरेको हुँदा हदम्याद नलाग्ने कसुर हो भन्न
नमिल्ने ।
- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ लागू भएको
तथा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान
आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९ मा

संशोधन भएको मितिभन्दा पहिले नै अवकाश प्राप्त गरि सकेका प्रतिवादीउपर अभियोग दाबी लिएको प्रस्तुत मुद्दाको हकमा यी प्रतिवादीले अवकाश प्राप्त गर्दा कायम रहेको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९ ले तोकेको एकवर्षको हदम्याद वा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा २४क. को दुई वर्षे हदम्यादबाहेकको अन्य हदम्याद लागू हुन सक्ने अवस्था नदेखिने ।

(प्रकरण ११)

पुनरावेदक/वादीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता मानबहादुर कार्की
विपक्षी/प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू सुशीलकुमार पन्त र कृष्णप्रसाद सापकोटा, र विद्वान् अधिवक्ता हिरा रेग्मी

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प. २०६८, अङ्क १० नि.नं. ८६९७, पृ १६७५
- ने.का.प. २०६६, अङ्क ८ नि.नं. ८२००, पृ १२३५
- ने.का.प. २०६८, अङ्क ८ नि.नं. ८६६७, पृ १३२९

सम्बद्ध कानून :

- नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १४(१)
- अन्तरिम संविधान, २०६३ धारा २४(४)
- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८, दफा २०, दफा २९
- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग नियमावली, २०५९ को नियम १३
- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९, दफा २६, दफा २७, दफा २९,
- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा २४क

विशेष अदालतमा फैसला गर्ने:-

मा.न्या. श्री भूपध्वज अधिकारी –अध्यक्ष

मा.न्या. श्री कोमलनाथ शर्मा –सदस्य

मा.न्या. श्री चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.–सदस्य

यस अदालतको संयुक्त इजलासमा रायबाझी फैसला गर्ने:-

मा.न्या. श्री बैद्यनाथ उपाध्याय

मा.न्या. श्री तर्कराज भट्ट

फैसला

स.प्र.न्या. दामोदरप्रसाद शर्मा : यस अदालतको संयुक्त इजलासमा रायबाझी फैसला भई सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको

सङ्क्षिप्त विवरण एवम् ठहर यस प्रकार छ ।

तथ्य खण्ड

१. प्रारम्भिक छानबिनको व्यहोरा:

तत्कालीन प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइरालाको स्वकीय सचिवमा कार्यरत् रहुँदा प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलले भ्रष्टाचार गरी उच्चस्तरको जीवन यापन गरेको भन्ने विभिन्न स्रोतबाट जानकारी प्राप्त भई प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलको विभिन्न बैंकहरूमा रहेका खाता कारोबारको विवरणबाट निजको हैसियतभन्दा बढी अस्वाभाविक कारोबार भएको देखिन आएकाले विस्तृत अनुसन्धान गर्न आवश्यक भई अनुसन्धान अधिकृत नियुक्ति गरिएको ।

२. सार्वजनिक पद धारणसम्बन्धी विवरण:

प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलले सार्वजनिक पद धारण गरेको विवरण देहायबमोजिम रहेको देखिन्छ ।

सि.नं.	कार्यरत् कार्यालय	पद	कार्यरत् अवधि		कैफियत
			देखि	सम्म	
१	सांसद गिरिजाप्रसाद कोइरालाको स्वकीय सचिव	स्वकीय सचिव	२०५२।१०।२९	२०५४।१०।३०	सांसद् सचिवालयबाट प्राप्त विवरणअनुसार
२	प्रधानमन्त्रीको कार्यालय	स्वकीय सह-सचिव	२०५५।१।२	२०५६ जेठ	रा.प.प्रथम श्रेणीसरह
३	प्रधानमन्त्रीको कार्यालय	स्वकीय सचिव	२०५६।१२।९	२०५८ साउन ६	विशिष्ट श्रेणीसरह

३. सम्पत्तिसम्बन्धी विवरण:

पैतृक सम्पत्ति :

देहायबमोजिमको जग्गा र घर प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलको पैतृक सम्पत्तिको रूपमा देखिएको ।

जग्गा :

क्र.सं.	नाम	जग्गाको विवरण	कैफियत
१	वेणीमाधव पौडेल	गुल्मी, भुर्तुङ्गा-६ स्थित कि.नं. ४१२, ५२६, ५०९ र २९९ को क्षे.फ. क्रमशः ६-४-१-१, ०-७-१-२, ४-१४-२-१ र ३-२-३-३	२०३८।११।१ को नापीबाट कायम ।
२	वेणीमाधव पौडेल	गुल्मी, भुर्तुङ्गा-७ को कि.नं. ४१२ को क्षेत्रफल ६-४-१-१	” ”

नेपाल कानून पत्रिका, २०७२, मङ्सिर

३	पवित्रा पौडेल	रूपन्देही, बुटवल न.पा.-८ क स्थित कि.नं. १४३५ को क्षे.फ. ०-०-१०	२०४३।१।१९ मा वेणीमाधवको नाममा रु.७,०००।- मा खरिद भई २०५८।१।१४ मा निजको पत्नीको नाममा नामसारी भएको
४	वेणीमाधव पौडेल	गुल्मी, भुर्तुङ्ग-६, कि.नं. ५०८ को क्षेत्रफल २-०-०-०	रु.६०,०००।- मा मिति २०४३।१।१५ मा टेकबहादुर छन्तेललाई बिक्री गरेको
५	वेणीमाधव पौडेल	गुल्मी भुर्तुङ्ग-६, कि.नं. १७५ को क्षेत्रफल ०-११-३-३, कि.नं. १८२ को क्षेत्रफल ०-०-३-३, कि.नं. १८४ को क्षेत्रफल ०-३- १-३, कि.नं. ५२५ को क्षेत्रफल ०-२-०-३, कि.नं. ४७२ को क्षेत्रफल ०-०-२-१, कि.नं. ४८१ को क्षेत्रफल ३-१०-२-३ र कि.नं. ५०० को क्षेत्रफल ६-३-३-२	मिति २०५२।२।१४ मा रु.२,५०,०००।- मा बिक्री भएको

घर :

क्र.सं.	नाम	घरको विवरण	कैफियत
१	वेणीमाधव पौडेल	गुल्मी, भुर्तुङ्ग-६ स्थित कि.नं. ५२६ मा बनेको घर।	

सार्वजनिक पदधारण गरेपश्चात् आर्जन गरेको सम्पत्ति :

प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलले पेस गरेको व्यक्तिगत विवरण, निजले गरेको बयान तथा अनुसन्धानको क्रममा सङ्कलन गरेको कागजातसमेतका आधारमा निज र निजको संयुक्त परिवारका सदस्यहरूका नाममा रहेका चल, अचल सम्पत्ति देहायबमोजिम देखिएको ।

जग्गा :

क्र. सं.	जग्गाधनीको नाम	जग्गाको विवरण	खरिद मिति	लिखत मूल्य रु.	कैफियत
१	करुणा पौडेल	रूपन्देही, सिद्धार्थनगर न.पा.-९ख कि.नं.१२६१ क्षे.फ.०-०-१०	२०५३।४।२७	५,०००।-	मामा विष्णुदत्त शर्माबाट दानपत्र

१४४६ - नेपाल सरकार वि. गोकर्ण पौडेल

२	पवित्रा पौडेल	रूपन्देही, सिद्धार्थनगर न.पा.-९क कि.नं. २१५८, क्षे.फ.०-०-१७	२०५४।१०।२२	८५,०००।-	वेणीमाधवले खरिद गरेको र ०५८।१।४ मा पत्नीको नाममा नामसारी भएको
३	करुणा पौडेल	काठमाडौं, गोठार गा.वि.स.-८, कि.नं.६४३, क्षे.फ.०-६-०-०	२०५९।३।१९	३६,०००।-	हा.ब.
४	गोकर्ण पौडेल	काठमाडौं, का.म.न.पा.-४, कि.नं.४७, क्षे.फ. ०-९- २-३	२०५९।४।९	६,०५,५००।-	राजीनामा
५	करुणा पौडेल	काठमाडौं गोठार गा.वि.स.-८ कि.नं.७३३ क्षे.फ.०-२-२-०	२०६२।१।२६	३,५०,०००।-	राजीनामा
६	करुणा पौडेल	काठमाडौं गोठार गा.वि.स.-८ कि.नं.७३४ क्षे.फ.०-३-२-०	२०६२।१।२६	७,००,०००।-	राजीनामा
			जम्मा	१७,८१,५००।-	

घर :

क्र.सं.	घरधनीको नाम	घरको विवरण	खरिद/निर्माण मिति	मूल्य रु.	कैफियत
१	पवित्रा पौडेल	रूपन्देही, सिद्धार्थनगर न.पा.-९ कि.नं. २१५८, क्षे.फ.०-०- १७ मा बनेको घर	२०५४।१०।२२ मा वेणीमाधवले खरिद गरेको	५,०८,०००।-	लिखत मूल्य
२	गोकर्ण पौडेल	काठमाडौं, का.म.न.पा.-४, कि.नं. ४७, क्षे.फ. ०-९-२- ३ मा बनेको घर	२०६०	२६,०३,०४२।०७	आयोगबाट भएको मूल्याङ्कन अनुसार।

नेपाल कानून पत्रिका, २०७२, मङ्सिर

३	करुणा पौडेल	काठमाडौं, गोठाटार गा.वि.स.-८, कि.नं.६४३, क्षे.फ.०- ६-०-० मा बनेको घर	२०६०	१५,९९,८१२।१४	आयोगबाट भएको मूल्याङ्कन अनुसार।
			जम्मा	४७,१०,८५४।२१	

गोकर्ण पौडेल र निजको श्रीमतीको नाममा रहेको बैंक मौज्जात विवरण :

क्र.सं.	खातावालाको नाम	बैंकको नाम	खाता नम्बर	मौज्जात रु.	कैफियत
१	गोकर्ण पौडेल	एन.आई.बि. बैंक, पुतली सडक	०१२- १२३३७४० (बचत)	२,४६७।४५	२०६२।२।२९ मा
२	गोकर्ण पौडेल	नेपाल एस.बि. आई.बैंक, दरबारमार्ग	३५२५ (बचत)	१८,४३८।३०	२०६२।१।१३ मा
३	गोकर्ण पौडेल	हिमालयन बैंक लि. महाराजगञ्ज	२६०९१० जे (बचत)	-	२०६१।१०।२९ मा खाता बन्द भैसकेको
४	गोकर्ण पौडेल	हिमालयन बैंक लि. महाराजगञ्ज	२६०९१० ए (चलती)	-	२०५९।५।२७ मा खाता बन्द भैसकेको
५	गोकर्ण पौडेल	एन.बि. बैंक, पुतलीसडक	०२९९८१ (बचत)	-	२०६२।२।२५ मा खाता बन्द भैसकेको
६	गोकर्ण पौडेल	एन.बि. बैंक, पुतलीसडक	०२९९८२ (मुद्धती)	-	२०५९।६।१ मा खाता बन्द भैसकेको
७	रीता पौडेल	हिमालयन बैंक, महाराजगञ्ज	२८९०४० जे (बचत)	१,२९,२६६।५६	२०६०।३।३२ मा
			जम्मा	१,५०,१७२।३१	

१४४६ - नेपाल सरकार वि. गोकर्ण पौडेल

गोकर्ण पौडेल र निजको श्रीमतीबाहेक निजको परिवारका अन्य सदस्यहरूको नाममा रहेको बैंक मौज्जात विवरण :

क्र. सं.	खातावालाको नाम	बैंकको नाम	खाता नम्बर	मौज्जात रु.	कैफियत
१	करुणा पौडेल	हिमालयन बैंक, पुल्चोक	०९११९० ए (बचत) हाल नयाँ खाता नं. ००६००३६६००००१९	२५,३८६।४४	२०६२।२।३० मा
२	करुणा पौडेल	रा. वा. बैंक, एयरपोर्ट	१३९९ (बचत)	६१,७७७।-	२०६१।१।२६ मा
३	करुणा पौडेल	स्टाण्डर्ड चार्टर्ड बैंक, बानेश्वर	०११००४९६४-०१ (चलती)	१,४९१।२५	२०६२ वैशाखमा
४	करुणा पौडेल	नेपाल बैंक लिमिटेड, धर्मपथ	५५३७३-११ (चलती)	९,७४४।-	२०६२।३।१३ मा
५	करुणा पौडेल	कृषि विकास बैंक, बानेश्वर	२४३०१४ (बचत)	२,४८०।१४	२०६१।१।२९ मा
६	कृष्ण पौडेल	एन.आइ. बि. बैंक, पुतलीसडक	०१२-१३६२८४० (बचत)	२,९४५।९०	२०६१।१।२९ मा
७	कृष्ण पौडेल	कुमारी बैंक, पुतली सडक	10152401422401 (चलती)	७,५५२।३०	२०६२।२।१७ मा
८	पवित्रा पौडेल	रा. वा. बैंक, भैरहवा	१९४३३-१९१ (बचत)	१,८२,९६४।०४	२०६१ पुसमा
९	वेणीमाधव पौडेल	राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, गुल्मी	१६८२/१७ (बचत)	१६,४०५।६९	२०५७ पुसमा
			जम्मा	३,१०,७४६।७६	

सेयर खरिदको विवरण :

क्र.सं.	विवरण	रकम रु.	कैफियत
१	केयर इङ्ग्लिस बोर्डिङ्ग स्कुल प्रा.लि., गौशाला	२,७०,०००।-	२०५२ देखि २०५४ सम्म पटकपटक गरी गोकर्ण पौडेलको नाममा

नेपाल कानून पत्रिका, २०७२, मङ्सिर

२	अनमोल क्याटरिङ्ग सर्भिस, काठमाडौं	२,००,०००।-	२०५६ मा भाइ कृष्णको नाममा ।
३	ह्याम्स हस्पिटल प्रा.लि., त्रिपुरेश्वर	१४,००,०००।-	२०५७ मा गोकर्ण पौडेलको नाममा
	जम्मा	१८,७०,०००।-	

सुनचाँदीको विवरण:

क्र.सं.	विवरण	परिमाण	कैफियत
१	सुनका गहनाहरू	२५ तोला	
२	चाँदी	१५ तोला	

विद्युतीय उपकरणहरू :

आयोगबाट प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलको घरको मूल्याङ्कन गर्ने क्रममा देखिएका विद्युतीय उपकरणहरूको विवरण देहायबमोजिम रहेको छ ।

क्र.सं.	विवरण	परिमाण	रकम रु.	कैफियत
१	रेफ्रिजेरेटर	१	२०,०००।-	
२	माइक्रो ओभन	१	१२,०००।-	
३	वाटर फिल्टर	१	१०,०००।-	
४	इलेक्ट्रिक चिमनी	१	१०,०००।-	
५	के.ई.सी. कलर टि.भी. २१ इन्च	१	२५,०००।-	
६	सोनी सि.डी.प्लेयर	१	२०,०००।-	
७	पङ्खा	३	५,८००।-	
८	ग्यास रूम हिटर	१	७,०००।-	
९	सोलार वाटर हिटर	१ सेट	३०,०००।-	
१०	भ्याकुम क्लिनर	१	४,५००।-	
११	क्यासेट प्लेयर	१	६,०००।-	
१२	फ्याक्स	१	१५,०००।-	

१४४६ - नेपाल सरकार वि. गोकर्ण पौडेल

१३	हेलोजिन हिटर	१	२,०००।-	
१४	जेट पम्प	१	९,०००।-	
		जम्मा	१,७६,३००।-	

सवारी साधनको विवरणः

क्र.सं.	सवारीधनीको नाम	सवारीको किसिम	खरिद मिति	रकम रु.	कैफियत
१	करुणा पौडेल	बा. ९ प. १५८ नं. को मोटरसाइकल	२०५६।४।२३	९०,०००।-	
२	कृष्ण पौडेल	बा. ३ च. ९२८९ नं. को मारुती जेन	२०६१।७।१९	५,००,०००।-	कुमारी बैंकको कर्जाबाट
			जम्मा	५,९०,०००।-	

४. प्रतिवादीहरूको अनुसन्धानको क्रममा भएको बयानः

म राजनीति पेसामा लागेको हुँदा केही समय नेपाली कांग्रेस पार्टी सभापतिको निजी सचिवको रूपमा कार्य गरी २०५५ वैशाखदेखि २०५६ जेठसम्म प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइरालाको स्वकीय सचिव (सह सचिवसरह) र २०५७ वैशाखदेखि करिब १५ महिना विशिष्ट श्रेणीसरहको स्वकीय सचिवको रूपमा काम काज गरेको हो। मेरी श्रीमती र नाबालक छोरो छ। परिवारमा आमा पवित्रा, माइला भाइ, करुणा, बुहारी र निजहरूको २ वटा नाबालक छोराहरू तथा कान्छा भाइ कृष्ण छन्। माइला भाइ बुद्ध एयरमा एयरक्राफ्ट मेन्टिनेन्स इन्जिनियर छन्। कान्छा भाइ कृष्ण अध्ययन र व्यापार गर्दछन्।

का.म.न.पा.वडा नं. ४ स्थित कि.नं. ४७ को क्षेत्रफल ०-९-२-३ जग्गा मेरो पारिश्रमिकबाट बचेको र केही पिताजीले दिएको रकमबाट खरिद गरेको हो। उक्त जग्गामा बनेको घर डि.पि.सि. सम्म पिताजी र भाइले पैसा दिएर बनाएको र डि.पि.सि. भन्दा माथि एस.बि.आई. बैंकको हाउजिङ्ग लोनबाट बनाएको हो। मिति २०५६ सालमा अनमोल क्याटरिङ्गमा लगानी भएको रु.२,००,०००।- पिताजीको स्वआर्जन, मेरो र माइला भाइको पारिश्रमिकबाट लगानी भएको हो। केयर इडलिस बोर्डिङ्ग स्कुल गौशालामा २०५२ देखि २०५४ सम्म रु.२,७०,०००।- लगानी भएको र सोको स्रोत पिताजीको स्वआर्जन र पार्टी कार्यालयमा पूर्व प्रधानमन्त्री गिरिजा प्रसाद कोइरालाको निजी सहायकको रूपमा कार्य गरेबापत प्राप्त पारिश्रमिकमध्ये बचेको रकमबाट लगानी भएको हो। ह्याम्स हस्पिटलमा लगानी गरेको रु.१२,००,०००।- भारतीय नागरिक क्या.कैलाश सिंह सैगलले लगानी गर्न दिएको रु.४८,००,०००।- मध्येबाट ममार्फत लगानी भएको हो। निज भारतीय नागरिकसँग रुपैयाँ लेनदेन विषयको कुनै लिखत प्रमाण मसँग छैन।

नेपाल बङ्गलादेश बैंक पुतली सडकमा मिति २०५३।४।१७ देखि २०५४।७।२५ सम्म जम्मा गरेको रु.७,७९,०००।- नेपाली कांग्रेसका तत्कालीन केन्द्रीय सदस्य गिरिजाप्रसाद कोइरालाको निजी

सहायकका रूपमा रहँदाको पारिश्रमिक तथा पिताजीको स्वआर्जनबाट जम्मा गरेको हो । सोही बैंकमा मिति २०५४।१०।१३ देखि २०५५।८।२२ सम्म जम्मा गरेको रु.३२,००,०००।- पिताजीको, मेरो र माइला भाइको कमाइ, गुल्मीको जग्गा बेचेको रकम र खच्चरको व्यवसायको आम्दानीसमेतबाट जम्मा भएको हो । एन.बि.बैंकमा रहेको खातामा मिति २०५५।१०।१४ देखि २०५६।३।१९ सम्मको अवधिमा रु.३८,५५,०००।- जम्मा गरेको सम्बन्धमा रु.२८,००,०००।- ह्याम्स हस्पिटलमा लगानी गर्न विभिन्न मितिमा क्या. कैलाश सिंह सैहगलले भारतबाट पठाएको रकम र बाँकी पिताजी, म र माहिला भाइ करुणासमेतको स्वआर्जनको रकम जम्मा भएको हो । सोही बैंकमा मिति २०५६।६।२८ देखि २०५८।४।५ सम्मको अवधिमा जम्मा भएको रु.२९,००,०००।- साथीभाइ, इष्टमित्रहरूले राख्न दिएको रकम हो । हिमालयन बैंक महाराजगञ्जमा मिति २०५६।४।२५ (१० अगष्ट १९९९) मा रु.५०,००,०००।- र मिति २०५६।५।७ मा रु.२०,००,०००।- जम्मा गरेको सम्बन्धमा रु.५०,००,०००।- एन.बि. बैंकमा रहेको मेरो बचत खाताबाट ट्रान्सफर गरेको रकम हो । रु.२०,००,०००।- का हकमा मेरो कान्छा मामाकी छोरीले राख्न दिएको रकम हो । आफन्तसँगको व्यवहार भएको हुँदा मसँग कुनै लिखत प्रमाण छैन । सोही बैंकमा मिति २०५७।४।५ मा रु.३०,००,०००।- जम्मा भएको सम्बन्धमा एन.बि.बैंकबाट झिकेको रु.२०,००,०००।- र क्या. कैलाश सिंह सैहगलले ह्याम्स हस्पिटलमा लगानी गर्ने प्रयोजनको लागि पठाएको रु.१०,००,०००।- समेत मिलाएर जम्मा गरिएको हो । मिति २०५८।१।२० मा हिमालयन बैंकमा जम्मा भएको रु.४०,००,०००।- मध्ये सोही दिन झिकेको रु.२४,००,०००।- र मिति २०५९।२।१, २०५९।२।८ र २०५९।४।९ मा झिकेको क्रमशः रु.२,५०,०००।-, रु.१०,००,०००।- र

रु.८,४०,०००।- रकमका सम्बन्धमा केही सापटी प्रयोजनका लागि र केही जग्गा खरिद गर्न निकालिएको हो । सापटीमा लगाएको रकमको कुनै लिखत प्रमाण भने छैन ।

घर बनाउनको लागि एस.बि.आई.बैंकबाट मैले रु.९,७५,०००।- र भाइ करुणाले स्ट्यान्डर्ड चार्टर्ड बैंकबाट रु.१२,००,०००।- कर्जा लिएको हो । उक्तबमोजिमको कर्जा चुक्ता भएको छैन । मेरो र मेरो परिवारको नाममा रहेको अचल सम्पत्तिको विवरण मैले मिति २०६०।४।१३ मा भरेको व्यक्तिगत विवरणमा खुलाएको छु । उक्त विवरणमा भाइ करुणा पौडेलको नाममा रहेको सिद्धार्थनगर नगरपालिकाको १० धुर जग्गाको विवरण छुट हुन गएको छ । सिद्धार्थनगर नगरपालिका वडा नं.९ स्थित १७ धुर जग्गा र घर एवम् बुटवल नगरपालिका वडा नं.८ स्थित १० धुर जग्गा आमा पवित्रा पौडेलको नाममा रहेको छ जुन पिताजी आफैले खरिद गर्नुभएको सम्पत्ति हो भन्ने ब्यहोराको प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयान ।

म बुद्ध एयरमा ग्राउन्ड इन्जिनियर पदमा कार्यरत छु । यसभन्दा अघि नेकोन एयरमा सन् १९९४ देखि २००० सम्म टेक्निसियन पदमा कार्य गरेको थिएँ । नेकोनमा छँदा सुरुमा १२०००।- र पछि सिनियर टेक्निसियन हुँदा १८०००।- (करिब) मासिक पारिश्रमिक थियो । हाल बुद्ध एयरमा झन्डै ७०,०००।- मासिक तलबभत्ता हुन्छ । उक्त पारिश्रमिकमा कर कट्टी गरेरमात्र भुक्तानी दिने गरिएको छ । हामी दाजुभाइबिच अंशबन्डा भएको छैन । दुईवर्ष अघिदेखि म गोठारको छुट्टै घरमा बस्ने गरेको छु । गोठारमा घर भएको ६ आना जग्गा बकस प्राप्त गरेको र सो जग्गामा घर बनाउन स्टाण्डर्ड चार्टर्ड बैंकबाट रु.१२,००,०००।- हाउजिङ्ग लोन लिएको छु । सोही गा.वि.स.मा पछि लिएको ६ आना जग्गा नेपाल बैंक लिमिटेडबाट ऋण लिई किनेको हो । मेरो भैरहवामा रहेको १० धुर जग्गा

६-७ वर्ष पहिले नै मामाले दिएको हो । मेरो पारिश्रमिकको रकम मैले हिमालयन बैंक पाटन र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक एयरपोर्ट शाखामा जम्मा गरेको छु । हामी दाजुभाइ बिचमा खासै तिर्ने हिसाबले आर्थिक लेनदेन भएको छैन । घर खर्च, दशैं खर्च तथा घरभाडा इत्यादिका लागि रु.१२,०००।- देखि रु.१५,०००।- सम्म बेलाबेलामा दाजुभाइको बिचमा सहयोग भएको छ । उक्त सहयोगको स्रोत मेरो पारिश्रमिकको रकम हो । राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक एयरपोर्ट शाखामा मिति २०५९।१०।२७ मा जम्मा गरेको रु.४,८०,०००।- को रकम मैले स्टाण्डर्ड चार्टर्ड बैंकबाट निकालेर जम्मा गरेको रकम हो । उक्त बैंकबाट मिति २०५९।१।२० मा झिकेको रु.२,१५,०००।- मैले आफ्नो घर निर्माण प्रयोजनको लागि झिकिएको हो भन्ने ब्यहोराको बुझिएका करुणा पौडेलले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयान ।

म अनमोल क्याटरिङ्ग सर्भिसमा काम गर्दछु । उक्त क्याटरिङ्गमा रु.२,००,०००।- लगानी गरेको छु । उक्त लगानी गर्न पिताजीले रूपैयाँ दिनुभएको थियो । मेरो मासिक पारिश्रमिक रु.७,०००।- र भत्ता सुविधा २०-२५ हजार जति छ । मेरो नाममा घर, जग्गा केही छैन । बा. ३ च ९२८१ नं. को मारुती जेन कुमारी बैंकबाट रु.५,००,०००।- ऋणसमेतबाट खरिद गरेको हो । नेपाल इन्भेष्टमेन्ट बैंकबाट ए.टि.एम. कार्ड लिएको छु । बैंकमा मेरो अन्य खाता, सेयर लगानी र लकरसमेत छैन भन्ने ब्यहोराको बुझिएका कृष्ण पौडेलले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयान ।

५. सगोल परिवारको आयस्रोत:

बिक्री वा हस्तान्तरण भएको जग्गा :

क्र. सं.	जग्गाधनीको नाम	जिल्ला, गा.वि.स./ न.पा	वडा नं.	कि.नं.	क्षेत्रफल	लिनेको नाम	रकम रु.	मिति	लिखतको किसिम	कृषियत्
१	वेणीमाधव शर्मा	गुल्मी, भुर्तुङ्गा	६	५०८	२-०-०-०	-	६०,०००।-	२०४३।१।१५	राजीनामा	
२	वेणीमाधव शर्मा	गुल्मी, भुर्तुङ्गा	६	१७५, १८२, १८४, ५२५, ४७२, ४८१ र ५००	११-१-२-२		२,५०,०००।-	२०५२।२।१४	राजीनामा	
						जम्मा	३,१०,०००।-			

मिति २०५२।१०।२९ देखि २०५८ साउनसम्म प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलले सार्वजनिक पदमा बहाल रहँदा प्राप्त गरेको तलब भत्ता विवरणः

क्र.सं.	बहाल रहेको अवधि		कार्यालय, पद	मासिक तलब ग्रेड	आम्दानी (तलब भत्ता)	कैफियत
	देखि	सम्म				
१	२०५२।१०।२९	२०५३।११।२८	सांसद गिरिजाप्रसाद कोइरालाको स्वकीय सचिव	३,२००।-	४३,०३४।-	संसद् सचिवालयबाट प्राप्त विवरण अनुसार
२	२०५३।११।२९	२०५४।३।३०	„ „	४,१००।-	१६,४००।-	„
३	२०५४।४।१	२०५४।६।३१	„ „	५,०००।-	१५,०००।-	„
४	२०५४।७।१	२०५४।१०।३०	„ „	४,०००।-	१६,०००।-	„
५	२०५५।१।२	२०५६।१।३०	प्रधानमन्त्रीको स्वकीय सचिव	६,१६०।-	८०,०८०।-	रा.प.प्रथम श्रेणीसरह
६	२०५६।१।२९	२०५८ साउन ६	प्रधानमन्त्रीको स्वकीय सचिव	७,२३४।-	१,१५,७४४।-	विशिष्ट श्रेणीसरह
जम्मा					२,८६,२५८।-	

प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलको भाइ करुणा पौडेलको आय (तलब भत्ता):

क्र.सं.	बहाल रहेको अवधि		कार्यालय, पद	मासिक तलब ग्रेड (तलब भत्ता)	आम्दानी	कैफियत
	देखि	सम्म				
१	२०५६।११।१	२०५८।४।२७	बुद्ध एयर प्रा. लि., सिनियर टेक्निसियन	-	१,३७,८८२।-	बुद्ध एयरबाट प्राप्त भएको पत्रानुसार तलब भत्ता र अन्य सुविधासमेत
२	२०५८।४।२८	२०६०।४।२७	बुद्ध एयर प्रा. लि., ए.एम.ई.-	-	६,९६,५४६।-	„
३	२०६०।४।२८	२०६२।३।३०	बुद्ध एयर प्रा. लि., ए.एम.ई. -	-	१४,५६,५७५।-	„
जम्मा					२२,९१,००३।-	

१४४६ - नेपाल सरकार वि. गोकर्ण पौडेल

प्रतिवादी गोकर्ण पौडेल र निजका भाइहरू, करुणा पौडेल तथा कृष्ण पौडेलले विभिन्न बैंकहरूबाट लिएको ऋण देहायबमोजिम रहेको देखिन्छ :

क्र.सं.	विवरण	मिति	रकम रु.	कैफियत
१	नेपाल एस.बि.आइ. बैंक दरबारमार्गबाट घर कर्जाबापत गोकर्ण पौडेलले लिएको रकम	२०५९।९।२६	९,७५,०००।-	
२	स्टाण्डर्ड चार्टर्ड बैंक नयाँ बानेश्वरबाट घर कर्जाबापत करुणा पौडेलले लिएको रकम	२०५९।५।३	१२,००,०००।-	
३	नेपाल बैंक लिमिटेड धर्मपथबाट घर कर्जाबापत करुणा पौडेलले लिएको रकम	२०६२।१।२६	७,५०,०००।-	
४	कुमारी बैंक, पुतलीसडकबाट हायर पर्चेज कर्जाबापत कृष्ण पौडेलले लिएको रकम	२०६१।७।१९	५,००,०००।-	
जम्मा			३४,२५,०००।-	

प्रतिवादी गोकर्ण पौडेल र श्रीमती रीता पौडेलको नाममा हाल कायम रहेको सम्पत्ति :

क्र. सं.	सम्बन्धित व्यक्ति	सम्पत्तिको विवरण	रकम (रु.)	कैफियत
१	गोकर्ण पौडेल	काठमाडौं, का.म.न.पा.४ को कि.नं. ४७ क्षेत्रफल ०-९-२-३ जग्गा मिति २०५९।४।९ मा खरिद	६,०५,५००।- (लिखत मूल्य)	२९,०६,२५०।- (हालको मूल्याङ्कनअनुसार)
२	गोकर्ण पौडेल	काठमाडौं, का.म.न.पा.४ को कि.नं. ४७ क्षेत्रफल ०-९-२-३ जग्गामा २०६० सालमा निर्माण भएको घर	२६,०३,०४२.०७।-	घर निर्माण वर्षको लागत मूल्याङ्कनअनुसार
३	गोकर्ण पौडेल	केयर इङ्गलिस बोर्डिङ्ग स्कुल प्रा.लि. गौशालाको सेयर खरिद	२,७०,०००।-	
४	गोकर्ण पौडेल	ह्याम्स अस्पताल प्रा.लि. त्रिपुरेश्वरको सेयर खरिद	१४,००,०००।-	
५	गोकर्ण पौडेल	नेपाल इन्भेष्टमेन्ट बैंक पुतलीसडक को खाता नं. ०१२-१२३३७४० मा मौज्जात रकम	२,४६७.४५।-	

नेपाल कानून पत्रिका, २०७२, मङ्सिर

६	गोकर्ण पौडेल	नेपाल एस.बि.आई. बैंक दरबारमार्गको बचत खाता नं. ३५२५ मा मौज्दात रकम	१८,४३८.३०/-	
७	रीता पौडेल	हिमालयन बैंक महाराजगञ्जको बचत खाता नं. २८९०४० 'जे' मा मौज्दात रकम	१,२९,२६६.५६/-	
		जम्मा	५०,२८,७१४.३८/-	

प्रतिवादी गोकर्ण पौडेल सार्वजनिक पदमा रहँदा निजका बाबु, आमा र भाइहरूले गरेको सम्पत्ति आर्जनको विवरण:

क्र.सं.	खर्च गर्नेको नाम	विवरण	जम्मा रकम रु.	कैफियत
१	करुणा पौडेल	रूपन्देही, सिद्धार्थनगर न.पा.-९ कि.नं. १२६१ क्षेत्रफल ०-०-१० जग्गा खरिद	५,०००।-	
२	पवित्रा पौडेल	रूपन्देही, सिद्धार्थनगर न.पा.-९ कि.नं. २१५८, क्षे.फ.०-०-१७ जग्गा र सोमा बनेको घर	५,९३,०००।-	२०५४।१०।२२ मा वेणीमाधवले खरिद गरेको र ०५८।१।४ मा पत्नीको नाममा नामसारी भई गएको
३	कृष्ण पौडेल	अनमोल क्याटरिङ सभिंसमा सेयर लगानी	२,००,०००।-	२०५६ सालमा
४	कृष्ण पौडेल	मारुती जेन गाडी खरिद	५,००,०००।-	कुमारी बैंकबाट कर्जा लिएको
५	करुणा पौडेल	काठमाडौं गोठार गा.वि.स.-८ कि.नं.६४३ क्षे.फ.०-६-०-० जग्गा खरिद	३६,०००।-	२०५९ सालमा हा.व.

१४४६ - नेपाल सरकार वि. गोकर्ण पौडेल

६	करुणा पौडेल	काठमाडौं गोठाटार गा.वि.स.-८ कि.नं.६४३ क्षे.फ.०-६-०-० मा बनेको घर	१५,९९,८१२।१४	२०६० सालमा
७	करुणा पौडेल	मोटर साइकल खरिद गरेको	९०,०००।-	२०५६।४।६ मा
८	करुणा पौडेल	काठमाडौं गोठाटार गा.वि.स.-८ कि.नं.७३३ क्षे.फ.०-२-२-० जग्गा खरिद	३,५०,०००।-	२०६२।१।२६ मा राजीनामाबाट
९	करुणा पौडेल	काठमाडौं गोठाटार गा.वि.स.-८ कि.नं.७३४ क्षे.फ.०-३-२-० जग्गा खरिद	७,००,०००।-	२०६२।१।२६ मा राजीनामाबाट

६. प्रतिवादी र परिवारका सदस्यहरूको आयस्रोतको सम्बन्धमा देखिएका अपत्यारिला एवम् अस्वाभाविक पक्षहरू:

प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलका बुबाको आयव्यय सम्बन्धमा :-

प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलले विभिन्न मितिमा गरेका बैंक कारोबार र सम्पत्ति खरिदका सन्दर्भमा आफ्नो प्रमुख स्रोतको रूपमा आफ्ना बाबुको जग्गा जमिनबाट भएको आय, खर्च व्यापारको आय र जग्गा बिक्रीको आय भनी उल्लेख गरेको देखिन आएको प्रमाण कागजातसमेतका आधारमा निज प्रतिवादीका बाबुको आय र सो आय लगानी भएको सम्पत्तिका सम्बन्धमा हेर्दा निज प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलका बाबुको गुल्मी जिल्ला भुतुङ्ग-६ र ७ मा जम्मा २७-१४-३-१ रोपनी जग्गा रहेको देखिन्छ । निज प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलको भनाइअनुसार निजका बाबुले २४ वटा खर्चको साझेदारी र सट्टापट्टाको व्यापार गर्ने गरेको भन्ने रहेको छ । निजका २४ वटा खर्च कहिलेदेखि कहिलेसम्म रहे र को-को व्यक्तिसँग साझेदारी चलेको थियो भनी दर्साउने कुनै वस्तुनिष्ठ प्रमाण निज प्रतिवादीले पेस गर्न सकेको पाइँदैन । यसबाट निज प्रतिवादीका बाबुको खर्चको साझेदारी र सट्टापट्टाको व्यापार थियो र त्यसबाट आय आर्जन पनि हुन्थ्यो भनी पुष्टि गर्ने कुनै सबुद प्रमाण र आधार देखिन आएन । यसप्रकार निज प्रतिवादीको सो जग्गाबाट हुने सीमित आयदेखि बाहेकको अन्य आय हुने स्रोत देखिँदैन । त्यसो हुँदा निजका बाबुको आय-व्ययलाई निज प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलले उल्लेख गरेबमोजिमको आम्दानीमा गणना गर्न मिल्ने देखिएन । सोबाहेक निज वेणीमाधव पौडेलले आफ्नो जीवनकालमा २०४३।१।१९ मा जिल्ला रूपन्देही, बुटवल नगरपालिका ८क मा कि.नं. १४३५ क्षेत्रफल ०-०-१० धुर जग्गामात्र रु. ७,०००।- मा खरिद गरेको देखिन्छ भने मिति २०४३।१।१५ मा गुल्मीस्थित पैतृक सम्पत्तिमध्येबाट २-०-०-० रोपनी जग्गा रु.६०,०००।- मा बिक्री गरेको र त्यसपछि एकैपटक २०५२।२।१४ मा गुल्मीस्थित विभिन्न कित्ता जग्गा बिक्रीबाट रु.२,५०,०००।- आम्दानी गरेको देखिन्छ । सो अवधिपछि प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलले सार्वजनिक सेवामा प्रवेश गरेपछि २०५४।१।०१ मा जिल्ला रूपन्देही, सिद्धार्थनगर न.पा.-९ मा कि.नं. २१५८ क्षेत्रफल ०-०-१७ धुर जग्गा रु.८५,०००।- मा र घर रु.५,०८,०००।- मा खरिद गरेको

देखिन्छ । यस अवधिमा निज प्रतिवादीका बाबुको व्यापारिक कारोबार एवम् उल्लेखनीय बैंकिङ्ग कारोबारसमेत नभएको देखिँदा कुनै किसिमको अन्य उल्लेख्य आय भएको देखिँदैन । यसबाट निज वेणीमाधवको व्यापारिक र घरायसी आम्दानीले छोरा प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलको आयमा सहयोग पुर्याउन सक्ने अवस्था पनि देखिन आएन । निज प्रतिवादीका पिताजीले २०५२।२।१४ मा आफ्नो पैतृक २८ रोपनी जग्गामध्ये ११-१-२-२ रोपनी जग्गा रु.२,५०,०००।- मा बिक्री गरेको देखिए तापनि उक्त जग्गा बिक्री गरेपछि रूपन्देहीको घर जग्गा खरिद गरिएको अवधिको बिचमा सोरकम तथा अन्य छिटपुट रकमसमेत लगानी गरी बढेबढाएको हुन सक्ने स्थिति देखिएको हुँदा रु.५,९३,०००।- मा खरिद गरिएको रूपन्देहीको उक्त घरजग्गा सोही बढेबढाएको रकमबाट खरिद गरेको हुन सक्ने देखिएको छ । सोबाहेक निज प्रतिवादी गोकर्णकी आमा पवित्रा पौडेलको भैरहवा स्थित बचत खाता नं. १९४३३-१९८ मा लामो अवधिदेखि जम्मा हुँदै आएको र कतिपय अवस्थामा निज प्रतिवादीका बाबु वेणीमाधव पौडेलको खाताबाट सर्दैआएको रकमसमेत देखिन आएको छ । सो मौज्दात रकम रु.१,८२,९६४।०४ देखिन्छ । सो बचत खातामा पटकपटक सामान्य अवस्थाका रकम जम्मा हुँदै गएको भए पनि त्यसबाट कुनै रकम ननिकालिएकोसमेत देखिँदा सोरकम निज वेणीमाधवको स्वाभाविक आम्दानीका रूपमा लिइएको छ । त्यसैगरी वेणीमाधव पौडेलको नामको रा.वा.बैंक गुल्मी (पूर्तिघाट शाखा) को १८६२/१७ को बचत खातामा रहेको रु.१६,४०५।६९ लाई निज वेणीमाधवकै आम्दानीको रूपमा मानिएको छ । निज प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलले बयानको क्रममा पटकपटक उल्लेख गरेबमोजिम निजका पिताजीबाट सहयोग प्राप्त गरेको भनी भनेको भए पनि त्यस्तो सानोतिनो आम्दानीबाट निजलाई लाखौं लाखका रकम पटकपटक दिएको भन्ने व्यहोरा

प्रष्ट हुन सक्ने अवस्था देखिएन । यसबाटसमेत निज प्रतिवादीको उपरोक्त भनाइ पुष्टि हुने आधार देखिएन ।

प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलका भाइहरुको आय व्यय सम्बन्धमा :-

प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलले घर निर्माण गर्दा डि.पि.सी. सम्म बनाउन र पटकपटक बैंक दाखिला भएका रकम भाइ करुणा र कृष्ण पौडेलसमेतको सहयोग भनी उल्लेख गरेको देखिएकाले निज प्रतिवादीका भाइहरुको आय र सो आयबाट निज गोकर्ण पौडेलले सहयोग प्राप्त गरेको हो होइन भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा निज प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलका माहिला भाइ करुणा पौडेल २०५० सालदेखि सेवा प्रवेश गरी हाल बुद्ध एयरमा ए.एम.ई.- पदमा कार्यरत् रहेका देखिन्छन् । निज प्रतिवादीले यस अवधिमा काठमाडौं गोठाटार गा.वि.स ८ मा कि.नं. ६४३, ७३३ र ७३४ गरी जम्मा क्षेत्रफल ०-१२-०-० जग्गा रु.१०,८६,०००।- मा आफ्नै नाममा खरिद गरेको तथा सोही स्थानमा रु.१५,९९,८१२।१४ को लागतमा घर निर्माण गरेको, रु.९०,०००।- मा मोटरसाइकल खरिद गरेको र निजका नाममा हालसम्म विभिन्न बैंकका खातामा रु.१,०३,२१३।९५ मौज्दात रहेको देखिन्छ । निज करुणा पौडेलसँग आयोगबाट लिइएको बयानमा निजले उक्त चल अचल सम्पत्ति आफ्नै तलब, भत्ता, सुविधा तथा बैंकबाट लिएको ऋणबाट आर्जन गरिएको हो भनी उल्लेख गरेको र प्राप्त प्रमाणबाट निजले बुद्ध एयरमा काम गरेबापत तलब भत्ता प्राप्त गरेको देखियो । निजले मिति २०५९।५।३ मा स्ट्याण्डर्ड चार्टर्ड बैंक नयाँ बानेश्वरबाट रु.१२,००,०००।- र नेपाल बैंक लिमिटेडबाट मिति २०६२।१।२ मा जग्गा ऋणबापत रु.७,५०,०००।- ऋणसमेत लिएको देखिन्छ । सोआम्दानी र निजले गरेको खर्चका सम्बन्धमा यस आयोगमा बयान गर्दा दाजुसँग खासै लेनदेन भएको छैन, घर खर्च, दर्श खर्च, घरभाडा

आदिका लागि रु.१२,०००।-देखि रु.१५,०००।- सम्म बेलाबेलामा सहयोग भएको छ भनी उल्लेख गरेको देखिएबाट निज प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलले घर निर्माण कार्यमा भाइबाट प्राप्त सहयोग लगाएको भन्ने र बैंकमा रकम जम्मा गर्दाका अवस्थामा भाइ करुणाबाट प्राप्त गरेको रकमसमेत जम्मा गरेको भन्ने कुरा भाइ करुणाको बयानसमेतबाट पुष्टि हुन सकेको देखिएन । यसका साथै घर निर्माण गर्न र जग्गा किन्न बैंकबाट ऋण लिनुपर्ने अवस्था भएका भाइ करुणा पौडेलले दाजुका नाममा बैंकमा रकम जम्मा गर्न र घर निर्माण गर्न रकम दिएका होलान् भनी विश्वास गर्न सकिने कुनै आधार देखिएन ।

यसैगरी कान्छो भाइ कृष्ण पौडेलले अनमोल क्याटरिङबाट ल्याएको रकमसमेत मिलाएर मिति २०५७।७।२९ मा हिमालयन बैंकस्थित आफ्नो खातामा रु.१,००,०००।- नगदै जम्मा गरेको र सोही बैंकबाट मिति २०५८।११।२० मा झिकेको रु.२४,००,०००।- का सम्बन्धमा सो रकममध्ये रु.६,००,०००।- कान्छा भाइ कृष्णले सापटी लगेको भन्नेसमेत प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलले आयोगसमक्ष बयानमा भनेको तर भाइ कृष्णले दाजुभाइबिचमा ४-५ हजारसम्मको मात्र सर सापटी हुने गरेको भनी आफ्नो बयानमा उल्लेख गरेको हुँदा भाइ कृष्ण पौडेलबाट रकम लिई नगदै बैंक दाखिला गरेको एवम् निज भाइलाई सापटी दिएको भन्ने प्रतिवादी गोकर्णको भनाइ विश्वसनीय तथा तथ्ययुक्त देखिएन । अतः निज प्रतिवादी गोकर्ण पौडेललाई निजका भाइले सहयोग गरेको भन्ने जिकिर पत्यारलायक देखिएन ।

प्रतिवादी गोकर्ण पौडेललाई क्याप्टेन कैलाश सिंह सैहगल भन्ने व्यक्तिले दिएको भनिएको रकमका सम्बन्धमा :-

प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलले आफ्नो नाममा रहेको नेपाल बङ्गलादेश बैंक पुतलीसडकको बचत

खाता नं. ०२९९८१'S' मा विभिन्न मितिमा जम्मा भएका रकमहरूमध्ये रु.४८,००,०००।- दिल्ली निवासी क्याप्टेन कैलाश सिंह सैहगलले ह्याम्स अस्पतालमा लगानी गर्ने प्रयोजनार्थ दिएको रकम हो भनी आयोगमा बयान गर्दाका क्रममा उल्लेख गरेको देखिन्छ । सो रकमको सम्बन्धमा सोधपुछ गर्दा निजले विश्वासका आधारमा दिएको भनी र कैलाश सिंह सैहगलकै मान्छेमाफत प्राप्त भएको हो भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । यसैगरी निज प्रतिवादीको नाममा रहेको रकम निजले हिमालयन बैंक महाराजगञ्जमा ट्रान्सफर गरी त्यसै बैंकमा २-२ वर्षसम्म मुद्दती खातामा जम्मा गरी मिति २०५८।५।२९ मा निकाली रु.३०,००,०००।- पत्नी रितादेवी पौडेलका नाममा मुद्दती खाता खोली जम्मा गरेको र आफ्नो नाममा बाँकी रहेको रकमको पुनः २ वर्षे मुद्दती खाता खोली अवधि पुगेपछि निकाली निज दातालाई नै फिर्ता गरेको भनिएको रकम के कुन माध्यमबाट फिर्ता गरेको हो सोसमेत स्पष्ट गर्न सकेको र सोको प्रमाण पेश गर्न सकेको देखिँदैन । साथै यदि निज प्रतिवादीको भनाइलाई मान्ने हो भने पनि सार्वजनिक पदमा रहेको व्यक्तिले यसप्रकार विदेशी नागरिकको तर्फबाट लगानी गर्न भनी रकम लिनु स्वयम्मा गैरकानूनी कार्य हो ।

अतः निज प्रतिवादी गोकर्ण पौडेललाई त्यति ठूलो परिमाणमा प्राप्त भएको भनिएको रकम २०५४ सालपछि सामान्य परिचय भएको व्यक्तिले बिना कुनै लिखत प्रमाण विश्वासको भरमा कुनै बैंक वा वित्तीय संस्थामाफत पठाएको र फिर्ता भएकोसमेत नदेखिँदा कैलाश सिंह सैहगलले पठाएको भन्ने निज प्रतिवादीको भनाइ आधारहिन देखियो ।

प्रतिवादी गोकर्ण पौडेललाई निजकी मामाकी छोरी लक्ष्मी शर्माले दिएको भनिएको रु.२०,००,०००।- का सम्बन्धमा:

प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलले निजको

नाममा हिमालयन बैंकमा मिति २०५६।५।७ मा रु.२०,००,०००।- को २ वर्षे मुद्दती खाता खोली २०५८।६।१४ मा अवधि पुगेपछि लक्ष्मी शर्माका पिताजी रविरमण शर्मालाई फिर्ता दिएको भनेको रकमका सन्दर्भमा हेर्दा निज प्रतिवादीको यस आयोगमा भएको बयानबाट निजको कान्छो मामा रविरमण शर्माकी छोरी लक्ष्मी शर्मा स्ट्याण्डर्ड चार्टर्ड बैंक, दुबईमा काम गर्ने गरेको भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ। निज प्रतिवादीको उक्त बयानलाई नै आधार मान्ने हो भने निज प्रतिवादीकी मामाकी छोरीले आफू स्वयम् बैंकमा कार्यरत् रहेका कारण पनि त्यति ठूलो परिमाणको रकम बैंकमार्फत नै पठाएको हुनु पर्नेमा सो गरेको देखिएन। साथै निज प्रतिवादीले उक्त रकम बैंकमार्फत आएको भनी उल्लेख गर्न सकेका छैनन् भने कुन व्यक्तिमार्फत पठाइएको हो सोसमेत बताउन सकेको देखिँदैन। त्यसरी अर्काले पठाएको भनिएको रकम निजले २/२ वर्षसम्म आफ्नै नाममा बैंकमा मुद्दती खातामा राख्नु पर्ने अवस्था नै आउँदैन। अतः निजको उक्त रकम लक्ष्मी शर्माकै हो भनी पत्त्यार गर्न सकिने अवस्था रहेन। साथै उक्त रकम बैंकबाट निकाली निज लक्ष्मी शर्माका पिता रविरमण शर्मालाई फिर्ता दिएको भनी उल्लेख गरेको कथन स्वयम्मा आधारहीन एवम् विरोधाभासपूर्ण छ।

कोरिया जाने व्यक्तिहरूले रकम राख्न दिएको भन्ने सम्बन्धमा :

मिति २०५९।६।१६ र २०५९।७।७ समेतमा गरी रु.१२,००,०००।- लिलाप्रसाद श्रेष्ठ, अरुण पराजुली र विन्दु पौडेललाई कोरिया पठाउँदा उनीहरूले नै राख्न दिएको रकम फिर्ता दिएको भनी प्रतिवादीले बयान गरे पनि उक्त रकम लेनदेन गरेको ठोस प्रमाण निजले पेस गर्न नसकेको र सो रकमहरू निज प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलकै नाममा चेक काटी झिकेकोसमेत देखिएकाले निजको उक्त कथन वस्तुनिष्ठ नदेखिनुका अतिरिक्त आधारहीन देखिन आएको छ।

प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलको आय व्यय विवरण सम्बन्धमा:

आरोपपत्रको तालिका नं. १९ मा उल्लेख भएको विवरणबाट प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलको बैंक विवरणलाई हेर्दा २०५३।३।३१ देखि २०५३।१०।१७ सम्म नेपाल बङ्गलादेश बैंकमा रु.३,५७,०००।- जम्मा गरेकामा सो रकमबाट सो अवधिमा रु.५०,०००।- मात्र निकाली पुनः जम्मा गरेको देखिन्छ। २०५४।४।१ देखि २०५४।११।१५ सम्म रु.११,९०,०००।- उक्त बैंकमा जम्मा गरेकामा सो अवधिमा कुनै पनि रकम निकाली पुनः जम्मा गरेको देखिँदैन। नेपाल बङ्गलादेश बैंकको खातामा २०५५।१।७ देखि २०५५।१२।२५ मा रु.४२,००,०००।- जम्मा भएको देखिन्छ भने निजले बयानको क्रममा रु.७,५०,०००।- मात्र सो बैंकबाट निकाली पुनः जम्मा गरेको भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ। यसै गरी २०५६।१।७ देखि २०५६।३।१ सम्म नेपाल बङ्गलादेश बैंकमा रु.२०,५५,०००।- जम्मा गरेको देखिएको र सो अवधिमा निजले बैंकबाट रकम निकालेको पनि नदेखिएको तथा बयानको क्रममा यो यति निकाली पुनः जम्मा गर्रँ भनेको पनि देखिँदैन। यसरी नेपाल बङ्गलादेश बैंकमा जम्मा गरेको रकम रु.७८,०२,०००।- मध्ये रु.८,००,०००।- सोही बैंकबाट निकाली पुनः जम्मा गरेको र निजले सो अवधिमा पारिश्रमिकबापत प्राप्त गरेको रु.१,७०,५१४।- रकम जम्मा रु.७८,०२,०००।- बाट घटाई बाँकी हुन आउने रु.६८,३४,४८६।- मात्र देखिन्छ। नेपाल बङ्गलादेश बैंक पुतलीसडकमा जम्मा भएको रु. रु.६८,३४,४८६।- रकममध्ये मिति २०५६।४।२३ मा रु.५०,००,०००।- निकाली हिमालयन बैंक महाराजगञ्जको बचत खातामा २०५६।४।२४ मा ट्रान्सफर गरेको तथा सोबाट २०५६।४।२५ मा २ वर्षको लागि २०५८।४।२९ मा Matured हुने गरी मुद्दती खाता खोलेको देखिन्छ। उक्त मुद्दती खाता Matured भएपछि आरोपपत्रको तालिका नं. २० को क्र.सं. १ मा उल्लेख भएबमोजिम

बेपत्ता पारेको देखिन्छ।

यसैगरी २०५६।५।७ मा हिमालयन बैंक महाराजगञ्जमा प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलको नाममा रु.२०,००,०००।- को मुद्दती खाता खोलिएको रकम निजले कान्छा मामाकी छोरी लक्ष्मी शर्माले दुबईबाट पठाएको बेग्लै रकम भनी बयानमा उल्लेख गरेको तथा सो अवधिमा निजले नेपाल बङ्गलादेश बैंकबाट जम्मा रु.५०,००,०००।- मात्र निकालेकामा सो ५०,००,०००।- मिति २०५६।४।२५ मा नै मिति २०५८।४।२९ मा Matured हुने गरी मुद्दती खातामा राखिसकेकाले सो रकम पुनः राख्न मिल्ने पनि नदेखिएको तथा निजको अन्य स्रोत पनि नदेखिएको र साथै निजले यो रकम रु.२०,००,०००।- Matured भएपछि मामाकी छोरी लक्ष्मी शर्माले भनेअनुसार निजका बाबु रविरमण शर्मालाई फिर्ता गरेको भनी आधारहीन व्यहोरा उल्लेख गरेको देखिएको समेतबाट सो रकम निजकै अवैध आर्जन देखिन आयो।

निज प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलको नाममा रहेको हिमालयन बैंक महाराजगञ्जको खाता नं. २६०९१०'J' मा मिति २०५६।६।३ मा जम्मा भएको र १,००,०००।- र नेपाल बङ्गलादेश बैंक पुतलीसडकमा मिति २०५९।६।२८ देखि २०५९।१२।१९ सम्म जम्मा भएको रु.८,००,०००।- समेत जम्मा रु.९,००,०००।- रकम जम्मा गरेको सम्बन्धमा बयानको क्रममा २०५६।१०।१९ मा नेपाल बङ्गलादेश बैंक पुतलीसडकबाट निकालेको रु.१,२०,०००।- सो बैंकमा पुनः जम्मा गरेको भनेको र सो अवधिमा सोबाहेक निजले बैंकबाट रकम निकालेको पनि नदेखिएको र नेपाल बङ्गलादेश बैंकबाट निकाली हिमालयन बैंकमा मुद्दती खाता खोलेको रु.५०,००,०००।- र सोही बैंकमा निजकै नाममा रहेको रु.२०,००,०००।- को मुद्दती खाता Matured पनि भएको नदेखिएको समेतबाट पुनः जम्मा गरेको उक्त रकम रु.१,२०,०००।- बाहेकको रु.७,८०,०००।- निज प्रतिवादीले अवैधरूपमा प्राप्त गरेको रकम जम्मा गरेको देखियो।

यसैगरी प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलको नाममा रहेको हिमालयन बैंक महाराजगञ्जको बचत खातामा मिति २०५७।४।५ मा रु.३०,००,०००।- मिति २०५७।७।२९ मा रु.२,००,०००।- र २०५७।७।२९ मा रु.१,००,०००।- जम्मा भएको सम्बन्धमा गर्दा निजको नेपाल बङ्गलादेश बैंक पुतलीसडकमा २०५७।३।३१ भन्दाअगाडि विभिन्न मितिमा जम्मा भै बचत रहेको रकम रु.२९,९८,९०१।८४ मध्येबाट मिति २०५७।४।५ मा रु.२०,००,०००।- झिकी त्यसमा रु.१०,००,०००।- थप गरी हिमालयन बैंकमा रु.३०,००,०००।- जम्मा गरेको देखिन्छ। उक्त रु.२०,००,०००।- पटकपटक जम्मा भई हुन आएको स्रोत नखुलेको रकममध्येबाट झिकिएको देखिन्छ भने रु.१०,००,०००।- जम्मा गरी सो समयमा बैंकबाट रकम निकालेको पनि देखिँदैन र निजको अन्य वैधानिक आय स्रोत पनि नदेखिएकाले सो ३०,००,०००।- मध्ये रु.१०,००,०००।- को स्रोत पुष्टि हुने देखिएन। त्यस्तै गरी रु.२,००,०००।- र १,००,०००।- को रकम जम्मा भएको समयमासमेत निजले अन्य बैंकबाट निकालेको नदेखिनुका अतिरिक्त अन्य वैधानिक स्रोतसमेत नदेखिएकाले जम्मा भएका यी रकमहरूको स्रोत पुष्टि नहुने छुट्टै रकम हुन्। साथै मिति २०५७।६।३० मा निजको नेपाल बङ्गलादेश बैंक पुतलीसडकमा जम्मा भएको रु.५,००,०००।- को अन्य वैधानिक आयस्रोत पनि नदेखिएको र सो समयमा निजका नाममा रहेका बैंक खाताहरूबाट कुनै रकम पनि निकालेको नदेखिएकाले उपर्युक्त रकमहरू निज प्रतिवादीको अवैध आर्जनमध्येको रकम भएको र ती रकमहरू झिकी बेपत्ता बनाएकोसमेत तथ्यगतरूपमा स्पष्ट हुन आउँछ।

प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलको नाममा नेपाल बङ्गलादेश बैंक, पुतलीसडकको खातामा मिति २०५८।३।२५ र २०५८।४।५ मा जम्मा भएको क्रमशः रु.१०,००,०००।- र रु.५,००,०००।- को सन्दर्भमा हेर्दा निजले सो रकममाथि उल्लिखित रकम नै पुनः जम्मा गरेको हुन् कि भन्दा निजले यी रकम

राजेन्द्रजी भन्नेले रु.१०,००,०००।- र कैलाश सिं सैहगल भन्नेले रु.५,००,०००।- माथि उल्लिखितभन्दा बेग्लै दिएको भनेको तथा निजको नामको बैंकको विवरण हेर्दा यी रकम जम्मा गर्नुपूर्व माथि मुद्दतीमा राखिएका भनिएका कुनै पनि रकम Matured भएको नदेखिएको र अन्य बचत खातामा जम्मा भएकामध्ये प्रस्तुत रु.१०,००,०००।- र रु.५,००,०००।- जम्मा गरेको मितिभन्दा पछाडि अर्थात् मिति २०५८।४।१५ मा रु.२,००,०००।-, २०५८।५।१३ मा रु.१,००,०००।-, २०५८।७।२४ मा रु.५०,०००।-, २०५८।९।२४ मा रु.४,००,०००।- निकालेको देखिएकाले यिनै रकम जम्मा भएको अवस्था पनि देखिएन।

अतः बैंकमा गरिएको कारोबारको विश्लेषणबाट बैंकमा रकम जम्मा गर्ने आवश्यकताअनुसार बैंकबाट झिकने अन्य स्थानमा स्थानान्तरण गर्ने, विवादित हुन सक्ने जस्तो देखिएपछि लुकाउने छिपाउने वा बेपत्ता पार्ने कार्यहरू भएका छन्। यस्तो प्रकृतिका कसुरदारहरू मुलुकको प्रचलित कानून, विधि-व्यवहार, स्थानीय र राष्ट्रिय घटना, नीति नियम आदि विषयमा जानकार हुन सक्ने भएकाले आफूले गैरकानूनीरूपमा सङ्ग्रह गरेको सम्पत्ति आवश्यक पर्दा उपयोग गर्न पाउने सक्ने स्थानमा लुकाई-छिपाई राख्ने गर्दछन्। प्रस्तुत विवादमा आफूले गैरकानूनीरूपमा सङ्ग्रह गरेको बैंक मौज्जात झिकी बेपत्ता पार्न निज प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलले आफ्नो क्षमता र ज्ञानको भरपुर उपयोग गरेको देखिएको छ।

प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलले विभिन्न बैंकमा मुद्दती खाता खोलेको सम्बन्धमा :

आरोपपत्रको तालिका नं. १९ को आयव्यय विवरणमा उल्लेख भएका रकमहरूमध्ये पटकपटक मुद्दती खाता खोली सो खाताबाट रकम झिकी बेपत्ता पारेको निम्न तालिकाबाट देखिन्छ।

क्र. सं.	मिति	बैंकको नाम	रकम	बेपत्ता पारेका विवरण
१	२०५६।४।२३	नेपाल बङ्गलादेश बैंक, पुतलीसडक	५०,००,०००।-	गोकर्ण पौडेलले सार्वजनिक पद धारण गरेपश्चात् मिति २०५२।१२।१३ देखि २०५६।४।२३ सम्म नेपाल बङ्गलादेश बैंकमा पटक पटक जम्मा भएका रकमहरू उक्त बैंकबाट निकाली २०५६।४।२५ मा हिमालयन बैंकमा ट्रान्सफर गरी सोही बैंकमा २०५६।४।२५ मा मुद्दती खाता खोलिएको देखिन्छ भने सो रकम २०५८।४।२९ मा अवधि पूरा (Matured) भएपछि निम्नानुसार निकाली बेपत्ता पारेको देखिन्छ: मिति २०५८।५।२८ मा रु.३० लाख पत्नी रीतादेवीको हिमालयन बैंक महाराजगञ्जको बचत खाता नं. २८९०४०j मा ट्रान्सफर गरेको, सोपछि उक्त रकम २०५९।६।१ मा रु.१५,००,०००।- कैलाश सिं सैहगललाई फिर्ता गरेको भन्ने निज गोकर्ण पौडेलको भनाइ रहेको, २०५९।६।७ मा रु.३,००,०००।- भाइलाई घर निर्माण गर्न दिएको भन्ने निज गोकर्ण पौडेलको बयान रहेको, २०५९।६।१६ र २०५९।७।७ मा रु.१२,००,०००।- लिलाप्रसाद श्रेष्ठ, अरुण पराजुली र विन्दु पौडेललाई कोरिया पठाउँदा दिएको भनी बयान गरे पनि उक्त सम्पूर्ण रकमहरू निज गोकर्ण पौडेलकै नाममा चेक काटी झिकेको देखिएकाले निजहरूलाई दिएको भन्ने पुष्टि हुँदैन। नभएकाले सो सबै रकम निज आफैँले बैंकबाट झिकी बेपत्ता पारेको देखिन्छ। साथै उक्त रु.५०,००,०००।- रकममध्ये बाँकी रु.२०,००,०००।-, २०५८।७।२७ मा पुनः मुद्दती खातामा राखी २०५९।७।२७ मा भुक्तानी अवधि पुग्नुभन्दा अगावै मिति २०५९।५।२७ मा सोही मुद्दती खाता धरौटी राखी ऋण लिई सो रकमसमेत बैंकबाट निकाली बेपत्ता पारेको।

१४४६ - नेपाल सरकार वि. गोकर्ण पौडेल

२	२०५८।६।१४	हिमालयन बैंक, महाराजगञ्ज	२०,००,०००।-	२०५६।५।७ मा हिमालयन बैंक महाराजगञ्जमा मुद्दती खातामा जम्मा भएको उक्त अवैध रकम मिति २०५८।६।१४ मा अवधि पूरा (Matured) भएपछि निकाली लक्ष्मी शर्माका पिताजी रविरमण शर्मालाई फिर्ता दिएको भनी बेपत्ता पारेको ।
३	२०५९।४।८	हिमालयन बैंक, महाराजगञ्ज	३०,००,०००।-	२०५७।४।५ मा नेपाल बङ्गलादेश बैंकबाट झिकेको रकम रु. २०,००,०००।- र कैलाश सिं सैहगलले दिएको भनेको रु. १०,००,०००।-समेत गरी हिमालयन बैंकमा मुद्दती खाता खोली २०५९।४।८ मा भुक्तानी अवधि पुग्नुभन्दा अगावै मिति २०५८।११।२० मा सोही खाता धितो राखी ऋण लिई मुद्दती खाता Matured हुँदा हिसाब मिलान हुने गरी बेपत्ता पारेको ।
४	२०५८।७।२७	नेपाल बङ्गलादेश बैंक, पुतलीसडक	२०,००,०००।-	नेपाल बङ्गलादेश बैंकमा मिति २०५७।६।३०, मिति २०५८।३।२५ र मिति २०५८।४।५ मा जम्मा भएको रकम रु. २०,००,०००।- मिति २०५८।७।२७ मा मुद्दती खातामा ट्रान्सफर गरी मिति २०५९।७।२७ मा Matured हुनेमा सो अवधिभन्दा अगावै २०५९।६।१ मा निकाली कैलाश सिं सैहगल भन्ने व्यक्तिलाई फिर्ता दिएको भनी बेपत्ता पारेको देखिएको ।
मुद्दती खाताको जम्मा रकम			९,२०,००,०००।-	

७. स्रोत खुलेको सम्पत्तिको तालिका र विश्लेषण :

प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलले सार्वजनिक पदमा प्रवेश गरेपछि आर्जन गरेका स्रोत खुलेका सम्पत्तिको विवरण र विश्लेषण निम्नबमोजिम उल्लेख गरिएको छ ।

क्र.सं.	विवरण	रकम (रु.)	कैफियत
१	मिति २०६० मा गोकर्ण पौडेलले काठमाडौं का.म.न.पा.-४ कि.नं. ४७ क्षेत्रफल ०-९-२-३ मा घर बनाएको घर	९,७५,०००/-	
२	मिति २०५२।१०।२९ देखि २०५३।११।२९ सम्म गोकर्ण पौडेलले तत्कालीन सांसद गिरिजाप्रसाद कोइरालाको स्वकीय सचिवको रूपमा प्राप्त गरेको पारिश्रमिक	५९,४३४/-	
३	मिति २०५४।४।१ देखि २०५४।१०।३० सम्म गोकर्ण पौडेलले तत्कालीन सांसद गिरिजाप्रसाद कोइरालाको स्वकीय सचिवको रूपमा प्राप्त गरेको पारिश्रमिक	३१,०००/-	
४	मिति २०५५।१।२ देखि २०५६।१।३० सम्म गोकर्ण पौडेलले तत्कालीन प्रधानमन्त्रीको स्वकीय सचिवको रूपमा प्राप्त गरेको पारिश्रमिक	८०,०८०/-	
५	मिति २०५६।१।२ देखि २०५८।४।६ सम्म गोकर्ण पौडेलले तत्कालीन प्रधानमन्त्रीको स्वकीय सचिवको रूपमा प्राप्त गरेको पारिश्रमिक	१,१५,७४४/-	

स्रोत खुलेका सम्पत्तिको विश्लेषण :

१) आरोपपत्रको तालिका नं. २१ को क्र.सं. १ मा उल्लेख भएको का.म.न.पा. ४ मा घर निर्माण गर्दा लागेको रकम रु.९,७५,०००/- को स्रोत उल्लेख गर्ने क्रममा प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलले सो रकम घर बनाउने प्रयोजनका लागि नेपाल एस.बि.आई. बैंक दरबारमार्गबाट ऋण लिएको हो भनी बयान गरेको र प्राप्त कागजातबाट निजले सो अवधिमा बैंकबाट ऋण लिएको भन्ने कुरासमेत पुष्टि हुन आएको हुँदा सोही रकमबाट निजले आफ्नो घर निर्माण गरेकोसमेत देखिएको हुँदा निजको घर निर्माणमा परेको कूल लागत रु.२६,०३,०४२।०७ मध्ये उक्त रु.९,७५,०००/- स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा गणना गरिएकोले उक्त घर निर्माणको लागतमध्ये उक्त रु.९,७५,०००/- बराबरको सम्पत्तिलाई मागदाबीमा लिइएको छैन ।

(२) आरोपपत्रको तालिका नं. २१ को क्र.सं. २ देखि ५ सम्म उल्लेख भएको रकमको हकमा हेर्दा प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलले मिति २०५२।१०।२९ देखि मिति २०५३।११।२९ सम्म र मिति २०५४।४।१९ देखि मिति २०५४।१०।३० सम्म तत्कालीन सांसद गिरिजाप्रसाद कोइरालाको स्वकीय सचिवको रूपमा काम गरी प्राप्त गरेको पारिश्रमिक क्रमशः रु.५९,४३४।- र रु.३१,०००।- प्राप्त गरेको देखिन्छ । त्यसैगरी निजले मिति २०५५।१।२९ देखि २०५६।१।३० सम्म रु.८०,०८०।- र पुनः मिति २०५६।१।२९ देखि मिति २०५८।४।६ सम्म २ पटक तत्कालीन प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइरालाको स्वकीय सचिवको हैसियतले काम गरी पारिश्रमिक प्राप्त गरेको देखिन आएको हुँदा उक्त रकमको स्रोत पुष्टि भएकाले सो रकमलाई मागदाबीमा लिइएको छैन । त्यसैगरी माथि उल्लेख भएका जम्मा रकम रु.२,८६,२५८।- निज प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलको श्रीमती रीता पौडेलका नाममा हिमालयन बैंक लि. महाराजगञ्जमा रहेको बचत खाता नं. २८९०४०'J' मा मौज्जात रहेको रु.१,२९,२६६।५६ समेत देखिएको हुँदा उक्त रकमलाई मागदाबीमा लिइएको छैन ।

८. स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको तालिका र विश्लेषण :

प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलले सार्वजनिक पदमा प्रवेश गरेपछि आर्जन गरेका स्रोत नखुलेका सम्पत्तिको विवरण र विश्लेषण निम्नबमोजिम उल्लेख गरिएको छ ।

क्र. सं.	विवरण	रकम (रु.)	कैफियत
१	मिति २०५२।१०।२९ देखि २०५३।१०।१७ सम्म गोकर्ण पौडेलको नेपाल बङ्गलादेश बैंक पुतलीसडकको बचत खाता नं. २९९८१'S' मा जम्मा भएको नगद रकम	२,८६,३६६/-	
२	मिति २०५४।४।१९ देखि २०५४।११।१५ सम्म गोकर्ण पौडेलको नेपाल बङ्गलादेश बैंक पुतलीसडकको बचत खाता नं. २९९८१'S' मा जम्मा भएको नगद रकम	११,२०,२००/-	

१४४६ - नेपाल सरकार वि. गोकर्ण पौडेल

३	मिति २०५५।१।२ देखि २०५५।१२।१५ सम्म गोकर्ण पौडेलको हिमालयन बैंक महाराजगञ्जको बचत खाता नं. २६०९१०'J' र नेपाल बङ्गलादेश बैंक पुतलीसडकको बचत खाता नं. २९९८१'S' मा जम्मा भएको नगद रकम	३३,६९,९२०/-	
४	मिति २०५६।१।७ देखि २०५६।३।१ सम्म गोकर्ण पौडेलको नेपाल बङ्गलादेश बैंक पुतलीसडकको बचत खाता नं. २९९८१'S' मा जम्मा भएको नगद रकम	२०,५५,०००/-	
५	मिति २०५६।५।७ मा गोकर्ण पौडेलले हिमालयन बैंक महाराजगञ्जको बचत खाता नं. २६०९१०'J' मा जम्मा गरेको रकम	२०,००,०००/-	
६	मिति २०५६।६।३ देखि २०५६।१२।१ सम्म गोकर्ण पौडेलको हिमालयन बैंक महाराजगञ्जको बचत खाता नं. २६०९१०'J' र नेपाल बङ्गलादेश बैंक पुतलीसडकको बचत खाता नं. २९९८१'S' मा जम्मा भएको नगद रकम	७,८०,८००/-	
७	मिति २०५६।१२।९ देखि २०५७।७।२९ सम्म गोकर्ण पौडेलको हिमालयन बैंक महाराजगञ्जको बचत खाता नं. २६०९१०'J' र नेपाल बङ्गलादेश बैंक पुतलीसडकको बचत खाता नं. २९९८१'S' मा जम्मा भएको नगद रकम	१६,८४,२५६/-	
८	गोकर्ण पौडेलले मिति २०५५।१।१७ मा ह्याम्स हस्पिटलमा गरेको रु.१४,००,०००/- को सेयर लगानी र केयर इङ्लिस बोर्डिङ स्कुलमा २०५७ सालमा गरेको लगानी रु.२,७०,०००/- समेतको जम्मा	१६,७०,०००/-	
९	मिति २०५७।१।२५ देखि २०५८।१।२४ सम्म गोकर्ण पौडेलले हिमालयन बैंक महाराजगञ्जको बचत खाता नं. २६०९१०'J' र नेपाल बङ्गलादेश बैंक पुतलीसडकको बचत खाता नं. २९९८१'S' मा जम्मा गरेको रकम	१५,००,०००/-	

नेपाल कानून पत्रिका, २०७२, मङ्सिर

१०	मिति २०५९।४।९ मा काठमाडौं गोकर्ण पौडेलको नाममा काठमाडौं का.म.न.पा.-४ कि.नं. ४७ क्षेत्रफल ०-९-२-३ को लिखत मूल्य रु.६,०५,०००।- को जग्गा खरिद	२९,०६,२५०/-	
११	२०६० सालमा काठमाडौं का.म.न.पा.-४ कि.नं. ४७ क्षेत्रफल ०-९-२-३ को जग्गामा गोकर्ण पौडेलले बनाएको घरको हालको मूल्य	१६,२८,०४२.०७/-	
१२	मिति २०५३।४।१७ देखि २०५९।२।३ सम्म गोकर्ण पौडेलले नेपाल बङ्गलादेश बैंक पुतलीसडकस्थित खातामा स्रोत नखुलेको सम्पत्ति जम्मा गरी सोमध्ये विभिन्न मितिमा रकमहरू झिकी हिमालयन बैंक महाराजगञ्जको बचत खातामा आफ्नो नामको बचत तथा मुद्दती खातामा जम्मा गरी सो रकमबाट मिति २०५५।५।८ देखि २०६०।४।२९ सम्ममा ब्याज आर्जन गरी बढे बढाएको खुद ब्याज रकम	१६,३०,८८२.४६/-	
१३	गोकर्ण पौडेलको नाममा रहेको नेपाल इन्भेष्टमेन्ट बैंक पुतलीसडकको बचत खातानं. ०१२-१२३३७४० मा हाल मौज्जात रहेको रु.२,४६७।४५ र नेपाल एस.बि. आई. बैंक दरबारमार्गमा रहेको बचत खाता नं. ३५२५ मा हाल मौज्जात रहेको रु.१८,४३८।३०समेत जम्मा	-२०,९०५.७५/-	यो रकम माथि उल्लेख गरिएका बैंकका रकममा समावेश भैसकेकाले यसलाई छुट्टै जम्मा समावेश गरिरहनु नपर्ने । जफत गर्ने प्रयोजनका लागिमात्र यो रकमलाई तालिकामा देखाइएको छ ।
	जम्मा	२,०६,३०,९१६.५३	

प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलको स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको विश्लेषण :

(१) आरोपपत्रको तालिका नं. २२ को क्र.सं. १ मा उल्लिखित प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलको नाममा नेपाल बङ्गलादेश बैंक पुतलीसडकमा रहेको बचत खातानं. २९९४१'S' मा २०५२।१२।१३ देखि २०५३।१०।१७ सम्म जम्मा भएको रु.३,५७,०००।- को स्रोत स्पष्ट गर्ने क्रममा निज प्रतिवादीले गिरिजाप्रसाद कोइराला सांसद हुँदा

आफूले निजको स्वकीय सचिवको रूपमा कार्य गरेकाले सो अवधिमा प्राप्त गरेको पारिश्रमिक तथा आफ्ना पिताले पटकपटक पठाएको स्वआर्जित रकम हो भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । निजले उल्लेख गरेअनुसार निजको आयतर्फ हेर्दा निजले सो अवधिमा प्राप्त गरेको तलब रु.२०,६३४।- र सोही बैंकबाट सोही अवधिमा रु.५०,०००।- निकालेको (पछि सो रकम सोही बैंकमा पुनः जम्मा गरेको) बाहेक निजका पिताजीले निजलाई पटकपटक दिएको रकम जम्मा गरेको भन्ने भनाइका हकमा निज प्रतिवादीका पिताजीको अन्य कुनै उल्लेख्य विशेष आय भएको भन्ने पनि पुष्टि हुन सकेको पाइएन । निजका पिताजीले मिति २०५२।२।१४ मा बेचेको पैतृक जग्गा र निजको आयका सम्बन्धमासमेत यसअघि नै बेग्लै विश्लेषण गरी सकिएकाले उक्त बैंकमा जम्मा गरिएकोमध्ये निजको पारिश्रमिकबाहेक अन्य रकमको स्रोत पुष्टि हुन नसकेको हुँदा गैरकानूनीरूपमा आर्जित उक्त रकम बैंकमा तत्काल जम्मा गरी पछि उक्त रकम रु.२,८६,३६६।- बैंकबाट निकाली बेपत्ता पारेको हुँदा निजका अन्य वैध सम्पत्तिबाट वा सोबाट असुल हुन नसके प्रचलित कानूनबमोजिम असुलउपर गरी पाउन मागदाबीमा लिइएको छ ।

(२) आरोपपत्रको तालिका नं. २२ को क्र. सं. २ मा उल्लिखित निज प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलले मिति २०५४।४।१, २०५४।६।१२, २०५४।७।१३, २०५४।७।२५, २०५४।१०।१३, २०५४।११।५ र २०५४।११।१५ मा निजको नाममा रहेको नेपाल बङ्गलादेश बैंक पुतलीसडकमा रहेको खाता नं. २९९८१'S' मा जम्मा गरेको रकम रु.११,९०,०००।- को स्रोतका सम्बन्धमा निजले आफ्नो पारिश्रमिक, पिताजीले दिएको सापटी फिर्ता, गुल्मीको जग्गा बिक्री र पिताजीको स्वआर्जन भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । उक्त स्रोतमध्ये तत्कालको अवधिमा निजको पिताजीको कहींबाट आय आर्जन भएको नदेखिएको र निजले सो रकम प्राप्त गर्न सक्ने अवस्था

(पिताजीको सम्बन्धमा माथि बेग्लै उल्लेख गरेको विश्लेषणबाट समेत) पनि सम्भव देखिँदैन । अतः निजको सो जम्मा गरेको रकममध्ये उक्त अवधिको पारिश्रमिक आय रु.६९,८००।- घटाउँदा बाँकी रहेको रु.११,२०,२००।- उक्त बैंकमा तत्काल जम्मा गरेको स्रोत पुष्टि नभएको र सो रकम पछि उक्त बैंकबाट झिकी बेपत्ता पारेको हुँदा निज प्रतिवादीका अन्य वैध सम्पत्तिबाट वा सोबाट असुल हुन नसके प्रचलित कानूनबमोजिम असुलउपर गरी पाउन मागदाबीमा लिइएको छ ।

(३) आरोपपत्रको तालिका नं. २२ को क्र. सं. ३ मा उल्लिखित प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलले निजको नाममा रहेको नेपाल बङ्गलादेश बैंक पुतलीसडकको सोही खाता नं. २९९८१'S' मा २०५५।१।७, २०५५।१।२२, २०५५।२।२७, २०५५।४।१०, २०५५।४।१९, २०५५।५।१९, २०५५।८।२२, २०५५।४।१०, २०५५।११।१६, २०५५।१२।१९, २०५५।१२।१४ र २०५५।१२।२५ मा जम्मा गरेको रकम रु.४२,००,०००।- को स्रोत उल्लेख गर्ने क्रममा आफ्नो पारिश्रमिक, माइलो भाइ करुणा पौडेलको पारिश्रमिक, पिताजीको खच्चर व्यापारको आय र गुल्मीको जग्गा बिक्रीको आय तथा मिति २०५५।४।७ मा शम्भु कार्कीसमेतलाई दिएको रु.५,००,०००।- सापटी रकम फिर्ता भएपछि बैंकमा जम्मा गरेको भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । निजको उपर्युक्त स्रोततर्फ हेर्दा निजले सो अवधिमा पारिश्रमिकबापत रु.८०,०८०।- प्राप्त गरेको देखिन्छ । सोही अवधिमा रु.७,५०,०००।- बैंकबाट निकालेको रकमलाई निजले साथी शम्भु कार्कीसमेतलाई सापटी दिन झिकेको हो भनी उल्लेख गरेकोसमेत देखिन्छ । सोबाहेक भाइ करुणाको पारिश्रमिकका हकमा निजका भाइले बयानको क्रममा दाजु गोकर्णसँग सामान्य १२-१५ हजारको घरायसी कारोबारबाहेक अरु आर्थिक कारोबार नगरेको भनी उल्लेख गरेको र निज भाइ

करुणाको आय-व्ययको सम्बन्धमा बेग्लै विश्लेषण गरिएकाले निज प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलले आयको स्रोतको रूपमा भाइ र पिताजीबाट प्राप्त गरेको भनी उल्लेख गरेको तर सोको आधार प्रमाण भने केही पनि प्रस्तुत नभएको हुँदा सो रकमलाई आयको रूपमा मान्न मिल्ने देखिएन । अतः निजको उक्त बैंकमा जम्मा गरेको रकममध्ये निजले प्राप्त गरेको पारिश्रमिक रु.८०,०८०।- र निजले बैंकबाट निकालेर पुनः जम्मा गरेको उक्त रु.७,५०,०००।- रकम घटाउँदा बाँकी रहन गएको रकम रु.३३,६९,९२०।- को स्रोत पुष्टि भएको नदेखिँदा र सो रकम पछि बैंकबाट झिकी बेपत्ता पारेको हुँदा निज प्रतिवादीका अन्य वैध सम्पत्तिबाट वा सोबाट असुल हुन नसके प्रचलित कानूनबमोजिम असुलउपर गरी पाउन मागदाबीमा लिइएको छ ।

(४) आरोपपत्रको तालिका नं. २२ को क्र. सं. ४ मा उल्लिखित प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलले २०५६।१।७, २०५६।१।१३, २०५६।१।२९, २०५६।२।१२, २०५६।२।२४ र २०५६।३।१ मा निजको नाममा रहेको नेपाल बङ्गलादेश बैंक पुतलीसडकको सोही खाता नं. २९९८१'S' मा जम्मा गरेको रु.२०,५५,०००।- को स्रोत उल्लेख गर्दा निजले पिताजीको स्वआर्जनको रकम र ह्याम्स अस्पतालमा लगानी गर्न भारतीय नागरिक कैलाश सिंह सैहगलले पटकपटक दिएको रकम जम्मा गरेको हो भनेका छन् । निजको उक्त भनाइतर्फ हेर्दा निजले उल्लेख गरेको भारतीय नागरिकले निजलाई सो रकम दिएको हो भनी प्रमाणित गर्ने कुनै पनि कागजात पेस गरेको देखिँदैन । निजको भनाइसमेतबाट कुनै बैंक वा वित्तीय कारोबार गर्ने निकायमार्फत पनि सो रकम आदान प्रदान नगरिएको र लिखत कागज आदि कुनै आधार प्रमाण पनि नभएको अवस्थामा एउटा विदेशी नागरिकले विश्वासको भरमा त्यति ठूलो परिमाणको रकम निजलाई दिएका होलान् भनी विश्वास गर्न सकिने अवस्था देखिएन । साथै उक्त बैंकमा जम्मा

गरेको रकमको अवधिमा निजको कुनै उल्लेख्य आय भएकोसमेत नदेखिएकाले स्रोत पुष्टि नभएको उक्त रकम रु.२०,५५,०००।- पछि मिति २०५६।४।२३ मा र २०५७।४।५ समेतमा सो बैंकबाट झिकी बेपत्ता पारेको हुँदा उक्त रकमलाई निज प्रतिवादीका अन्य वैध सम्पत्तिबाट वा सोबाट असुल हुन नसके प्रचलित कानूनबमोजिम असुलउपर गरी पाउन मागदाबीमा लिइएको छ ।

यसै गरी मिति २०५६।४।२४ मा प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलको नाममा रहेको हिमालयन बैंक महाराजगञ्जको खाता नं. २६०९१०'J' मा जम्मा हुन आएको रु.५०,००,०००।- को स्रोत उल्लेख गर्दा निजले उक्त रकम निजको नेपाल बङ्गलादेश बैंक पुतलीसडकको खाता नं. २९९८१'S' बाट २०५६।४।२३ मा चेकबाट निकाली यस बैंकमा ट्रान्सफर गरेको रकम हो भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । उक्त रकमको २०५६।४।२५ मा सोही हिमालयन बैंकमा मुद्दती खाता खोलिएको र २०५८।४।९ मा अवधि पूरा (Matured) भएपछि पुनः सोही बचत खातामा फर्किएको थियो भनी बयान व्यहोरामा उल्लेख गरेको पाइन्छ । निजले उल्लेख गरेको उक्त स्रोततर्फ हेर्दा सो रकम माथि बुँदा नं. (१), (२) र (३) मा विश्लेषण गर्दा उल्लेख भएका स्रोत पुष्टि नभएको नेपाल बङ्गलादेश बैंक पुतलीसडकमा जम्मा भएको रकम नै मिति २०५६।४।२४ मा बैंकबाट निकाली ट्रान्सफर गरेको देखिएको हुँदा यो रकमका सम्बन्धमा माथि विभिन्न कलममा नै विश्लेषण गरी दाबी गरिसकिएकाले यसमा छुट्टै व्याख्या गरी मागदाबी लिइएको छैन ।

(५) आरोपपत्रको तालिका नं. २२ को क्र. सं. ५ मा उल्लिखित प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलले मिति २०५६।५।७ मा निजको नाममा हिमालयन बैंक महाराजगञ्जमा रहेको सोही खाता नं. २६०९१०'J' मा जम्मा भएको रु.२०,००,०००।- को स्रोत उल्लेख

गर्दा उक्त रकम निजको कान्छा मामाकी छोरी लक्ष्मी शर्मा भन्ने व्यक्तिको रकम जम्मा हुन आएको हो भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ । तर उक्त रकम २०५६।५।७ मा सोही बैंकमा निज प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलले आफ्नो नाममा मुद्दती खाता खोली राखेको र मिति २०५८।६।१४ मा अवधि पूरा (Matured) भएपछि निकालेको देखिन्छ । सो रकम निकालेको प्रसङ्गमा निजले निज लक्ष्मी शर्माका बाबु रविरमण शर्मालाई फिर्ता दिएको हो भनी बयान गरेको देखिन्छ । निज लक्ष्मी शर्मा दुबईमा Standard Chartered Bank मा काम गर्ने व्यक्ति हुन् भनी निजले उल्लेख गरेको पनि देखिन्छ । त्यसरी विदेशी बैंकमा काम गर्ने व्यक्तिले त्यहाँ काम गरी कमाएको रकम बैंकमार्फत पठाउन सक्ने विश्वासिलो एवम् भरपर्दो अवस्था छँदाछँदै त्यसो नगरी कुनै व्यक्तिमार्फत नगर्दै पठाएको भन्ने कुरा एकातिर पत्यारलायक देखिँदैन भने अर्कोतर्फ यदि कसैले त्यति ठूलो परिमाणको रकम साथमा बोकी ल्याएको भए सो रकम एयरपोर्टमा इमिग्रेसन डिक्लियर गरेको हुनुपर्नेमा सोसमेतको केही प्रमाण पेस गर्न नसकेको अवस्था देखिन्छ भने उक्त सो रकम निज प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलको खातामा नगर्दै जम्मा भएको बैंक स्टेटमेन्टबाट देखिन्छ । त्यतिमात्र होइन, सो रकम निजले लक्ष्मी शर्माका बाबुलाई दिएको भन्ने भनाइसमेत रहेको भए पनि सो रकम निजले पाउने बित्तिकै निज लक्ष्मी शर्माका बाबु भनिएका व्यक्ति रविरमण शर्मालाई तत्काल फिर्ता नगरी २ वर्षसम्म आफ्नै नाममा मुद्दती खाता खोली राखी सो अवधि पूरा (Matured) भएपछि पनि पुनः निजकै बचत खातामा जम्मा गरी केही अवधि बितेपछि मात्र निकालेको देखिँदा निजको सो कथन आधारहीन एवम् अविश्वसनीय देखिन आयो । यसप्रकार निज प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलको नाममा जम्मा भएको तर स्रोत पुष्टि नभएको उक्त रकम पछि बैंकबाट झिकी बेपत्ता पारेको देखिएकाले निजका अन्य वैध सम्पत्तिबाट वा सोबाट

असुल हुन नसके प्रचलित कानूनबमोजिम असुलउपर गरी पाउन मागदाबीमा लिइएको छ ।

(६) आरोपपत्रको तालिका नं. २२ को क्र.सं. ६ मा उल्लिखित प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलको नाममा २०५६।६।३ मा हिमालयन बैंक महाराजगञ्जको खातामा जम्मा भएको रु.१,००,०००।- र नेपाल बङ्गलादेश बैंक पुतलीसडकको खातामा २०५६।६।२८, २०५६।८।१९ र ०५६।९।२।१९ मा जम्मा भएको रु.८,००,०००।- को स्रोत उल्लेख गर्दा निजले कान्छी फुपुको छोरा अरुण पराजुलीको रु.३,५०,०००।-, कान्छो बुबाको छोरा बिन्दु पौडेलको र सापटी लगेको रकम फिर्ता भएपछि आफ्नो पारिश्रमिकसमेत थप गरी जम्मा गरेको भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । निज प्रतिवादीको सो अवधिसम्मको आयतर्फ हेर्दा निजले त्यतिबेलासम्म प्राप्त गरेको पारिश्रमिक माथि बुँदा नं. ५ सम्ममा विश्लेषण गरिसकिएको हुँदा सापटी प्रयोजनको लागि निकालिएको भनिएको रकममध्ये मिति २०५६।१।१९ मा रु.१,२०,०००।- नेपाल बङ्गलादेश बैंकबाट निकालेको देखिन्छ । सोबाहेक यस अवधिमा निजको अन्य उल्लेख्य आय नदेखिएको र निजका फुपूको छोरा र कान्छो बाबुको छोराले निजलाई दिएको भनिएको रकमसम्बन्धमा स्पष्ट प्रमाणसमेत पेस गर्न नसकेको अवस्थामा निजको नाममा जम्मा भएका उपरोक्त रकम रु.९,००,०००।- मध्ये स्रोत पुष्टी नभएको रकम रु.१,२०,०००।- बैंकबाट झिकी पुनः जम्मा गरेको हुनसक्ने भएकाले सो रकम घटाउँदा बचत हुन जाने रु.७,८०,०००।- कोसमेत स्रोत पुष्टि भएको नदेखिएको र सो रकम पनि पछि बैंकबाट झिकी बेपत्ता पारेको हुँदा निज प्रतिवादीका अन्य वैध सम्पत्तिबाट वा सोबाट असुल हुन नसके प्रचलित कानूनबमोजिम असुलउपर गरी पाउन मागदाबीमा लिइएको छ ।

(७) आरोपपत्रको तालिका नं. २२ को क्र.सं. ७ मा उल्लिखित प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलको नाममा

रहेको हिमालयन बैंकको बचत खाता नं. 260910'J' मा मिति ०५७।४।५ मा रु.३०,००,०००।- मिति २०५७।७।२९ र २०५७।७।२९ मा जम्मा रु.३,००,०००।- निजकै नामको नेपाल बङ्गलादेश बैंक, पुतलीसडकको खातामा मिति ०५७।६।३० मा रु.५,००,०००।- जम्मा भएको रकमको स्रोतका सम्बन्धमा निजले आफ्नो बयानमा मिति २०५७।४।५ को हिमालयन बैंकको रु.३०,००,०००।- को हकमा सोही मितिमा नेपाल बङ्गलादेश बैंकको आफ्नै नामको खाताबाट झिकेको रु.२०,००,०००।- र भारतीय नागरिक कैलाश सिं सैहगलले दिएको रु.१०,००,०००।-समेत थपी जम्मा गरेको, हिमालयन बैंकमा मिति २०५७।७।२९ र २०५७।७।२९ मा जम्मा भएको रकमको स्रोतका सम्बन्धमा आफ्नो पारिश्रमिक र सापटी दिन बैंकबाट झिकेको रकम नै पुनः दाखिला गरेको हो र नेपाल बङ्गलादेश बैंकमा जम्मा भएको रु.५,००,०००।- को हकमा उक्त रकम मेरो साझेदार गोपालप्रसाद श्रेष्ठका भाइ लिलाप्रसाद श्रेष्ठको हो भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । निजको बयानमा उल्लिखित उपर्युक्त स्रोत पुष्ट्याइँका आधारहरूलाई हेर्दा निजले मिति २०५७।४।५ मा नेपाल बङ्गलादेश बैंकबाट निकालेको रु.२०,००,०००।- का सम्बन्धमा माथि बुँदा नं. (१) देखि (६) सम्ममा उल्लिखित स्रोत विश्लेषणबाट वैधानिक स्रोत पुष्टि हुन नसकेको रकम झिकेको देखिन्छ भने निजले मिति ०५६।१२।९ देखि ०५८।३।३० सम्म रु.१,१५,७४४।- पारिश्रमिक प्राप्त गरेको देखिन्छ । अतः उपर्युक्तबमोजिम निजले जम्मा गरेको रकममा कैलाश सिं सैहगलले निजलाई दिएको, तथा निजको साझेदारको भाइ भनी उनाउ व्यक्तिले खातामा जम्मा गरेको भनिएको रकम र सो अवधिमा निजले सापटी दिने प्रयोजनका लागि बैंकबाट निकालेको हो भनी बयानमा उल्लेख गरे तापनि उक्त व्यहोरा बैंक स्टेटमेन्टबाट नदेखिएको हुँदा निजको नाममा जम्मा भएका रकममध्ये रु.२०,००,०००।-

का हकमा माथिका बुँदा नं. (१) देखि (६) सम्म उल्लेख भई सो रकम जम्मा गर्दाकै अवस्थामा वैधानिक स्रोत पुष्टि भएको नदेखिएको भनी दाबीमा लिइसकिएकाले अब बाँकी हुन आउने रु.१६,८४,२५६।- को पनि कानूनी स्रोत पुष्टि भएको नदेखिँदा निज प्रतिवादीका अन्य वैध सम्पत्तिबाट वा सोबाट असुल हुन नसके प्रचलित कानूनबमोजिम असुलउपर गरी पाउन मागदाबीमा लिइएको छ ।

(८) आरोपपत्रको तालिका नं. २२ को क्र. सं. ८ मा उल्लिखित प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलले २०५७।१।१७ मा हयाम्स अस्पतालको सेयर खरिद गर्दा लगानी गरेको रु.१४,००,०००।- र २०५७ सालमा केयर इङ्गलिस बोर्डिङ्ग स्कुलको सेयर खरिद गर्दा लगानी गरेको रु.२,७०,०००।- को आय स्रोत उल्लेख गर्ने सिलसिलामा निजले हयाम्स अस्पतालको सेयरमा भएको लगानी भारतीय नागरिक कैलाश सिं सैहगलले दिएको रकमबाट भएको तथा केयर इङ्गलिस बोर्डिङ्ग स्कुलको लगानीमा आफ्नो पारिश्रमिक, सापटी र पिताजीको आमदानीबाट खरिद गरेको हो भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । निजले उल्लेख गरेको उपर्युक्त स्रोत पुष्ट्याइँको आधार प्रमाणसमेत हेर्दा निजको सो अवधिसम्मको पारिश्रमिक र अन्य आयका बारेमा माथि बुँदा नं. (१) देखि (७) सम्ममा उल्लेख भइसकेको छ र निजले सो अवधिमा बैंकबाट कुनै पनि रकम निकालेको नदेखिनुका अतिरिक्त आफ्नो बयानसमेतमा निजले बैंकबाट रकम निकाली उक्त सेयर खरिद गरेको भनी उल्लेख गरेको देखिन आएन । अतः निजले कैलाश सिं सैहगलबाट प्राप्त गरेको भनेको रकमलाई वैधानिकरूपमा पुष्टि गर्ने आधारसमेत नभएको अवस्थामा उक्त दुवै संस्थाको उक्त सेयर खरिदको रकम रु.१६,७०,०००।- को वैधानिक आय स्रोत पुष्टि भएको नदेखिँदा निज प्रतिवादीका अन्य वैध सम्पत्तिबाट वा सोबाट असुल हुन नसके प्रचलित कानूनबमोजिम असुलउपर गरिपाउन मागदाबीमा

लिइएको छ।

(९) आरोपपत्रको तालिका नं. २२ को क्र.सं. ९ मा उल्लिखित नेपाल बङ्गलादेश बैंक पुतलीसडकमा रहेको प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलको खातामा मिति २०५८।३।२५ मा जम्मा हुन आएको रु.१०,००,०००।- को आयस्रोत उल्लेख गर्ने क्रममा निजले आफ्नो बयानमा राजेन्द्रजी भन्ने व्यक्तिले राख्न दिएको, निजसँगको कारोबारको कुनै कागज प्रमाण नभएको र निजको रकम निजैलाई विभिन्न मितिमा फिर्तासमेत दिएको भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ। निजको उक्त भनाइलाई हेर्दा राजेन्द्रजी भन्ने उनाउ व्यक्तिले राख्न दिएको र निजैलाई फिर्ता गरेको भनेको सन्दर्भमा सोको प्रयोजनसहितको वैधानिक कारोबारको कुनै पनि प्रस्तुत प्रमाण नभएको तथा निज उनाउ व्यक्तिको नाम थर ठेगानासमेत पनि उल्लेख नभएको र निजले के कुन वित्तीय संस्थामार्फत उक्त रकम पठाएको हो भन्ने पनि समेत खुल्न सकेको पाइँदैन। साथै निज गोकर्ण पौडेलले उक्त रकम फिर्ता गर्दा सम्बन्धित व्यक्तिलाई नै चेकमार्फत फिर्ता गरेको नभई आफ्नै नाममा मिति २०५८।५।१३, २०५८।६।१, २०५८।७।२४ र २०५८।९।२४ मा रु.६,००,०००।- निकालेको देखिएको र सो रकम बेपत्ता पारेको तथा बाँकी रु.४,००,०००।- का सम्बन्धमा निजले मिति २०५८।७।२७ मा रु.२०,००,०००।- को सोही बैंकमा मुद्दती खाता खोलेकोसमेत देखिँदा उक्त रकम सोही खातामा समावेश भएको हुन सक्ने देखिन आएको र सो रकम पछि निकाली बेपत्ता पारेको देखिँदा उक्त रकम रु.१०,००,०००।- लाई निज प्रतिवादीका अन्य वैध सम्पत्तिबाट वा सोबाट असुल हुन नसके प्रचलित कानूनबमोजिम असुलउपर गरिपाउन मागदाबीमा लिइएको छ।

यसै गरी मिति २०५८।४।५ मा सोही नेपाल बङ्गलादेश बैंक पुतलीसडकमा जम्मा गरेको

रु.५,००,०००।- को आयस्रोत उल्लेख गर्दा उक्त रकम ह्याम्स अस्पतालमा लगानी गर्न भनी भारतीय नागरिक कैलाश सिं सैहगलले पठाएको रकम जम्मा गरेको हो भनी निज प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलले बयानको क्रममा व्यक्त गरेको भन्नेसम्बन्धमा अध्ययन गरी हेर्दा निज कैलाश सिं सैहगल भन्ने भारतीय नागरिकले बिनाआधार रकम दिएका होलान् भनी भन्न सकिने अवस्था नदेखिएकाले उक्त रकमसमेत मिति २०५७।७।२७ मा नेपाल बङ्गलादेश बैंकमा रु.२०,००,०००।- को मुद्दती खाता खोल्दा प्रयोग गरेको र सो मुद्दती रकमलाई मिति २०५९।७।२७ मा अवधि पुग्नु (Matured) अघि नै मिति २०५९।६।१ मा निकालेको पाइन्छ। सो रकम निजै कैलाश सिं सैहगललाई फिर्ता गरेको भन्ने निज प्रतिवादीले बयान गरेको भए तापनि निजलाई फिर्ता गरेको भन्ने कुनै तथ्ययुक्त आधार प्रमाण देखाउन नसकी बेपत्ता पारेको हुँदा उक्त मिति २०५८।३।२५ मा नेपाल बङ्गलादेश बैंक पुतलीसडकमा जम्मा गरेको रु.१०,००,०००।- र मिति २०५८।४।५ मा सोही बैंकमा जम्मा गरेको रु.५,००,०००।- समेत जम्मा रु.१५,००,०००।- को वैधानिक आयस्रोत पुष्टि भएको नदेखिएको र पछि सबै रकम बेपत्ता पारेको हुँदा निज प्रतिवादीका अन्य वैध सम्पत्तिबाट वा सोबाट असुल हुन नसके प्रचलित कानूनबमोजिम असुलउपर गरी पाउन मागदाबीमा लिइएको छ।

(१०) आरोपपत्रको तालिका नं. २२ को क्र.सं. १० मा उल्लिखित मिति २०५९।४।९ मा का.म.न.पा.४ कि.नं. ४७ क्षे.फ. ०-९-२-३ को जग्गाको लिखत मूल्य रु.६,०५,०००।- राखी सो जग्गा खरिद गर्दाको स्रोत स्पष्ट गर्ने क्रममा निज प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलले बयानमा आफ्नो पारिश्रमिक र पिताजीको सहयोग भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ। सो सन्दर्भलाई हेर्दा निजका पिताजीको २०५८।८।१३ मा नै देहावसान भै सकेको र पिताजीको आयस्रोतका

सम्बन्धमा माथि बेग्लै बिश्लेषणसमेत प्रस्तुत गरी सकेको हुँदा निजलाई पिताजीबाट भएको भनिएको उक्त आर्थिक सहयोगको आधार पुष्टि हुन सक्दैन । यसरी निजले घडेरी खरिद गर्दाको अवस्थामा कुनै किसिमको पारिश्रमिक प्राप्त गरेको नदेखिएको, सोभन्दा पहिले प्राप्त गरेको पारिश्रमिक माथिका विभिन्न बैंक दाखिला भई सोही अवधिमा बैंकबाट निकाली खर्च गरी बचत भएकोसमेत नदेखिएकाले निजले लिखत अड्डक रु.६,०५,०००।- उल्लेख गरेको तर हाल मूल्य रु.२९,०६,२५०।- पर्ने उक्त जग्गा खरिद गर्दा भएको लगानीको स्रोत पुष्टि हुन आएको नदेखिँदा सो रकम निज प्रतिवादीका अन्य वैध सम्पत्तिबाट वा सोबाट असुल हुन नसके प्रचलित कानूनबमोजिम असुलउपर गरी पाउन मागदाबीमा लिइएको छ ।

(११) आरोपपत्रको तालिका नं. २२ को क्र. सं. ११ मा उल्लिखित प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलले मिति २०५९।८।११ मा नक्सापासगरी मिति २०६१।८।३० मा रु.२६,०३,०४२।०७ को लागतमा निर्माण सम्पन्न गरेको घरको लगानीको स्रोत स्पष्ट गर्दा निजलाई पिताजीले दिएमध्येको बचत, माइला भाइ करुणाले घरको डि.पि.सि. गर्ने कार्यसम्ममा गरेको सहयोग रकम र बाँकी नेपाल एस.बि.आइ. बैंकबाट लिएको ऋण रु.९,७५,०००।- नै हो भनी बयानको क्रममा उल्लेख गरेको देखिन्छ । निजको उपर्युक्त स्रोत पुष्टिका आधारलाई हेर्दा निजको पारिश्रमिकसमेतका आय तथा विभिन्न समयमा विभिन्न गैरकानूनी आयसमेत मिसाई पटकपटक बैंकमा जम्मा गरी सोपछि तिनै रकमबाट मुद्धती खाता खोली परिपक्व भइ नसकेकाले उक्त अवधिमा निजको तलब भत्ता बाट घर निर्माण गर्न सक्ने अवस्था देखिएन । निजको बाबुको निधन पनि २ वर्षअघि नै भैसकेको र माथिका विभिन्न बुँदाहरूमा उल्लेख गरेका आधार कारणहरूबाट २ वर्षअघि परलोक भइसकेका निजका पिताजीको सहयोग रहेको भन्ने कुरा स्वयम्मा आधारहीन देखिन्छ । साथै भाइ

करुणाले आफ्ना दाजु गोकर्णसँग दशैं खर्च, घर खर्च तथा घरभाडा आदिका लागि रु.१२,०००।- देखि रु.१५,०००।- सम्मको सरसहयोगबाहेक अरु कुनै लेनदेन नभएको भन्नेसमेत आयोगसमक्ष बयानका क्रममा उल्लेख गरेको हुँदा निजले घरको डि.पि. सि. सम्म निर्माण गर्न रकम खर्च गरेको भन्ने कुराको तथ्य पूर्णरूपमा पुष्टि हुन आएन । अतः निजले घर निर्माण गर्न नेपाल एस.बि.आइ. बैंकबाट लिएको कर्जा रु.९,७५,०००।- घटाउँदा बाँकी रहन गएको रु.१६,२८,०४२।०७ को कानूनी आयस्रोत पुष्टि भएको नदेखिँदा सो रकमलाई निज प्रतिवादीका अन्य वैध सम्पत्तिबाट वा सोबाट असुल हुन नसके प्रचलित कानूनबमोजिम असुलउपर गरी पाउन मागदाबीमा लिइएको छ ।

(१२) आरोपपत्रको तालिका नं. २२ को क्र.सं. १२ मा उल्लिखित प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलले हिमालयन बैंक महाराजगञ्जमा मिति २०५८।४।२९ मा परिपक्व (Matured) हुने गरी मिति २०५६।४।२५ मा रु.५०,००,०००।- जम्मा गरेको, त्यसैगरी मिति २०५८।६।१४ मा परिपक्व हुने गरी मिति २०५६।५।७ मा रु.२०,००,०००।- जम्मा गरेको र मिति २०५९।४।८ मा परिपक्व हुने गरी मिति २०५७।४।५ मा रु.३०,००,०००।- जम्मा गरेको रकमको वैधानिक आयस्रोत पुष्टि हुन नआएको र उक्त रकमहरू मुद्धती खाता खोली सोबाट बढे बढाएको ब्याज रकमसमेत अवैध रूपमा नै आय आर्जन भएको देखिन आयो । अतः उक्त स्रोत नखुलेको रकम जम्मा गरी प्राप्त भएको ब्याज रकममध्ये कर कट्टा गरी खुद प्राप्त रु.१६,३०,०८८।४६ समेत पछि बैंकबाट झिकी बेपत्ता पारेको हुँदा सो रकमसमेत असुलउपर गरी पाउन मागदाबीमा लिइएको छ ।

(१३) आरोपपत्रको तालिका नं. २२ को क्र. सं. १३ मा उल्लिखित निज प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलले मिति २०६१।३।२१ मा खोलेको नेपाल इन्भेष्टमेन्ट बैंक

पुतलीसडकको बचत खाता नं. ०१२-१२३३७४० मा हाल मौज्दात रहेको रु.२,४६,७१४५ र मिति २०५१।१०।३ मा निजकै नाममा नेपाल एस.बि.आई. बैंक दरबारमार्गमा खोलेको बचत खाता नं. ३५२५ मा हाल मौज्दात रहेको रु.१८,४३८।३०समेत गरी जम्मा रु.२०,९०५।७५ निजले पटक पटक हिमालयन बैंक महाराजगञ्ज शाखा र नेपाल बङ्गलादेश बैंक पुतलीसडक शाखाबाट निकाली उपरोक्त बैंकहरूमा खाता खोलेको देखिन्छ । अतः उक्त रकम स्रोत नखुलेको आर्जनमध्येबाट जम्मा गरेको देखिँदा सो रकमसमेत असुलउपर गरी पाउन मागदाबीमा लिइएको छ ।

९. अभियोग र मागदाबी :-

पूर्व प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइरालाका स्वकीय सचिव पदमा कार्यरत् रहँदा प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलले भ्रष्टाचार गरी उच्चस्तरको जीवनयापन गरेको भनी विभिन्न स्रोतबाट प्राप्त हुन आएको जानकारी र उजुरीका आधारमा गरिएको अनुसन्धानबाट निज २०५२।१०।२९ मा सार्वजनिक पदमा नियुक्त भएपछि आफ्नो तथा आफ्ना परिवारका सदस्यका नाममा विभिन्न चलअचल सम्पत्ति आर्जन र भोग गरेको देखिन्छ । आरोपपत्रको विभिन्न तालिकाहरूमा उल्लेख भएअनुसार निज प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलले सार्वजनिक पदमा प्रवेश गरेपछि गैरकानूनीरूपमा आर्जन गरेको सम्पत्तिमध्ये चल सम्पत्तितर्फ निजको आफ्नै नाममा विभिन्न बैंकमा रहेको खातामा विभिन्न मितिमा जम्मा भएका रकममध्ये हाल मौज्दात रहेको रु.२०,९०५।७५, ह्याम्स अस्पताल र केयर इङ्गलिस बोर्डिङ स्कुलको सेयर खरिद गरेको रु.१६,७०,०००।- तथा अचल सम्पत्तितर्फ काठमाडौं जिल्ला का.म.न.पा. वडा नं. ४ मा हाल रकम रु.२९,०६,२५०।- पर्ने क्षेत्रफल ०-९-२-३ रोपनी जग्गा खरिद एवम् सोही जग्गामा घर निर्माण गर्दाको

लागत रकम रु.२६,०३,०४२।०७ मध्ये नेपाल एस.बि.आई. बैंकबाट लिएको ऋण रु.९,७५,०००।- कट्टा गरी बाँकी हुन आउने रकम रु.१६,२८,०४२।०७ र निजले विभिन्न बैंकमा जम्मा गरी बेपत्ता पारेको रकम रु.१,४४,०५,७१८।७९समेत गरी जम्मा रु.२,०६,३०,९१६।५३ बराबरको सम्पत्ति निज प्रतिवादीले गैरकानूनीरूपमा आर्जन गरेको देखिन आयो ।

भ्रष्टाचार जस्तो श्वेतग्रीवी अपराध (White Collar Crime) को विशिष्ट प्रकृति र यसको समष्टिगत दुष्प्रभावसमेतलाई दृष्टिगत गरी साबिक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ ले अनुमानित कसुरसम्बन्धी व्यवस्था गरेको र ऐ. ऐनको दफा १६ग. ले जफतसम्बन्धी र दफा ३, दफा १० र दफा ७(१) ले दण्डसम्बन्धी व्यवस्थासमेत गरेको परिप्रेक्ष्यमा तिनै कानूनी व्यवस्थाहरूलाई निरन्तरता दिँदै अझ प्रभावकारी र समयसापेक्ष बनाउने उद्देश्यले लागू गरिएको प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) ले कुनै पनि सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले प्रचलित कानूनबमोजिम पेस गरेको सम्पत्तिको विवरण अमिल्दो र अस्वाभाविक देखिन आएमा वा मनासिब कारणबिना अमिल्दो र अस्वाभाविक उच्च जीनवस्तरयापन गरेमा सो सम्पत्ति के कस्तो स्रोतबाट आर्जन गरेको हो भन्ने कुराको प्रमाण प्रतिवादी स्वयम्ले पुर्याउनुपर्ने र यसरी प्रमाण पुर्याउन नसकेमा गैरकानूनीरूपमा सम्पत्ति आर्जन गरेको मानिने कानूनी व्यवस्था छ । उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाहरूको कसीमा प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलले आफ्नो नाममा घर-जग्गा खरिद/निर्माण गर्ने र कल्पना गर्ने नसकिने अस्वाभाविक किसिमका ठूला परिमाणका रकमहरू बैंकमा जम्मा गर्दा उनाउ व्यक्तिबाट प्राप्त गरी पछि निजै उनाउ व्यक्तिलाई फिर्ता गरेको भनी विभिन्न बैंकमा देखिएका अपत्यारिला ठूला परिमाणका रकम बेपत्ता पारेकोसमेत जम्मा रु. २,०६,३०,९१६।५३

बराबरको चलअचल सम्पत्ति भ्रष्टाचार गरी गैरकानूनीरूपमा आर्जन गरेको उल्लिखित आधार प्रमाणबाट पुष्टि हुन आएको र निजको सो कार्य साबिक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ३, दफा ७(१), दफा १० र दफा १५ तथा त्यसैलाई निरन्तरता प्रदान गरेको हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) बमोजिमको कसुर देखिन आएकोले निज प्रतिवादी गोकर्ण पौडेललाई साबिक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ३, दफा ७(१), दफा १०, दफा १५ र दफा १६ग. हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(२) बमोजिम कैद र जरिवाना गरी पाउन मागदाबी लिइएको छ। भ्रष्टाचार गरी आर्जन गरेको बिगो रु.२,०६,३०,९१६।५३ मध्ये निज प्रतिवादीका नाममा कायम रहेका घर, जग्गा, सेयर र बैंक मौज्जात रकम चल/अचल सम्पत्तिको हुने रु.६२,२५,१९७।८२ समेतको सम्पत्ति जफत गरी विभिन्न बैंकमा जम्मा गरी ती बैंकहरूबाट झिकी हाल बेपत्ता पारिएको रु.१,४४,०५,७१८।७१ रकमका हकमा निज प्रतिवादीका अन्य वैध सम्पत्तिबाट वा सोबाट असुल हुन नसके प्रचलित कानूनबमोजिम असुलउपर गरी उक्त जम्मा रु.२,०६,३०,९१६।५३ मूल्य बराबरको सम्पत्ति साबिक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १६ग., दफा २९ र हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ४७ तथा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९ख.बमोजिम जफत गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको आरोपपत्र।

१०. प्रतिवादी गोकर्ण पौड्यालले विशेष अदालतमा गरेको बयान :

मेरो घरमा ८ जनाको परिवार छ। म राजनीति र समाजसेवाको काम गर्दछु। दाजुभाइ ३ जनामध्ये म जेठो २०५५।१।२ देखि प्रधानमन्त्री गिरिजा प्रसाद कोइरालाको स्वकीय सचिव (नेपाल सरकारको सह-

सचिव सरह) पदमा नियुक्ति पाई २०५६ जेठसम्म कार्यरत् रहें। २०५६।१२।९ गते पुनः गिरिजा प्रसाद कोइराला प्रधानमन्त्री भएपछि स्वकीय सचिव पदमा (नेपाल सरकारको विशिष्ट श्रेणीसरह) नियुक्ति पाई २०५८ साउन ६ गतेसम्म सोही पदमा कार्यरत् थिएँ। सोबाहेक अरू कुनै सार्वजनिक पद धारण गरेको छैन। आरोपपत्रको तालिका नं. ३ र ४ मा उल्लिखित घर जग्गा मेरो पैतृक सम्पत्ति हो। जि.रूपन्देही सिद्धार्थनगर न.पा. ९ ख कि.नं. १२६१ क्षे.फ.०-०-१० जग्गा म सार्वजनिक पदमा बहाल हुनुपूर्व मेरो जेठो मामा विष्णुदत्त शर्माले मेरो माइलो भाइ करुणा पौडेललाई दानबकस दिएको हो। ऐ कि.नं. २१५८ को क्षे.फ. ०-०-१७ जग्गा मेरो पिताजीले २०४३ सालतिरदेखि गुल्मीमा रहँदा खच्चरको ढुवानी जग्गा किनबेच कारोबार र समाजमा पैसाको लर लगानीको काम गरि प्राप्त आम्दानीमध्ये मलाई बेला बखत केही पैसा दिने गर्नु भएको र सो मध्ये वचेको केही पैसा मैले बचत गरिराखेको र आरोपपत्रको तालिका नं.४ र ५ को जग्गा टेक व. छन्तेललाई रु.३,००,०००।- मा र क्र. सं. ५ को जग्गा अर्जुन पौडेललाई रु.६,००,०००।- मा बिक्री गर्दा प्राप्त भएकोमध्ये मलाई पढाई बाँकी भएको पैसा र मैले माथि लेखाबमोजिम बचाएको पैसाबाट २०५४ साल माघ २२ मा खरिद गरेको हो। करुणा पौडेल नाउँको जि. काठमाडौँ गोठाटार ८ कि.नं. ६४३ क्षे.फ.०-६-०-० जग्गा भाइ करुणा पौडेलको नाउँमा हालैको बकसपत्रबाट आएको हो। सो जग्गामा बनाएको घर भाइ करुणा पौड्याल आफैँले तलब भत्ता स्ट्याण्डर्ड चार्टर्ड बैंक, बानेश्वर शाखाबाट Home Loan लिई निर्माण गरेका हुन्। भाइ करुणा पौडेलका नाउँको जिल्ला काठमाडौँ गोठाटार-८ कि.नं. ७३३ र ७३४ को क्षे.फ.क्रमश ०-२-२-० र ०-३-२-० जग्गा ने.बै.लि.धर्मपथ शाखाबाट Land Loan लिई करुणा पौडेल आफैँले खरिद गरेका हुन्। मेरा नाउँको जि. काठमाडौँ का.म.न.पा. ४

कि.नं. ४७ क्षे.फ.०-९-२-३ जग्गा र सोमा बनेको घर म सार्वजनिक पदमा रहनुपूर्व मेरा पिताजीले मैले माथि उल्लेख गरेअनुसारको खच्चर व्यवसाय र अन्य लर लगानीबाट आएको आम्दानी पिताजीले मलाई दिएपछि आफ्नै खाता (नेपाल बङ्गलादेश बैंक पुतलीसडक शाखा) मा पटक पटक गरिराखेको र मेरा भाइ करुणा पौडेलले नेकोन एयर प्रा.लि.मा काम गर्दा प्राप्त पारिश्रमिक भत्ता एवम् मेरी श्रीमती रिता पौडेलले शिक्षिका भै आर्जन गरेको पारिश्रमिकसमेत सोही खातामा जम्मा गरिएको थियो । त्यस्तै म नेपाली कांग्रेस केन्द्रीय सदस्य एवम् सभापति गिरिजा प्र.कोइरालाको निजी सचिवको रूपमा काम गर्दा प्राप्त पारिश्रमिकसमेत सोही खातामा पटकपटक गरी जम्मा गरेको थियो । सोही रकम निकाली २०५९।४।९ मा उक्त जग्गा खरिद गरी नेपाल एस.बि.आइ बैंक लिमिटेडबाट Home Loan रु.९,७५,०००।- लिई र माथि उल्लिखित घर परिवारको पारिश्रमिक र पिताजीले दिएको केहि रकम लगाएर घर निर्माण गरिएको हो । उक्त पैसाले घर निर्माण पूरा नभएकाले करिब रु.२,००,०००।- जतिको सामान किस्ताबन्दीमा भुक्तानी गर्ने गरि सापटी लिएको थिएँ । मेरा नाउँको एस.बि.आइ.बैंक पुतलीसडकमा रहेको खाता नं. ०१२-१२३३७४० को खाता मैले माथि लेखाएबमोजिम खच्चर ढुवानीबाट आउने मेरो भागको (साझेदारी भएकाले) रकमबाट ०६२।२।२९ मा ATM सुविधाका लागि खोलेको हो । मेरो नाउँको S.B.I. Bank दरबार मार्गको व.हि. नं. ३५२५ को खाता Home Loan को खाता हो । उक्त खातामा रहेको रकम मैले माथि उल्लेख गरेको खच्चरको आम्दानी, र लगानी र भैरहवास्थित घरको भाडा ल्याई मासिक किस्ता तिर्नका लागि जम्मा गरेको हो । Home Loan बापत मासिक रु.१२,२५०।- बैंकलाई बुझाउन राखेको हो । बाँकी रु.५,०००।- नियमानुसार खाताको निरन्तरताको लागि राखेको हो । रिता पौड्यालका नाउँको हिमालयन बैंकको खाता

उनी शिक्षिका हुँदा गरेको बचत र टिकाटालाबापत प्राप्त आम्दानीले उनी आफैँले खोलेकी हुन् । सेयरको हकमा सि.नं. १ को Care English Boarding School Pvt. Ltd. गौशालाको सेयर २०५४ सालदेखि सुरु देखिए पनि उक्त School का प्रिन्सिपलले मबाट लिएको ६०,०००।- र अन्य रकम म, मेरी पत्नी, भाइ करुणाको पारिश्रमिक र पिताजी बिरामी भै काठमाडौँ आउँदा जाँदा दिइएको रकमबाट २०५७ पुस २८ गतेसम्म पटकपटक गरी लगानी गरिएको हो । अनमोल क्याटरिङ्ग सर्भिस काठमाडौँको हकमा कान्छा भाइ कृष्ण पौडेललाई पिताजीले दिएको रु.२,००,०००।- लगानी गरी २०५६ सालमा सुरु गरिएको र हालसम्म कान्छा भाइ सोही सर्भिसमा कार्यरत् छन् । ह्याम्स हस्पिटल प्रा.लि. त्रिपुरेश्वरको सेयर सम्बन्धमा भारतीय मुलका समाजसेवी तथा व्यापारी कैलाश सिं संगैलले मेरो आफ्नो कानूनी प्रक्रिया पूरा नहुन्जेल मेरा नामको सेयर मेरा मित्र गोकर्णको नाममा पछि मेरो नाममा नामसारी हुने गरी गरिदिनु भनेपछि मेरा नाउँमा राखियो । ह्याम्स व्यवस्थापनले आयुर्वेदिक विभाग नराख्ने जनाएकाले कैलाशले आफूले सेयर खरिद नगर्ने जनाउ दिएपछि ह्याम्सले सेयरमा तपाईंको नाम राखिएकाले तपाईं नै लिनुस् पछिसम्म चुक्ता गरे हुन्छ भनेकाले मैले मेरा टाढाका नातेदार बागलुङ हुग्दिशिर घरभै बुटवलमा व्यापार गरी बस्ने पशुपति पौडेलसँग कुरा गरें । निजको छोराले पनि हस्पिटल बनाउन खोजेको छ, त्यसो हुनाले पछि मेरो छोरा चुन्न पौडेलका नाउँमा सार्ने गरी पैसा दिन्छु, तपाईंकै नाममा राखिदिनु भनी रूपैयाँ दिएका हुन् । पछि चुन्न पौडेलले बुटवलमा आफ्नो हस्पिटल (बुटवल नर्सिङ्ग होम) खोल्ने निर्णय गरेपछि मलाई सेयर बेची पैसा दिनु भनेकाले मैले आफ्नो बैंक खाताको पैसा दिई उक्त सेयर हालसम्म मेरो नाममा रहेको हो । भाइ करुणा पौडेलका नाउँको बैंक मौज्जात निज २०५१ सालदेखि हालसम्म नेकोन एयर र बुद्ध एयरमा काम गर्ने कर्मचारी भई उनको आफ्नो तलब

भत्ता र सुविधाबाट जम्मा गरेको हुन् । कृष्ण पौडेल नाउँको खातामा सङ्कलित रकम निजले अनमोल क्याटरिङ्ग सर्भिस सञ्चालन गरी प्राप्त आम्दानीबाट जम्मा गरेका हुन् । कुमारी बैंक पुतली सडकको चलती नं. ०१०१५२४ । ०१४२२४०१ को खाता गाडीको Loan Account हो । सि.नं. ८ को पवित्रा पौडेलका नाउँको खाता पिता वेणी माधवले आफ्नै नाउँमा खोल्नु भएको र बुबाको मृत्युपछि आमा पवित्राको नाउँमा खाता खोलिएको हो । पिताको नाउँको खाता पिताको स्वआर्जनकै सम्पत्तिबाट खोलिएको हो र हालसम्म पनि पिताकै नाउँमा छ । उक्त गहनाको आयस्रोत सम्बन्धमा विवाहमा घर र माइतीतर्फबाट पाएका र केटाकेटीले पासनीमा उपहारस्वरूप पाएको हुन् । विद्युतीय उपकरणको मूल्य वास्तविक नभै अत्यधिक गरिएको छ । बा ९ प १५८ नं. को मोटरसाइकल माइला भाइ करुणा पौडेलले आफ्नै आयस्रोतबाट खरिद गरी प्रयोग गरेका छन् । बा ३ च ९२८१ नं. को मारुती जेन गाडी कान्छा भाइ कृष्णले कुमारी बैंक पुतलीसडकबाट कर्जा लिएर आफ्नै नाउँमा खरिद गरी प्रयोग गरेका छन् । म सार्वजनिक पदमा ०५५।१।२ देखि प्र.म.को स्वकीय सचिव भई प्रति महिना रु. ६,१६०।- तलब, दशैं खर्च, १ वर्षको ३० दिन घरबिदाको हुने तलब ०५६।१।१४ सम्म लिइरहे । त्यस्तै स्वकीय सचिवको हकमा ०५६।१।२१ देखि नियुक्त भै ०५८।४।६ सम्म सुरुको ४ महिना प्रतिमहिना रु.७,२३४।- र त्यसपछि ०५७।४।१ बाट रु.१३,०००।- लगभग मासिक तलब, दशैं खर्च बिदाको रकमसमेत मेरो आयस्रोत थियो । ०५७ साउन १ देखि ०५८ साउन ६ गतेसम्मको बढ तलब गणना गरिएको छैन । घर निर्माणको लागि खर्च रु. २६,०३,०४२।०७ भनिएकामा रु.१७ लाखमात्र भएको हो । उक्त मुल्याङ्कन मैले Home Loan लिएको S.B.I. Bank को कन्सल्टेन्टले पनि गरेको छ । क्र.सं. १ को हकमा हालको मूल्य भनी कैफियत जनाइएको रु.२९,०६,२५०।- पनि झुट्टा हो । लिखत

मूल्यअनुसार मैले खरिद गरेको हुँ । म सार्वजनिक पदमा प्रवेश गरेपछिको आय व्यय विवरणमा ०५२।१०।२९ देखि ०५३।४।३० सम्मको गिरिजा प्र.कोइरालाको स्वीकृत सचिव भएबापतको आम्दानी रु.२०,६३४।- गलत हो । उक्त समयमा म संसदीय मन्त्रालयमा सांसद गिरिजा प्र. को स्वकीय सचिव नभै ने.का. केन्द्रीय सदस्य र सभापतिको स्वकीय सचिव भै पार्टी कार्यालयमा बसी प्रतिमहिना रु. ५५००।- का दरले ०५१ मङ्सिरदेखि ०५५ चैतसम्म रु. १,५७,४००।- र दुई महिनाको दशैं खर्च रु.११,०००।-गरी जम्मा रु.१,६८,४००।- प्राप्त गरेको हुँ । सोही क्र.सं. मा उल्लिखित मेरा नाउँको N.B. Bank Ltd. पुतलीसडक को व.हि.नं. २९९८१ मा जम्मा रहेको रकम मेरो श्रीमती प्रा.वि. शिक्षिका भै काम गर्दा प्रतिमहिना रु. ३५००।- का दरले प्राप्त रकम र भाइ करुणाले नेकोन एयर प्रा.लि.मा २०५१ भदौबाट जुनियर टेक्निसियनका रूपमा कार्य गर्दा प्रतिमहिना रु.१०,२००।- का दरले हुने रकमबाट ०५२।१२।१३ को रु.३८०००।- (अठ्तीस हजार) ०५३।४।१७ को रु.४०,०००।- ०५३।४।२२ मा मेरा मित्र मधु पन्थीलाई सापटी दिएको रु.५०,०००।- फिर्ता आएपछि भाइ करुणाले नेकोन एयरबाट प्राप्त गरेको रकमसमेत गरी रु.८०,०००।- बैंकमा राखिएको हो । ०५३।५।१ देखि ०५४।१०।३० सम्म सांसद गिरिजाको स्वकीय सचिव भै प्राप्त गरेको भनी देखाएको रु.६९,८००।- झुट्टा हो । ०५४।१०।१३ को रु. ३,००,०००।- पिताजीले आफ्नो पुरानो व्यवसायबाट प्राप्त रकम लगेर लगानी गरेको, पछि उठ्ती भएकाले मेरो नाममा एकमुष्ट राखेको हो । ०५४।११।५ को रु.१,००,०००।- ,०५४ साउनदेखि भाइ करुणा र श्रीमती रिताको दशैं खर्च र पारिश्रमिकबाट जम्मा गरिएको हो । ०५४।११।१५ को रु.६,००,०००।- पिताजीले वर्षोदेखि खच्चर दुवानी र जग्गा किनबेचबाट प्राप्त गरी ब्याजमा लगानी गरेको रकम हो । ०५५।१।२ देखि ०५६।२।१ सम्ममा

मासिक रु.६१६१।- पारिश्रमिक पाउने गरी नियुक्ति पाई जम्मा १३ महिनाको र दशैँ खर्चसमेत जम्मा रु.८६,२६४।- प्राप्त गरेकामा रु.८०,०८०।- मात्र देखाएको ठिक छैन। ०५५।१।७ को रु.७,००,०००।- कोसम्बन्धमा उक्त रकम पिताजीले गरेको खर्चर दुवानीबाट प्राप्त गरी मलाई एकमुष्ट दिएको रकम हो। ०५५।१।२२ को रु.२,००,०००।- म, श्रीमती र भाइले प्राप्त गरेको सुविधाबाट प्राप्त भई जम्मा गरेको हो। ०५५।२।२७ को रु.१,००,०००।- श्रीमती रीताले टिकाटालोबाट लिएको रकम ढुकुटी खेली जम्मा गरेको हो। ०५५।४।७ मा झिकेको रु.५,००,०००।- मेरा मित्र शम्भु कार्कीलाई सापटी दिने प्रयोजनार्थ हो। ०५५।४।१९ मा उक्त रकम फिर्ता आएपछि पिताजीले लगेर लगानी गरेको उठ्ती रु.३,००,०००।- समेत जम्मा रु.८,००,०००।- जम्मा गरिएको हो। ०५५।४।१० को रु.२,००,०००।- ०५५।१।१ देखि भाडामा लागेको भैरहवाको घरभाडा प्रतिमहिना रु.२,९००।- का दरले ४ महिनाको भाडा, मेरो र श्रीमतीसमेतको तलब मिलाई राखिएको हो। ०५५।५।११ मा हिमालयन बैंक महाराजगञ्जमा रहेको रु.२,००,०००।-, म र श्रीमतीको तलब र भाइ करुणाको मेन्टिनेन्स भत्तासमेतबाट बचत भएको हो। ०५५।८।१३ मा झिकेको रु.२,५०,०००।- भित्र मधुपन्थीलाई सापटी दिएको र ०५५।८।२२ मा फिर्ता भएपछि रु.२,००,०००।- जम्मा गरेको हो। ०५५।९।३ मा राखेको रु.४,००,०००।- माथि लेखाएअनुसार ह्याम्स हस्पिटलको सेयर खरिद प्रयोजनार्थ कैलाश सिं सैंगलले पहिलो किस्ता रकम मेरो खातामा पठाएको हो, जुन ०५५।१०।४ मा जम्मा गरेको व्यहोरालाई आरोपपत्रमा ०५५।९।३ भनिएको छ। ०५५।१।१६ देखि ०५५।१।२५ सम्म जम्मा गरिएका रु.५,००,०००।-, रु.२,००,०००।-, रु. ४,००,०००।- मध्ये रु.३,००,०००।- पिताजीले भाइ कृष्ण पौडेललाई खाली नबस्नु भनी दिएकाले

मेरो खातामा जम्मा भएको हो। ०५५।१।१४ को रु.२,००,०००।- मधु पन्थीले फिर्ता गरेको मध्येको रु.५०,०००।-, भैरहवास्थित घरको भाडा ०५५ साउनदेखिको रु.२८,८००।- भाइ करुणाको तलब ०५५ साउनदेखि फागुनसम्मको रु.४०,८००।- मेरो केही पारिश्रमिकसमेत मिलाएर राखिएको हो। ०५५।१।२१ को रु.५०,०००।- र ०५५।१।२५ को रु.४,००,०००।- क्याप्टन कैलाश सिं सगौलले ह्याम्स हस्पिटलको सेयर प्रयोजनार्थ पठाएको दोस्रो र तेस्रो किस्ता हो। उक्त रकम उनका सहयोगी C. Shree Kumar मार्फत पठाएका हुन्। ०५६।१।७ को रु.६,००,०००।-, ०५६।१।२१ को रु. ३,००,०००।- कैलाशले पठाएको हो। ०५६।१।१३ को रु.२,००,०००।- पिताजीले गुल्मी स्थित गरेको लगानी र खर्चर व्यापारबाट प्राप्त रकमबाट जम्मा गरेको हो। ०५६।२।१२, २।२४ र ३।१ को क्रमशः रु.२,००,०००।-, रु.२,००,०००।- र रु. ५,५५,०००।- पिताजीले आफ्नो लरलगानी र खर्चर व्यवसायबाट प्राप्त गरी भाइ कृष्णलाई दिएको र भाइले मलाई राख्न दिएको हो। N.B. Bank Ltd. बाट ०५६।४।२४ मा रु.५०,००,०००।- हिमालयन बैंकमा ट्रान्सफरमात्र गरी जम्मा देखिएको हो। ०५६।५।७ को रु.२०,००,०००।- मेरो मामाकी छोरी लक्ष्मी शर्माले मलाई राख्न दिएको रकम हो। ०५६।६।३ मा राखेको रु. १,००,०००।- मित्र मधु पन्थीले सापटी फिर्ता गरेको रु.२०,०००।- भैरहवाको घरको ०५५ फागुनदेखि चैत मसान्तसम्मको भाडा रु. ५८००।- र ०५६ वैशाखदेखि भदौसम्मको रु.१७,०००।- ०५५ भदौ देखि ऐ. माघसम्मको मेरो श्रीमती र भाइ करुणाको पारिश्रमिक र ऐ. असारदेखि भदौसम्मको पार्टी कार्यालयमा कार्यरत् रहँदा रु. ५५००।- का दरले हुने रु. १६,५००।- समेतबाट जम्मा गरेको हो। ०५६।६।२८ को रु.३,५०,०००।-, ०५६।८।१ को रु.२,५०,०००।- मेरो फुपूको छोरा अरुणा

पराजुली र काकाको छोरा विन्दु पौडेल वैदेशिक रोजगारीको लागि जाने प्रयोजनार्थ ल्याई मेरो खातामा जम्मा राखिएको हो। उक्त रकम उनीहरूकै लागि खर्च भयो। ०५६।१०।११ मा रु. १,२०,०००।- मधु पन्थीलाई पाटी दिन झिकेको र फिर्ता दिएपछि ०५६ असोजदेखि चैतसम्मको घरभाडा रु. २३,८००।- रीताको ०५५ फागुनदेखि ०५६ फागुनसम्मको तलब प्रतिमहिना रु. ४,३००।- ले हुने रु. ६०,२००।- जम्मा गरि राखिएको हो। उक्त रु. २,००,०००।- २०५६।१२।११ मा जम्मा भएको हो। ०५६।१२।९ देखि ०५८।३।३० सम्म मैले स्वकीय सचिव रहेबापत प्रति महिना रु.७,२३४।- का दरले ०५६।१२।९ देखि ०५७ असारसम्म रु.२८,९३६।-, ०५७।४।१ देखि मासिक रु.१३,०००।- केही सयका दरले अं. रु.१,८७,६००।- गरी रु.२,९६,५३६।- हुनु पर्नेमा सो सबैको स्रोत नदेखाई रु.१,१५,७४४।- मात्र देखाएको गलत हो। ०५७।४।५ मा रु. ३०,००,०००।-(तीस लाख) मेरो घर परिवारका सदस्यको पारिश्रमिक र पिताजीले मेहनत गरी कमाएको रु. २०,००,०००।- र कैलाश सिं संगैलले पठाएको रु. १०,००,०००।- समेतबाट जम्मा गरेको हो। ०५७।६।३० को रु. ५,००,०००।- बुबाको साथीका छोरा लिलाप्रसाद श्रेष्ठले वैदेशिक रोजगारमा जाने प्रयोजनको लागि ल्याई मेरो खातामा राखेका हुन्। ०५७।७।२१ को रु. २,००,०००।- बुबाको लरलगानी, श्रीमती र भाइको तलबबाट जम्मा गरेको हो। ०५७।७।२९ को रु.१,००,०००।- बुबाले स्वआर्जनबाट कमाएको रकम भाइ कृष्णलाई दिँदा निजले मलाई राख्न दिएकाले जम्मा भएको हो। सि.नं. ९ मा उल्लिखित रु. २,७०,०००।- Care English School का प्रिन्सिपलले लिएको सापटी फिर्ता गरेको रु.६०,०००।- र उक्त स्कुलबाट भएको आय र परिवारका सदस्यको पारिश्रमिकबाट मिलाएर राखिएको हो। ०५७।११।१७ मा राखिएको

रु.१४,००,०००।- ह्याम्स हस्पिटल व्यवस्थापनले आयुर्वेदिक विभाग नराख्ने भएपछि लगानी कर्ता संगैलले मेरो लगानी फिर्ता गरिदेउ भनेको हुँदा उक्त सेयर मेरा अर्का नातेदार पशुपति पौडेलले खरिद गरेको हुँदा सोही रकम जम्मा भएको हो। ०५८।३।२५ को रु.१०,००,०००।- दाङ निवासी राजेन्द्रप्रसाद धितालले असुरक्षाको कारण मलाई राख्न दिँदा जम्मा देखिएको हो। मागेको बखत उहाँलाई नै फिर्ता दिएको छु। ०५८।४।५ को रु. ५,००,०००।- प्र.मं. गिरिजा प्र. कोइरालाको नेतृत्वमा U.N.O. महासभामा जाँदा पाएको भत्ता, भाइ करुणा ट्रेनिङ्गको लागि बुद्ध एयरबाट अमेरिका जाँदा पाएको सुविधा र पिताजीको मृत्युपछि मैले सम्हालेको खच्चर व्यवसायबाट भएको आम्दानीसमेतबाट जम्मा गरेको हो। तालिका नं. २२ को क्र.सं. १ मा उल्लिखित नगद रु.२,८६,३६६।- को स्रोतको सम्बन्धमा मेरो नेपाली कांग्रेस केन्द्रीय कार्यालयबाट प्राप्त हुने प्रतिमहिना रु.५५००।- का दरले १५ महिनाको ८२,५००।- करुणाको प्रतिमहिना रु.१०,२००।- ले १५ महिनाको र दशैं खर्चसमेत रु.३,६०,०००।- रीताको १५ महिनाको तलब रु.४९,०००।- समेत रु.४,३७,२००।- मध्येबाट जम्मा गरिएको र उक्त रकममा मेरा पिताले साझेदारीमा गर्ने गरेको खच्चर व्यवसायबाट प्राप्त रकम पनि छ। N.B.Bank पुतलीसडकमा जम्मा भएको रु.११,२०,२००।- को स्रोत सम्बन्धमा ०५३ मसान्तसम्ममा म पत्नी र भाइको जम्मा तलबबाट ०५३।१०।१७ सम्ममा जम्मा भएको रकमबाहेकको रु.८०,५००।-, ०५३ माघदेखि ०५४ माघमसान्त सम्मको मेरो दशैंखर्चसहित प्रतिमहिना ५५००।- ले हुने रु.७७,०००।- पत्नीको प्रतिमहिना रु.४३००।- का दरले हुने रु.६०,२००।- करुणाको प्रतिमहिना रु.१०,२००।- ले हुने रु.१,४२,८००।- र पिताजीले दिएको रु.५०,०००।- मध्येबाट राखिएको हो। ०५४।१०।१३ मा जम्मा गरेको रु.३,००,०००।-

पिताजीले खच्चर र जग्गा सट्टा-पट्टा व्यवसाय गरी लरलगानसमेतबाट प्राप्त भएको रकम हो । ०५४१९११५ मा जम्मा भएको रु.६,००,०००।- ०४३१९११५ मा टेकबहादुर छन्तेललाई जग्गा बिक्री गरि प्राप्त भएको रु.३,००,०००।- ,०५२१२१९४ मा अर्जुन पौडेललाई जग्गा बिक्री गरी प्राप्त भएको रु.६,००,०००।- बुटवल गोलपार्कमा व्यापार गरी बस्ने पशुपति पौडेललाई ब्याजमा लगानी गर्नुभएको केही रकम प्राप्त भएपछि रु.६,००,०००।- मलाई दिनुभएकाले सोही रकम मेरो खातामा जम्मा भएको हो । मिति ०५४१४१९ देखि ०५४१९११५ सम्म हिमालयन बैंकमा जम्मा भएको रु. ३३,६९,९२०।- को सम्बन्धमा मैले माथि पनि खुलाइसकेको छु । २०४३ साल मार्गदेखि खच्चर ढुवानीको काम वर्षमा १० महिना जति हुने र प्रतिमहिना १२०००।- देखि १५०००।- सम्म आम्दानी हुने गर्दथ्यो । जसबाट वर्षमा १,८५,३७५।- आम्दानी हुने गर्दथ्यो । यस व्यवसायबाट ०४३ देखि ०४७ सालसम्म वार्षिक रु.१,५०,०००।- का दरले रु.६,००,०००।- ०४७ मार्गदेखि वार्षिक १,७०,०००।- दरले २०५० मार्गसम्मको रु.५,१०,०००।-, ०५० देखि ०५३ मार्गसम्म रु.१,८०,०००।- का दरले रु. ५,४०,०००।- पिताकै स्वआर्जन हुन्थ्यो । सोमध्ये ०४३ मार्गदेखि ०५७ मार्गसम्मको रु.२१,९०,०००।- बाट फोक्सिङ गा.वि.स. को गा.वि.स. अध्यक्ष प्रेम सापकोटालाई ०४७ सालमा रु.५,००,०००।- र माथि उल्लिखित पशुपति पौडेललाई रु.१०,००,०००।- लगानी गर्नुभएको थियो । शान्ति सुरक्षाको स्थिति बिग्रिएपछि उक्त रकमहरू उठाई ०५५१११७ मा रु.७,००,०००।-, ऐ, ११२२ मा रु.१,००,०००।- ०५५१४१९९ मा रु.३,००,०००।- ०५५१९११६ मा रु.३,००,०००।- गरी मलाई जम्मा राख्न दिनुभएकाले उक्त रकम बैंकमा जम्मा गरेको

हुँ । ०५५१११२२ को रु.२,००,०००।- मध्ये रु.१,००,०००।- भाइ करुणा र पत्नी रीताको तलब रु.१,९६,२००।- मध्येको हो । ०५५१२१७ मा जम्मा भएको N.B.Bank को रु.१,००,०००।- करुणा र रीताको तलबबाट बचेको रु.१६,२००।- र ०५४ फागुन १ देखि ०५५ वैशाखसम्मको मेरो २ महिनाको रु.११,०००।- र वैशाखदेखि रु.६,१६९।- (एक महिनाको) सोही अवधिको करुणाको ३ महिनाको रु. ३०,६००।- र रीताको प्रतिमहिना रु.४,३००।- को दरले हुने रु.७३,८६९।- र पिताजीले पठाइदिएको रु.५०,०००।- समेत रु.१,००,०००।- जम्मा गरिएको हो । ०५५१४१९० को रु.२,००,०००।- ०५५ जेठदेखि असारसम्मको मेरो रु.१२,३२२।- करुणाको रु.२०,४००।- रीताको रु.८,६००।- र ०५५ वैशाखदेखि असारसम्मको भैरहवाको घर भाडा प्रति महिना रु.२९००।- ले रु.८,७००।- र पिताजीले खच्चर व्यवसायबाट आर्जन गरेको रु. १,७५,०००।- समेतबाट जम्मा गरेको हो । ०५५१४१९९ को N.B.Bank को रु.८,००,०००।- मैले माथि लेखाए मध्येको Bank Balance बाट मित्र शम्भु कार्कीलाई ०५५१४१७ मा सापटी दिएकामा फिर्ता आएपछि पिताले दिएको रु. ३,००,०००।- समेत एकमुष्ट गरी राखेको हो । ०५५१४१९९ को रु.२,००,०००।- पत्नी, भाइ करुणाको र मेरो पारिश्रमिक रु.२०,६६९।- भैरहवाको घर भाडा ४ महिनाको रु.११,६००।- र पिताजीले ढुकुटी खेलेबापत प्राप्त रु.१,७०,०००।- मध्येबाट जम्मा भएको हो । ०५५१८१२२ को रु.२,००,०००।-, ०५५१८१९३ मा N.B.Bank बाट सापटी प्रयोजनार्थ निकाली मधु पन्थीलाई दिएकामा फिर्ता आएपछि राखेको हो । ०५५१९२१९४ को रु.२,००,०००।-मेरो ०५५ भदौदेखि प्रतिमहिना रु.६१६९।- का दरले ७ महिनाको रु.४९,२८८।- करुणाको सोही अवधिको रु.४०,८००।- र रीताको सोही अवधिको

रु.३४,४००।- सोही अवधिको भैरहवाको घर भाडा रु.२०,३००।- गरी जम्मा रु.१,८५,५००।- र ०५५।८।१३ मा रु.२,५०,०००।- मधु पन्थीलाई दिन निकालिएकामा रु.२,००,०००।- दिई बचेको रु.५०,०००।- समेत मिलाएर जम्मा गरेको हो । ०५६।३।२ को रु.२,००,०००।- पिताजीले कान्छो भाइ कृष्णलाई केही गर्नु, खाली नबस्नु भनी दिएको र निजले मलाई राख्न दिएको हो । ०५६।५।७ को रु.२,००,०००।- मेरो मामाकी छोरी लक्ष्मी शर्माले राख्न दिँदा मेरो खातामा जम्मा राखेको हुँ । सि.नं. ६ मा उल्लिखित ०५६।६।३ देखि ०५६।१२।१ सम्म जम्मा भएको रु.७,८०,०००।- मधु पन्थीलाई हिमालयन बैंकमा भएको जम्मा रु.१,००,०००।- मध्येबाट निकाली दिएको सापटी फिर्ता आएपछि भएको रु.२०,०००।-, भैरहवाको ०५५ फागुन ०५६ भदौसम्मको भाडा रु.५८००।- र बाँकी ५ महिनाको रु.१७,०००।- ०५५ भदौ १ देखि ऐ माघसम्मको मेरो, करुणाको र सो अवधिको घर भाडासमेत रु.३५,५८८।- , ०५५ फागुनदेखि ०५६ जेठ १३ सम्मको रु. ६१६९ का दरले जम्मा रु.२४,६४४।- र ऐ असारदेखि भदौसम्म गिरिजाप्रसाद कोइरालाको निजी सचिव भएबापत ने.का.केन्द्रीय कार्यालयबाट पाउने रु.५५००।- का दरले हुने रु.१६,५००।- एकमुष्ठ गरि रु.७,८०,०००।- जम्मा गरेको हो । ०५६।६।२८ मा N.B.Bank पुतलीसडकमा जम्मा गरेको रु.३,५०,०००।- मेरो कान्छी फुपूको छोरा अरुणा पराजुली वैदेशिक रोजगारको लागि कोरिया जाने भै तयार गरेको पैसा मेरा खातामा जम्मा गरेको हो । ०५६।८।२ मा जम्मा गरेको रु. २,५०,०००।- मेरो काकाका छोरा विन्दु पौड्यालले वैदेशिक रोजगारलाई जान भनी तयार गरेको पैसा मेरो खातामा जम्मा गरी राखेको हो । ०५७।६।३० मा N.B.Bank पुतलीसडकमा जम्मा गरिएको रु.५,००,०००।- गोपालप्रसाद श्रेष्ठले निजको भाइ लिलाप्रसाद श्रेष्ठलाई

वैदेशिक रोजगारको लागि विदेश पठाइदिन मेरो जिम्मा दिएको हुँदा सोही पैसा मेरो खातामा जम्मा हुन आएको हो । ०५७।७।२९ मा हिमालयन बैंकमा जम्मा भएको रु.२,००,०००।- पिताजीले आफ्नो घरको केही व्यापार व्यवसाय र सट्टापट्टा लगानीबाट प्राप्त भएको पैसा रु.२,००,०००।- भाइ कृष्णलाई दिई भाइले मलाई राख्न दिएको हो । ०५७।७।२९ को हिमालयन बैंकको रु.१,००,०००।- सम्बन्धमा मेरो ०५६ भदौसम्मको बचेको तलब रु. १३,७३२।- ०५६ असोजदेखि ०५७ जेठसम्म मेरो रु.५५००।- का दरले हुने जम्मा रु.४९,५००।- र करुणाको ०५५ फागुनदेखि ०५६ जेठसम्मको प्रतिमहिना रु.१०,२००।- ले हुने रु.४०,८००।- र कान्छो कृष्णले अनमोल क्याटरिङबाट पटकपटक प्राप्त गरेको रु.१,५४,०००।- मध्येको रकमसमेतबाट जम्मा गरेको हो । रु.५,००,०००।- म गिरिजाप्रसाद कोइरालासँग U.N.O. को मिलेनियम समित्या न्यूयोर्क जाँदा स्वीजरल्यान्ड र जर्मनीको पनि भ्रमण गरेकाले त्यहाँबाट प्राप्त भएको रकम र भाइ करुणाले नेकोन एयरबाट तालिममा अमेरिका जाँदा ल्याएको रकम तथा भाइले अनमोल क्याटरिङबाट प्राप्त गरेको रकमसमेतबाट जम्मा गरेको हो । का.म.न.पा. ४ कि.नं. ४७ क्षे.फ.०-९-२-३ जग्गाको वास्तविक मूल्य रजिस्ट्रेशन पारित कागजमा उल्लेख छ । S.B.I. Bank को हकमा रु.५,०००।- खाता थाम्नका लागि राख्नै पर्ने रूपैयाँ हो । रु.१२,२५०।- महिनावारी तिर्नुपर्ने किस्ता रकम बुझाइएको हो । इन्भेष्टमेन्ट बैंकको हकमा A.T.M. सुविधाको निमित्त खाता खोलिएको हो । बेपत्ता पार्यो भनेको रकम बेपत्ता पारेको होइन । सोहीमध्येको अर्को रकम रु.१०,००,०००।- कैलाश सिंह सैगललाई दिएको हो । राजेन्द्रलाई दिएको रु.६,४०,०००।- बाट बाँकी रहेको रूपैयाँ १०,००,०००।-का निम्ति रु.३,६०,०००।- सोही अवधिमा फिर्ता दिइएको हो । करिब रु.२,००,०००।- जति मैले आफैँ

घर बनाउनका लागि राखी बाँकी न्यूनतम रूपैयाँ बैंकबाट मुद्दतिका विरुद्ध ऋण लिएकाले ब्याज तिर्ने प्रयोजनमा बैंक आफैले हिसाब मिलान गरेको छ । रु.८,४०,०००।- घडेरी खरिद, रजिस्ट्रेसन पास र नक्सा प्रयोजन तथा घर निर्माणमा खर्च गरेको हु । उक्त रकम ०५८।६।१५ मा रु.२०,००,०००।- लक्ष्मीका बुबा रवीरमणलाई भरपाई गरिदिएको छ । ०५९।६।१ मा झिकेको रु.२०,००,०००।- ह्याम्स हस्पिटलको सेयर आफना नाममा बनाउन निम्ति सापटीस्वरूप लिएको रु.१४,००,०००।- पशुपति पौडेललाई नै फिर्ता दिएको हो । यहीमध्येको रु.३,००,०००।- कैलास सिं सैगललाई अन्तिम रकम फिर्ता पठाएको हो । बाँकी रु.३,००,०००।- घर निर्माण र सामान्य सरसापटी प्रयोजनको लागि मधु पन्थीलाई दिएको हो । म र मेरो परिवारले दुःख गरी आर्जन गरेको वैध सम्पत्तिलाई अवैध भनी जफत गर्ने गरी ल्याएको लगाएको आरोप दाबीबाट सफाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्र. गोकर्ण पौडेलले विशेष अदालतमा गरेको बयान ।

विशेष अदालतबाट मिति ०६२।८।१४ मा भएको आदेशबमोजिम प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलबाट माग भएको धरौट रु.१,३०,००,०००।- बापत जेथा जमानत दिई तारेखमा रहेको ।

प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलका साक्षी गोपाल श्रेष्ठ, प्रेमप्रसाद सापकोटा, मधु पन्थी, कृष्ण पौडेल, रामकृष्ण झवाली, राजेन्द्रप्रसाद धिताल, शम्भु कार्की, पशुपति पौडेल र करुणा पौडेल तथा फर्निचर मूल्याङ्कनकर्ता विशेषज्ञ नयना जोशी तथा इन्जिनियर नरेश थापाले गरेको अलगअलग बकपत्रहरू मिसिल सामेल रहेको ।

११. विशेष अदालतको फैसला:-

यसमा कानूनी व्यवस्था एवम् सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित नजिर

सिद्धान्तसमेतका आधारमा प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलउपर निज राष्ट्रसेवकको पदबाट अवकाश प्राप्त गर्दाको अवस्थाको तत्काल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५अनुसार सो ऐनअन्तर्गत सजाय हुने कुनै अन्य कसुरमा अभियोग लागेको भन्ने नदेखिएको र प्रस्तुत आरोपपत्र तत्काल प्रचलित अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९ (दोस्रो संशोधनपूर्वको) ले निर्दिष्ट गरेको हदम्यादसमेत नघाई दायर भएको देखिन आएको हुँदा निज प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलको हकमा प्रस्तुत आरोपपत्रबाट तथ्यमा प्रवेश गरी इन्साफ गर्न मिल्ने देखिँदैन। तसर्थ प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलले राष्ट्रसेवकको पदबाट अवकाश प्राप्त गरेको मिति २०५८।४।६ पछि भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ लागू हुँदाको र प्रस्तुत मुद्दा दायर हुँदाको अवस्थामासमेत निज प्रतिवादी सार्वजनिक पद धारण गरेको राष्ट्रसेवकको पदमा रहेको नदेखिएकाले निज प्रतिवादीउपर प्रस्तुत मुद्दा चलाउन तत्काल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५अनुसार सो ऐनअन्तर्गत सजाय हुने अन्य कुनै कसुरमा अभियोग लागेको हुनुपर्नेमा त्यस्तो अभियोग लागेको भन्ने आरोपपत्रबाट नदेखिएको र प्रस्तुत मुद्दा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १३(२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशअनुसार हदम्याद नलाग्ने विषयभित्रको नभएकाले तत्काल लागू रहेको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले पदबाट अवकाश प्राप्त गरेको एकवर्षभित्र मुद्दा चलाई सक्नुपर्नेछ भनी निर्दिष्ट गरेको एकवर्षको हदम्यादसमेत नघाई मिति २०६२।५।९ मा दायर भएको प्रस्तुत आरोपपत्रबाट मुद्दाको तथ्यमा प्रवेश गरी इन्साफ गर्न नमिल्ने हुँदा प्रस्तुत आरोपपत्र खारेज हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको विशेष अदालतको मिति २०६४।४।१९ को फैसला ।

१२ वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदनपत्र :-

राष्ट्रसेवकसँग निजको वैध आयस्रोतसँग अमिल्दो सम्पत्ति हुनुसमेतको साबिक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ को अनुमानित कसुरलाई हालको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) ले निरन्तरता दिएको भन्ने कुरामा विशेष अदालत स्पष्ट छ । फैसलामासमेत सो कुरा उल्लेख गरिएको छ । त्यतिसम्म व्याख्या आयोगको धारणाअनुकूल छ । साबिकको ऐनको व्यवस्थामा दफा १५ मा उल्लिखित कसुरको आरोप लगाउनको लागि भ्रष्टाचारजन्य कसुर मानिने अन्य कुनै कसुरको आरोप लगाउनु आवश्यक थियो भने हालको ऐनको दफा २०(१) ले त्यस्तो अन्य कुनै आरोप लगाउनु पर्ने आवश्यकता राखेको छैन । यतिमात्र अन्तर रहेको छ । सम्मानित विशेष अदालतले साबिक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा २०(१) ले निरन्तर दिएको कानूनी तथ्यलाई स्वीकार गरेको भएपनि साबिकको र वर्तमान ऐनका उक्त प्रावधानमा “अनुमानित कसुर कायम हुन सक्ने अवस्थामा भने फरक रहेको” भन्ने निष्कर्ष निकालेको छ । जुन निष्कर्ष सही होइन । साबिक ऐनको दफा १५ ले परिभाषित गरेको आमदानीको स्रोतको अनुपातमा नमिल्दो आर्थिक साधन अनुमानित कसुर राष्ट्रसेवकसँग निजको सम्पत्ति हुनु हो र वर्तमान ऐनको दफा २०(१) ले परिभाषित गरेको कसुर पनि सोहीबमोजिम सार्वजनिक पदधारण गरेको व्यक्तिसँग अमिल्दो र अस्वाभाविक सम्पत्ति पाइनु रहेको छ । त्यस्तै साबिक ऐनको दफा १५ को अनुमानित कसुरमा वा वर्तमान ऐनको दफा २०(१) अन्तर्गतको सम्पत्ति गैरकानूनीरूपमा आर्जन गरेको कसुर कायम हुन सक्ने अवस्था पनि फरक छैनन् ।

साबिक ऐनले त्यस्तो अमिल्दो सम्पत्ति रहेभएको पाइएको अवस्थामा अभियुक्तले सन्तोषजनकरूपमा सो सम्पत्तिको स्रोत प्रमाणित हुनुपर्ने सो गर्न नसकेमा कसुर कायम हुने र

गैरकानूनीरूपमा रिसवत लिएको मानी सजाय गरिने व्यवस्था रहेको थियो भने वर्तमान ऐनमा पनि त्यस्तो सम्पत्ति के कस्तो स्रोतबाट आर्जन गरेको हो सो कुरा प्रमाणित गर्न नसके कसुर कायम हुने र दफा २०(२) बमोजिम सजाय हुने अवस्था छ । साबिक तथा वर्तमान दुवै ऐनमा आरोप लगाइएको व्यक्तिले नै त्यस्तो सम्पत्तिको आर्थिक हैसियतको वैध स्रोत प्रमाणित गर्नुपर्ने कानूनी प्रावधान रहेको स्पष्ट छ । अतएव, कसुर कायम हुने अवस्था फरक रहेको भनी गरेको विशेष अदालतको निष्कर्ष त्रुटिपूर्ण छ । प्रतिवादी २०५८।४।६ मा राष्ट्रसेवकको पदबाट हटिसकेपछि निजउपर भ्रष्टाचारको कसुरमा मुद्दा दायर गर्न ऐनको संशोधित व्यवस्थाले हदम्यादको व्यवस्था नगरेको हुँदा निजका सम्बन्धमा साबिककै व्यवस्थाले १ वर्षभित्र मुद्दा चलाइसक्नुपर्ने व्यवस्था लागू हुने भनी विशेष अदालतले त्रुटिपूर्ण फैसला गरेको छ । फौजदारी कसुरको आरोपमा मुद्दा दायर गर्नु हदम्याद तोकिएको अवस्थामा तोकिएको हदम्याद समाप्त भएपछि मुद्दा दायर हुन सक्दैन । दायर भएको रहेछ भने हदम्यादभित्र दायर नभएको आधारमा इन्साफ गर्न मिल्दैन, खारेज हुन्छ । यो सैद्धान्तिक विषयमा विवाद गर्नुपर्ने अवस्था छैन । तर प्रस्तुत मुद्दाका सम्बन्धमा अदालतले हद म्यादसम्बन्धी प्रश्न गलत ढङ्गले व्याख्या गरेको छ । अन्य फौजदारी कानूनमा जस्तो साबिक र वर्तमान भ्रष्टाचार निवारण ऐन कुनैले पनि यो कसुर गरेभएका मितिबाट यति अवधिभित्र मुद्दा दायर गरी सक्नुपर्छ भनी हदम्याद किटान गरेका छैनन् । साबिक ऐनको दफा २४क ले र २०५९।४।३० मा संशोधन हुनुपूर्व अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले मुद्दा दायर गर्न तोकिएको हदम्याद मुद्दा दायर गर्ने जिम्मेवार निकाय वा अधिकारीको अधिकारमा लगाइएको समय सीमासम्म हो । साबिक ऐनहरू बहाल रहँदासम्म उक्त ऐनका प्रावधानमा उल्लिखित समय सीमाभित्र विशेष

प्रहरी विभाग वा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले मुद्दा दायर गरिसक्नुपर्ने बाध्यता थियो । तर भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ जारी भएपछि र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐनमा दोस्रो संशोधन भएपछि सो समय सीमा हटिसकेको छ । यस अवस्थामा कानूनले हदम्यादको समय सीमा हटाइसकेपछि पनि प्रतिवादीका विरुद्ध मुद्दा दायर गर्न चाहिँ पुरानो ऐनकै हदम्यादको व्यवस्था लागू हुने भनी अर्थ गर्नु कानूनसङ्गत छैन, त्रुटिपूर्ण छ । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ९८ को उपधारा (४) अनुकूल बनेको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ आयोगका काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि तोक्ने ऐन भएकाले अपराध र सजायसम्बन्धी ऐनले कसुरदारलाई प्रदान नगरेको उन्मुक्ति आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार निर्धारण गर्ने ऐनले प्रदान गर्दछ भन्नु र २०५९।४।३० को संशोधनले नै हटिसकेको प्रावधानले सो संशोधनपश्चात् पनि आयोगको अधिकारलाई सीमाबद्ध गरी नै राख्छ भनी अर्थ गर्नु कानूनसम्मत हुँदैन । राष्ट्रसेवकका सम्बन्धमा अवकाश भएका मितिले ९ वर्षभित्र मुद्दा दायर गरी सक्नु पर्ने २०५९।४।३० मा संशोधन हुनुपूर्वको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले तोकेको हदम्याद उक्त मितिको संशोधनबाट हटिसकेको अवस्थामा निज प्रतिवादीको हकमा पुरानै ऐनको हदम्याद लागू हुने भन्ने तर्क कानूनतः त्रुटिपूर्ण हुन्छ । अतः माथि उल्लिखित आधार र कारणसमेतबाट विशेष अदालतले मिति २०६४।४।१९ मा गरेको फैसला बदर गरी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग माग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन ।

१३. यस अदालतबाट भएका आदेशहरू:-

यसमा साबिक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७

को कसुरलाई हालको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ अनुसार पनि निरन्तरता दिई विशेष अदालतबाट भएको खारेजी फैसलालाई बदर गरी अभियोग दाबीको आधारमा मुद्दाको तथ्यभित्र प्रवेश गरी इन्साफ हुने गरी यस अदालतबाट अन्य मुद्दामा फैसला भई नजिरसमेत कायम भएको र भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा २४क समेतको व्याख्यासम्बन्धी प्रश्न समावेश भई विशेष अदालतले तथ्यभित्र प्रवेश नगरी दाबी खारेज गर्ने गरी गरेको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.बं. २०२ नं.अनुसार छलफलका लागि प्रत्यर्थीलाई झिकाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६७।९।१८ को आदेश ।

यसमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको तर्फबाट प्रस्तुत मुद्दामा अनुसन्धान गर्न अनुसन्धान अधिकृत तोकिएको निर्णयसहितको फाइल अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट झिकाई पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६८।९।५ को आदेश ।

१४. यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट भएको रायबाझी फैसला:

माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्यायको राय

सरकारी वा सार्वजनिक वा श्री ५ को सरकारको स्वामित्व भएको संस्थाको सम्पत्ति हिनामिना गरी भ्रष्टाचार गरेमा हदम्याद नलाग्ने, विभागीय कारवाही भएकामा कारवाही सकेको मितिबाट छ महिनाको हदम्याद लाग्ने र विभागीय कारवाही नभएकामा अनुसन्धानको कारवाही सुरु भएको मितिले २ वर्षको हदम्यादको व्यवस्था गरेको देखियो । प्रस्तुत मुद्दामा सरकारी वा सार्वजनिक वा श्री ५ को सरकारको स्वामित्व भएको संस्थाको सम्पत्ति हिनामिना गरी भ्रष्टाचार गरेको भन्ने मुद्दा नभएको र विभागीय कारवाही पनि भएको अवस्था नहुँदा

प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलको घरमा खानतलासी गरिएको मिति २०६०।४।९ बाट अनुसन्धान तहकिकात सुरु भै मिति २०६२।५।९ मा मुद्दा दायर भएबाट भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा २४क को हदम्याद २ वर्ष नाघिसकेको स्थितिमा निज गोकर्ण पौडेलउपर दायर भएको प्रस्तुत मुद्दा नेपाल सरकार वि. अच्युतकृष्ण खरेलसमेत भएको नि.नं. ८६६७ मा प्रतिपादित सिद्धान्तानुरूप २ वर्षको हदम्याद नाघेको आधारमा खारेज हुने ठहर्छ । पुनः निर्णय गर्न विशेष अदालतमा पठाउने भन्ने माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्टको फरक रायसँग सहमत हुन नसकेकाले प्रस्तुत मुद्दा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम पूर्ण इजलासमा पेस गर्नु ।

माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्टको राय

प्रस्तुत मुद्दामा विधिवतरूपमा श्री चिरन्जिवी खनाललाई मिति २०६२।४।३ मा अनुसन्धान अधिकृत तोकेको कुरा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट प्राप्त मिति २०६२।४।३ चलानी नं. २ को पत्रको प्रतिलिपिबाट देखिन्छ । प्रेमराज कार्की र चेतनाथ घिमिरेलाई प्रस्तुत मुद्दामा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २० बमोजिम अनुसन्धान अधिकृत तोकेको सबुत मिसिल प्रमाणबाट देखिन आएन । भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा २० बमोजिम विधिवतरूपमा अनुसन्धान अधिकृत तोकिएको मितिबाट नै हदम्यादको गणना हुने हुनाले मिति २०६२।४।३ मा चिरञ्जीवी खनाललाई अनुसन्धान अधिकृत तोकी मिति २०६२।५।२९ मा प्रस्तुत मुद्दा दायर भएको देखिनाले प्रस्तुत मुद्दा २ वर्षको हदम्यादभित्र दायर भएको देखियो ।

प्रतिवादी राष्ट्रसेवक भएको हुँदा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा २४क आकर्षित हुने हुँदा हदम्यादको आधारमा खारेज गरेको विशेष अदालत, काठमाडौंको मिति २०६४।४।१९ को फैसला

नमिलेको हुँदा बदर गरि दिइएको छ । अब जो जे बुझ्नु पर्ने बुझी मुद्दाको तथ्यभित्र प्रवेश गरी ठहरेबमोजिम निर्णय गर्नु भनी उपस्थित प्रतिवादीहरूलाई विशेष अदालतमा हाजिर हुन जानु भनी तारेख तोकी मिसिल विशेष अदालतमा पठाइदिनु । प्रस्तुत मुद्दा ऐनले तोकेको २ वर्षको हदम्यादभित्र नरहेकाले खारेज गर्ने भन्ने माननीय न्यायाधीश बैद्यनाथ उपाध्यायको रायसँग सहमत हुन नसकिएकाले सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम पूर्ण इजलासमा पेस गर्नु ।

ठहर खण्ड

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी आज इजलाससमक्ष निर्णय सुनाउनको लागि पेस भएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदन पत्रसहितको सम्पूर्ण मिसिल कागजातहरूको अध्ययन गरी वादी तथा प्रतिवादीहरूको तर्फबाट प्रस्तुत भएको देहायबमोजिमको बहस सुनियो ।

वादी तथा प्रतिवादीहरूको तर्फबाट प्रस्तुत भएको बहस

वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री मानबहादुर कार्कीले दाबीका सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने दायित्व भएको प्रतिवादीले आरोपपत्रमा गैरकानूनी आर्जनको भनी दाबी लिएका सम्पत्तिको वैधानिक स्रोत, सबुद प्रमाणहरूबाट पुष्टि गर्न सकेका छैनन् । वैधानिक स्रोत पुष्टि नभएका सम्पत्ति गैरकानूनीरूपमा आर्जन गरेको भन्ने पुष्टि हुन आउँछ । प्रतिवादी गोकर्ण पौडेल राष्ट्रसेवकको पदबाट अवकाश प्राप्त गर्दाका अवस्थामा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ लागू रहेको भएपनि प्रस्तुत मुद्दा चलाउँदाका अवस्थामा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ खारेज भई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ लागू रहेको छ । भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ ले र मिति २०५९।४।३० मा संशोधन

भएको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९ ले अवकाश प्राप्त व्यक्तिउपर मुद्दा चलाउन कुनै हदम्याद तोकेको छैन। प्रतिवादीले अवकाश प्राप्त गर्दाको अवस्थामा लागू रहेको उक्त ऐनको दफा २९ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले पनि अवकाश प्राप्त व्यक्तिउपर एकवर्षभित्र मुद्दा चलाइसक्नुपर्नेछ सम्म भनेको छ। भ्रष्टाचारको कसुर तत्कालको ऐनले पनि अवकाश प्राप्त गरेको एकवर्षपछि मुद्दा चलाउन सकिँदैन भनी नभनेको र दायर गर्दाका अवस्था लागू रहेका कानूनअनुसार नै प्रस्तुत मुद्दा दायर गरिएको हुँदा साबिकको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ दफा १५ अनुसार प्रतिवादीउपर भ्रष्टाचारको कसुरमा अर्को अभियोग पनि लागेको हुनुपर्दछ भन्न र हदम्याद नघाई दायर गरेको भन्न मिल्दैन। प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलको हकमा चिरन्जिवी खनाललाई अनुसन्धान अधिकृत तोकिएको मितिबाट एकवर्षभित्र मुद्दा दायर गरिएको अवस्था छ। निजलाई विधिवत् अनुसन्धान अधिकृत तोकिएको भएका कार्यहरू प्रारम्भिक छानबिनका कार्यहरू हुन् जुन आयोगले गर्न सक्ने नै देखिन्छ। अतः आरोपपत्र मागदाबीबमोजिमको कसुर ठहर भई प्रतिवादीलाई सजाय एवम् दाबीको सम्पत्ति जफत हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो।

प्रतिवादीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री सुशील कुमार पन्त र श्री कृष्ण प्र. सापकोटा र विद्वान् अधिवक्ता श्री हिरा रेग्मीले प्रतिवादी गोकर्ण पौडेल मिति २०५८।४।६ देखि स्वकीय सचिव पदबाट अवकाश प्राप्त गरेकाले सोही मितिदेखि नै सार्वजनिक पद धारण गर्ने व्यक्तिको रूपमा नरहेको तथ्यमा विवाद छैन। निज प्रतिवादी विरुद्धमा तत्काल प्रचलित अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशद्वारा निर्दिष्ट १ वर्षको हदम्यादभित्र प्रस्तुत प्रकृतिको मुद्दा दायर गरिसक्नु पर्ने हुन्छ। मिति २०५८।४।६ मा अवकाश पाइसकेका निज पौडेल विरुद्धमा मिति

२०६२।५।९ मा ४ वर्ष २ महिना ९ दिनपछि मात्र भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ समेतको आरोप लगाई प्रस्तुत आरोपपत्र दायर गरेको हुँदा हदम्याद नाघी परेको प्रस्तुत आरोपपत्र स्वतः खारेजभागी छ। तत्काल कुनै पनि सार्वजनिक पदमा बहाल नरहेका प्रतिवादी विरुद्धमा मिति २०५९।३।५ देखिमात्र लागू भएका भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० (१) (२) अन्तर्गतको कसुरमा कुनै आरोप लगाउन र मुद्दा दायर हुन सक्दैन। अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ (संशोधनपूर्वका) दफा २९ द्वारा निर्दिष्ट १ वर्षको हदम्यादभित्र मात्र अर्थात् मिति २०५८।१२।१ भित्रमा मुद्दा दायर गर्न सकिने तर सो हदम्याद नाघिसकेपछि अवकाश प्राप्त निज पौड्यालका विरुद्धमा मुद्दा दायर हुनबाट स्वतः उन्मुक्ति प्राप्त हुन्छ। विपक्षी वादीले कुन कानूनको हदम्याद कायम गरी प्रस्तुत मुद्दा दायर गरेको होसम्म पनि भन्न सकेको छैन। मिति २०५९।४।३० पश्चात् अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को संशोधित दफा २९ बमोजिमको हदम्याद आकृष्ट हुने सम्झी वा अर्थ गर्दै तर यस प्रश्नमा पूर्णता मौन रही मिति २०६२।५।९ मा मात्र प्रस्तुत मुद्दाको आरोपपत्र दायर गरेको कार्य नै सरासर गैरकानूनी छ।

प्रतिवादी गोकर्ण पौडेल मिति २०५८।४।६ मा सेवाबाट अवकाश प्राप्त गर्दाको समयमा बहाल रहेको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा “सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले पदबाट अवकाश प्राप्त गरेको १ वर्षभित्र मुद्दा चलाइ सक्नुपर्नेछ” भन्ने व्यवस्था कायम रहेको छ। हदम्यादसम्बन्धी कानून व्यवस्थापिकाद्वारा निर्मित कानून भएकाले अदालतबाट यसको सृष्टि हुन नसक्ने हुँदा मुद्दा दायरीको समय वादी प्रतिवादी र अदालतबाट घटबढ हुन सक्दैन। हदम्याद कार्यविधि कानूनमात्र नभई यस कानूनभित्र सारवान् कानूनको पक्ष पनि रहन्छ

भन्ने व्याख्या अदालतहरूबाट स्वीकार भैसकेको छ । हदम्यादसम्बन्धी कानून भुतलक्षी हुन सक्दैन र यसमा व्याख्याको गुन्जायस रहँदैन । भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ को अनुमानित कसुरको व्यवस्था आफैँमा स्वतन्त्र कसुर नभै तत्कालीन भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को अन्य कसुरअन्तर्गत अभियोग लागेको व्यक्तिको हकमा मात्र आकर्षित हुने पूरक कसुरको रूपमा रहेको देखिन्छ । यसरी हेर्दा साबिक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ ले कसुर घोषित गरेको व्यवस्थालाई हालको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० ले कसुर कायम गरेको भनी मान्न मिल्ने अवस्था छैन । प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलविरुद्ध दायर गरेको प्रस्तुत मुद्दाकै समान प्रकृतिका अन्य मुद्दाहरू यस सम्मानित अदालतबाट फैसला भइसकेको अवस्थामा यस मुद्दामा यस प्रकारका अन्य मुद्दाभन्दा फरक किसिमले हेर्नु पर्ने फरक अवस्था विद्यमान छैन । अभियोग दायर रहेको अवस्थामा कायम रहेको नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १४(१) ले र हाल विद्यमान रहेको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४ को (४) ले गरेको “तत्काल प्रचलित कानूनले सजाय नहुने कुनै काम गरेबापत कुनै व्यक्ति सजायको भागी हुने छैन” भन्ने व्यवस्थाबमोजिम भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ लागू हुनुभन्दा अगावै आर्जित रहेको सम्पत्तिको हकमा मिति २०५९।३।५ देखि लागू भएको यस ऐनको दफा २० बमोजिम चलेको मुद्दाको तथ्यभित्र प्रवेश गरी न्याय सम्पादन हुन सक्दैन ।

कानूनले हदम्यादभित्र उजुरी दायर भएको छ छैन भन्ने कुरा जुनसुकै अड्डाले सर्वप्रथम ठहर गर्नुपर्ने हुन्छ । समष्टिगतरूपमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९ को प्रावधानलाई हदम्यादसम्बन्धी प्रावधानको रूपमा मान्नुपर्ने हुन्छ । प्रतिवादी गोकर्ण पौडेल मिति २०५८।४।६ मा अवकाश प्राप्त गर्दा कायम रहेको

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९ मा भएको प्रावधानको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा अवकाश प्राप्त व्यक्तिउपर अवकाश प्राप्त गरेको मितिले एक वर्षभित्र मुद्दा चलाइसक्नुपर्ने व्यवस्था गरेकामा सो व्यवस्थालाई मिति २०५९।४।३० मा भएको संशोधनले परिवर्तन गरेको स्पष्ट छ । यस सन्दर्भमा पछि संशोधन भएको हदम्याद वा पहिले कायम रहेको हदम्याद कुन लाग्ने भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा दिपक गुरुङ विरुद्ध विष्णुराज घिमिरे भएको मुद्दामा “तत्काल प्रचलित ऐनले नालिस गर्ने हदम्याद नाघिसकेको कुरामा ऐनमा भएको संशोधनबाट सुविधा प्रदान गर्दछ भन्ने कानून व्याख्यासम्बन्धी ऐनले नमिल्ने” (ने.का.प. २०४८ नि.नं. ४४२७ पृष्ठ ७९७) भन्ने सिद्धान्त कायम भएको छ । त्यस्तै हरिप्रसाद खरेल विरुद्ध भद्रप्रसाद खरेलसमेत भएको जालसाजी मुद्दामा संशोधित कीर्ते कागजको १८ नं. को व्याख्या गर्दै यो संशोधित १८ नं. ले थाहा पाएको मितिले ६ महिनाभित्र नालिस गर्न पाइने हदम्यादको व्यवस्था गरेतापनि सो व्यवस्था पश्चातदर्शीरूपमा लागू हुन सक्दैन । संशोधनभन्दा पूर्वको काम कुराको सम्बन्धमा साबिक कीर्ते कागजको १८ नं. ले गरेको भए गरेको मितिले दुई वर्षको हदम्यादभित्र नालिस गरेको हुनुपर्ने (ने.का.प. २०६२, अड्क १, नि.नं. ७४८०) भन्ने सिद्धान्त प्रतिपादन भएकोसमेतका आधारमा मिति २०५८।४।६ मा सेवा अवकाश भएका प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलउपर २०६२।५।९ मा दायर गरेको नालिस संशोधन हुनुभन्दा पूर्वको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले निश्चित गरेको हदम्याद प्रतिकूल रहेकाले खारेजभागी छ ।

प्रस्तुत मुद्दामा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा २४क को हदम्याद लगाउँदा पनि २ वर्षको हदम्याद नाघिसकेको देखिन्छ । प्रस्तुत मुद्दाको अनुसन्धान मिति २०६०।४।९ मा प्रतिवादीको घर

खानतलासी गरेर सुरु गरिएको पाइन्छ । सोपश्चात् प्रतिवादीलाई आयोगमा उपस्थित हुन पत्राचार गरिएको र प्रतिवादीको बैंकमा रहेका खाताहरूको अनुसन्धान गरिएको पाइन्छ । ती कार्यहरू गोप्य प्रकृतिका देखिँदैनन् । मिति २०६०।४।१९ मा घर खानतलासी गरेर अनुसन्धान कार्य सुरु गरेपछि सोको २ वर्षभित्रमा अभियोगपत्र दायर नभई मिति २०६२।५।१९ मा दायर गरेको नालिस संशोधन हुनुभन्दापूर्वको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले निश्चित गरेको हदम्याद प्रतिकूल रहेकाले खारेजभागी छ भनी गर्नु भएको बहस सुनियो ।

पक्ष विपक्षका तर्फबाट विद्वान् कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको उपर्युक्त व्यहोराको तर्कपूर्ण बहस सुनी, पेस भएका लिखित बहसनोट, पुनरावेदनपत्र तथा सम्बद्ध कानूनी व्यवस्थाहरूसमेतको समग्र अध्ययन गरी हेर्दा प्रस्तुत मुद्दामा मूलतः देहायका प्रश्नहरूमा केन्द्रित रही निर्णय निरूपण हुनु पर्ने देखिन आएको छ :

- (१) आयोगले मिति २०६२।४।३ मा अन्तिमपटक चिरञ्जीवी खनाललाई अनुसन्धान अधिकृत तोकेको पत्रको मितिबाट हदम्यादको गणना हुने हो वा मिति २०६०।४।१९ मा गरिएको खानतलासीलाई नै अनुसन्धान कार्य सुरु भएको मान्नुपर्ने हो?
- (२) मुद्दाको तथ्यभित्र प्रवेश गरी ठहरेबमोजिम निर्णय गर्नु भनी मिसिल विशेष अदालतमा पठाइदिनु भन्ने मा.न्या. श्री तर्कराज भट्टको राय सदर हुने हो ?

वा

भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा २४क को हदम्याद २ वर्ष नाघिसकेको आधारमा खारेज हुने ठहर्छ भन्ने मा.न्या. श्री बैद्यनाथ उपाध्यायको राय सदर हुने हो ?

(३) अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशबमोजिम १ वर्षको हदम्याद लाग्ने भनी गरेको विशेष अदालत काठमाडौंको फैसला मिलेको छ वा छैन ? वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्ने हो होइन ?

२. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले मिति २०६२।४।३ मा चिरञ्जीवी खनाललाई अनुसन्धान अधिकृत तोकेको मितिबाट हदम्यादको गणना हुने हो वा मिति २०६०।४।१९ मा अनुसन्धान अधिकृत खटाई गरिएको खानतलासीलाई नै अनुसन्धान कार्य सुरु भएको मान्नुपर्ने हो भन्ने पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ तथा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ मा अनुसन्धान अधिकृत नियुक्त गर्नेसम्बन्धमा के कस्ता प्रावधान रहेछन् भनी उक्त दुवै ऐनका प्रावधानहरू हेर्नुपर्ने हुन्छ । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २० मा हेर्दा, “यस ऐनबमोजिम अनुचित कार्य वा भ्रष्टाचारको अपराधको प्रारम्भिक छानबिन वा अनुसन्धान र तहकिकात गर्न आयोगले आवश्यकतानुसार कुनै आयुक्त वा आयोगको कुनै कर्मचारी वा नेपाल सरकारको वा सार्वजनिक संस्थाको कुनै कर्मचारीलाई अनुसन्धान अधिकृत नियुक्त गर्न वा तोक्न सक्नेछ,” भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । यसै गरी भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २९ मा भएको व्यवस्था हेर्दा, “यस ऐनअन्तर्गतको कसुरको अनुसन्धान र तहकिकात गर्न अनुसन्धान अधिकारीले आवश्यकतानुसार आफ्नो मातहतका कुनै अधिकृत, कुनै सरकारी अधिकृत वा सार्वजनिक संस्थाको कुनै अधिकृत कर्मचारीलाई अनुसन्धान अधिकृत नियुक्त गर्न वा तोक्न सक्नेछ” भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ ।
३. उपरोक्त दुवै ऐनहरूमा रहेको कानूनी

व्यवस्था हेर्दा अनुसन्धान अधिकृत नियुक्त गर्ने सम्बन्धमा रहेको प्रावधान सारतः एकै देखिन्छ । अनुसन्धान अधिकृत नियुक्त गर्ने आयोगको नियमित प्रक्रिया हो, जुन भ्रष्टाचारको सम्बन्धमा कोही कसैउपर अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा उजुरी परेपछि आवश्यक प्रक्रिया अगाडि बढाउन अनिवार्यरूपमा तोक्नुपर्ने हुन्छ । तर आयोगमा उजुरी पर्नासाथ तत्काल सबै मुद्दामा विधिवत् अनुसन्धान प्रारम्भ भै हाल्ने पनि होइन । आयोगले आवश्यकताअनुसार गोप्यरूपमा प्रारम्भिक छानबिन गरी भ्रष्टाचार गरेको देखिएमा मात्र आयोगको निर्णयानुसार विस्तृत अनुसन्धान गर्ने गरिन्छ । यी सबै कार्य गर्न आयोगको तर्फबाट अनुसन्धान अधिकृत नतोकि काम अगाडि बढ्न सक्दैन ।

४. प्रारम्भिक छानबिनको सम्बन्धमा कस्तो कानूनी व्यवस्था रहेको छ भन्नेसम्बन्धमा हेर्दा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २६. कानूनी व्यवस्था हेर्नुपर्ने हुन्छ । जसमा, “कसैले यस ऐनअन्तर्गतको कसुर गरेको वा गर्न लागेको छ भन्ने कुराको उजुरी वा जानकारी प्राप्त गरेपछि अनुसन्धान अधिकारीले सो विषयको प्रारम्भिक छानबिन आवश्यकताअनुसार गोप्यरूपमा गर्नु पर्नेछ” । त्यसरी छानबिन गर्दा आवश्यक परे अनुसन्धान अधिकारीले स्पष्टीकरण माग्नु सक्ने व्यवस्था ऐनको दफा २७ मा रहेको देखिन्छ । जसमा, “दफा २६बमोजिम प्रारम्भिक छानबिन गर्दा अनुसन्धान अधिकारीलाई प्राप्त उजुरी वा जानकारी तथ्यमा आधारित भएको भन्ने लागेमा तत्सम्बन्धी विवरण उल्लेख गरी आवश्यकताअनुसार सम्बन्धित निकाय वा व्यक्तिसँग प्रतिक्रिया वा स्पष्टीकरण माग गर्न सक्नेछ” भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ ।

५. माथि उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाबाट पनि प्रारम्भिक छानबिन आयोगले गर्न सक्ने र त्यस्तो छानबिन गोप्यरूपमा हुने कुरालाई ऐनले

आत्मसात् गरेको देखिन्छ । प्रारम्भिकरूपमा गरिने सबै छानबिनको विस्तृत अनुसन्धान हुँदैनन् । प्रारम्भिक छानबिनको निष्कर्षबाटै कतिपय उजुरीहरूको टुङ्गो लाग्ने देखिन्छ । उजुरी वा जानकारी तथ्यमा आधारित छ भन्ने लागेमा मात्र आयोगबाट सम्बन्धित निकाय वा व्यक्तिलाई विधिवतरूपमा प्रतिक्रिया वा स्पष्टीकरण माग्ने हुन्छ । जब प्रतिक्रिया वा स्पष्टीकरणको लागि पत्राचार गरिन्छ वा निजको बैंक खाता एवम् अचल सम्पत्ति रोक्का राख्न आवश्यक देखिन्छ वा घर खानतलासी लिनेलगायतका काम गरिन्छ तब आयोगको काम कारवाही प्रारम्भिकरूपबाट धेरैअगाडि बढिसकेको मान्नुपर्ने हुन्छ । यी कार्यहरू आयोगसमक्ष प्राप्त उजुरी वा जानकारी तथ्यमा आधारित भएको अवस्था देखिएमा वा भ्रष्टाचारको गरेको देखिएमा मात्र आयोगबाट थप अनुसन्धानको काम कारवाही अगाडि बढ्ने हुँदा अनुसन्धान अधिकृतको अनुपस्थितिमा त्यस्तो काम कारवाही अगाडि बढ्ने कल्पना गर्न सकिदैन । यदि अनुसन्धान अधिकृतको अनुपस्थितिमा आयोगबाट त्यस्तो कामहरू भएको छ भने पनि त्यस्तो काममाथि प्रश्नचिन्ह उठ्ने मात्र नभई त्यस्तो कामले वैधानिकतासमेत प्राप्त नगर्ने निश्चित हुन्छ ।

६. प्रस्तुत मुद्दामा यी प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलउपर छानबिन हुन आवश्यक देखेपछि आयोगले लामो अनुसन्धानपछि मिति २०६०।४।१९ मा घर खानतलासी गरेको कुरा मिसिल संलग्न बरामदी मुचुल्का एवम् पत्राचारहरूबाट देखिएको छ । घर खानतलासीसम्मको स्थितिमा पुग्नुपूर्व आयोगबाट प्रारम्भिक अनुसन्धान नै नभएको होला भनी परिकल्पना गर्न सकिँदैन । आयोगबाट विधिवतरूपमा अनुसन्धान अधिकृतसहितको कर्मचारी टोली खटिई अनुसन्धान अधिकृतकै रोहवरमा तयार भएको खानतलासी एवम् बरामदी मुचुल्काबाट सो कुरा देखिएपछि त्यसलाई अन्यथा हो भनी मान्न सकिने स्थिति रहेन ।

७. प्रस्तुत मुद्दामा मिति २०६०।४।१९ मा

प्रतिवादीको घर खानतलासी गर्नुको अलावा मिति २०६०।४।२३ मा अनुसन्धान अधिकृत प्रेमराज कार्कीले हस्ताक्षर गरी निज प्रतिवादीको नाममा विभिन्न बैंकहरूमा रहेका खाताहरूको विवरण माग्ने र त्यस्तो खाताहरू रोक्का राख्ने कार्य गरिएको देखिन्छ । अनुसन्धान गर्ने र मुद्दा चलाउने कार्य अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको नामबाटै हुने भएको हुँदा अनुसन्धान अधिकृतको रूपमा कोको व्यक्ति संलग्न भए भन्ने कुराले खासै महत्त्व राख्दैन । यसै सन्दर्भमा प्रमिला राई (श्रेष्ठ) वि. नेपाल सरकार भएको फौ.पु.नं. ०६७-CF-००२९ को भ्रष्टाचार मुद्दामा यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट मिति २०६८।७।८ मा फैसला (ने.का.प. २०६८ अङ्क १० नि.नं. ८६९७ पृ १६७५) हुँदा “...प्रस्तुत मुद्दाका सन्दर्भमा पेस भएका प्रमाण कागजातबाट मिति २०६९।९।३ मा अनुसन्धान अधिकृत तोकिएँ रीतपूर्वक अनुसन्धान कार्य प्रारम्भ भएको देखिँदा अनुसन्धान अधिकृत नियुक्त भएको सोही मितिलाई नै अनुसन्धान सुरु भएको मान्नु नै सहज, स्वाभाविक र कानूनसम्मत हुने देखिन्छ...” भनी सिद्धान्त कायम भै सकेको अवस्थामा अनुसन्धान अधिकृत तोकिएँ कुरा नै हदम्यादको प्रयोजनको लागि ठूलो महत्त्व राख्ने निश्चित छ । तर जब विवाद नै अनुसन्धान अधिकृत कहिले नियुक्त गरियो भन्ने कुरामा रहन जान्छ भने निश्चितरूपमा त्यसको निपटारा हुन जरूरी हुन्छ । प्रस्तुत मुद्दाका प्रतिवादीतर्फका कानून व्यवसायीले बहसको क्रममा एवम् लिखित बहस नोटमासमेत म्याद नघाई दायर भएको हुँदा मुद्दा खारेज हुनुपर्छ भन्ने तर्क प्रस्तुत गरेको सन्दर्भमा अदालतले त्यस्तो विषयमा निक्यौल गर्नुपर्ने अवस्था स्वाभाविकरूपमा रहन जान्छ । प्रतिवादी गोकर्ण पौडेल हालको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ लागु भएको मिति २०५९।३।५ मा र प्रस्तुत मुद्दा दायर हुँदाका अवस्थामा राष्ट्रसेवकको पदमा बहाल रहेको देखिँदैन । सोभन्दा अगावै अर्थात् मिति २०५८।४।६

देखि निज कुनैपनि राष्ट्रसेवकको पदमा रहे भएको भन्ने अभियोग दाबी पनि नभएको सन्दर्भमा निजको हकमा साबिकको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ नै आकर्षित हुने देखियो ।

८. नयाँ ऐन लागू हुनुपूर्व भए गरेको कार्य लाई खारेज भएको अर्थात् प्रचलित कानूनले कसुरको परिभाषाभित्र समेटेको भएमा त्यस्तो कानूनको सीमाभित्र रही कारवाही प्रक्रिया अगाडि बढाउन मिल्ने हुन्छ । नयाँ कानूनले कसुरको रूपमा लिँदैमा यदि कसुर गर्दाको समयमा प्रचलित कानूनले अपराध मान्दैन भने स्वतः त्यसले उन्मुक्ति प्राप्त गर्दछ । किनकि संविधानतः तत्काल प्रचलित कानूनले सजाय नहुने कुनै काम गरेबापत कुनै व्यक्ति सजायको भागी नहुने र कुनै पनि व्यक्तिलाई कसुर गर्दाको अवस्थामा प्रचलित कानूनमा तोकिएँभन्दा बढी सजाय दिइने छैन भनी तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १४(१) र हालको अन्तरिम संविधान २०६३ धारा २४(४) लेसमेत सो कुराको प्रत्याभूत गरेको देखिन्छ । यसै सन्दर्भमा नेपाल सरकार वि. ईश्वर पोखरेल भएको भ्रष्टाचार मुद्दामा (ने.का.प. २०६६ अङ्क ८ नि.नं. ८२०० पृ १२३५) सर्वोच्च अदालतले “कानून बन्नुभन्दा पहिले अपराध नमानिने कुनै कार्यलाई पछि कानून बनाई अपराध मानिएँमा, पहिले सानो र कम गम्भीर हुने कसुरलाई पछि ठूलो र बढी गम्भीर कसुर कायम गरिएँमा, पहिले कम सजाय हुने कसुरलाई बढी सजाय कायम गर्ने गरी कानून निर्माण गरिएँमा, प्रमाणसम्बन्धी कानूनी नियमहरूमा फेरबदल गरी कसुर प्रमाणित गर्न कम प्रमाण भए पनि पुग्ने गरी कानून निर्माण गरिएँमा मात्र त्यस्तो कानूनलाई Ex Post Facto कानून मानिने हुँदा त्यस्तो कानूनलाई अदालतले अमान्य गर्न सक्ने” भनी बोलिसकेको अवस्थामा सोको प्रतिकूल हुने गरी व्याख्या गर्न मिल्ने हुँदैन । दुवै ऐनले कसुरको रूपमा स्वीकार गरेपनि मुद्दा चलाउने प्रक्रिया र हदम्यादको सन्दर्भमा गरेको कानूनी

व्यवस्थालाई नजरअन्दाज गरी पश्चातदर्शी असर हुने कानूनी व्यवस्था आकर्षित हुन्छ भनी मान्न मिल्ने देखिएन।

९. यस अदालतको आदेशबमोजिम प्रस्तुत मुद्दामा को को अनुसन्धान अधिकृत नियुक्ति गरिएको थियो सोको जानकारी पठाइदिनु भनी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको नाममा आदेश भएकामा प्रेमराज कार्की, चेतनाथ घिमिरे र चिरन्जीवी खनाल तिनै जना अनुसन्धान अधिकृतबाट प्रस्तुत मुद्दामा अनुसन्धान गरेको भनी आयोगबाट निर्णयको प्रतिलिपिसमेत राखी मिति २०६८।१०।२९ मा पत्र प्राप्त भएबाट खानतलासी मुचुल्का गर्नुपूर्व प्रेमराज कार्कीलाई अनुसन्धान अधिकृत नियुक्त गरेको र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २० र सोको नियमावली, २०५९ को नियम १३ अनुसार सुरु अनुसन्धान अधिकृतमा प्रेमराज कार्की नियुक्त भै त्यसपछि चेतनाथ घिमिरे र अन्तिममा मुद्दा दायर गर्दा चिरन्जीवी खनाललाई अनुसन्धान अधिकृत तोकिएको प्रष्ट हुन्छ। अनुसन्धान अधिकृत तोकिएको वा परिवर्तन हुनु भनेको एउटा स्वाभाविक प्रक्रिया हो। कुनै कर्मचारी सधैं सोही पदमा रहिरहन नसक्ने हुँदा उसको सरुवा तथा बढुवासँगै रिक्त भएको पदपूर्ति र अधुरो रहेको अनुसन्धान पूरा गर्न अर्को अनुसन्धान अधिकृत तोकनुपर्ने हुन्छ। यस्तो अवस्थामा अघिल्लो अनुसन्धान अधिकृतबाट गरिएको काम कारवाहीले मान्यता नपाउने भन्न मिल्ने हुँदैन। यो नियमित र अनवरत चलिरहने प्रक्रिया भएको हुँदा त्यसकै आधारमा अनुसन्धान अधिकृतपिच्छे मुद्दा सुरुदेखि अनुसन्धान गर्ने भन्न मिल्ने पनि हुँदैन। यस्तो अवस्थामा स्वभावैले पहिलो अनुसन्धान अधिकृतबाट भए गरेको कामले पनि मुद्दामा त्यत्तिकै महत्त्व राख्दछ। प्रस्तुत मुद्दाको अनुसन्धान मिति २०६०।४।१९ मा आयोगको तर्फबाट प्रेमराज कार्की अनुसन्धान अधिकृत भई प्रतिवादीको घर

खानतलासी गरेर विधिवतरूपमा सुरु गरिएको पाइन्छ। सोपश्चात् प्रतिवादीलाई आयोगमा उपस्थित हुन पत्राचार गरिएको र प्रतिवादीको विभिन्न बैंकमा रहेका बैंक खाताहरू रोक्का राखी अनुसन्धान गरिएको लगायतका अनुसन्धानको क्रममा थुप्रै काम कारवाहीहरू भएको देखिन्छ। उक्त काम कारवाहीहरू अनुसन्धान अधिकृतको उपस्थितिबिना कुनै पनि हालतमा सम्भव छैन र त्यस्तो कार्यले वैधता पनि प्राप्त गर्दैन। तसर्थ आयोगबाट भएका उपरोक्त कार्यलाई आयोगले प्रारम्भिक अनुसन्धानको क्रममा गोप्यरूपमा गरेको काम कारवाहीको संज्ञा दिन मिल्ने नदेखिँदा मिति २०६०।४।१९ मा भएको प्रतिवादीको घर खानतलासीलाई नै प्रस्तुत मुद्दाको विधिवत् अनुसन्धानको प्रारम्भ विन्दु मान्नुपर्ने देखियो।

१०. अनुसन्धानको समयमा राष्ट्रसेवकको पदमा बहाल नरहेका यी प्रतिवादीउपर सरकारी वा सार्वजनिक सम्पत्ति वा नेपाल सरकारको स्वामित्वमा भएको संस्थाको सम्पत्ति हिनामिना गरी भ्रष्टाचार गरेको भन्ने दाबी नभै राष्ट्रसेवकको पदमा बहाल रहेको अवस्थामा गैरकानूनीरूपमा सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचारको कसुर गरेको भन्ने दाबी रहेको सन्दर्भमा कुन हदम्याद आकर्षित हुने हो भन्नेसम्बन्धमा हेर्दा तत्काल बहाल रहेको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को हदम्याद प्रावधान हेर्नुपर्ने हुन्छ। सर्वप्रथम भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा २४क को व्यवस्था हेर्दा, “यस ऐनबमोजिम मुद्दा दायर गर्ने हदम्याद कायम गर्दा सरकारी वा सार्वजनिक सम्पत्ति वा नेपाल सरकारको स्वामित्व भएको संस्थाको सम्पत्ति हिनामिना गरी भ्रष्टाचार गरेकामा कुनै हदम्याद लाग्ने छैन। सोबाहेक अरु भ्रष्टाचारको कसुरमा विभागीय कारवाही समाप्त भएको मितिले ६ महिनाको र विभागीय कारवाही नभएकामा अनुसन्धानको कारवाही सुरु भएको मितिले २ वर्षको हदम्याद हुनेछ। तर एउटै अपराधमा

विभागीय कारवाही भएको र नभएको व्यक्ति मुछिएका रहेछन् भने ६ महिना वा दुई वर्षमध्ये जुन पछि आउँछ सोही हदम्याद कायम हुनेछ” भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। यसैगरी दोस्रो संशोधन मिति २०५९।४।३० पूर्वको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९ को हदम्यादसम्बन्धी प्रावधान हेर्दा, “कुनै सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले पदमा बहाल रहेको अवस्थामा गरेको भ्रष्टाचारको सम्बन्धमा त्यस्तो व्यक्तिले आफ्नो पदबाट अवकाश प्राप्त गरेपछि पनि निजउपर मुद्दा चलाउन यस ऐनमा लेखिएको कुनै कुराले आयोगलाई बाधा पुऱ्याएको मानिने छैन। तर त्यस्तो मुद्दा सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले पदबाट अवकाश प्राप्त गरेको एकवर्षभित्र चलाइसक्नु पर्नेछ।” भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ।

११. यी प्रतिवादीले राष्ट्रसेवकको पदमा बहाल रहेको अवस्थामा गैरकानूनीरूपमा सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचारको कसुर गरेको भन्ने दाबी रहेको सन्दर्भमा जहिलेसुकै पनि मुद्दा चलाउन सकिने प्रकृतिको कसुर हो भन्न मिल्ने हुँदैन। प्रतिवादीउपर सरकारी वा सार्वजनिक सम्पत्ति वा नेपाल सरकारको स्वामित्व भएको संस्थाको सम्पत्ति हिनामिना गरी भ्रष्टाचार गरेको भन्ने अभियोग लागेको नभै गैरकानूनीरूपमा सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचारको कसुर गरेको हुँदा हदम्याद नलाग्ने कसुर हो भन्न मिल्दैन। तसर्थ भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ लागू भएको तथा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९ मा संशोधन भएको मितिभन्दा पहिले नै अवकाश प्राप्त गरि सकेका प्रतिवादी गोकर्ण पौडेलउपर अभियोग दाबी लिएको प्रस्तुत मुद्दाको हकमा यी प्रतिवादीले अवकाश प्राप्त गर्दा कायम रहेको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९ ले तोकेको एकवर्षको हदम्याद वा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा २४क. को दुई वर्षे हदम्यादबाहेकको अन्य हदम्याद लागू हुन सक्ने

अवस्था देखिँदैन। यसै अदालतबाट नेपाल सरकार वि. अच्युतकृष्ण खरेलसमेत (ने.का.प. २०६८, अङ्क ८ नि.नं. ८६६७ पृ. १३२९) भएको मुद्दामा, “...**भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ भ्रष्टाचारको कसुर, त्यसबापत हुने दण्ड सजाय र त्यस्तो कसुरमा मुद्दा दायर गर्ने हदम्यादलगायतको कानूनी प्रबन्ध गर्न बनेको विशेष प्रकृतिको र आधारभूत कानूनी प्रावधानसहितको (Self Contained) ऐनको रूपमा विद्यमान हुँदाहुँदै भ्रष्टाचारको कसुरमा दण्ड सजाय र हदम्यादसमेत निर्धारण गर्ने सो विशेष ऐनको व्यवस्थालाई अनुशरण नगरी दण्ड सजायको हकमा मात्रै सो ऐनको प्रावधान आकर्षित हुने तर हदम्यादको विषयमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को व्यवस्था आकर्षित हुने भन्ने अर्थ गर्दा कानूनको व्याख्या र प्रयोग गलत र निरर्थक हुनुको साथै भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को उद्देश्यमा नै प्रतिकूल असर पर्न जाने...**” भनी व्याख्या भैसकेको सन्दर्भमा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा २४क को हदम्याद आकर्षित हुनेमा विवाद भएन।

१२. कुनै पनि मुद्दाको अभियोग लगाउने पूर्वसर्त भनेको त्यसको अनुसन्धान गर्दा खडा भएका खानतलासी, बरामदी मुचल्का र वारदात कायम गर्न सहयोग पुऱ्याउने अन्य कागजातहरू नै हुन्। अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले यी प्रतिवादीको घर खानतलासी गर्ने कार्य विधिवतरूपमा मिति २०६०।४।९ मा गरेको देखिन्छ भने अभियोग मिति २०६२।५।९ मा दर्ता गरिएको देखिन्छ। निजलाई सो अभियोग लगाउनुपूर्व आयोगमा उपस्थित हुन पत्राचार गरिएको र प्रतिवादी तथा निजको परिवारको नाममा विभिन्न बैंकमा रहेका बैंक खाताहरू रोक्का गर्ने कार्य पनि भएको देखिन्छ। लामो समयसम्म अनुसन्धानमा रहेका प्रतिवादीको घर खानतलासीदेखि मुद्दा दर्ता हुँदासम्म तीनजना अनुसन्धान अधिकृत तोकिएपनि

पछिल्लो समयमा कुनै नयाँ प्रमाणहरू जुटाउने कार्य भए गरेको पनि देखिँदैन । अनुसन्धानबाट देखिएको तथ्यले नै मुद्दामा अभियोग लगाउने आधार हुने हुँदा मिति २०६०।४।९ मा भएको खानतलासीलाई प्रस्तुत मुद्दामा अभियोग लगाउने आधार सृजना भएको मान्नु पर्ने र सो मितिलाई नै मुद्दाको अनुसन्धानको प्रारम्भिक एवम् महत्वपूर्ण कार्य भएको मान्नु पर्ने भएकाले सोही मितिबाटै मुद्दा दर्ता गर्ने कानूनी आधार सिर्जना भएको अवस्थामा माथि उल्लेख भएबमोजिम कानूनले तोकेको हदम्याद २ वर्षभित्र मुद्दा दर्ता नगरी मिति २०६२।५।९ मा मात्र मुद्दा दर्ता गर्ने कार्यबाट वादी पक्षले कानूनको अनुशरण नगरेको प्रष्ट हुन्छ ।

१३. तसर्थ माथि उल्लिखित आधार कारणबाट प्रस्तुत मुद्दामा अनुसन्धानको कार्य मिति २०६०।४।९ बाट नै प्रारम्भ भएको मान्नुपर्ने र सोही मितिबाट हदम्याद गणना हुने हुँदा सो मितिले भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा २४क ले तोकेको हदम्याद २ वर्षभित्र मुद्दा दायर गर्नुपर्ने कानूनी कर्तव्य भएको निकाय अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले सो प्रक्रिया पूरा गर्न सकेको नदेखिँदा प्रस्तुत मुद्दा खारेज हुने ठहर्छ । अतः मिति २०६२।५।९ मा दायर गरेको अभियोग संशोधन हुनुपूर्वको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले निश्चित गरेको हदम्याद एक वर्षभित्र दायर भएको नदेखिएको भन्ने आधारमा अभियोग दाबी खारेज गर्ने गरेको विशेष अदालत काठमाडौंको मिति २०६४।४।१९ को फैसला माथि उल्लिखित अच्युतकृष्ण खरेलसमेतको मुद्दामा प्रतिपादित नजिर सिद्धान्तसमेतको आधारमा नमिलेको हुँदा सो हदसम्म उल्टी हुने ठहर्छ । भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा २४क को हदम्याद २ वर्ष नाघिसकेको स्थितिमा निज गोकर्ण पौडेलउपर दायर भएको प्रस्तुत मुद्दा खारेज हुने ठहर गरेको यस अदालतको संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश

श्री बैद्यनाथ उपाध्यायको राय मुनासिब हुँदा सोही राय कायम हुने ठहर्छ । वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । हदम्यादको आधारमा खारेज हुने ठहर गरेको सुरु फैसलामा तात्त्विक भिन्नता केही नभएकाले थप अरु केही बोलिरहनु परेन । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।

न्या. गोपाल पराजुली

न्या. दीपकराज जोशी

इजलास अधिकृत : ईश्वर पराजुली

इति संवत् २०७१ साल असोज ५ गते रोज १ शुभम् ।

निर्णय नं.९४४७

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास

सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा

माननीय न्यायाधीश श्री दीपकराज जोशी

माननीय न्यायाधीश श्री जगदीश शर्मा पौडेल

फैसला मिति: २०७१।५।५।९

०७०-NF-०००७

मुद्दा: अंश चलन ।

पुनरावेदक प्रतिवादी : जिल्ला धनकुटा, धनकुटा

नगरपालिका वडा नं. ७ बस्ने सुन्दरीकुमारी

श्रेष्ठसमेत

विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी : जिल्ला झापा मेचीनगर नगरपालिका

वडा नं. ४ बस्ने राजकुमार श्रेष्ठसमेत

- मुलुकी ऐन, अ.बं ३० नं ले दुई वा दुईभन्दा बढी अंसियारहरूबिचमा अंशबन्डा भएको छ वा छैन भन्ने विवादित तथ्यको निर्णय गर्न एउटा निश्चित मापदण्ड निर्धारण गरेको छ । मिसिलमा उल्लेख भएका तथ्य र वस्तुस्थितिको मूल्याङ्कनबाट मात्र विवादको निरूपण हुन्छ । अंसियारबिच बन्डापत्रको माध्यमबाट वा व्यवहार प्रमाणबाट अलग भै बस्ने प्रचलन रही आएको हुँदा जुनसुकै माध्यमबाट होस् भिन्न भै भिन्न व्यवहार गरी भिन्न भएको पुष्टि हुने आधार देखिएमा अंसियारबिचको बन्डामा विवाद नउठोस् भन्नका लागि कानूनमा रजिस्ट्रेसन नभए पनि बन्डा भएको सदर हुने व्यवस्था समावेश गरेको देखिने ।

(प्रकरण नं. ४)

- मूल पुरुषको नामबाट सगोलमा रहेका अर्का कुनै भाइको नाममा नामसारी भएको देखिँदैमा नामसारी भई आएका जग्गा अंश लाग्ने जग्गा हो भनी न्यायिक धारणा बनाउन नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ७)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता हरिहर दाहाल

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताहरू शेरबहादुर के.सी., योगेन्द्रबहादुर अधिकारी, नरबहादुर योगी र ऋतुवर्ण बानिया

अवलम्बित नजिर :

- नेकाप, २०६६, पुस, निर्णय नं. ८२२७, पृष्ठ १५२५
- नेकाप, २०५६, चैत, निर्णय नं. ६८२४, पृष्ठ ८५५

सम्बद्ध कानून :

- न्याय प्रशासन ऐन, २०४८
- मुलुकी ऐन अ.बं. ३०, १३९
- अंशबन्डाको ३० नं.

सुरु अदालतमा फैसला गर्ने:-

मा.न्या. श्री अर्जुनप्रसाद कोइराला

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:-

मा.न्या. श्री हरिप्रसाद घिमिरे

मा.न्या. श्री ऋषिराम मिश्र

सर्वोच्च अदालतमा फैसला गर्ने:-

मा.न्या. श्री ताहिर अलि अन्सारी

मा.न्या. श्री तर्कराज भट्ट

फैसला

स.प्र.न्या. दामोदरप्रसाद शर्मा : न्याय

प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम दायर भएको प्रस्तुत मुद्दामा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६८।१२।१ मा भएको फैसलामा सोही ऐनको दफा ११ को उपदफा (१) को खण्ड (ख) बमोजिम पुनरावलोकन गरी हेर्ने निस्सा प्रदान भै पेस भएको प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य र ठहर यसप्रकार छ ।

हाम्रो बाजे अनकमानका ४ भाई छोराहरूमा बाजेबाट हाम्रो बुबाहरू ३ जनाले पुरखाको सम्पत्तिबाट पाउने अंश नलिई केदारमान वि.सं. १९९६ सालतिर, रामेश्वरमान २०१२ सालतिर र महेश्वरमान २०२० सालतिर तराईतिर बसी मानो छुट्टिई आफ्नो-आफ्नो व्यवहार गर्दै आउनु भई पैतृक सम्पत्तिबाट पाउने अंश भाग नलिनु भएकामा बाजे अनकमानबाट प्रतिवादीहरूका पति/बुबा द्वारिकामानले आफ्नो जिम्मामा लिई हाम्रा बुबाहरूलाई अंश लिनबाट वञ्चित गराई बाजेको मृत्युपछि पैतृक सम्पत्ति एकलौटी प्रतिवादीका पति/पिता द्वारिकामानले आफ्नो नाममा नामसारी गराएको र हाल ती जग्गाहरू प्रतिवादी

सुन्दरीकुमारी श्रेष्ठको नाममा नामसारी भई केही जग्गा सुन्दरीकुमारीको नाममा, केही जग्गा निजका छोरा अन्य प्रतिवादीको नाममा हक हस्तान्तरण भएको अवस्था छ । हाम्रा बुबाहरूले पटकपटक माग्दासमेत हालसम्म पनि अंश नदिएकाले पैतृक सम्पत्तिलाई ४ भाग लगाई सोमध्ये हाम्रा बुबाहरूले पाउने दुई भाग हामी छोराहरू वादीलाई अंश दिलाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी राजकुमार श्रेष्ठसमेत ९ जनाले धनकुटा जिल्ला अदालतमा दायर गरेको फिरोद दाबी ।

हाम्रा ससुरा तथा बाजे अनकमानको २०३२ सालमा कालगतिले मृत्यु भएको थियो । निज अनकमान श्रेष्ठको नाममा रहेको तत्कालीन धनकुटा नगरपालिका वडा नं. ७ स्थित कि.नं. ६४, क्षेत्रफल ०-६-० र कि.नं. १२९, क्षेत्रफल ०-८-० को जग्गा ससुरा तथा बाजेसँग एकासगोलमा रहेका मेरा पति तथा हाम्रा बुबा द्वारिकामान श्रेष्ठले नामसारी गरिपाउँ भनी मिति २०३५/१२/६ गते मालपोत कार्यालय, धनकुटामा निवेदन दिएको र मालपोत कार्यालयले कानूनबमोजिम ३५ दिने हक दाबीको सूचना प्रकाशित गरी कसैले दाबी विरोध नगरेको कारण कानूनको रीत पुर्याई मिति २०४०/३/८ गते हाम्रा पति तथा बुबाका नाममा नामसारी भएको हो । बाजेको सम्पत्तिबाट वादीका बुबाहरूले अंश लिएका थिएनन् भने बाजे जीवित हुँदै अंश माग्नु पर्ने हुन्थ्यो । बाजे जीवित छँदै अंश माग गर्न नसके मालपोत कार्यालय, धनकुटाले निकालेको हक दाबी को ३५ दिने सूचनामा उपस्थित भई दाबी विरोध गरी अंश दाबी गर्नु पर्नेमा सो गरेको अवस्था पनि छैन । हाम्रा देवर तथा काका स्व.महेश्वरमान श्रेष्ठको २०४२ सालमा मृत्यु भई उहाँका छोरा वादीहरूले आफूहरूबिच २०५३ सालमा रीतपूर्वक अंशबन्डा गरेका छन् । बुबाहरूको अंशबन्डा भएको थिएन भने वादीहरूले आफूले अंशबन्डा गर्नुअघि अंशबन्डा नभएको सम्बन्धमा कुरा राख्नु पर्नेमा राख्नुभएको छैन । वादीहरूले अनकमानको नाममा के कति सम्पत्ति

थियो र के कति बन्डा गर्नु पर्ने हो भनी फिरोदपत्रमा यकिन गर्न सकेका छैनन् । रामेश्वरमानका छोराहरूले अंश दाबी नगरेबाट पनि पैतृक सम्पत्ति बन्डा भै सकेको प्रष्ट हुन्छ । तसर्थ, हामीले वादीलाई अंश दिनु पर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीहरूको प्रतिउत्तर जिकिर ।

आदेशबमोजिम अ.बं. १३९ नं. बमोजिम बुझिएका रामेश्वरमान श्रेष्ठका छोराहरू विशालकुमार श्रेष्ठ, मञ्जिलकुमार श्रेष्ठ र यादव श्रेष्ठले प्रतिवादीहरूबाट हाम्रा बुबाले पाउने अंश हामीले पाउनु पर्ने हो भन्ने व्यहोराको बयान गरेको देखिन्छ ।

वादी पक्ष र प्रतिवादी पक्ष अंसियार हुन् । वादीहरूका बुबाले अनकमानबाट अंश पाएका छैनन् । सबै पैतृक सम्पत्ति प्रतिवादीहरूको नाममा छ । यस मुद्दामा वादीहरूले ४ भागको २ भाग अंश पाउनु पर्ने हो भन्नेसमेत व्यहोराको वादीका साक्षी सूर्यबहादुर श्रेष्ठको बकपत्र ।

वादीहरूका बाजे अनकमानको चार भाई छोराहरूमध्ये साँहिला द्वारिकामानले मात्रै पैतृक सम्पत्ति भोग चलन गरिरहेका र केदारमान, रामेश्वरमान र महेश्वरमानको अंश भाग निजहरूका छोराहरूले पाउनु पर्ने हो भन्नेसमेत व्यहोराको अ.बं. १३९ नं बमोजिम बुझिएका विशालकुमार श्रेष्ठका साक्षी हरिकृष्ण श्रेष्ठको बकपत्र ।

वादीहरूले प्रतिवादीहरूबाट अंश पाउनु पर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीका साक्षीहरू रोशन श्रेष्ठ र ईश्वर श्रेष्ठको बकपत्र ।

बाजे अनकमानका नाममा रहेको सम्पत्ति अंश भै निजका ४ भाई छोराहरूमा रीतपूर्वकको बन्डा भैसकेको नदेखिँदा फिरोद परेको दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी सोको अधिल्लो दिनसम्मको बन्डा गर्नुपर्ने श्रीसम्पत्तिको तायदाती फाँटवारी दुवै पक्षबाट दाखिल गराई पेस भएको फाँटवारीबमोजिमको नपुग कोर्ट फीसमेत वादी पक्षबाट दाखिल गराई पेस

गर्नु भन्ने सुरु धनकुटा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६३।१।३ मा आदेश भई आदेशानुसार वादी प्रतिवादी दुवै पक्षबाट तायदाती फाँटवारी विवरण पेस भई मिसिल सामेल रहेको देखिन्छ।

यी वादीका बुबाहरू केदारमान १९९६ सालतिर र महेश्वरमान २०२० सालतिर भिन्न भै बसेको फिरादपत्रमा स्वीकार गरेको देखिन्छ। महेश्वरमानका पत्नी र छोराहरू मिति २०५३।१०।२८ मा र रामेश्वरमानका छोराहरूबिच मिति २०६२।३।३० गते रीतपूर्वक अंशबन्डा भैसकेको देखिन्छ। वादीहरूले छुट्टाछुट्टै जग्गा दर्ता गरी अलगअलग भोग बिक्री व्यवहार गरी बसेको अवस्थामा अंशबन्डाको ३० नं. ले बन्डापत्रको लिखत आवश्यक पर्ने अवस्था देखिन आएन। बन्डापत्रको लिखत पारित नभए तापनि यी वादी प्रतिवादीहरूबिच व्यवहार प्रमाणबाट छुट्टी भिन्न भै आफ्नो-आफ्नो व्यवहार गरी आएको मिसिल संलग्न प्रमाणहरूबाट देखिँदा अनकमान श्रेष्ठका ४ भाई छोरालाई मूल अंसियार कायम गरी हामी वादीहरूका बुबा केदारमान र महेश्वरमान श्रेष्ठले पाउने पैतृक सम्पत्तिबाट हामी छोराहरूलाई आ-आफ्नो बुबाको अंश भाग भराई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी दाबी पुन सक्दैन भन्ने सुरु धनकुटा जिल्ला अदालतको मिति २०६४।३।११ को फैसला।

बाजे अनकमानका ४ जना छोराहरू भएकामा हाम्रा बुबाहरूले पैतृक सम्पत्तिबाट अंश नलिई विभिन्न सालमा मानो छुट्टिई अलग भै व्यवहार गर्दै आउनुभएको र हामी छोराहरूले आफ्नो-आफ्नो बुबाबाट पाउने अंश हकको सम्पत्ति बाजे अनकमानको मृत्युपश्चात् प्रतिवादीका पति/बुबा द्वारिकामानले आफ्ना नाममा नामसारी गरी लिएका र निजको मृत्युपश्चात् केही सम्पत्ति प्रतिवादी सुन्दरीकुमारी श्रेष्ठ, उज्वलमान श्रेष्ठ, प्रज्वलमान श्रेष्ठ, युवराजमान र ईश्वरमान श्रेष्ठका नाममा नामसारी हक हस्तान्तरण भई हाल निजहरूकै नाममा रहेका छन्। पैतृक सम्पत्तिबाट अंश नपाउने

भन्न नमिल्ने हुँदा ४ अंसियार कायम गरी हाम्रा बुबाका भागको अंश हामी फिरादीहरूले नपाउने ठहर गरेको सुरु धनकुटा जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो बदर गरी वादी दाबीबमोजिम अंश दिलाई पाउँ भन्ने व्यहोराले वादीहरूको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत, धनकुटामा परेको पुनरावेदनपत्र।

यसमा मानो छुट्टिएको मिति निर्धारण गरेकोतर्फ प्रतिवादीको कुनै उजुर नरहेको अवस्थामा तायदातीमा उल्लिखित सम्पत्तिमध्येको कि.नं. ६४ र १२९ को जग्गाको सम्बन्धमा विवेचना नगरी भएको सुरुको फैसला फरक पर्ने सक्ने देखिँदा अ.बं. २०२ नं. बमोजिम विपक्षी झिकाई आएपछि वा अवधि व्यतित भएपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्ने व्यहोराले पुनरावेदन अदालत, धनकुटाबाट मिति २०६४।८।२४ मा भएको आदेश।

वादीहरूले फिराद दायर गर्दा नै पुर्खाका पालाको पैतृक सम्पत्तिबाट ४ भागको २ भाग अंश पाउने भनी दाबी गरे तापनि कुन कुन सम्पत्ति हो भनी जग्गाको कि.नं. र क्षेत्रफलसमेत कितान गर्न सकेको पाइँदैन। फिरादपत्रमै स्व. अनकमान श्रेष्ठका नामबाट द्वारिकामानका नाममा आई प्रतिवादीहरूको नाममा नामसारी भएका जग्गाहरू भन्नेसम्म उल्लेख भएको देखियो। प्रतिवादी सुन्दरीकुमारी श्रेष्ठसमेतले प्रतिउत्तर दिँदा स्व. अनकमानबाट आफ्ना पति/पिता द्वारिकामानका नाममा नामसारी भई आएका पैतृक जग्गाहरू हुन् भनी कि.नं. ६४, क्षेत्रफल ०-६-० र कि.नं. १२९, क्षेत्रफल ०-८-० जग्गा उल्लेख भएको देखिन्छ। यस अदालतको मिति २०६५।८।३ का आदेशानुसार दुवै पक्षले कागज गर्दासमेत पैतृक सम्पत्ति भनी उल्लिखित जग्गाहरूलाई नै इङ्गित गरेका र स्वयम् प्रतिवादीहरू सुन्दरीकुमारी श्रेष्ठसमेतले दिएको मिति २०६३।१०।२९ को तायदाती फाँटवारीमा समेत उल्लिखित जग्गा र त्यसमा २ वटा घर छन् भनी स्पष्टरूपले स्वीकार गरेको देखिँदा उक्त २ कित्ता जग्गा र

२ वटा घरबाहेक अन्य जग्गामा पुनरावेदक वादीहरूको दाबी पुग्ने अवस्था भएन । उक्त मितिको फाँटवारीमा उल्लिखित कि.नं. ६४ र १२९ का २ कित्ता जग्गा र कि.नं. ६४ मा बनेका २ वटा घरलाई जम्मा ४ भाग लगाई वादीहरूका बुबाहरूको भागमा पर्ने २ भाग अंश वादीहरूले प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूबाट छुट्याई लिई चलनसमेत चलाई पाउने ठहर्छ । सोबमोजिम वादी दाबी नै नपुग्ने ठहर्‍याएको सुरु धनकुटा जिल्ला अदालतको मिति २०६४/३/११ को फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, धनकुटाको मिति २०६६/१/२४ को फैसला ।

पुनरावेदन अदालत, धनकुटाबाट भएको फैसलामा चित्त बुझेन । द्वारिकामानका दाजु र भाइले आफ्नो जीवनभर आफ्ना-आफ्ना छोराहरूलाई अंश दिनु अघि र पछि आफूहरूले अंश पाउनु पर्ने भनेर दाबी गरेका छैनन् । केदारमान, रामेश्वरमान र महेश्वरमानबिच व्यावहारिकरूपमा अंशबन्डा भई सकेको थियो । एकपल्ट अंश पाइसकेपछि दोहोरो अंश पाउने कानूनी व्यवस्था छैन । प्रस्तुत मुद्दा गर्न हकदैया पनि छैन । तत्कालीन धनकुटा गाउँ पञ्चायतको सिफारिसको आधारमा द्वारिकामानले मालपोत कार्यालय, धनकुटामा दिएको नामसारीको निवेदनमा निश्चित कानूनी कार्यविधि अवलम्बन गरी विवादित जग्गा द्वारिकामानको नाममा दर्ता भएकाले पुनरावेदन अदालत, धनकुटाबाट भएको फैसला उल्टी गरी सुरु धनकुटा जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरिपाउँ भनी प्रतिवादी पक्षको तर्फबाट यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा प्रस्तुत मुद्दामा वादी भै आएका महेश्वरमानको पत्नी एवम् छोराहरूको बिचमा मिति २०५३/१०/२८ मा बन्डा भएको एवम् रामेश्वरमानका छोराहरूका बिचमा समेत मिति २०६३/३/३० मा नै बन्डा भएको भन्ने देखिनाले वादी दाबीबमोजिम बन्डा

हुनेसमेत ठहराएको पुनरावेदन अदालत, धनकुटाको मिति २०६६/१/२४ को फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.बं. २०२ नं. बमोजिम विपक्षी झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७/१०/१९ गतेको आदेश ।

वादीहरूले अंश पाइसकेका भन्ने कुराको प्रत्यक्ष एवम् ठोस सबुद प्रमाणको अभावमा वादीहरूलाई अंशमा दाबी लिने हकदैया नै नभएको हुँदा अंश दिनु नपर्ने भन्न मिल्ने देखिएन । पैतृक सम्पत्तिबाट बन्डा नलिँदैका अवस्थामा आफ्नो निजी आर्जनको सम्पत्तिसम्म कुनै अंसियारले आफ्नो अंसियारलाई बन्डा गरिदिन्छ भने त्यस्तो कार्यले पैतृक सम्पत्तिबाट बन्डा पाउने हकमा कुनै प्रतिकूल असर गर्छ भनी मान्न मिल्दैन । यी विपक्षी वादीहरू अंश लिई भिन्न भइसकेको छन् भन्ने कुराको ठोस प्रमाण गुजारी आफ्नो पुनरावेदन जिकिरलाई यी पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले पुष्टि गर्न सकेको पाइँदैन । अ.ब. १३९ नं बमोजिम बुझिएका यादव श्रेष्ठसमेतका व्यक्तिहरूले वादी प्रतिवादीहरूका बिचमा अंश नभएको भनी लेखाई दिएकोसमेत देखिन्छ । यसप्रकार मिसिल संलग्न ठोस सबुद प्रमाणबाट यी वादीहरूले अंश प्राप्त गरिसकेको भन्ने प्रमाणित हुन सकेको नदेखिँदा कि.नं. ६४ को ०-६-०, कि.नं. १२९ को ०-८-० का जग्गाहरू र कि.नं. ६४ को जग्गामा बनेका २ वटा घरलाई जम्मा ४ भाग लगाई त्यसमध्ये वादीहरूका बुबाहरूको भागमा पर्ने २ भाग अंश वादीहरूले यी पुनरावेदक प्रतिवादीहरूबाट छुट्याई लिई चलनसमेत चलाई पाउने ठहर्‍याई भएको पुनरावेदन अदालत, धनकुटाको मिति २०६६/१/२४ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६८/१२/१९ को फैसला ।

कि.नं. ६४ र १२९ का जग्गाहरूबाट वादीहरूलाई अंश भाग लाग्ने होइन । अंश भाग लाग्ने हो भने वा अंश हक बाँकी रहेको भए जग्गा नामसारी

गर्ने क्रममा प्रकाशन भएको सूचनाको आधारमा हक दाबी गर्न जानु पर्नेमा दाबी गर्न सकेको अवस्था छैन । पैतृक सम्पत्ति अनन्तकालसम्म रहिरहने होइन र रही रहन्छ भनेर अदालतले अनुमान गर्न पनि मिल्दैन । केदारमान १९९६ सालमा, रामेश्वरमानको २०१२ मा र महेश्वरमान २०२० सालमा छुट्टी भिन्न भएका हुन् । त्यसपछि वादीहरूले आफ्नो अंश भाग लिई अलग-अलग बसी आएका छौं भनी फिरादपत्रमा उल्लेख गर्नु भएको छ । यसबाट बन्डापत्रको लिखत खडा नभएको भए तापनि व्यवहार प्रमाणको आधारमा वादीका बुबाहरू केदारमान, महेश्वरमान र अ.बं. १३९ नं बमोजिम बुझिएका विशालकुमार श्रेष्ठका बुबा रामेश्वरमानबिच पहिले नै बन्डा भएको तथ्य पुष्टि हुन आएको छ । हाम्रा पति / पिता साबिकदेखि नै बाजे अनकमानसँग सगोलमा बस्दै आउनु भएको थियो । बाजेको २०३२ सालमा मृत्यु भएपश्चात् उक्त जग्गा द्वारिकामानको नाममा नामसारी भएको हो । यसरी हजुरबुबाको नामबाट सगोलमा रहेका हाम्रा पति पिताको नाममा आएको जग्गालाई पैतृक सम्पत्ति भनी बन्डा गर्ने ठहर भएको यस अदालतको उल्लिखित फैसला मुलुकी ऐन, अ.बं. १८ नं. तथा ३० नं. र नेकाप २०६३, पुस, निर्णय नं. ७७६९, पृष्ठ ११७६, नेकाप २०६२, माघ, निर्णय नं. ७६९५, पृष्ठ १२८९ र नेकाप २०६६, पुस, निर्णय ८२२७, पृष्ठ १५२५ मा प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको प्रतिकूल भएको हुँदा पुनरावलोकनको निस्सा प्रदान गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीको तर्फबाट यस अदालतमा पेस भएको निवेदनपत्र ।

यसमा मूल पुरुष अनकमानका चार छोराहरूमध्ये केदारमान वि.सं. १९९६ सालमा, रामेश्वरमान २०१२ सालमा र वादीमध्येका दिपकुमार श्रेष्ठसमेतका बुबा महेश्वरमान २०२० सालदेखि नै अलग व्यवहार गरी बसेको कुरा वादीले फिरादमा नै उल्लेख गरेको र महेश्वरमान श्रेष्ठको २०४० सालमा

परलोक भएपश्चात् निजका छोरा वादीहरूका बिचमा समेत अंशबन्डा भइसकेको भन्ने देखिन्छ । वादी प्रतिवादीका बुबाहरूको पालामा नै आफ्नो-आफ्नो अलगअलग व्यवहार गरी व्यवहार प्रमाणबाट बन्डा भइसकेको कुरा फिराद व्यहोराबाट नै खुल्न आएको र वादीहरू स्वयम्का बिचमा समेत बन्डा भइसकेपश्चात् पछि आएर पुर्ख्यौली सम्पत्ति नपाएको भनी अंश माग गरेकामा वादी दाबी पुग्ने ठहर गरेको यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०६८।१२।१ को फैसलामा नेकाप २०६६, पुस, निर्णय नं. ८२२७, पृष्ठ १५२५, नेकाप २०५३, फागुन निर्णय नं. ६२९२, पृष्ठ ८०२ र नेकाप २०६२, निर्णय नं. ७६९५, पृष्ठ १२८९ मा प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको त्रुटि विद्यमान रहेको हुँदा प्रस्तुत मुद्दा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ उपदफा (१) को खण्ड (ख) अनुसार पुनरावलोकन गरी हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०७०।४।७ को आदेश ।

प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावलोकन गरी हेर्ने निस्सा प्रदान भएकाले पुनरावलोकन दायरीमा दर्ता गरी नियमानुसार पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०७०।५।१० को आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहालले वादी र प्रतिवादीहरूका बाजे अनकमान श्रेष्ठका ५ भाई छोराहरूमध्ये जेठो छोराको मृत्यु भई ४ भाइ छोराहरू जीवित थिए । माहिलो छोरा केदारमान, साँहिलो द्वारिकामान, काहिलो रामेश्वरमान र कान्छो महेश्वरमान श्रेष्ठ हुन् । उनीहरूको जीवनकालमा नै केदारमान, रामेश्वरमान र महेश्वरमान छुट्टी अलग व्यवहार गरेको कुरालाई वादीहरूले स्वीकार गरेका छन् । त्यसैगरी महेश्वरमानको मृत्युपश्चात् महेश्वरमानका छोरा वादीहरू दिपकुमार, राजु, त्रिलोचन, संजिवकुमार र काजिमान श्रेष्ठबिच २०५३/१०/२८ मा र

रामेश्वरमानका छोराहरुबिच मिति २०६२/३/३० मा नै अंशबन्डा नै सकेको देखिन्छ । यसरी वादीहरुबिचमा नै अंशबन्डा भै सकेपछि बाजे अनकमानको पुख्र्यौली सम्पत्ति बन्डा हुन बाँकी छ भनेर भन्न मिल्दैन ।

मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको महलको ३० नं. ले बन्डापत्र खडा गरी वा नगरी घरसारमै नरमकरम मिलाई अंशबन्डा गरी छुट्टिई आफ्नोआफ्नो भाग अंश लिई त्यस्तो सम्पत्ति दाखिल खारेज गरेपछि छुट्टाछुट्टै भोग गरेको मानिने व्यवस्था गरेको छ । व्यवहार प्रमाणबाट वादी र प्रतिवादीका बुबाहरुबिच अनकमानको पुख्र्यौली सम्पत्ति बन्डा भै सकेको कुरा स्थापित भै सकेको छ । विवादित कि.नं. ६४ र १२९ का जग्गा अनकमानको नामबाट प्रतिवादीहरुका पिता पति द्वारिकामानको नाममा नामसारी भएको भन्ने आधारमा मात्र त्यो बन्डायोग्य सम्पत्ति मानिने होइन । अ.बं. १३९ नं. बमोजिम बुझिएका यादव श्रेष्ठसमेतले अंशबन्डा नभएको भनेको भए तापनि वादी र प्रतिवादीहरुले आफ्नो-आफ्नो सम्पत्ति स्वतन्त्ररूपमा बिक्री व्यवहार गरेकोसमेत देखिएबाट वादी र प्रतिवादीहरुका बुबाहरुबिच अंशबन्डा भएको देखिने हुँदा बन्डा लाग्ने गरी ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत, धनकुटाको फैसला सदर गरेको यस अदालतको संयुक्त इजलासको मिति २०६८/१२/१ को फैसला मुलुकी ऐन अ.बं. ३० नं. र प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको विपरीत हुँदा सो फैसला बदर गरी सुरु धनकुटा जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराले बहस प्रस्तुत गर्नु भयो ।

वादी विपक्षीहरुको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताहरु श्री शेरबहादुर के.सी., श्री योगेन्द्रबहादुर अधिकारी, श्री नरबहादुर योगी र श्री ऋतुवर्ण बाँनियाले पिता पुर्खाको पैतृक सम्पत्ति बन्डा लिन पाउने नैसर्गिक अधिकारमा वञ्चित गर्न मिल्दैन । वादीहरुका हजुरबुबाको नाममा दर्ता कायम रहेको सम्पत्ति प्रतिवादीहरुका पति पिताले आफ्नो नाममा

नामसारी गर्दा प्रकाशित गरेको ३५ दिने सूचनामा दाबी विरोध नगरेको भन्ने आधारले अंश हक जाँदैन । मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको महलको ३० नं. को मनसाय पनि त्यो होइन । साबिक एकासगोलका अंसियार रामेश्वरमान श्रेष्ठका छोराहरुले अ.बं. १३९ नं. बमोजिम गरेको बयानमा अंशबन्डा नभएको भनी बयान गरेको देखिन्छ । अंश नलिई आफ्नो-आफ्नो व्यवहार गरी अलग बसेको अवस्थामा मूल पुरुषको नामको सम्पत्तिमा वादीहरुको हक लाग्दैन भन्न मिल्दैन । कानूनबमोजिम बन्डा भै सकेको भन्ने कुरा प्रतिवादीहरुले देखाउन सकेको अवस्था छैन । अंशबन्डा हुन बाँकी छ भने जतिपुस्ता तल भएपनि अंशबन्डा हुन्छ । अंशबन्डा गर्न समानपुस्ता नै चाहिन्छ भन्ने नहुँदा यस अदालतले निस्सा प्रदान गर्दा लिएका आधारहरु मिलेको छैन । तसर्थ पुनरावेदन अदालत, धनकुटाले अंश लाग्ने गरी गरेको फैसला सदर गरेको यस अदालतको संयुक्त इजलासको फैसला सदर हुनु पर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको बहस गर्नु भयो । साथै वादी प्रतिवादी दुवैतर्फबाट पेस भएको बहसनोटसमेतको अध्ययन गरियो ।

उल्लिखित बहससमेत सुनी सुरु जिल्ला अदालतको फैसला उल्टी गरी पुनरावेदन अदालत, धनकुटाबाट भएको फैसला सदर गरेको यस अदालतको मिति २०६८/१२/१ को फैसला मिलेको छ, छैन भन्ने विषयमा निर्णय दिनु पर्ने देखियो ।

२. आज निर्णय सुनाउने तारिख तोकिएको प्रस्तुत मुद्दाको निर्णयतर्फ विचार गर्दा वादीहरुले आफ्ना बुबाहरुको समेत अंश भाग लाग्ने जग्गा प्रतिवादीहरुको पति/पिता द्वारिकामान श्रेष्ठको जिम्मामा रहेकामा पछि अंश नदिएको हुँदा द्वारिकामान जिम्मामा रहेको जग्गाबाट हामी वादीहरुलाई २ भाग अंश लगाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको धनकुटा जिल्ला अदालतमा फिरादपत्र दिएको देखिन्छ । प्रतिवादीहरुले हामीहरुले वादीहरुलाई अंश दिनुपर्ने होइन । वादीहरुका

बुबाहरूले बाजेको सम्पत्तिबाट अंश नलिएको भए उसै बखत दाबी गर्नु पर्नेमा दाबी गर्न सक्नु भएको छैन। फिरादपत्रमा नै केदारमान श्रेष्ठ १९९६ सालमा, रामेश्वरमान २०१२ सालमा र महेश्वरमान २०२० सालमा छुट्टी भिन्न भएको तथ्य उल्लेख भएको छ। बाजे अनकमानको पैतृक सम्पत्ति बुबाहरूको पुस्तामा चारै जनालाई अंशभाग भै सकेको हुँदा अंश दिनु पर्ने होइन भन्ने व्यहोराको प्रतिउत्तर भएको प्रस्तुत मुद्दामा धनकुटा जिल्ला अदालतले वादी दाबी नपुग्ने ठहराई गरेको फैसलाउपर वादीहरूको तर्फबाट पेस भएको पुनरावेदनमा पुनरावेदन अदालत, धनकुटाले सुरु जिल्ला अदालतको फैसला उल्टी गरी वादी दाबी पुग्ने ठहर्याई फैसला गरेको देखिन्छ। सो फैसलाउपर परेको पुनरावेदनमा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६८/१२/१ मा पुनरावेदन अदालत, धनकुटाको फैसला सदर गरेउपर प्रतिवादीहरूले मुद्दा पुनरावलोकन गरी हेर्न निस्सा प्रदान गरिपाउँ भनी यस अदालतमा निवेदन गरेकामा यस अदालतबाट प्रस्तुत मुद्दामा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ को उपदफा (१) को खण्ड (ख) बमोजिम पुनरावलोकन गर्ने निस्सा प्रदान भई पुनरावेदनको रूपमा दर्ता भई निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको देखिन्छ।

३. प्रस्तुत विवादमा प्रतिवादीका पति पिता द्वारिकामान श्रेष्ठको नाममा रहेको विवादित कि.न. ६४ र १२९ का जग्गा तथा कि.न. ६४ मा भएका घरहरू बन्डा लाग्ने हो होइन भन्ने प्रश्न निर्णायकरूपमा उपस्थित भएको देखिन्छ। सो निरूपण गर्ने क्रममा मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको ३० नं. मा भएको कानूनी व्यवस्थाको प्रश्न सन्निहित रहेको देखिँदा मुलुकी ऐनको उक्त कानूनी व्यवस्था हेर्नु पर्ने देखियो।

॥३०॥ नं “अंशबन्डा गर्दा साक्षी राखी कानूनबमोजिम बन्डापत्रको कागज खडा गरी लिने दिनेको र साक्षीको समेत

सहिष्ठाप गरी रजिस्ट्रेसन गर्नु पर्नेमा सो गरी राख्नुपर्छ। सोबमोजिम नभएको बन्डा सदर हुँदैन। तर यो ऐन प्रारम्भ हुँदासम्ममा बन्डापत्र खडा गरी वा नगरी घरसारमा नरम गरम मिलाई अचल अंशबन्डा गरी छुट्टिई आफ्नो-आफ्नो हिसाब भाग शान्तिबमोजिम लिई पाई दाखेल खारेजसमेत गराई सकेको वा बन्डाबमोजिम आफ्नो-आफ्नो भागको अचल छुट्टाछुट्टै भोग बिक्री व्यवहार गरेकामा व्यवहार प्रमाणबाट बन्डा भै सकेको ठहरेमा पछि बन्डापत्र रजिस्ट्रेसन भएको छैन वा बन्डा घटीबढी असल कमसल भयो भन्न पाउँदैन। रजिस्ट्रेसन नभएपनि बन्डा भएको सदर हुन्छ। पाउने अंशभन्दा घटी अंश जिउनी लिएकामा र अंश छोडपत्र गरेकामा भने रजिस्ट्रेसन भएको हुनुपर्छ।” भन्ने कानूनी व्यवस्था भएको देखिन्छ।

४. उक्त मुलुकी ऐन, अ.बं ३० नं ले दुई वा दुईभन्दा बढी अंसियारहरूबिचमा अंशबन्डा भएको छ वा छैन भन्ने विवादित तथ्यको निर्णय गर्न एउटा निश्चित मापदण्ड निर्धारण गरेको छ। मिसिलमा उल्लेख भएका तथ्य र वस्तुस्थितिको मूल्याङ्कनबाट मात्र विवादको निरूपण हुन्छ। अंसियारबिच बन्डापत्रको माध्यमबाट वा व्यवहार प्रमाणबाट अलग भै बस्ने प्रचलन रही आएको देखिन्छ। उल्लिखित जुनसुकै माध्यमबाट होस् भिन्न भै भिन्न व्यवहार गरी भिन्न भएको पुष्टि हुने आधार देखिएमा अंसियारबिचको बन्डामा विवाद नउठोस् भन्नका लागि कानूनमा रजिस्ट्रेसन नभए पनि बन्डा भएको सदर हुने व्यवस्था समावेश गरेको देखिन्छ।

५. मूल पुर्खा अनकमान श्रेष्ठका ५ भाई छोराहरूमध्ये जेठा छोराको सानैमा मृत्यु भई चार भाई छोराहरू क्रमशः माहिलो केदारमान, साँहिलो द्वारिकामान, काँहिलो रामेश्वरमान र कान्छो महेश्वरमान

जीवित रही चार अंसियार भएको तथ्यमा विवाद देखिएको छैन । मूल पुर्खा अनकमानका चार भाई छोराहरूमध्ये साँहिलो द्वारिकामान श्रेष्ठको श्रीमती र छोराहरूलाई प्रतिवादी बनाई माहिलो केदारमान श्रेष्ठ तथा कान्छो महेश्वरमान श्रेष्ठका छोराहरू वादी भई पैतृक सम्पत्तिमा अंशबन्डा नभएको भनी विवादको उठान गरी प्रस्तुत मुद्दा दायर भएको पाइयो । मुद्दामा काँहिलो रामेश्वरमान श्रेष्ठका सन्तानहरू समावेश नभएकामा अ.बं. १३९ नं. बमोजिम बुझी सुरु धनकुटा जिल्ला अदालतमा रामेश्वरमानका छोराहरू विशालकुमार श्रेष्ठ, मञ्जिलकुमार श्रेष्ठ र यादव श्रेष्ठले वादी दाबीका जग्गाहरू सगोलका हुन् । हामीहरू पनि अंसियार हौं भनी वादी दाबीलाई समर्थन गरी बयान गरेको देखिन्छ ।

६. वादी पक्षका बुबा पुस्ताका केदारमान १९९६ सालतिर, रामेश्वरमान २०१२ सालतिर र महेश्वरमान २०२० सालतिर भिन्न भै तराईको झापा जिल्लामा बसोबास गरी मानो छुट्टिई आफ्नो-आफ्नो व्यवहार गर्दै आएको कुरा फिरादपत्रबाट देखिन्छ । समयको अन्तराललाई हेर्ने हो भने वादी पक्षका बुबाहरू १९९६ सालदेखि २०२० सालसम्म भिन्न बसी आकामा वादी पक्षले फिराद गर्दाको अवधि धेरै लामो अवधि हो । लामो समयदेखि तराईको झापा जिल्लामा बसोबास गरी आफ्नो-आफ्नो व्यवहार गरी सम्पत्ति भोग चलन, बिक्री व्यवहार गरी आएको देखिएबाट वादीका बुबाहरूबिच मूल पुर्खा अनकमानको मृत्यु हुनुपूर्व नै पैतृक सम्पत्ति बन्डा भएको र अंशबन्डाको ३० नं. को प्रयोजनको लागि व्यवहार प्रमाणबाट अलग भिन्न भएको तथ्यलाई पुष्टि नै गरेको अवस्था छ ।

७. प्रतिवादीहरूले पेस गरेको तायदाती फाँटवारी हेर्दा प्रतिवादी पुनरावेदकहरूको नाममा विभिन्न कित्ता जग्गाहरू रहेको देखिन्छ । तीमध्ये विवादित कि.नं. ६४ र १२९ जग्गाहरू मूल पुर्खा

अनकमानको मृत्युपश्चात् द्वारिकामान श्रेष्ठले उक्त जग्गाहरू मिति २०४०।३।८ मा नामसारी गरी प्राप्त गरेको देखिन्छ । त्यसरी मूल पुरुषको नामबाट सगोलमा रहेका अर्का कुनै भाइको नाममा नामसारी भएको देखिँदैमा नामसारी भई आएका जग्गा अंश लाग्ने जग्गा हो भनी न्यायिक धारणा बनाउन मिल्दैन । उल्लिखित सम्पत्तिमा वादीहरूको पनि अंश हक लाग्ने भए नामसारीको प्रक्रियामा कानूनको रीत पुर्खाई दाबी गर्न जानु पर्ने कानूनी दायित्व वादी तथा वादी पक्षका बुबा पुस्ताको नै हो । नामसारीको लागि प्रकाशित सूचनामा वादीका बुबाहरू र अ.बं १३९ नं बमोजिम बुझिएका विशालकुमार श्रेष्ठसमेतका बुबा हक दाबी गर्न नगएपछि करीब पाँच वर्षको अन्तरालमा उक्त जग्गा प्रतिवादीका पति पिताका नाममा नामसारी भएको देखिन्छ । यसरी वादीका पिताले नामसारीको दाबी नगर्नु र यी वादीहरूले पनि प्रतिवाद नगर्नुबाट समेत विवादित जग्गा वादीहरूको अंश हक लाग्ने रहेछ भन्न मिल्ने देखिएन ।

८. प्रस्तुत मुद्दामा बाजे अनकमान श्रेष्ठको नामदर्ताको जग्गा प्रतिवादीहरूको पिता पति द्वारिकामानको नाममा नामसारी भएको जग्गामात्र अंशबन्डा हुनुपर्ने जिकिर प्रस्तुत हुन आएको छ । विवादित जग्गा बन्डा हुन बाँकी रहेको भए समानपुस्ताका केदारमान, रामेश्वरमान र महेश्वरमान श्रेष्ठ आफू जीवित हुँदा अंश माग गर्न सक्नु पर्नेमा सो गर्न सकेको देखिँदैन । वादीहरूका बुबाहरू र प्रतिवादीका पति / पितासमेतको २०४० देखि २०४९ सालको अवधिभित्र मृत्यु भैसकेको देखिन्छ । केदारमान र महेश्वरमानले आफू जीवित हुँदा बुबाको पैतृक सम्पत्ति लिन बाँकी छ भनी दाबी गर्न नसकेकामा हाल निजका छोराहरू अंशबन्डा हुन बाँकी छ भनी अंश मुद्दा लिएर अदालत आएको देखिन्छ । वादीहरूका बाजे अनकमानको जीवनकालमा कति सम्पत्ति थियो वा यही विवादित जग्गामात्र थियो

भन्ने कुरा फिरादपत्रमा प्रष्ट छैन । वादीहरूलाई पैतृक सम्पत्ति के कति हो भन्ने सम्बन्धमा पुनरावेदन अदालत, धनकुटाको आदेशले खुलाउन लगाउँदा पनि कि.नं. ६४ र १२९ का जग्गामात्र बन्डा हुनु पर्ने हो भनी खुलाएको देखिन्छ । वादीका बुबाहरू अंश लिई छुट्टी भिन्न भएको देखिने लिखत प्रमाण मिसिल सामेल रहेको नदेखिए तापनि वादीका बुबा केदारमान वि.सं. १९९६ सालदेखि र महेश्वरमान वि.सं. २०२० सालदेखि नै फरक-फरक ठाउँमा बसोबास गरी अलग-अलग व्यवहार गर्दै महेश्वरमान श्रेष्ठका छोराहरू मिति २०५३।१०।२८ मा र रामेश्वरमानका छोराहरू मिति २०६२।३।३० मा रीतपूर्वक बन्डा गरी भिन्न बसेको मिसिल संलग्न अंशबन्डा लिखतको प्रतिलिपिबाट देखिन्छ । उक्त बन्डापत्रमा बाजे अनकमानको नामको पुर्ख्यौली सम्पत्ति बन्डा गर्न बाँकी छ भने काहीं कतै उल्लेख भएको देखिँदैन । यस्तो अवस्थामा केदारमान, महेश्वरमानसमेतका दाजु भाइहरूबिच व्यवहार प्रमाणबाट पहिले नै अंशबन्डा भएको भन्ने प्रष्ट हुन आयो ।

९. व्यवहार प्रमाणबाट बन्डा भएको कुरा अलग-अलग बासस्थान, आपसी कारोबार र आपसी फरक-फरक व्यवहार जस्ता तत्त्वमध्ये कुनै एक वा सोभन्दा बढी अवस्थाको विद्यमानताको पुष्टि भएमा पनि बन्डा भएको मानिने र यसले अंशबन्डाको ३० नं. को आवश्यकता पुरा गर्दछ भन्ने सम्बन्धमा यस अदालतबाट पुनरावेदक पुष्करप्रसाद वाग्ले विरुद्ध राधादेवी वाग्ले उपाध्याय (नेकाप, २०६६, पुस, निर्णय नं ८२२७, पृष्ठ १५२५) समेत भएको मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्तबाट पनि समर्थित हुन आएको छ ।

१०. यस्तै अंशबन्डाको ३० नं. को कानूनी व्यवस्थाको व्याख्या भई "अन्य तथ्यहरूबाट वादी प्रतिवादी भिन्न भई बसेको प्रमाणित भई रहेको अवस्था भएमा वादीले अंश नपाउने भनी यस अदालतको पूर्ण

इजलासबाट भीमराज गिरी विरुद्ध मु.स. गर्ने मैया गिरी भएको (ने.का.प. २०५६, चैत, निर्णय नं. ६८२४, पृष्ठ ८५५) मुद्दामा सिद्धान्त प्रतिपादन भएको देखिएबाट पनि वादी दाबी समर्थित हुन सक्ने देखिएन ।

११. अतः माथि विवेचित आधार, कारण र प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको आधारमा पुनरावेदन अदालत, धनकुटाले वादी दाबी पुग्ने ठहर्याई गरेको फैसला सदर गरेको यस अदालतको मिति २०६८।१२।१ को फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी भई सुरु धनकुटा जिल्ला अदालतले वादी दाबी नपुग्ने ठहर्याई गरेको फैसला मिलेको देखिँदा सुरु धनकुटा जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुने ठहर्छ । अरुमा तपसिलबमोजिम गर्नु ।

तपसिल

यसमा कि.नं. ६४ र १२९ का जग्गा तथा कि.नं. ६४ मा बनेको दुईवटा घरबाट वादीहरूले ४ भागको २ भाग अंश पाउने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, धनकुटाको मिति २०६६।१।२४ को फैसला र सो सदर गर्ने यस अदालतको मिति २०६८।१२।१ को फैसला उल्टी भई सुरु धनकुटा जिल्ला अदालतको फैसला मनासिब ठहरी फैसला भएकाले पुनरावेदन अदालत, धनकुटाको फैसलाको लगतबमोजिम केही गरी रहन परेन भनी सुरु धनकुटा जिल्ला अदालतमा लगत दिनु..... १ पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर गरेको यस अदालतको संयुक्त इजलासको फैसला उल्टी भई वादी दाबी पुग्ने नसक्ने ठहरेकाले प्रतिवादीहरूले कोर्ट फीबापत यस अदालतमा र.नं १०७२, मिति २०६६।५।२३ बाट राखेको धरौटी रकम रु ८,६९३।- र थप कोर्ट फी रु २०४९।- राखेको देखिँदा सो धरौटी रकम र थप कोर्ट फी राखेको रकम फिर्ता पाउँ भनी ऐनका म्यादभित्र प्रतिवादीहरूको दरखास्त परे धरौट रकम फिर्ता दिनु भनी यस अदालतको लेखा शाखामा

जानकारी दिई थप कोर्ट फीको हकमा वादी पक्षबाट प्रतिवादी पक्षलाई भराई दिनु भनी सुरु धनकुटा जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु २
प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ३

उक्त रायमा सहमत छौं ।
न्या. दीपकराज जोशी
न्या. जगदीश शर्मा पौडेल

इजलास अधिकृत भीमबहादुर निरौला
इति संवत् २०७१ साल भदौ ५ गते रोज ५ शुभम् ।

निर्णय नं. ९४४८

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश श्री गोपाल पराजुली
माननीय न्यायाधीश श्री देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ
फैसला मिति : २०७२।२।२८।५
०६९-WF-०००५

विषय: उत्प्रेषण ।

निवेदक : बागलुङ जिल्ला, पालाकोट गा.वि.स वडा.नं.
५ बस्ने धनकुमारी गौचन
विरुद्ध
विपक्षी : पुनरावेदन अदालत, बागलुङसमेत

- विवादरत पक्षहरूले सामूहिकरूपमा गरेको मन्जुरीबमोजिम अदालतले निर्णय वा आदेश गरेमा त्यसबाट दुवै पक्षले न्यायको अनुभूति गर्न पाउने अवस्थाको सृजना हुन जाने ।
- विवादरत दुवै पक्षलाई न्यायको अनुभूति हुने गरी न्याय सम्पादन गर्नु पनि न्यायका मान्य सिद्धान्तभित्रै पर्ने कुरा हो । रिट निवेदनमा उठाइएका विवादित विषयका सम्बन्धमा निवेदक र विपक्षीहरूले दिएको संयुक्त निवेदनबमोजिम आदेश जारी गर्न कुनै कानूनले प्रतिबन्ध लगाएको छैन र यस आदेशबाट अन्य पक्षलाई कुनै किसिमको असर पर्ने अवस्था र स्थिति पनि छैन । यस्तो स्थितिमा निवेदक र विपक्षीहरूको संयुक्त निवेदनबमोजिम आदेश जारी गर्दा दुवै पक्षले न्यायको अनुभूति गर्ने भई पूर्ण न्याय प्राप्त हुने देखिन आउँछ, जुन संविधानको मर्म र भावना तथा पक्षहरूको चाहनाअनुकूल हुने देखिने ।

(प्रकरण नं. ५)

निवेदकका तर्फबाट :
विपक्षीका तर्फबाट :
अवलम्बित नजिर :
सम्बद्ध कानून :

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १००(१), १०७(२)

आदेश

न्या. गोपाल पराजुली : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२, १०७(२) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् आदेश यसप्रकार छ:

विपक्षी चन्द्रबहादुर घर्ती तथा दिलमाया घर्तीले म विरुद्ध बागलुङ जिल्ला अदालतमा तमसुकबमोजिमको साँवा र ब्याजसमेत भराई पाउँ भनी लेनदेन मुद्दा दायर गर्नु भएकामा सावाँ र फैसला मितिसम्मको ब्याज तथा भरी भराउ मितिसम्मको ब्याजसमेत प्रतिवादीबाट भरी पाउने ठहरी मिति २०६५।५।३१ मा बागलुङ जिल्ला अदालतबाट फैसला भएको छ । सो मुद्दामा मेरो प्रतिउत्तर परेको छैन । विपक्षी दिलमाया घर्तीले सो फैसलाबमोजिम बिगो भराई पाउँ भनी मेरो नाम दर्ताको बागलुङ जिल्ला, बागलुङ नगरपालिका वडा.नं. २ कि.नं. १८५९ को ०-४-३-२ को घरजग्गा देखाई दरखास्त दिएकामा बागलुङ जिल्ला अदालतबाट भएको लिलामी कारवाहीमा मेरो ठेगाना पाला गा.वि.स ३ घर भई हाल बागलुङ नगरपालिका वडा.नं.३ गुठी बस्ने भन्ने उल्लेख गरी सोही स्थानमा म्याद पठाई तामेल गरिएको रहेछ । म बागलुङ जिल्ला पाला गा.वि.स वडा. नं. ५ मा बस्ने हुँदा म्याद पाउने अवस्था पनि रहेन ।

मैले सो जग्गा एभरेष्ट बैंकमा धितो राखेको थिएँ । सो कुरा विपक्षीहरूले थाहा पाएछन् । त्यसपछि उक्त बैंकको ऋणसमेत स्वीकार गर्न तयार छु भनी निवेदन दिएका रहेछन् । सो निवेदनबमोजिम बागलुङ जिल्ला अदालतका तहसिलदारले लिलामी प्रक्रिया अगाडि बढाउने निर्णय गरी जग्गाको तायदाती मुचुल्कासमेत गरेकामा उक्त बेरीतको आदेश तथा तायदाती मुचुल्का बदर गरिपाउँ भनी बागलुङ जिल्ला अदालतमा निवेदन दिएको थिएँ र सो अदालतबाट मिति २०६६।८।२५ मा उक्त तायदाती मुचुल्का बदर भएको थियो । तत्पश्चात् पुनः सो जग्गाको तायदाती मुचुल्का गरी मिति २०६६।९।१८ मा सो घरजग्गाको पञ्चकृते मूल्य रु.९०,००,०००।- कायम गरिएको रहेछ । सो घरजग्गा मिति २०६७।१।२३ मा लिलाम बढाबढ गर्दा कसैले पनि सकार नगरेकाले २०६७।२।२३ मा पुन लिलाम बढाबढ गरिएको रहेछ । तर उक्त

लिलाम बढाबढ गर्दा मुलुकी ऐन, अ.बं. ४२ तथा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७४ र ७५ बमोजिमको सम्पूर्ण प्रक्रिया नअपनाई विपक्षी चन्द्रबहादुर घर्तीको मन्जुरनामा दाखिला गरी आफ्नो हकमा समेत दिलमाया घर्तीले लिलाम सकार गरेको रहेछ ।

म निवेदकको घर जग्गा लिलाम गर्दा मलाई जानकारी दिइएको छैन । साथै जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७५(५) बमोजिमको आधार लिई पञ्चकृते मोल कायम गरिएको छैन । सो घरजग्गा नगर क्षेत्रभित्र रहेकामा प्राविधिकको प्रतिवेदनसमेत गराइएको छैन । मैले विपक्षीहरूलाई तिर्नु बुझाउनु पर्ने जम्मा रु.५,०५,०६७।- मात्र भएकाले त्यति रकमको लागि केही जग्गामात्र लिलाम गर्न सक्ने अवस्था हुँदा हुँदै २ करोड पर्ने घरजग्गा न्यून मूल्यमा लिलाम गरिएबाट संविधानले प्रत्याभूत गरेको सम्पत्तिसम्बन्धी हकमा आघात पुग्न गएको छ । बैंकमा धितो राखेको सम्पत्ति लिलाम गर्दा त्यसको उपयुक्त मूल्य प्राप्त गर्ने प्रावधान बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ५७ ले गरेको छ । सो कानूनी व्यवस्थाविपरीत लिलाम बढाबढ गरिएको छ र सो कार्यलाई विपक्षी बैंकले स्वीकृति दिएको कार्यसमेत संविधान र कानूनप्रतिकूल छ ।

अतः मेरा नामको उक्त घरजग्गा लिलाम र सकार गर्ने गरी मिति २०६७।२।२३ मा गरेको डाक लिलाम मुचुल्का, सोलाई सदर गर्ने गरी बागलुङ जिल्ला अदालतबाट मिति २०६७।३।३ मा भएको आदेश, सोलाई सदर गर्ने गरी श्री पुनरावेदन अदालत, बागलुङबाट भएको मिति २०६७।४।२७ को आदेश तथा बागलुङ जिल्ला अदालतका तहसिलदारबाट मिति २०६७।४।३१ मा भएको आदेश उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी सो घरजग्गा साबिकबमोजिम मेरा नाममा दर्ता गरी दिनु भन्ने परमादेशलगायत जो चाहिने आज्ञा आदेश जारी गरिपाउँ । साथै प्रस्तुत निवेदनको

किनारा नभएसम्म सो घरजग्गा यथास्थितिमा राख्नु भन्ने अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको रिट निवेदन।

यसमा के कसो भएको हो निवेदकहरूको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? कुनै वैधानिक कारण, आधार वा प्रमाण भए सोसमेत खुलाई आदेश प्राप्त भएको मितिले १५ दिनभित्र लिखित जवाफ प्रस्तुत गर्नुहोला भनी विपक्षीको नाममा सूचना म्याद जारी गरी लिखित जवाफ परेपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु। अन्तरिम आदेशको माग सम्बन्धमा छलफल गर्न २०६७।५।२३ गतेको पेसीको सूचनासमेत विपक्षीहरूलाई दिई सो मितिसम्म निवेदन मागबमोजिमको घर जग्गाको हक हस्तान्तरण सम्बन्धी कार्य यथास्थितिमा राख्नु भनी विपक्षीहरूको नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ। सोको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिनु भन्ने यस अदालतबाट भएको मिति २०६७।५।१० को आदेश।

लिलामी कारवाहीका सम्बन्धमा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७४ र ७५ बमोजिमको पञ्चकृते मूल्य कायम नभएको तथा रु.५,०५,०६७।- को बिगोमा रु.६९,२९,८५६।- मोल कायम भएको सम्पूर्ण सम्पत्ति लिलाम भएको समेतका कानूनी प्रश्न उठाइएका भै ती प्रश्नहरू रिट निवेदनको अन्तिम टुङ्गो लाग्दा निरूपण हुने नै भएबाट हाल सन्तुलन र सुविधाको सिद्धान्तका आधारमा सम्पत्तिको भोग चलनसमेत यथास्थितिमा राख्न न्यायोचित हुने भएबाट एकल इजलासबाट मिति २०६७।५।१० मा जारी अन्तरिम आदेशलाई निरन्तरता दिइएको छ भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।५।२३ को आदेश।

बागलुङ जिल्ला अदालतको फैसला कार्यान्वयनका क्रममा विधिवत् तायदात भै निवेदकलाई सूचना दिई नगरपालिकाको कायमी मूल्य तथा स्थलगत रूपमा भएको पञ्चकृते मूल्यमा मैले डाक

लिलाम सकार गरेको हुँ। निवेदकका नामको कि.नं. १८५९ को घरजग्गा एभरेष्ट बैंकमा धितो रहेकाले बैंकको सहमति लिई कर्जा तिरी बिगो असुल गर्नुपर्ने भन्दा बढी हुन आएको रु ५७,७९,७८९।- विपक्षीलाई फिर्ता दिन बागलुङ जिल्ला अदालतमा धरौट राख्नुका साथै अन्य नियमानुसार गर्नु पर्ने सम्पूर्ण कार्य सम्पन्न गरी बागलुङ जिल्ला अदालतबाट तोकिएको दिनमा लिलाम डाक सकार गरी लिएको कार्य कानूनसम्मत छ। सो लिलामका आधारमा दा.खा भई जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा प्राप्त गरी मेरो नाममा आएको सम्पत्ति कानूनबमोजिम उपभोग गर्न पाउने नै हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको दिलमाया घर्तीको लिखित जवाफ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ७९(२)(ख) ले मुद्दा वा अन्य कानूनी कारवाहीको सिलसिलामा अदालतलाई विवरण दिनुपर्ने व्यवस्था भएबमोजिम बागलुङ जिल्ला अदालतको मिति २०६७।५।३ को पत्रबाट २०६७।५।४ सम्म धनकुमारी गौचनले बैंकलाई बुझाउनु पर्ने एकमुष्ट रकम कति रहेको छ हिसाब गरी खुलाई पठाउन आदेश भएबमोजिम सो मितिसम्म निवेदक धनकुमारी गौचनले बैंकलाई तिर्नु बुझाउनु पर्ने रकमको विवरण पठाइएको हो। यसरी विवरण पठाएपछि सोही मितिमा बैंकले धनकुमारी गौचनसँग लिनु पर्ने सम्पूर्ण रकमको चेकसहित पत्र पठाई उक्त चेक बुझी रोक्का राखिएको तत्कालीन ऋणी निवेदकको बैंकमा धितो राखेको घरजग्गा फुकुवाका लागि आवश्यक कारवाही गरी सोको जानकारी मालपोत कार्यालय, बागलुङलाई दिनु भन्ने निर्देशनसहितको पत्र प्रेषित गरिएको अदालतको पत्रबमोजिम गर्न बैंक बाध्य भएको हुँदा सो घरजग्गा फुकुवा गरिएको हो। यसरी घरजग्गा फुकुवा गरिएको कार्य कानूनप्रतिकूल नरहेको तथा निवेदनमा बदर गर्न माग गरिएको कुनै आदेश काम कारवाही बैंकले नगरेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने

व्यहोराको एभरेष्ट बैंक लिमिटेड, शाखा कार्यालय बागलुङको लिखित जवाफ ।

बागलुङ जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला कार्यान्वयनका क्रममा यस अदालतबाट निवेदकका नाममा बिगो दाखिला गर्न ल्याउनु भनी ३५ दिने म्याद जारी भएकामा उक्त म्यादभित्र बिगो दाखिला गर्न नल्याई म्यादै गुजारी बसेको र निवेदकको नाममा रकम बुझाउन ल्याउनु भनी मिति २०६५।८।१३ मा म्याद तामेल भएकामा यस अदालतबाट भएको तायदाती मुचुल्का बदर गरिपाउँ भनी निवेदन दिएकामा यस अदालतका जिल्ला न्यायाधीशबाट सो तायदाती मुचुल्का बदर भएको थियो । सो निवेदनमा निवेदकले आफ्नो वतन बागलुङ नगरपालिका वडा नं. २ उल्लेख गरेको देखिँदा थाहा नपाएको वा रकम बुझाउने मौका नपाएको भन्ने मिल्ने अवस्था रहेन । पञ्चकृते मूल्याङ्कन गर्दा घरको मूल्यको हकमा नगरपालिकाको प्राविधिकबाट मूल्याङ्कन गराइएको छ । साथै मूल्याङ्कन समितिमा मालपोत कार्यालयको प्रतिनिधिसमेत राखी नगरपालिकालाई जानकारी दिई अमिन, तहसिलदारसमेतको समितिबाट बिधिवत् मूल्याङ्कन गरी रु.६९,२९,८५६।- मूल्याङ्कन भई पहिलोपटक लिलाम हुन नसकी दोस्रोपटक मिति २०६७।२।२३ मा लिलाम भएकाले यस अदालतले कानूनबमोजिम फैसला कार्यान्वयनको दायित्व पुरा गरेको र निवेदकको हक हितमा कुनै असर परेको नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको बागलुङ जिल्ला अदालत र बागलुङ जिल्ला अदालतका तहसिलदारको संयुक्त लिखित जवाफ ।

बैंकका नाममा दृष्टिबन्धक रहेको कि.नं १८५९ को घर जग्गाको कानूनबमोजिम पञ्चकृते मूल्यअनुसार वादीले सकार गरेको रु.६९,२९,८५९।- मध्ये वादीहरूको लेना रु.५,०५,०६७।- बाहेकको रकम निवेदक धनकुमारी गौचनले बैंकबाट लिएको ऋण भुक्तानी गर्नेसमेतको प्रयोजनार्थ र.नं. ९४६

मिति २०६७।२।२३ बाट रु.६,४५,०००।- र र.नं. ९५० मिति २०६७।२।३० बाट रु.५७,७९,७८९।- समेत जम्मा रु.६४,९६,७८९।- लेनदेन मुद्दाका वादीहरूले बागलुङ जिल्ला अदालतमा धरौटी राखी सकेको अवस्थासमेतबाट बागलुङ जिल्ला अदालतको मिति २०६७।२।२३ र मिति २०६७।३।३ का आदेशहरू बेरितको नदेखिँदा अन्यथा गरिरहनु परेन । कानूनबमोजिम गर्नु भनी यस अदालतबाट भएको आदेश एवम् काम कारवाहीबाट निवेदकको कुनै हक अधिकार हनन् नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, बागलुङको लिखित जवाफ ।

फैसला कार्यान्वयन गर्ने सिलसिलामा कानूनबमोजिम गरिएको कारवाहीमाथि प्रश्न उठाई दायर भएको रिट निवेदन दाबी कानूनमा आधारित र औचित्यपूर्ण देखिन नआएकाले मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नु परेन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । रिट जारी हुने ठहर गर्नुभएको माननीय न्यायाधीश श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्कीज्यूको रायसँग मतैक्य हुन नसकेकाले सर्वोच्च अदालत, नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम संयुक्त इजलासको दायरीको लगत कट्टा गरी पूर्ण इजलासमा पेस गर्नु भन्ने माननीय न्यायाधीश बैद्यनाथ उपाध्यायको राय ।

वास्तविक बिगोले खामेसम्मको जग्गामात्र लिलाम गर्नुपर्नेमा सोको विपरीत कि.नं. १८५९ को सम्पूर्ण घर जग्गा लिलाम गरेको बागलुङ जिल्ला अदालत तहसिल शाखाको मिति २०६७।२।२३ को लिलामी मुचुल्का र सोलाई सदर गरेको बागलुङ जिल्ला अदालतको मिति २०६७।३।३ र पुनरावेदन अदालत, बागलुङको मिति २०६७।४।२७ को आदेशसमेत कानूनविपरीतको देखिँदा उक्त लिलामी मुचुल्का र आदेशसमेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ठहर्छ । रिट खारेज हुने ठहर गर्नुभएको माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्यायज्यूको रायसँग मतैक्य हुन

नसकेकाले सर्वोच्च अदालत, नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम संयुक्त इजलासको दायरीको लगत कट्टा गरी पूर्ण इजलासमा पेस गर्नु भन्ने माननीय न्यायाधीश ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्कीको राय ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी आज निर्णय सुनाउने तारेखका दिन पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल अध्ययन गरी निवेदकको निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनु पर्ने देखियो ।

निवेदक धनकुमारी गौचन र विपक्षी दिलमाया घर्तीका बिचमा चलेको लेनदेन मुद्दामा सो मुद्दाका वादी दिलमाया घर्तीले यी निवेदकबाट साँवा र ब्याजसमेत भरी पाउने ठहरी फैसला भएबमोजिम सो फैसला कार्यान्वयनका सिलसिलामा निवेदकका नाममा दर्ता रहेको कि.नं. १८५९ को घरजग्गा एभरेष्ट बैंकमा रोकका रहँदा रहँदै सो बैंकको ऋणसमेत स्वीकार गरी लिलाम गरी गराई विपक्षी दिलमाया घर्तीका नाममा दर्ता गराएको कार्य उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी सो घरजग्गाको स्थिति पूर्वावस्थामा राख्नु भन्ने परमादेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन दाबी रहेकामा यस अदालतको संयुक्त इजलासका न्यायाधीशहरूबिच मतैक्य हुन नसकी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३ को उपनियम (१) को खण्ड (क) बमोजिम निर्णयार्थ पेस हुन आएको छ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदक धनकुमारी गौचनले विपक्षी चन्द्रबहादुर घर्ती मगरलाई दिनु पर्ने रकम रु.३३,७५,०००/- (तेत्तिस लाख पचहत्तर हजार) घरसारमा बुझाई सकेको हुँदा बागलुङ जिल्ला अदालतका तहसिलदारले मिति २०६६।५।४ मा दिलमाया घर्तीलाई घरजग्गा चलानी पुर्जा दिएका आधारमा एभरेष्ट बैंक, शाखा कार्यालय, बागलुङले मिति २०६७।५।७ मा मालपोत कार्यालय, बागलुङलाई धितो बन्धकी फुकुवा गर्ने भनी लेखेको पत्र र सो पत्रका आधारमा मालपोत कार्यालय, बागलुङले मिति

२०६७।५।७ मा निवेदक धनकुमारी गौचनका नामको कि. नं. १८५९ को घरजग्गा दिलमाया घर्तीको नाममा दाखेल खारेज गर्ने गरेको निर्णय र सोही आधारमा बनेको जग्गाधनी प्रमाण पुर्जा बदर हुने, सो घरजग्गा साबिकबमोजिम नै निवेदक धनकुमारी गौचनकै नाममा दर्ता खरेस्ता कायम रहने र जग्गाधनी प्रमाण पुर्जासमेत बनाउने तथा माथि उल्लिखित व्यहोराबमोजिम दिलमाया घर्तीको नाममा दाखेल खारेज भइसकेको घरजग्गा निवेदक धनकुमारी गौचनकै नाममा दाखेल खारेज गरी दिनु भनी मालपोत कार्यालय, बागलुङलाई पत्राचार गर्ने र बागलुङ जिल्ला अदालतमा दाखिला गरेको धरौटी रकम दिलमाया घर्तीले नै फिर्ता पाउने गरी आदेश जारी गरिपाउँ भनी निवेदक धनकुमारी गौचन तथा विपक्षी दिलमाया घर्तीले आजै इजलाससमक्ष संयुक्त निवेदन दिएका छन् ।

३. सिद्धान्ततः विपक्षीहरूको कुनै काम कारवाहीबाट निवेदकलाई पर्न गएको असरका सम्बन्धमा सो कार्य दुषित हो होइन र कानूनको प्रतिकूल छ छैन भन्ने विषयमा यस अदालतबाट उत्प्रेषणलगायत उपयुक्त आदेशद्वारा न्यायको अनुभूति हुने तवरबाट न्याय सम्पादन गर्न संविधानसम्मत तवरबाट उपयुक्त आदेश जारी गरिँदै आएको छ । प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदक तथा असर पर्ने अर्को पक्षले समेत प्रस्तुत रिट निवेदनमा समावेश रहेको विवादको समाधान गर्न संयुक्त निवेदन दिएको अवस्था छ । सो निवेदन व्यहोराबाट विवादको समाधान हुने देखिन आएको पनि छ ।

४. मुद्दाका पक्षहरूभन्दा पनि उन्च पक्ष पुनरावेदन अदालत, बागलुङ, बागलुङ जिल्ला अदालत, एभरेष्ट बैंक, शाखा कार्यालय, बागलुङसमेतको तर्फबाट माथि उल्लिखित व्यहोराको निवेदन लेखी ल्याएको नदेखिए पनि ती निकायहरूलाई निवेदक र विपक्षी दिलमाया घर्तीले दिएको संयुक्त निवेदनबमोजिम आदेश जारी हुँदा कुनै असर पर्ने

अवस्था देखिँदैन । पक्षहरूले स्वीकार गरेको सर्त कानूनले निषेध गरेको छैन भने त्यो नै न्यायपूर्ण हुने र यस मुद्दाको निकाससमेत हुने देखिन्छ ।

५. वस्तुतः विवादरत पक्षहरूले सामूहिकरूपमा गरेको मन्जुरीबमोजिम अदालतले निर्णय वा आदेश गरेमा त्यसबाट दुवै पक्षले न्यायको अनुभूति गर्न पाउने अवस्थाको सृजना हुन जान्छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०० को उपधारा (१) मा नेपालको न्यायसम्बन्धी अधिकार यो संविधान र अन्य कानून तथा न्यायका मान्य सिद्धान्तअनुसार अदालत तथा न्यायिक निकायहरूबाट प्रयोग गरिनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ । यस्तै धारा १०७ को उपधारा (२) बमोजिम पूर्ण न्यायका लागि उपयुक्त आदेश जारी गर्न सक्ने असाधारण अधिकार यस अदालतमा रहेको छ । विवादरत दुवै पक्षलाई न्यायको अनुभूति हुने गरी न्याय सम्पादन गर्नु पनि न्यायका मान्य सिद्धान्तभित्रै पर्ने कुरा हो । प्रस्तुत रिट निवेदनमा उठाइएका विवादित विषयका सम्बन्धमा निवेदक र विपक्षीहरूले दिएको संयुक्त निवेदनबमोजिम आदेश जारी गर्न कुनै कानूनले प्रतिबन्ध लगाएको छैन र यस आदेशबाट अन्य पक्षलाई कुनै किसिमको असर पर्ने अवस्था र स्थिति पनि छैन । यस्तो स्थितिमा निवेदक र विपक्षीहरूको संयुक्त निवेदनबमोजिम आदेश जारी गर्दा दुवै पक्षले न्यायको अनुभूति गर्ने भई पूर्ण न्याय प्राप्त हुने देखिन आउँछ, जुन संविधानको मर्म र भावना तथा पक्षहरूको चाहनाअनुकूल हुने देखिन्छ ।

६. तसर्थ न्यायका मान्य सिद्धान्तलाई आत्मसात् गरी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) बमोजिम पूर्ण न्याय प्रदान गर्नका लागि बागलुङ जिल्ला अदालतले मिति २०६७।२।२३ मा गरेको डाक लिलाम मुचुल्का, सोलाई सदर गर्ने बागलुङ जिल्ला अदालतको मिति २०६७।३।३ को आदेश र

सो आदेशलाई सदर गर्ने गरी श्री पुनरावेदन अदालत, बागलुङबाट भएको मिति २०६७।४।२७ को आदेश तथा बागलुङ जिल्ला अदालतका तहसिलदारको मिति २०६७।४।३१ को आदेशलगायत सोसँग सम्बन्धित काम कारवाहीहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी दिएको छ । अब दुवै पक्षको संयुक्त निवेदनमा उल्लेख भएअनुसार निम्नबमोजिम गर्नु गराउनु भनी परमादेश जारी हुने तहर्छः

- (१) बागलुङ जिल्ला अदालतका तहसिलदारले मिति २०६६।५।४ मा दिलमाया घर्तीलाई घरजग्गा चलानी पुर्जी दिएका आधारमा एभरेष्ट बैंक, शाखा कार्यालय, बागलुङले मिति २०६७।५।७ मा मालपोत कार्यालय, बागलुङलाई धितो बन्धकी फुकुवा गर्ने गरी लेखिदिएको पत्र र सोपत्रका आधारमा मालपोत कार्यालय, बागलुङले मिति २०६७।५।७ मा निवेदक धनकुमारी गौचनका नामको कि. नं. १८५९ को घरजग्गा दिलमाया घर्तीको नाममा दाखेल खारेज गर्ने गरेको निर्णय तथा सो निर्णयका आधारमा बनेको जग्गाधनी प्रमाण पुर्जा बदर गरिदिनु ।
- (२) सो घरजग्गा धनकुमारी गौचनका नाममा दाखेल खारेज गरी साबिकबमोजिम निवेदक धनकुमारी गौचनका नाममा दर्ता ख्रेस्ता कायम गरी जग्गा धनी प्रमाण पुर्जासमेत बनाइदिनु ।
- (३) निवेदक दिलमाया घर्तीले बागलुङ जिल्ला अदालतमा दाखिला गरेको धरौटी रकम निजलाई फिर्ता दिनु ।
- (४) यो आदेशको कार्यान्वयन गर्नका लागि यस अदालतका रजिस्ट्रारको कार्यालयमार्फत सम्बन्धित अदालत र मालपोत कार्यालयमा आदेशको प्रतिलिपिसहित लेखी पठाइदिनु ।

दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं।
न्या. गिरीश चन्द्र लाल
न्या. देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ

इति संवत् २०७२ साल जेठ २८ गते रोज ५ शुभम्।

निर्णय नं.९४४९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री दीपकराज जोशी
फैसला मिति : २०७१।८।२९।२
०६७-CR-०१७८

मुद्दा: भ्रष्टाचार।

पुनरावेदक/वादी : फणिन्द्र गौतमको जाहेरीले नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी/प्रतिवादी : मोरङ जिल्ला, विराटनगर उपमहानगरपालिका वडा नं.८ घर भई हाल ललितपुर जिल्ला, हरिसिद्धि गाउँ विकास समिति वडा नं.१(क) स्थित अन्सल चौधरी डेभलपर्सद्वारा निर्मित माउन्ट भ्यू रेसिडेन्सीमा बस्ने भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालयमा लेखा अधिकृत पदमा कार्यरत् बट्टीनाथ श्रेष्ठ

- जग्गा खरिदबिक्री गर्दा हुने खर्च एवम् आम्दानी यकिन गर्दा लिखतमा अङ्कित मूल्यलाई आधार मानी गणना गर्दा वास्तविक र कानूनसङ्गत हुने नै हुन्छ। वस्तुनिष्ठ प्रमाणबिना हालको मूल्य भनी अनुमानको आधारमा मूल्य यकिन गर्दा अवास्तविक हुन जाने।
- प्रतिवादीले जग्गा बिक्री गरेबापत आय यकिन गर्दा लिखत मूल्य मान्ने तर तिनै प्रतिवादीले खरिद गर्दा लिखत मूल्य नमानी अनुमानको भरमा हालको प्रचलित मूल्यमा मूल्याङ्कन गर्दा एउटै विषयमा दोहोरो मापदण्ड भई असमानता हुने हुँदा सम्पत्ति खरिद एवम् बिक्री गर्दा अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म लिखतमा अङ्कित मूल्यका आधारमा मूल्याङ्कन गर्नु न्यायोचित हुने। (प्रकरण नं.२)
- कुनै पनि व्यक्तिको नाममा रहेको सम्पत्ति निजले गैरकानूनीरूपमा आर्जन गरेको भनी उजुरी परेपछि मात्र त्यस्तो सम्पत्ति विवादित सम्पत्ति मानिने हुन्छ। सम्पत्तिको स्रोत खुलेको नखुलेको भन्ने कुरा विवादको रोहमा अदालतको अन्तिम निर्णयले ठहर हुने कुरा भएको हुँदा विवाद पर्नुअघि जसको नाममा उक्त सम्पत्ति रहेको छ कानूनीरूपमा उक्त सम्पत्ति उसैको हुनेमा विवाद रहँदैन र त्यस्तो सम्पत्तिबाट बढे बढाएको सम्पत्ति पनि त्यस्तो व्यक्तिको आम्दानीको स्रोत बन्नै नसक्ने भन्ने हुँदैन। तर आधारभूत सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि गर्न सकेको अवस्था भने हुनैपर्ने। (प्रकरण नं.५)

पुनरावेदक/वादीका तर्फबाट : विद्वान् सह न्यायाधिवक्ता गोपीचन्द्र भट्टराई
प्रत्यर्थी/प्रतिवादीका तर्फबाट : वरिष्ठ अधिवक्ताहरू शम्भु थापा र हरिकृष्ण कार्की तथा विद्वान् अधिवक्ताहरू
चुडामणि आचार्य र रामप्रसाद भण्डारी

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प. २०६७, अङ्क १२, नि.नं. ८५१९, पृष्ठ २००७

सम्बद्ध कानून :

सुरु तहमा फैसला गर्ने :

मा. न्या. श्री गौरीबहादुर कार्की –अध्यक्ष

मा. न्या. श्री ओमप्रकाश मिश्र –सदस्य

फैसला

न्या. दीपकराज जोशी : विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा १७बमोजिम यसै अदालतको अधिकार क्षेत्रभित्रको भई दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ :

स्वास्थ्य मन्त्रालयअन्तर्गतको विस्तारित खोप आयोजनाको लागि मित्रराष्ट्र एवम् सङ्घ संस्थाहरूबाट प्राप्त रकम लेखा अधिकृत बन्नीनाथ श्रेष्ठसमेतले भ्रष्टाचार गरी उच्चस्तरको जीवनयापन गरेकाले कारवाही गरिपाउँ भनी द.नं.९६२० मिति २०६९।०९।२९ को उजुरी र सम्पत्ति न्यायिक जाँचबुझ आयोगबाट बन्नीनाथ श्रेष्ठले पेस गरेअनुसार निजको नाममा रहे भएका कूल रु.५८,७६,७५०।- बराबरका सम्पत्तिमध्ये रु.१६,८५,८०७।- बराबरको सम्पत्तिको स्रोत खुल्न नसकेको भन्ने प्रतिवेदन अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा प्राप्त भई प्रारम्भिक अनुसन्धानको क्रममा बन्नीनाथ श्रेष्ठको विगत तथा वर्तमानको आर्थिक हैसियत र पारिवारिक पृष्ठभूमि, निज कार्यरत् कार्यालय एवम् आयोजनाहरूको विवरण सङ्कलन तथा निज र निजको परिवारका सदस्यहरूको नाममा विगतमा र वर्तमान अवस्थामा रहेको चल अचल सम्पत्तिका सम्बन्धमा अनुसन्धान गर्दा निम्न लिखित भएको देखियो।

प्रतिवादी बन्नीनाथ श्रेष्ठको सरकारी सेवाको विवरण :

सि.नं.	कार्यरत् कार्यालय	पद	कार्यरत् अवधि	
१	कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय, धनकुटा	लेखा अधिकृत	०३९।१।१७	०३९।१२।२७
२	कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय, मोरङ	लेखा अधिकृत	०३९।१२।२८	०४।१।०।४
३	कन्काई सिंचाई आयोजना, झापा	लेखा अधिकृत	०४।१।०।५	०४।६।४।२२
४	कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय, सुनसरी	लेखा अधिकृत	०४।६।४।२३	०४।७।१।१८
५	कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय, महोत्तरी	लेखा अधिकृत	०४।७।१।१।१९	०५।०।६।७
६	कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय, मोरङ	लेखा अधिकृत	०५।०।६।८	०५।१।१।१।५

नेपाल कानून पत्रिका, २०७२, मङ्सिर

७	मेची भन्सार कार्यालय, काकरभिट्टा (काज)	लेखा अधिकृत	०५११११६	०५२१७१९९
८	कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय, इलाम	लेखा अधिकृत	०५२१७१२०	०५३११२१४
९	पूर्वाञ्चल क्षेत्रीय सडक निर्देशनालय, दमक, झापा	लेखा अधिकृत	०५३११२१५	०५७१२१३०
१०	स्वास्थ्य सेवा विभाग, टेकु	लेखा अधिकृत	०५७१३१९	०५९१९१९४
११	भौतिक आयोजना तथा निर्माण मन्त्रालय	लेखा अधिकृत	०५९१९१९५	हालसम्म

पारिवारिक विवरण :-

क्र.सं.	नाम	नाता	पेसा	कैफियत
१	मन्दिरा श्रेष्ठ	श्रीमती	निजी फर्ममा नोकरी	
२	रोबिन श्रेष्ठ	छोरा	विद्यार्थी	निजी खर्चमा बङ्गलादेशको University of Science and Technology मा चिकित्साशास्त्र अध्ययनरत
३	शैल श्रेष्ठ	छोरा	विद्यार्थी	नेपालमा अध्ययनरत
४	अंशु श्रेष्ठ	छोरी	विद्यार्थी	नेपालमा अध्ययनरत

पैतृक सम्पत्ति :-

क्र.सं.	नाम	सम्पत्तिको विवरण
१	बद्रीनाथ श्रेष्ठ	मोरङ जिल्ला, विराटनगर उपमहानगरपालिका वडा नं. ८ (घ) को कि.नं. १०५ को क्षेत्रफल ०-३-६-३ बिगाह जग्गामा र ऐ.मा बनेको पुरानो कच्चीघर ।

सरकारी सेवामा प्रवेश गरेपश्चात् आर्जन गरेको सम्पत्ति :-

प्रतिवादी बद्रीनाथ श्रेष्ठले सार्वजनिक पदधारण गरेपछि आर्जन गरी निज स्वयम् र निज पत्नी एवम् छोरासमेतका नाउँमा राखेका चल अचल सम्पत्ति देहायबमोजिम देखिन्छ ।

(१) अचल सम्पत्तिसम्बन्धी विवरण:-

क्र. सं.	जग्गा/घर धनीको नाम	सम्पत्तिको विवरण	खरिद / निर्माण मिति	मूल्य रु.	कैफियत
१	बद्रीनाथ श्रेष्ठ	(क) मोरङ जिल्ला, विराटनगर उपमहानगरपालिका वडा नं.८(ख) को क्षेत्रफल ०-३-६ बिगाह पैतृक जग्गामा २०४२ सालमा रु.१,६६,३७४।- को लागतमा निर्मित घर नं.१ को भुइँतल्लाको प्रथम खण्डको हालको मूल्य	२०४२	८,२५,२९५।०४	घर नं. १

१४४९ - नेपाल सरकार वि. बढ्रीनाथ श्रेष्ठ

		(ख) ऐ ऐ जग्गामा २०४४ सालमा रू १,६६,३७४१- को लागतमा निर्मित घर नं.१ को भुइँतल्लाको दोस्रो खण्डको हालको मूल्य	२०४४	८,२५,२१५१०४	घर नं.१
		(ग) ऐ ऐ जग्गामा २०४८ सालमा रू.४,६४,७३८१- को लागतमा निर्मित घर नं.१ को ९३६ वर्गफिट भुइँतल्लाको दोस्रो खण्डको हालको मूल्य	२०४८	८,२५,२१५०	घर नं.१
		(घ) ऐ ऐ जग्गामा २०५२ सालमा रू.२०,५९,७१०१९२ को लागतमा २८०८ वर्गफिटमा निर्मित घरको पहिलो तल्लाको हालको मूल्य	२०५२	२४,७५,६४५१९२	घर नं.१
२	बढ्रीनाथ श्रेष्ठ	(क) ऐ ऐ जग्गामा २०४९ सालमा रू.५,४७,६८७१४७ को लागतमा निर्मित ११२२ वर्गफिटको सपिड कम्प्लेक्स	२०४९	९,७२,५०४१७२	घर नं.२
		(ख) ऐ ऐ जग्गामा २०५६ सालमा रू.२५,०२,०८४१४८ को लागतमा निर्मित ३१६४ वर्गफिटको सपिड कम्प्लेक्सको हालको मूल्य	२०५६	२८,२९,१०४१६४	घर नं.२
३	रोबिन श्रेष्ठ र शैल श्रेष्ठ	जिल्ला सुनसरी दुहवी १(क) को कि.न.४८४ को क्षेत्रफल १-०-० बिगाह जग्गा	२०४९१११२७	२,२५,०००१-	
४	रोबिन श्रेष्ठ	(क) जिल्ला मोरङ विराटनगर उपमहानगरपालिका वडा नं.२ को कि.न.१९८ को क्षेत्रफल ०-०-१६ बिगाह जग्गा	२०५५१४३१	१,६०,०००१-	
		(ख) ऐ को कि.नं.२०८३ को क्षेत्रफल ०-१-४ बिगाह जग्गा	२०५६१५२५	२,४०,०००१-	
५	मन्दिरा श्रेष्ठ	जिल्ला मोरङ हरैचा ८(ग) कि.नं.५९५ को क्षेत्रफल ०-५-१० बिगाह जग्गा	२०५२१११२३	१,४८,५००१-	

नेपाल कानून पत्रिका, २०७२, मङ्सिर

६	मन्दिरा श्रेष्ठ	अन्सल चौधरी डेभलपर्सद्वारा निर्माण गरिएको हरिसिद्धि, ललितपुरस्थित घर खरिद गर्न अग्रिम भुक्तानी गरेको रकम	२०५९।३।७	१३,४४,१००।-	
			जम्मा	१,०८,७०,४९९।६०	

(२) बैंक मौज्जात :-

क्र.सं.	खातावालाको नाम	बैंकको नाम	बचत खाता नं.	मौज्जात रु.	कैफियत
१	बद्रीनाथ श्रेष्ठ	एभरेष्ट बैंक लि. टेकु	०१८२९० ए	१३,४८८।५६	
२	बद्रीनाथ श्रेष्ठ	स्ट्यान्डर्ड चार्टर्ड बैंक लि.	1020524530201	-	२०५९।९।१० मा खाता बन्द गरेको
३	बद्रीनाथ श्रेष्ठ	नबिल बैंक लि.विराटनगर	0710010242801		”
४	बद्रीनाथ श्रेष्ठ	एभरेस्ट बैंक लि. विराटनगर शाखा	०००१८० ए	९,८८४।९०	
५	मन्दिरा श्रेष्ठ	नेपाल बैंक लि. सिटी अफिस, विराटनगर	१२७१८	१४,६१२।४७	
६	बद्रीनाथ श्रेष्ठ	राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, टेकु	४७६२।३७	३७,९२६।६२	
			जम्मा	७५,९१२।५५	

(३) सेयर तथा सुन चाँदी :-

क्र.सं.	विवरण	रकम रु.	कैफियत
१	छोरा रोबिन श्रेष्ठको नाममा एप्पल कम्प्युटर एजुकेसन सेन्टरमा गरेको लगानी	१,००,०००।-	
२	नेपाल बैंक लि.विराटनगरमा मन्दिरा श्रेष्ठको नाममा रहेको लकर नं.५६३ मा रहेको सुनचाँदी तथा गरगहनाहरू अन्दाजी तौल २७३ ग्रामको मूल्य	२,५६,८९३।-	मिति २०६१।२।१८ को बजार मूल्यअनुसार प्रति १० ग्राम रु.९,४१०।-
	जम्मा	३,५६,८९३।-	

प्रतिवादीको घर, जग्गा, बैंक मौज्दात, सेयर, सुन, चाँदीसमेतको जम्मा मूल्याङ्कन रु. १,१३,०३,३०५।१५ भएको देखियो।

(४) उल्लेख्य खर्च :-

छोरा रोबिन श्रेष्ठलाई निजी खर्चमा बङ्गलादेशको चट्गाउँस्थित University of Science and Technology मा अध्ययन गराउँदा नेपाल राष्ट्र बैंकबाट रु. १०,४६,४६५।- खर्च भएको भनी लेखी आएको देखिन्छ।

प्रतिवादी बद्रीनाथ श्रेष्ठको बयान

मेरो परिवारमा अंशबन्डा भइसकेको छ। दाजु १ जना र सौतेनी भाइ दुई जना छन्। परिवारमा श्रीमती, दुई छोरा र एक छोरी छन्। आयस्रोतमा आफ्नो तलब वार्षिक रु. ८४,०००।- घर बहाल करिब रु. ५,००,०००।- कृषि आय रु. २०,०००।-, एप्पल कम्प्युटर एजुकेसनको आय रु. १,००,०००।- र श्रीमतीले प्राइभेट फर्मको नोकरीबाट प्राप्त गरेको तलब रु. ४२,०००।- गरी आफ्नो वार्षिक आय रु. ७,४६,०००।- र समयसमयमा अमेरिकामा बस्ने दाजु र भानिजबाटसमेत केही रकम सहयोग प्राप्त हुने गर्दछ। २०३१ सालमा मेची धान चामल कम्पनी लिमिटेडमा काम सुरु गरी २०३३ सालदेखि कोसी धान चामल कम्पनी लिमिटेडमा सरुवा भई २०३८ सालसम्म कार्यरत् रहेको थिए। सोही रकमबाट विराटनगरमा बनाएको घरमा जयअम्बे, मल्टीग्लास, अभिनन्दन, पूजाहार्डवेयर, जय इलेक्ट्रिकल्स, अजन्ता इलेक्ट्रिकल्स, विराट फर्निचिङ्ग, ब्लुमुन, ड्रेल्टा नाम फर्मसमेत ९ वटा फर्महरू बहालमा रहेका छन्। हजुरआमाको जेठाजु अनुमानदास श्रेष्ठले हजुरआमा र आमालाई दुईदुई कट्टा जग्गा दिनुभएको र निज दुवैजनाको स्वर्गपछि हाप्पो नाममा आएको हो। २०४१।४२ देखि ०५६।५७ सम्ममा ३०।३१ लाख

लागत लागेको उक्त जग्गामा घर पसल बनेको हो। आफ्नो वार्षिक आय; कृषि, तलब, भत्ता, जग्गा बिक्री, बिमाको भुक्तानी, दाजुबाट प्राप्त सहयोग, घरबहाल, ऋण, बोनस, सञ्चयकोष सापटी प्राप्तमध्येको रकम आदि स्रोतबाट घर निर्माण भएको हो। दाजुबाट रु. ४,९५,०००।- जति ऋण प्राप्त भएको छ। अन्सल चौधरी डेभलपर्सको घरको मोल रु. २५,९५,०००।- मध्ये रु. १२,००,०००।- एभरेष्ट बैंकबाट घरकर्जा लिएर तिरेको छ।

२०५८ सालमा श्रीमतीको नाममा रहेका कंचनवारीको २ कट्टा ६ धुर र हरैचाको १८ कट्टा १४ धुर जग्गा बिक्री गरी ऋण तिरेको हो। दुवै जग्गा रु. १६,२०,०००।- बिक्री गरेको हो। यी दुवै जग्गामध्ये कञ्चनवारीको श्रीमतीको पेवा र हरैचाको जग्गा तलब, घरबहाल, कृषि आयबाट प्राप्त रकमबाट खरिद गरेको हो। हरिसिद्धिस्थित अन्सल चौधरी डेभलपर्सको घरको वार्षिक १० प्रतिशत ब्याजमा १० वर्षका लागि ऋण लिएको छ। त्रैमासिक किस्ता ४८/४९ हजार तिर्नुपर्दछ। बङ्गलादेशमा पढ्ने छोरा रोबिन श्रेष्ठको भर्ना शुल्क अमेरिकी डलर ८,००० र मासिक शुल्क अमेरिकी डलर १५० लाग्ने भई दुई वर्षको लागि मैले रकम बुझाइसकेको र पछि दाजुले खर्च दिने गरेको छ। महालक्ष्मी ज्वेलर्सको टेकुस्थित विमल इन्टरप्राइजेज, टेकुमा श्रीमती काम गर्ने गर्छिन्। उक्त फर्म मालिकको छोरा अमित बेगवानीलाई हरैचाको जमिन बचेको हो। उक्त जग्गा बिक्री भई प्राप्त एडभान्स रकम रु. ११,७०,०००।- प्राप्त भएको र अन्सल चौधरी डेभलपर्सको घरको किस्ता तिर्न र खर्चमा प्रयोग भएको हो। मैले निर्जन पिया र अन्य व्यक्तिसँग गरी सापट लिएका रु. ५,६०,०००।- मध्ये रु. २,००,०००।- तिरी सकेको छ। एप्पल कम्प्युटरबाट वार्षिक मुनाफा रु. १,००,०००।- हुने गर्दछ। त्यसमा एकमुष्ट रु. १,००,०००।- लगानी भएको र घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय, विराटनगरमा दर्ता भई वार्षिक

आयकर तिरेको छु भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी बढीनाथ श्रेष्ठले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

अभियोगपत्र

घर निर्माणसम्बन्धी विवरण :-

प्रतिवादी बढीनाथ श्रेष्ठले मोरङ जिल्ला, विराटनगर उपमहानगरपालिका वडा नं.८(ख) कि.नं. १०५ को क्षेत्रफल बिगाह ०-३-६ जग्गामा एउटा आवासीय घर (घर नं.१) र एउटा व्यापारिक घर (सपिङ कम्प्लेक्स) (घर नं.२) समेत गरी दुई वटा घरहरू देहायबमोजिम निर्माण गरेको देखिन्छ ।

क्र. सं.	विवरण	क्षेत्रफल (वर्गफिट)	निर्माण वर्ष	निर्माण लागत रु.	हालको मूल्य रु.	कैफियत
१	घर नं.१ को भुइँतल्लाको प्रथम खण्ड	९३६	२०४२	१,६६,३७४।	८,२५,२१५।०४	पूर्णरूपले स्रोत खुलेको
२	घर नं.१ को भुइँतल्लाको दोस्रो खण्ड	९३६	२०४४	१,६६,३७४।	८,२५,२१५।०४	८५ प्रतिशत नखुलेको
३	घर नं.१ को भुइँतल्लाको तेस्रो खण्ड	९३६	२०४८	४,६४,७३८।३६	८,२५,२१५।०४	५४ प्रतिशत नखुलेको
४	घर नं.२ को पहिलो तल्ला खण्ड	१११२	२०४९	५,४७,६८७।४७	९,७२,५०४।७२	पूर्णरूपले स्रोत नखुलेको
५	घर नं.१ को पहिलो तल्ला	२८०८	२०५२	२०,५९,७१०।१२	२४,७५,६४५।१२	७८.५ प्रतिशत स्रोत नखुलेको
६	घर नं.२ को दोस्रो खण्ड	३२६४	२०४५	२५,०२,०८४।४८	२८,२९,१०४।६४	पूर्णरूपले स्रोत नखुलेको

स्रोत खुलेको सम्पत्तिमध्येबाट निर्मित घरको भाडा रकम समावेश गर्ने सन्दर्भमा देहायबमोजिम घर भाडा गणनाविधि प्रयोग गरिएको ।

क्र. सं.	विवरण	२०४३	२०४४	जम्मा
१	२०४२ सालमा निर्मित १ तल्ले घरको पहिलो खण्ड भुइँतल्लाको घर भाडा तालिका नं.५ को क्र.सं.१(ड) मा समाविष्ट	९,६००।-	१०,५६०।-	२०,१६०।-

१४४९ - नेपाल सरकार वि. बढीनाथ श्रेष्ठ

क्र. सं.	विवरण	२०४५	२०४६	२०४७	२०४८	जम्मा
१	०४२ सालमा निर्मित १ तल्ले घरको भाडा	११,६१५।	१२,७८०।	१४,०६४।	१५,४६८।	५३,९२८।
२	०४५ सालमा रु.१,६६,३७४। लागतमा निर्मित दोस्रो खण्ड भुइँतल्ला घरको स्रोत खुलेको रु.२४,४४९।९० हिस्सा बमोजिमको घरभाडा (१५ प्रतिशत को हिस्सा)	१,७४२।	१,९१७।	२,११०।	२,३२०।	८,०८९।
	कुल जम्मा				६२,०१७।	

क्र. सं.	विवरण	२०४९	२०५०	२०५१	२०५२	जम्मा
१	०४२ सालमा निर्मित १ तल्ले घरको भाडा	११,६१५।	१२,७८०।	१४,०६४।	१५,४६८।	५३,९२८।
२	०४५ सालमा रु.१,६६,३७४। लागतमा निर्मित दोस्रो खण्ड भुइँतल्ला घरको स्रोत खुलेको रु.२४,४४९।९० हिस्सा बमोजिमको घरभाडा (१५ प्रतिशत को हिस्सा)	१,७४२।	१,९१७।	२,११०।	२,३२०।	८,०८९।
३	०४८ सालमा रु.४,५६,८९४।३६ लागतमा निर्मित तेस्रो खण्ड भुइँतल्ला घरको स्रोत खुलेको रु.२,१५,२२७। हिस्सा बमोजिमको घरभाडा (४६ प्रतिशत को हिस्सा)	७८२७।	८६११।	९४७२।	१०,४२२।	३६,३३२।
	कुल जम्मा				१,२७,१६३।	

नेपाल कानून पत्रिका, २०७२, मङ्सिर

क्र.सं.	विवरण	२०५३	२०५४	२०५५	२०५६	जम्मा
१	०४२ सालमा निर्मित पहिलो खण्ड भुइँतल्ला घरको घरभाडा	२४,९२४।	२७,४२०।	३०,९६८।	३३,९८०।	१,१५,६९२।
२	०४५ सालमा रु.१,६६,३७४। लागतमा निर्मित दोस्रो खण्ड भुइँ तल्ला घरको स्रोत खुलेको रु.२४,४४९।९० हिस्साबमोजिमको घरभाडा (१५ प्रतिशतको हिस्सा)	३,७३९।	४,११३।	४,५२५।	४,९७७।	१७,३५४
३	०४८ सालमा रु.४,६४,७३८। लागतमा निर्मित तेस्रो खण्ड भुइँ तल्ला घरको स्रोत खुलेको रु.२,१४,१४९। हिस्सा बमोजिमको घरभाडा (४६ प्रतिशतको हिस्सा)	११,४६५।	१२,६१३।	१३,८७७।	१५,२६३।	५३,२१८।
४	०५२ सालमा रु.२०,५९,७१०।- लागतमा निर्मित माथि उल्लेख गरिएको घरको सबै खण्डको पहिलो तल्लाको २८०८ वर्गफिटको घरको स्रोत खुलेको रु.४,४२,८४५। हिस्साबमोजिमको घरभाडा (२१.५० प्रतिशतको हिस्सा)	५,३५९।	५,८९५।	६,४८६।	७,१३४।	२४,८७४।
	कुल जम्मा				२,११,१३८।	

१४४९ - नेपाल सरकार वि. बढीनाथ श्रेष्ठ

क्र.सं.	विवरण	२०५७	२०५८	२०५९	जम्मा
१	०४२ सालमा निर्मित घर नं.१ को भुइँतल्लाको पहिलो खण्डको घरभाडा	३६,५०४।	४०,९५२।	४४,९७२।	१,२०,८२८।
२	०४५ सालमा रु.१,६६,३७४। लागतमा निर्मित घर नं.१ को भुइँतल्लाको दोस्रो खण्डमध्ये स्रोत खुलेको रु.(२४,४४९।९० हिस्साबमोजिमको घरभाडा (१५ प्रतिशतको हिस्सा)	३६,५०४।	४०,९५२।	४४,९७२	१,२०,८२८।
३	०४८ सालमा रु.४,५६,८९४।३६ को लागतमा निर्मित घर नं.१ को तेस्रो खण्डमध्ये स्रोत खुलेको रु.२,९४,९४९। को हिस्साबमोजिमको घरभाडा (४६ प्रतिशतको हिस्सा)	१६,७९२।	१८,४७०।	६,६२६।	५५,५८९।
४	०५२ सालमा रु.२०,५९,७९०। को लागतमा निर्मित घर नं.१ को २८०८ वर्गफिटको पहिलो तल्लामध्ये स्रोत खुलेको रु.(४,४२,८४५। को हिस्सा बमोजिमको घरभाडा (२९.५० प्रतिशतको हिस्सा)	७,८४८।	८,६३३।	९,४९७।	२५,९७८।
	कुल जम्मा			२,२०,५९२।	

आयस्रोत खुलेको सम्पत्तिको विवरण :-

क्र. सं.	सम्पत्तिको विवरण	घर/जग्गा धनीको नाम	रकम रु.	कैफियत
१	(क) ०४२ सालमा विराटनगर उपमहानगरपालिका ८(ख) कि.नं.१०५ को क्षे.फ.०-३-६-५/४ बिगाह पैतृक जग्गा ९३६ वर्गफुटको भुइँतल्ला घर नं.१ निर्माण गरेको लागत रु.१,६६,३७४। को हालको मूल्य	बढीनाथ श्रेष्ठ	८,२५,२९५।०४	-
	(ख) ०४४ सालमा विराटनगर उपमहानगरपालिका वडा नं.ड(ख) कि.नं.१०५ को क्षे.फ.०-३-६-४/४ बिगाह पैतृक जग्गामा ९३६ वर्गफुटको घर नं.१ को दोस्रो खण्ड भुइँतल्ला निर्माण गरेको लागत रु.१,६६,३७४। मध्ये स्रोत खुलेको रु.२४,४४९।९० को हालको मूल्य	बढीनाथ श्रेष्ठ	१,२३,७८२।२५	१५ प्रतिशत हिस्साको स्रोत खुलेको

नेपाल कानून पत्रिका, २०७२, मङ्सिर

	(ग) ०४८ सालमा ऐ ऐ जग्गामा रु.४,६४,७३८।३६ को लागतमा निर्मित ९३६ वर्गफिटको घर नं.१ को भुइँतल्लाको तेस्रो खण्डको स्रोत खुलेको लागत रु.२,१४,१४९। को समानुपातिक वृद्धिले हुने हालको मूल्य	बद्रीनाथ श्रेष्ठ	३,७९,५९८।९२	४६ प्रतिशत हिस्साको स्रोत नखुलेको
२	जिल्ला सुनसरी दुहवी १(क) को कि.नं.४८४ को क्षेत्र.१-०-० विगाहा जग्गा	रोबिन श्रेष्ठ र शैल श्रेष्ठ	२,२५,०००।-	-
३	जिल्ला मोरङ, हरैचा ८(ग) कि.नं.५९५ को क्षेत्रफ.०-५-१० बिगाह जग्गा	मन्दिरा श्रेष्ठ	१,४८,५००।-	-
४	जिल्ला मोरङ, विराटनगर उपमहानगरपालिका ८(ख) कि.नं.१०५ को क्षेत्रफल ०-३-६ बिगाहा जग्गामा २०५२ सालमा निर्मित २८०८ वर्गफिटको घर नं.१ को पहिलो तल्लाको रु.२०,५९,७१०।१२ मध्ये स्रोत खुलेको रु.४,४२,८४५। समानुपातिक बृद्धिले हुने हालको मूल्य	बद्रीनाथ श्रेष्ठ	५,३२,२६३।७०	२९.५ प्रतिशतको हिस्साको स्रोत खुलेको
५	मिति २०५९।३।७ मा अन्सल चौधरी डेभलपर्सद्वारा विकसित गरेको	मन्दिरा श्रेष्ठ	१३,४४,१००।-	
६	२०५६।९।१८ मा एप्पल कम्प्युटर विराटनगरमा गरेको लगानी	रोबिन श्रेष्ठ	१,००,०००।-	
७	नेपाल बैंक लि.विराटनगरको लकर नं.५६३ मा रहेको सुनचाँदी तथा गरगहनाहरू अन्दाजी तौल २७३ ग्रामको मिति २०६१।२।१८ को बजार मूल्य प्रति १० ग्राम रु.९,४१०।- बमोजिम हुने रु.	मन्दिरा श्रेष्ठ	२,५६,८९३।-	
८	तालिका नं.३ बमोजिमको जम्मा बैंक मौज्दात रु	बद्रीनाथ श्रेष्ठ र मन्दिरा श्रेष्ठ	७५,९१२।५५	
	जम्मा रु		४०,११,२६५।४६	

स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको विवरण :-

क्र.सं.	सम्पत्तिको विवरण	घर/जग्गा धनीको नाम	रकम रु.	कैफियत
१	(क) ०४४ सालमा विराटनगर उप महानगरपालिका ८(ख) कि.नं.१०५ को क्षेत्र.०-३-५३/४ बिगाह पैतृक जग्गामा निर्मित ९३६ वर्गफुटको घर नं.१ भुइँतल्लाको दोस्रो खण्डको लागत रु.१,४१,९२४।१० को समानुपातिक वृद्धिले उक्त घरको हालको मूल्य	बट्रीनाथ श्रेष्ठ	७,०१,४३२।७९	८५ प्रतिशत हिस्सा स्रोत नखुलेको
	(ख) ०४८ सालमा ऐ ऐ जग्गामा निर्मित घर नं.१ को ९३६ वर्गफिटको भुइँतल्लाको तेस्रो खण्डको लागत रु.४,६४,७३८। मध्ये स्रोत नखुलाएको ५४ प्रतिशत हुने रु.२,५०,५८९।- को समानुपातिक वृद्धिले हुने उक्त घरको हालको मूल्य	बट्रीनाथ श्रेष्ठ	४,४५,६१६।१२	५४ प्रतिशत हिस्सा स्रोत नखुलेको
	(ग) ०५२ सालमा ऐ ऐ जग्गामा निर्मित घर नं.१ को २८०८ वर्गफिटको पहिल्लो तल्ला घरको लागत रु.२०,५९,७१०।२ मध्ये स्रोत खुल्न नसकेको लागत मूल्य रु.१६,१६,८७२।४४ को समानुपातिक वृद्धिले हुने उक्त घरको हालको मूल्य	बट्रीनाथ श्रेष्ठ	१९,३३,३८१।४२	७८.५ प्रतिशत हिस्सा स्रोत नखुलेको
२	(क) मोरङ जिल्ला, विराटनगर उपमहानगरपालिकास्थित कि.नं.१०५ को क्षेत्रफल ०-३-६-३ बिगाहा जग्गामा रु.५,४७,६८७।४७ को लागतमा २०४९ सालमा निर्मित जग्गा क्षेत्रफल ११२२ वर्गफिटको घर नं.२ को सपिड कम्प्लेक्सको हालको मूल्य	बट्रीनाथ श्रेष्ठ	९,७२,५०४।७२	-
	(ख) ०५४ सालमा ऐ ऐ जग्गामा रु.२५,०२,०८४।४८ को लागतमा निर्मित कुल क्षेत्रफल ३२६४ वर्गफिटको सपिड कम्प्लेक्सको हालको मूल्य	बट्रीनाथ श्रेष्ठ	२८,२९,१०४।६४	
३	जिल्ला मोरङ विराटनगर उपमहानगरपालिका २ को कि.नं.११९८ र २०६३ को क्षेत्रफल क्रमशः ०-०-१६ र ०-०-१४ बिगाह जग्गा	रोबिन श्रेष्ठ	४,००,०००।	
	जम्मा रु		७२,९२,०३९।६९	

२०३९ सालदेखि राजपत्राङ्कित तृतीय श्रेणीको लेखा अधिकृत पदमा सेवा प्रवेश गरी हालसम्म सोही पदमा कार्यरत् बद्दीनाथ श्रेष्ठको पैतृक सम्पत्तिको आयस्ता तथा बिक्रीबाट प्राप्त भएको रकम, निजले उपरोक्त सार्वजनिक सेवामा कार्यरत् रहँदा वैधानिक स्रोतहरूबाट प्राप्त गरेका तलब, भत्ता, सञ्चयकोष लगायतका रकम, निजकी श्रीमतीले निजी क्षेत्रको फर्म कम्पनीमा सेवा गरी आर्जन गरेको रकम, निजका छोरा रोबिन श्रेष्ठको एकाघर सगोलका सदस्यहरूको नाममा हाल रहेका सम्पत्तिहरूलाई तत्-तत् सम्पत्ति आर्जन गर्दाका स्रोतहरूको दृष्टिकोणबाट हेर्दा कुल रु.७२,९२,०३९।६९ बराबरको सम्पत्तिको वैधानिक आर्जनको स्रोत खुल्न सकेको नपाइएकाले गैरकानूनीरूपमा आर्जन गरेको देखियो। साथै विराटनगरस्थित निजको घर तथा सपिङ्क कम्प्लेक्ससमेतलाई दृष्टिगत गर्दा निजले मनासिब कारण बिना अमिल्दो र अस्वाभाविक जीवनस्तरयापन गरेको स्पष्ट देखिन आयो। यसरी गैरकानूनीरूपबाट आफ्नो वैध आयस्रोतसँग नमिल्ने तथा अस्वाभाविक सम्पत्ति सङ्ग्रह गर्नु तथा अस्वाभाविकरूपमा उच्च जीवनयापन गर्नुसमेतको कार्य साबिक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ३ र १५ तथा प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) अन्तर्गतको कसुर देखिनाले प्रतिवादी बद्दीनाथ श्रेष्ठलाई उपरोक्त भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ३, १५, १६(ग) र दफा २९ बमोजिम तथा प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०४९ को दफा २०(२) बमोजिम हदैसम्म सजाय गरी गैरकानूनीरूपबाट आर्जन गरी निज स्वयम् तथा निजका छोरा रोबिन श्रेष्ठको नाममा राखेको तालिका नं.७ मा उल्लेख भएबमोजिमको कूल बिगो रु.७२,९२,०३९।६९ को सम्पत्ति साबिक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १६(ग) तथा प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(२) र दफा ४७ बमोजिम जफत

गरिपाउँ। प्रतिवादी बद्दीनाथ श्रेष्ठले गैरकानूनीरूपले आर्जन गरेको सम्पत्ति छोरा रोबिन श्रेष्ठसमेतका नाममा राखेकाले सो सम्पत्ति जफत गर्ने प्रयोजनका लागि निजलाई प्रतिवादी बनाइएको हुँदा निजको हकमा सजायको मागदाबी गरिएको छैन भन्नेसमेत व्यहोराको अभियोगपत्र।

प्रतिवादीको अदालतसमक्ष भएको बयान

म २०३९ साल वैशाखदेखि सरकारी सेवामा प्रवेश गरी निजामती सेवाको रा.प.तृतीय लेखा अधिकृत पदमा कार्यरत् छु। मेरो बुबाको २०२८ सालमा मृत्यु भएपछि घर व्यवहार मेरो जिम्मा आउँदा मसँग रु.८२,०००।- नगद मौज्जात थियो। मैले कृषिबाट २०२८ सालदेखि २०३९ सालसम्म जम्मा रु.७७,०००।-, व्यापार व्यवसायबाट रु.१२,०००।, घर बहालबाट २०२८ सालदेखि २०३९ सालसम्म जम्मा रु.८०,०००।- प्राप्त गरेको थिएँ। त्यस्तै तलबबापत २०३० सालदेखि २०३८ सालसम्म जम्मा रु.७३,०५०।- प्राप्त भएको थिएँ। मेची, कोशी धान चामल कम्पनीमा काम गर्दा मासिक तलबबाहेक घर, भाडा, भत्ता दैनिक भ्रमण भत्ता आदिबाट करिब रु.२५,०००।- श्रीमती मन्दिरा श्रेष्ठलाई २०३५ सालमा विवाह हुँदाका बखत माइतीबाट प्राप्त हुन आएको चाँदीका करुवा, तामाको घैला, गाग्री खड्कुँला प्रयोगमा नआउने भएकाले २०३८ सालमा बिक्री गरी २० तोला सुन रु.३६,०००।- मा किनेको थियो। चाँदी ३ किलो पैतृक सम्पत्ति घरमै छ। विराटनगर उपमहागनरपालिका वडा नं.८ कि.नं.१०५ को जग्गा आमार हजुरआमा स्वर्गीय भएपछि मेरो र दाजुको नाममा संयुक्त नाममा आएको जग्गा, सो जग्गामा निर्माण भएको घरमा व्यापार गरी बढेबढाएको रकम, कृषि आय, तलब भत्ता, सञ्चय कोष सापटी, श्रीमतीको तलब, जीवन बीमाबाट प्राप्त रकम दाजुले विदेशबाट पठाएको रकम, पुरानो घर भत्काई बिक्री गरेको रकम, जमिन बिक्रीबाट

प्राप्त रकम, एप्पल कम्प्युटर एजुकेसनको आय, तथा ऋण सापटीसमेतका रकमबाट नै मैले आर्थिक उन्नति गरेको हो । गैरकानूनी सम्पत्ति आर्जन गरी घर निर्माण गरेको होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी बन्नीनाथ श्रेष्ठले विशेष अदालत, काठमाडौंमा गरेको बयान ।

थुनछेक आदेश

पछि प्रमाण बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी हाललाई प्रतिवादी बन्नीनाथ श्रेष्ठबाट विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा ७(घ) बमोजिम जफतमा दाबी लिएको सम्पत्तिबाहेकको जेथासमेत जम्मा रु.४५,००,०००।- धरौट वा जेथा जमानत दिए तारेखमा राखी र नदिए वा दिन नसके थुनामा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६१।३।३० को विशेष अदालत, काठमाडौंको आदेश ।

रोबिन श्रेष्ठको बयान

मेरो नाममा विराटनगर उपमहानगरपालिका वडा नं.२ कि.नं.१९९८ को क्षेत्रफल ०-१-४-० र ऐ.मा कि.नं.२०८३ को ०-०-१६ जग्गा बुबाको विभिन्न आर्जन, कृषि आय, घर बहाल, तलब, जग्गा बिक्री, अमेरिकाबाट आएको रकम, घर बहाल रकम, बुबाले लिएको सापटी रकमसमेतबाट मेरो नाममा खरिद भएकाले उक्त जग्गाहरू जफत हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी रोबिन श्रेष्ठले विशेष अदालत, काठमाडौंमा गरेको बयान ।

थुनछेक आदेश

पछि प्रमाण बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी हाललाई प्रतिवादी रोबिन श्रेष्ठलाई विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा ७(ग) बमोजिम साधारण तारेखमा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६१।५।२२ को विशेष अदालतको आदेश ।

वादीका साक्षी सम्पत्ति मूल्याङ्कनकर्ता ई. पुष्करप्रसाद पोखरेल र प्रतिवादी बन्नीनाथ श्रेष्ठका साक्षीहरू केदारप्रसाद उपाध्याय र श्यामसुन्दर अग्रवालले गरेको बकपत्र मिसिल सामेल रहेको ।

विशेष अदालतको फैसला

यी प्रतिवादीको सेवा प्रवेश देखिको आय र व्ययको हिसाब गर्दा विभिन्न घरायसी व्यवहार, कानूनी मान्यता, समाजमा विद्यमान रहेका प्रचलन, सम्पत्तिको लेखाजोखा राख्नु पर्ने दायित्व नरहेको जस्ता कारक तत्त्वहरूलाई हृदयङ्गम गरी न्यायोचित अनुमानको आधारमा आय व्यय निर्धारण गर्नु पर्ने हुन्छ । आय र व्ययको फरक रकमले मात्र उच्च जीवनस्तरलाई निर्धारण गर्न पनि सकिँदैन । हाम्रो कानूनी व्यवस्थालाई हेर्दा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) ले मनासिब कारणबिना अमिल्दो र अस्वाभाविक जीवनस्तर यापन गरेमा मात्र आरोपित कसुर प्रमाणित हुने व्यवस्था भएको पाइन्छ ।

सामाजिक पक्षलाई हेर्दा व्यक्तिको पैतृक सम्पत्ति, सामाजिक हैसियत, पदीय हैसियतलगायतका कारक तत्त्वहरू नै कसीको रूपमा रहेर निजको जीवनस्तर अमिल्दो र उच्च छ भन्ने कुराको निष्कर्षमा पुग्न मद्दत मिल्दछ । यससम्बन्धमा हेर्दा कतिपय आयका स्रोतहरू त्यस्ता हुन्छन् जुन स्रोतहरू अदालतमा व्यक्त गरेबमोजिम विश्वसनीय भए पनि समयको अन्तरालले सम्बन्धित कागज प्रमाणसँग साथमा रहिरहन नसक्ने हुनाले बिनाआधार आयमा समावेश गर्न पनि नहुने र नगरेको अवस्थामा व्यक्तिलाई मर्का पर्न जाने अवस्थाको विद्यमानता रहेका हुनाले आय र व्ययको रकम निर्धारण गर्दा न्यायिक सद्विवेक प्रयोग हुनु जरूरी र सान्दर्भिक पनि हुन्छ । यस्ता तत्त्वहरूलाई दृष्टिगत गरी सम्पत्तिको बिगो र आयको फरक रकम सम्पत्तिको बिगोको १० प्रतिशतभन्दा कमको सम्पत्तिसम्म बढी देखिनुलाई अमिल्दो र अस्वाभाविक

मान्न नमिल्ने भनी यस्तै प्रकृति र अवस्थाको मुद्दामा भारतीय सर्वोच्च अदालतबाट Krishnananda Agnihotri Vs State of M.P. (A.I.R. 1977 P. 796) को मुद्दामा सिद्धान्त प्रतिपादित भइरहेको पाइन्छ । त्यसकारण जाँच अवधिमा प्रतिवादीको आयस्रोतको अनुपातमा निजको साथमा रहेको सम्पत्ति र भएको खर्चलाई हेर्दा प्रतिवादी बट्टीनाथ श्रेष्ठको कूल आय ७५,४३,९९०।४४ र कूल खर्च ७७,९५,७२५।६७ देखिन्छ । उल्लिखित बिगो र आर्जनको तुलनामा रु.२,५२,६९५।२३ बराबरको आय कम हुन आए पनि सोरकम कूल बिगोको ३.२४ प्रतिशत भई ९० प्रतिशतभन्दा कमै भएकाले प्रतिवादीको साथमा रहेको सम्पत्ति निजको वैध आयस्रोतसँग अमिल्दो र अस्वाभाविक मानी दाबीबमोजिमको कसुर गरेको ठहर गरी सजाय गर्न कानून एवम् न्यायसम्मत हुने देखिँदैन । भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(२) को कसुर गरे भन्ने वादी नेपाल सरकारको दाबी पुग्न नसक्ने ठहर्छ भन्ने व्यहोराको विशेष अदालत, काठमाडौंको मिति २०६६।१।२९ मा भएको फैसला ।

नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र

विशेष अदालतले सबै आयलाई एकमुष्ट गणना गरी सबै आर्जित सम्पत्तिलाई तत्कालको मूल्यसँग परीक्षण गरेको छ । जसबाट पहिले सम्पत्ति आर्जन गर्दा स्रोत नै नभएको सम्पत्ति पनि पछि प्राप्त भए भनिएका तथाकथित आयबाट पुष्टि गर्ने कार्य जुन गम्भीर त्रुटिपूर्ण छ । वैध आयसम्म रु.२,५२,६९५।२३ बढी खर्च भएको तथ्य अदालतको फैसलाबाटै पुष्टि भएको अवस्थामा पनि सफाई दिने गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ ।

विराटनगर-८ (ख) कि.नं.१०५ को जग्गामा घर कम्प्लेक्स निर्माण गर्दा लागेको लागत र सो

अवधिसम्मको निजको आयलाई हिसाब गरिएको छैन । प्रचलित मूल्यका आधारमा बिगो कायम गर्नुपर्ने हुन्छ । विशेष अदालतले जग्गा खरिद गर्दाको अवस्थाको मूल्यलाई आधार मानी बिगो कायम गरेको मिलेको छैन । स्रोत खुल्न नसकेको घर र कम्प्लेक्सबाट प्राप्त भाडालाई कर तिरेकै भरमा वैध मानिएको छ । प्रतिवादी तथा निजको श्रीमती जागिरमा रहेका र छोरा विद्यार्थी भएको अवस्थामा मोही नलागेको जग्गामा निजहरू स्वयम्ले खेती गरी आय प्राप्त गर्न सक्ने अवस्था नरहेकामा पूरै आय कायम गरिएको छ । सम्पन्न प्रतिवादीलाई अमेरिकाबाट आएका दाजुले रु.२,००,०००।- दिएको भन्ने मिल्ने देखिँदैन । प्रतिवादीको परिवारिक खर्चलाई कट्टा गर्नुपर्नेमा आयमा मात्र थप गर्ने गरेको र समग्रमा खर्चभन्दा ९० प्रतिशतभन्दा घटी आय देखिएको भनी अवैध आयलाई छुट दिई सफाई दिएको उक्त फैसला गैरकानूनी हुँदा त्यस्तो फैसला बदर गरी यी प्रतिवादीलाई अभियोग माग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको यस अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

यस अदालतको आदेश

विशेष अदालतले घर बहालबाट प्राप्त गरेको भनी रु.२०,७५,४००।- लाई प्रतिवादी बट्टीनाथ श्रेष्ठको आय आर्जनमा गणना गरेको देखियो । घरभाडाबाट प्राप्त भएको भनी प्रतिवादीले देखाएको उक्त रकममा २०५८ सालमा रु.६६,०००।- घरभाडा कर तिरे बुझाएको पाइन्छ । राष्ट्र सेवकले (VDIS) को सुविधा लिई कर बुझाई प्राप्त गरेको आयलाई भ्रष्टाचारजन्य कसुरमा छानबिनको दायरामा ल्याउन मिल्ने भनी सर्वोच्च अदालतको बृहत् पूर्ण इजलासबाट नेपाल सरकार वि. ईश्वरप्रसाद पोखरेलसमेत भएको ०६५ सालको ०६५-CF-०००९ भ्रष्टाचार मुद्दामा मिति २०६६।७।१५ मा फैसला हुँदा नजिर सिद्धान्त

प्रतिपादन भइसकेको परिप्रेक्ष्यमा विशेष अदालतको उक्त फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.बं.२०२ नं. बमोजिम छलफलको लागि विपक्षीलाई झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।१।१५ को आदेश।

आदेशबमोजिम प्रतिवादी उपस्थित भई तारेखमा रहेको। साथै सुरुमा धरौटीबापत राखेको जेथा फुकुवा गरी एभरेष्ट बैंक, विराटनगर शाखाको बैंक ग्यारेन्टी राखेको देखिन्छ।

वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट प्रस्तुत बहस जिकिर:

वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री गोपीचन्द्र भट्टराईले विशेष अदालतले सबै आयलाई एकमुष्ट गणना गरी सबै आर्जित सम्पत्तिलाई तत्कालको मूल्यसँग परीक्षण गरेको छ। जसबाट पहिले सम्पत्ति आर्जन गर्दा स्रोत नै नभएको सम्पत्ति पनि पछि प्राप्त भए भनिएका तथाकथित आयबाट पुष्टि गर्ने कार्य जुन गम्भीर त्रुटिपूर्ण छ। वैध आयसम्म रु.२,५२,६१५।२३ बढी खर्च भएको तथ्य अदालतको फैसलाबाटै पुष्टि भएको अवस्थामा पनि सफाइ दिने गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ।

विराटनगर-८ (ख) कि.नं.१०५ को जग्गामा घर कम्प्लेक्स निर्माण गर्दा लागेको लागत र सो अवधिसम्मको निजको आयलाई हिसाब गरिएको छैन। विशेष अदालतले जग्गा आर्जन (खरिद) गर्दाको अवस्थाको मूल्यलाई आधार मानी बिगो कायम गरेको मिलेको छैन। स्रोत खुल्न नसकेको घर र कम्प्लेक्सबाट प्राप्त भाडालाई कर तिरेकै भरमा वैध मान्ने विशेष अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण छ। मोही नलागेको जग्गामा निजहरू स्वयम्ले खेती गरी आय प्राप्त गर्न सक्ने अवस्था नरहेकामा पूरै आय कायम गरिएको र अमेरिकाबाट आएका दाजुले रु.२,००,०००।- दिएको भन्न मिल्ने देखिँदैन। प्रतिवादीको परिवारिक

खर्चलाई कट्टा गर्नुपर्नेमा आयमा मात्र थप गर्ने गरेको उक्त फैसला आयको तुलनामा खर्च १० प्रतिशतभन्दा घटी देखिएको भनी अवैध आयलाई छुट दिई सफाइ दिएको गैरकानूनी हुँदा त्यस्तो फैसला बदर गरी यी प्रतिवादीलाई अभियोग मागदाबीबमोजिम सजाय हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो।

प्रत्यर्थी प्रतिवादीको तर्फका प्रस्तुत बहस जिकिर:

प्रत्यर्थी प्रतिवादीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री शम्भु थापा र हरिकृष्ण कार्की तथा विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री चुडामणि आचार्य र रामप्रसाद भण्डारीले, बद्दीनाथ श्रेष्ठ सेवा प्रवेश गर्नुपूर्व नै प्रशस्त पैत्रिक सम्पत्ति र आफ्नै कमाइसमेत भएका व्यक्ति हुन्। विराटनगर ८ स्थित सपिड कम्प्लेक्स विभिन्न स्रोतबाट प्राप्त सम्पत्तिलाई सदुपयोग गर्दै पटकपटक गरी निर्माण सम्पन्न गरेको अवस्था हो। कर्मचारी, व्यवसायी वा जो कोही पनि साथमा पर्याप्त पैसा भएपछिमात्र निर्माण वा खरिद गर्ने भन्ने हुँदैन। हाप्रो जस्तो सामाजिक परिवेश भएको मुलुकमा सबै कारोबार बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट मात्र हुने नभई व्यक्तिगत सम्पर्क, चिनजान, साथीभाई, परिवारिक एवम् नातापाताका व्यक्तिसमेतबाट आवश्यकताअनुसार प्राप्त गर्ने सरसापटी तथा सहयोगको पनि ठूलो महत्त्व हुने गर्दछ। व्यक्तिगतरूपमा लिएको सरसापटी र सहयोग आपसी विश्वासका आधारमा गरिने हुँदा त्यसमा लिखत नै गर्नेसम्मको कानूनी औपचारिकता हुँदैन। तसर्थ, पटकपटक सहयोग गर्दै आएका दाजुले दिएको सहयोगलाई अविश्वास गर्नुपर्ने अवस्था नहुँदा प्रस्तुत मुद्दामा विशेष अदालत, काठमाडौंले प्रतिवादी बद्दीनाथ श्रेष्ठलाई सफाइ दिने गरी भएको फैसला मिलेकै हुँदा सदर हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो।

नियमबमोजिम पेसीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सुरु तथा पुनरावेदन मिसिलसमेत अध्ययन गरी उपरोक्तबमोजिम दुवै

पक्षहरूको तर्फबाट प्रस्तुत भएको बहस जिकिरसमेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा विशेष अदालत, काठमाडौंको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ । वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुन सक्ने हो होइन ? सोही सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

यसमा गैरकानूनीरूपबाट आफ्नो वैध आयस्रोतसँग नमिल्ने तथा अस्वाभाविक सम्पत्ति सङ्ग्रह गर्नु तथा अस्वाभाविक उच्च जीवनस्तरयापन गर्नुसमेतको कार्य साबिक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ३ र १५ तथा प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) अन्तर्गतको कसुर गरेको देखिनाले प्रतिवादी बद्दीनाथ श्रेष्ठलाई उपरोक्त भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ३, १५, १६(ग) र दफा २९बमोजिम तथा प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(२) बमोजिम हदैसम्म सजाय गरी गैरकानूनीरूपबाट आर्जन गरी निज स्वयम् तथा निजका छोरा रोबिन श्रेष्ठको नाममा राखेको कूल बिगो रु.७२,९२,०३९।६९ को सम्पत्ति साबिक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १६(ग) तथा प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(२) र दफा ४७बमोजिम जफत गरी प्रतिवादी बद्दीनाथ श्रेष्ठलाई सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको अभियोगपत्र रहेको पाइन्छ । जाँच अवधिमा प्रतिवादीको आयस्रोतको अनुपातमा निजको साथमा रहेको सम्पत्ति र भएको खर्चलाई हेर्दा प्रतिवादी बद्दीनाथ श्रेष्ठको कूल आय ७५,४३,११०।४४ र कूल खर्च ७७,९५,७२५।६७ देखिन्छ । उल्लिखित बिगो र आर्जनको तुलनामा रु.२,५२,६१५।२३ बराबरको आय कम हुन आए पनि सो रकम कूल बिगोको ३.३५ प्रतिशत भई १० प्रतिशतभन्दा कमै भएकाले प्रतिवादीको साथमा रहेको सम्पत्ति निजको वैध आयस्रोतसँग अमिल्दो र अस्वाभाविक मानी दाबीबमोजिमको कसुर गरेको ठहर गरी सजाय गर्न कानून एवम् न्यायसम्मत नहुँदा अभियोग

दाबीबाट सफाई पाउने ठहर्छ भनी विशेष अदालतबाट फैसला भएको रहेछ । विशेष अदालतले सबै आयलाई एकमुष्ट गणना गरी सबै आर्जित सम्पत्तिलाई तत्कालको मूल्यसँग परीक्षण गरेको, स्रोत खुल्न नसकेको घर र कम्प्लेक्सबाट प्राप्त भाडालाई कर तिरेकै भरमा वैध मानिएको, प्रतिवादीलाई अमेरिकाबाट आएका दाजुले रु.२,००,०००।- दिएको भन्ने देखिँदै तसर्थ वैध आयभन्दा रु.२,५२,६१५।२३ बढी खर्च भएको तथ्य अदालतको फैसलाबाटै पुष्टि भएको अवस्थामा पनि सफाई दिने गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा प्रतिवादीलाई अभियोग माग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भनी वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको पाइयो ।

२. वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदनपत्रमा खरिद गरिएका जग्गा समेतका आर्जित सम्पत्तिलाई हालको प्रचलित मूल्यका आधारमा परीक्षण गर्नुपर्नेमा तत्कालको लिखत मूल्यका आधारमा खर्च कायम गरेको नमिलेको र स्रोत खुल्न नसकेको घर र कम्प्लेक्सबाट प्राप्त भाडालाई कर तिरेकै भरमा वैध मानिएको भन्ने पुनरावेदन जिकिरको सम्बन्धमा हेर्दा, प्रतिवादीले जग्गा बिक्री गरी आर्जन गरेको रकमका सम्बन्धमा बैध आय यकिन गर्दा आयोगले लिखतमा अङ्कित मूल्यलाई आधारमानी गणना गरेको देखिन्छ । जग्गा खरिदबिक्री गर्दा हुने खर्च एवम् आम्दानी यकिन गर्दा लिखतमा अङ्कित मूल्यलाई आधारमानी गणना गर्दा वास्तविक र कानूनसङ्गत हुने नै हुन्छ । वस्तुनिष्ठ प्रमाणबिना हालको मूल्य भनी अनुमानको आधारमा मूल्य यकिन गर्दा अवास्तविक हुन जाने देखिन्छ । प्रतिवादीले जग्गा बिक्री गरेबापत आय यकिन गर्दा लिखत मूल्य मान्ने तर तिनै प्रतिवादीले खरिद गर्दा लिखत मूल्य नमान्ने अनुमानको भरमा हालको प्रचलित मूल्यमा मूल्याङ्कन गर्दा एउटै विषयमा दोहोरो मापदण्ड भई असमानता हुने हुँदा सम्पत्ति

खरिद एवम् बिक्री गर्दा अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म लिखतमा अङ्कित मूल्यका आधारमा मूल्याङ्कन गर्नु न्यायोचित हुने हुन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा पनि विशेष अदालतले प्रतिवादीले खरिद गरेको जग्गाको खर्च यकिन गर्दा लिखत पारित हुँदाका बखत लिखतमा अङ्कित मूल्य कायम गरेको हुँदा कानूनसङ्गत रहेको मान्नुपर्ने हुन्छ । यसै सन्दर्भमा नेपाल सरकारविरुद्ध चिरञ्जिवी वाम्ले भएको भ्रष्टाचार मुद्दा (ने.का.प. २०६७, अङ्क १२, नि.नं. ८५१९, पृष्ठ २००७) मा “आधिकारिक निकायमा रीतपूर्वक रजिस्ट्रेसन दस्तुरसमेत बुझाइ पारित गरी लिएको लिखतलाई अप्रमाणित दाबीकै भरमा अन्यथा संज्ञा दिन नमिल्ने” भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको देखिँदा जग्गाको मूल्य यकिन गर्ने सम्बन्धमा लिखतमा अङ्कित मूल्यलाई नै आधार मानी जग्गा खरिद तथा बिक्रीबाट भएको आम्दानी खर्चको मूल्याङ्कन गरेको देखिँदा त्यसलाई अन्यथा मान्न मिलेन ।

३. प्रतिवादीको नामको विराटनगर उपमहागनरपालिका वडा नं. ८ ख कि.नं. १०५ को जग्गा निजको आमा र हजुरआमा स्वर्गीय भएपछि आफ्नो र दाजुको संयुक्त नाममा आएको जग्गा हो, उक्त जग्गामा निर्माण भएको घर निर्माणको स्रोतको रूपमा व्यापार गरी बढे बढाएको रकम, कृषि आय, तलब भत्ता, सञ्चय कोष सापटी, श्रीमतीको तलब, जीवन बीमाबाट प्राप्त रकम, दाजुले विदेशबाट पठाएको रकम, पुरानो घर भत्काई बिक्री गरेको रकम, जमिन बिक्रीबाट प्राप्त रकम, एप्पल कम्प्युटर एजुकेसनको आय, तथा ऋण सापटीसमेतका रकमबाट निर्माण गरेको हो । गैरकानूनी सम्पत्ति आर्जन गरी घर निर्माण गरेको होइन भनी अनुसन्धानको क्रममा र अदालतको बयानमा समेत सो कुरा खुलाएको देखिन्छ ।

४. यी प्रतिवादीको घर निर्माण खर्चका सम्बन्धमा घरको वास्तविक खर्च यकिन गर्न निर्माण

गरेको वर्षको नेपाल सरकारबाट निर्धारित दररेट अनुसार गरिएको देखिन्छ । जुन कुरा यसै प्रकृतिको विवाद भएको फणिन्द्र गौतमको प्रतिवेदनले वादी नेपाल सरकार र प्रतिवादी डिल्लिरमण निरौला भएको ०६५-CR-००३१ को मुद्दामा मिति २०६७।५।२० मा र फणिन्द्र गौतमको प्रतिवेदनको वादी नेपाल सरकार र प्रतिवादी लक्ष्मीराज पाठक भएको ०६५-CR-००४५ को मुद्दामा मिति २०६७।१।०१४ मा फैसला हुँदा यस अदालतबाट घर निर्माण गरेको वर्षको नेपाल सरकारबाट निर्धारित दररेटको आधारलाई अवलम्बन गरिएको पाइन्छ । यस्तो अवस्थामा प्रस्तुत मुद्दामा पनि विशेष अदालतले घर निर्माणबापतको खर्चका सम्बन्धमा घर बनेको सालको दररेटको आधारमा कायम हुन आउने अङ्कलाई घर निर्माण लागत मानी सो अङ्कबाट व्यक्तिले निर्माण गर्दा नलाने ओभरहेड खर्चबापतको १५ प्रतिशत र ठेक्का कर ५ प्रतिशतसमेत जम्मा २० प्रतिशत रकम कटाई घरको निर्माण खर्च कायम गरेको देखिँदा त्यसलाई अन्यथा भन्न मिलेन ।

५. जहाँसम्म स्रोत नखुलेको सम्पत्तिमध्येको घरभाडाबाट प्राप्त रकमलाई कर तिरेकै भरमा आय मानिएको मिलेको छैन भन्ने वादीको जिकिरको सम्बन्धमा हेर्दा, कुनै पनि व्यक्तिको नाममा रहेको सम्पत्ति निजले गैरकानूनीरूपमा आर्जन गरेको भनी उजुरी परेपछि मात्र त्यस्तो सम्पत्ति विवादित सम्पत्ति मानिने हुन्छ । सम्पत्तिको स्रोत खुलेको नखुलेको भन्ने कुरा विवादको रोहमा अदालतको अन्तिम निर्णयले ठहर हुने कुरा भएको हुँदा विवाद पर्नुअघि जसको नाममा उक्त सम्पत्ति रहेको छ कानूनीरूपमा उक्त सम्पत्ति उसैको हुनेमा विवाद रहँदैन र त्यस्तो सम्पत्तिबाट बढे बढाएको सम्पत्ति पनि त्यस्तो व्यक्तिको आम्दानीको स्रोत बन्नै नसक्ने भन्ने हुँदैन । तर आधारभूत सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि गर्न सकेको अवस्था

भने हुनैपर्ने हुन्छ । यी प्रतिवादीले विराटनगर-८ (ख) कि.नं.१०५ को जग्गामा बनेको घर कम्प्लेक्सको कानूनबमोजिम लाग्ने करसमेत तिरी आएको र राज्यले लागू गरेको स्वयम्कर घोषणा (VDIS) को अवस्थामा पनि उक्त सम्पत्तिलाई देखाई सोबापत करसमेत तिरी आएको देखिँदा यी प्रतिवादीको आधारभूत सम्पत्तिको स्रोत अन्यथा नठहर्दासम्म त्यस्तो सम्पत्तिबाट प्राप्त आयलाई आयमा नै समावेश गर्नुहुन्न भन्ने वादीको जिकिरसँग सहमत हुन सक्ने अवस्था रहेन ।

६. विशेष अदालत काठमाडौँबाट यी प्रतिवादी बद्दीनाथ श्रेष्ठको जाँच अवधिभित्र आर्जन गरेको वैध रकम विभिन्न शीर्षकमा गरी रु. ७५,५३,११०।४४ कायम गरेको र निजको कुल खर्च ७७,९५,७२५।६७ भई जम्मा रु आयभन्दा रु.२,५२,६१५।२३ बढी खर्च देखिएको भनी विशेष अदालतको फैसलामा उल्लेख भएको पाइन्छ । उक्त फैसलामा उल्लेख भएबमोजिम जाँच अवधिको कूल आय हेर्दा निजको सपरिवारसहित अमेरिका बस्ने दाजुले बैंकमार्फत पठाएको रकम रु ६,७३,६८५।२० पूरैलाई वैध आयको रूपमा स्वीकार गरेकामा कुनै विवाद भएन । तर तिनै दाजु परिवारसहित काठमाडौँ घुम्न आएका बखत यी प्रतिवादीलाई पटक पटक गरी दिएको भनिएको नगद रु ४,९५,०००। मध्ये नगद रु २,००,०००।- सम्म केही रकम दिए होलान् भनी स्वीकार गरी बाँकी रु २,९५,०००। लाई कुनै मनासिब कारणबिना आयको रूपमा लिन अस्वीकार गरेको देखिन्छ । त्यस्तो रकमलाई आयको रूपमा लिन अस्वीकार गर्नुको कानूनबमोजिमको आधार र कारण भन्ने उक्त फैसलामा दिन सकेको देखिँदैन । पक्षको आचरण, व्यवहार र कारोबारमध्ये कुनैलाई स्वीकार गर्ने र कुनैलाई आत्मपरक ढङ्गले इन्कार गर्न मिल्ने हुँदैन । दाजुले यी प्रतिवादीलाई विभिन्न अवस्थामा विभिन्न समयमा रकम पठाउने गरेको तथ्यको विद्यमानतामा र निज परिवारसहित नेपाल आएको

बखत प्रतिवादीसँगै बसेको अवस्थामा सहयोगस्वरूप रकम नै दिएनन् होला भनी अनुमान गर्न सकिने अवस्था नहुँदा दिएको सहयोग रकममध्ये केहीलाई मात्र स्वीकार गरी बाँकी रकम दिएन होला भनी आत्मपरक ढङ्गले अनुमानको भरमा गरिएको व्याख्याको विश्वासको कुनै आधार देखिएन । नेपालमा आएको अवस्थामा नगद दिएको मध्ये रु. २,००,०००। लाई स्वीकार गरी बाँकी रु. २,९५,०००। दिएको तथ्यलाई इन्कार गर्नुपर्ने अवस्था नहुँदा प्रतिवादी बद्दीनाथ श्रेष्ठका दाजुले दिएको रु. २,९५,०००।- लाई यी प्रतिवादीको आयमा समावेश नगरेको विशेष अदालतको फैसलाको मनासिब आधार देखिएन । उक्त रकम रु.२,९५,०००।- निजको वैध आयमा समावेश हुने देखिँदा निजको आय जम्मा रु. ७८,३८११०।४४ भई कुल खर्च रु. ७७,९५,७२५।६७ हुँदा निजको वैध आयभन्दा खर्च कम देखिन आएको निजले भ्रष्टाचार गरी अकूल सम्पत्ति आर्जन गरेको र अस्वाभाविकरूपमा उच्च जीवनस्तरयापन गरेको भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

७. तसर्थ, जाँच अवधिमा प्रतिवादीको आयस्रोतको अनुपातमा खर्च बढी नदेखिएको र प्रतिवादीको साथमा रहेको सम्पत्ति निजको वैध आयस्रोतसँग अमिल्दो र अस्वभाविक मान्न मिल्ने नदेखिँदा अभियोग दाबीबाट सफाई पाउने ठहर गरी भएको विशेष अदालतको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । अरू तपसिलबमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथी इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम विशेष अदालतको फैसला सदर हुने ठहरी फैसला भएको हुँदा यी प्रतिवादीले सुरुमा धरौटीबापत राखेको जेथा फुकुवा गरी एभरेष्ट बैंक विराटनगर शाखाको बैंक ग्यारेन्टी राखेको देखिँदा नियमानुसार उक्त बैंक

ग्यारेन्टी फुकुवाको लागि लेखिपठाउनु १
दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार
बुझाइदिनु २

उक्त रायमा सहमत छु ।
स.प्र.न्या.रामकुमार प्रसाद शाह

इजलास अधिकृत : ईश्वर पराजुली
इति संवत् २०७१ साल मङ्सिर २९ गते रोज २ शुभम् ।

निर्णय नं.१४५०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.
फैसला मिति : २०७२।२।५।३
०६८-CR-०७९३

मुद्दा: कर्तव्य ज्यान ।

पुनरावेदक वादी : प्रेमबहादुर धामीको जाहेरीले नेपाल
सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी : जिल्ला बझाङ, कडेल गा.वि.स.वडा
नं.५ बस्ने शिवराज उपाध्यायसमेत

- पोस्टमार्टम रिपोर्टमा **Asphyxial Death due to Strangulation** भन्ने उल्लेख भए पनि शरीरमा सङ्घर्षका चिन्ह

एवम् घटनास्थल विवरणमा कुनै पनि शङ्कास्पद स्थिति नदेखिएको अवस्थामा कुटपिटसम्मको वारदातको प्रकृति र पोस्टमार्टम रिपोर्टबिचको तादात्म्यता देखिँदैन । कुटपिटको वारदातमा लागेको चोटको कारण अत्यधिक रक्तस्राव भई मृत्यु भएको भन्ने पोस्टमार्टम रिपोर्ट पनि नहुँदा यी प्रतिवादीलाई मृतकको मृत्युको लागि जिम्मेवार ठहराउनु कानूनसङ्गत नदेखिने ।

- स्कुलबाट फर्केकी छोरीले घरभित्र पसेपछि मृतकलाई झुन्डिएको देखी एक्कासी चिच्याएपछि मात्र घटनाको बारेमा थाहा जानकारी पाएका प्रतिवादीले मृतकलाई बाँच्छ कि भनी प्रयासस्वरूप मृतकको घाँटीमा रहेको पासो काट्ने कार्यलाई आफैँमा अपराध भन्न मिल्ने हुँदैन । प्रतिवादीहरूले मृतकलाई मारुपर्नेसम्मको पूर्व रिसइबी थियो भन्ने कुरा अनुसन्धानको क्रममा कहीं कतै केही पनि नदेखिएको अवस्थामा त्यति नै कारणले मात्र निज प्रतिवादीहरू दोषी रहेछन् भनी बिनासबुद प्रमाण भन्न मिल्ने अवस्था नरहने ।

(प्रकरण नं. ३)

पुनरावेदक / वादीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता
राम घिमिरे

प्रत्यर्थी प्रतिवादीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, कुटपिटको १३ नं.

सुरू तहमा फैसला गर्ने :

मा.न्या. श्री पूर्णप्रसाद बास्तोला

पुनरावेदन तहमा आदेश गर्ने :

मा.मु.न्या. श्री दिपकराज जोशी

मा.न्या. श्री वीर सिंह महारा

फैसला

न्या. चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा. : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम यसै अदालतको अधिकार क्षेत्रभित्रको भई दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ :-

मिति २०६५।४।२९ गतेको दिउँसो ११ बजेको समयमा मेरो दाजु यज्ञ धामी र प्रतिवादी शिवराज उपाध्यायबिच उपस्वास्थ्य चौकी कडेलमा भनाबोल भएको अन्य मानिसहरूले सम्झाईबुझाई गरी दुवैजनालाई आ-आफ्नो घरतर्फ पठाएकामा घर जाने क्रममा झडोखेल्ला भन्ने स्थानमा निज दाजु यज्ञ धामी पुगिरहेको अवस्थामा प्रतिवादी शिवराज उपाध्याय पनि आफ्नो घरबाट सोही स्थानमा आई शत्रूका सन्तान तँलाई पहिलेदेखि नै खोजेको थिएँ, बल्ल फेला परिस् तँलाई यसभन्दा पहिलेदेखि सिध्याउने विचार थियो भन्दै विभिन्न अश्लिल शब्द प्रयोग गरी कठालोमा समाती हातमा ढुङ्गा लिई दाजुको शरीरको विभिन्न अङ्गमा कुटपिट गरेको, टाउको नाक मुखसमेतमा कुटपिट गरी लछारपछार गर्दा निज दाजुले गुहार मागेपछि रामबहादुर धामीले पञ्जाबाट छुट्टयाई शरीरमा घाउ खत निलडाम नाक, मुखबाट रगत बगिरहेको अवस्थामा अन्य मानिसहरूले बोकी घरमा ल्याएको र घरमा पुगिसकेपछि कुटपिटको कारणले गर्दा निज दाजु यज्ञ धामीको मृत्यु भएको हुँदा सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको जाहेरी दरखास्त ।

बझाङ जिल्ला, कडेल गा.वि.स. वडा नं.५ स्थित पूर्व शिवराज उपाध्यायको घर, पश्चिम नैनबहादुर सिंहको खेतबारी, उत्तर हरि धामीको खेत र दक्षिण कोटसैन गाउँ यति चार किल्लाभित्र कडेल उपस्वास्थ्य चौकीको भवन, उक्त भवनको अगाडि

आँगनमा प्रतिवादी शिवराज उपाध्याय र यज्ञ धामीबिच सामान्य वादविवाद भएको भनिएको उक्त स्थानबाट अन्दाजी ७५ मिटर पश्चिमतर्फ झडोखेल्ला भन्ने स्थान सोही स्थानमा मिति २०६५।४।२९ गते १ बजेको समयमा यज्ञ धामी र शिवराज उपाध्यायको झगडा भएको शिवराज उपाध्यायले निज यज्ञ धामीको नाक तथा मुखमा हानेको मुख तथा नाकबाट रगत बगेको भनिएको अन्य प्रमाणजन्य वस्तु तथा रगतसमेत नभएको भन्नेसमेत व्यहोराको घटनास्थल प्रकृति विवरण ।

बझाङ जिल्ला, कडेल गा.वि.स.वडा नं.९ स्थित पूर्व शंकर धामीको घर, पश्चिममा प्रेम धामीको घर, उत्तर अक्कल धामीको घर र दक्षिण मेघनाथ धामीको घर यति चार किल्लाभित्र रामबहादुर धामीको दुईतले पक्की घर पहिलो तलाको दक्षिणतर्फ ढोका भएको उक्त कोठाबाट भित्र पसी हेर्दा अर्को कोठा भएको सो कोठाको लम्बाइ १३ फिट, चौडाइ ७ फिट, उचाई ६ फिट भएको सोही कोठाको भुइँमा उत्तर खुट्टा, दक्षिण टाउको उत्तानो अवस्थामा दुवै हात नाइटोमा राखिएको मृतक यज्ञ धामीको लास, कोठामा कपडाहरू राखेको, खटियामा टिनको बाकस भएको, मृतकको दाहिने गालामा डाम, नाकबाट रातो फिज बगेको, घाँटीमा ग आकारको मसिनो डाम, छाती फुलेको, दिशा निस्किएको, मुख बन्द अवस्थामा रहेको, नाकको वरिपरि सानो छाला निस्किएको, अन्य घाउ खत निलडाम केही नदेखिएको र अन्य भागको अवस्था सामान्य रहेको भन्नेसमेत व्यहोराको घटनास्थल लास जाँच मुचुल्का ।

“Asphyxial Death due to Strangulation” भन्नेसमेतको शव परीक्षण प्रतिवेदन । मिति २०६५।४।२९ गतेको ११ बजेको समयमा म उपस्वास्थ्य चौकी कडेलमा गएको थिएँ, मृतक यज्ञ धामी र कडेल-९ बस्ने रामबहादुर धामी उक्त उपस्वास्थ्य चौकीमा औषधी लगाउन भनी

आएका थिए । निजहरू आउनुभन्दा अगाडि शिवराज उपाध्यायसमेत उक्त उपस्वास्थ्य चौकीमा आएका थिए, निजहरूमध्ये यज्ञ धामीको आफ्नो खुट्टा घिनाएको हुँदा औषधी लगाइदेउ भनेर भन्दा उपस्वास्थ्य चौकीबाट औषधी लगी खुट्टामा लगाइरहेको थियो, के निहुँमा यज्ञ धामी र शिवराज उपाध्यायको वादविवाद भयो दुवै जनाले जिउमा हातपात समाउन लाग्दा मसमेतले किन यसरी झगडा गर्छौं भनी छुट्टयाएको हो निजहरू कार्यालयबाट गएका हुन् केही समयपछि यज्ञ धामीलाई शिवराज उपाध्यायले हातपात गरी नाक मुखबाट रगत निकालेको भनी सुनेको हो, बेलुका ५:५० बजे निज यज्ञ धामीको गाउँमै मृत्यु भयो भनी सुनी थाहा पाएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको ग्रामीण स्वास्थ्य कार्यकर्ता अक्कलबहादुर धामीको कागज ।

मिति २०६५।४।२९ गते १० बजेको समयमा उपस्वास्थ्य चौकी कडेलमा आएको थिएँ । ऐ. १ बजेको समयमा मृतक यज्ञबहादुर धामी, कडेल-९ बस्ने रामबहादुर धामी पनि उक्त उपस्वास्थ्य चौकीमा आएका थिए । उपस्वास्थ्य चौकीका पियन देवबहादुर कठायतलाई छिटो मेरो खुट्टामा औषधी लगाइदेउ भनेकाले पियनले कार्यालयमा रक्सी खाई आई गाली गर्ने भनी भनेपछि मृतक र पियनबिच वादविवाद भएको हो मैले निज मृतकलाई सम्झाउन खोज्दा मलाई गाली गरी हातपात गरेको थियो, सोही समयमा ग्रामीण स्वास्थ्य कार्यकर्ता अक्कल धामीले हामी दुवैजनालाई आ-आफ्नो घरमा पठाएको थियो, म आफ्नो घरमा आएको ८-१० मिनेटपछि मृतक यज्ञबहादुर धामी, रामबहादुर धामी र ईश्वर मेरो घर पुगी ईश्वर सोती फर्केर झडोखेल्ला भन्ने स्थानमा गए । मैले मृतकको नाक मुखमा ३-४ चोटी हानेको हो, उक्त चोटबाट मृतकको नाकबाट रगत आएको थियो । पछि रामबहादुर धामी र जाहेरवाला प्रेमबहादुर धामीले आफ्नो घरतर्फ लिएर आए । म आफ्नो घरमा गएँ । बेलुका ४ बजेको समयमा मृतक यज्ञबहादुर धामीले पासो लगाएर मर्यो भन्ने

कुरा निजको आफन्तबाट सुनी थाहा पाएको हो । निज मेरो चोटले मरेको होइन । पासो लगाएर मरेको हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी शिवराज उपाध्यायले अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

मिति २०६५।४।२९ गते मृतक यज्ञबहादुर धामी मैले सँगै बसी मादक पदार्थ रक्सी सेवन गरेका थियोँ । रक्सी सेवन गरिसकेपछि ऐ. ११ बजेको समयमा खुट्टा घिनाएको औषधी लगाउन भनी उपस्वास्थ्य चौकी कडेलमा गएका थियोँ । शिवराज उपाध्यायसमेत सोही स्थानमा थिए । यज्ञबहादुर धामी र उपस्वास्थ्य चौकीका पियन देवबहादुर कठायतबिच औषधि लगाउने क्रममा वादविवाद हुँदा शिवराज उपाध्यायले सम्झाएको हो मृतकले निजलाईसमेत गाली गरी हातपात गरेका थिए । निजको हातपात हुँदा ग्रामिण स्वास्थ्य कार्यकर्ताले छुट्टयाई आ-आफ्नो घरमा पठाएको हो केही समयपछि पुनः ग्रा.स्वा.का.ले हामीलाई फर्काए । मृतक यज्ञबहादुर धामी म र ईश्वर सोती झडोखेल्ला भन्ने गाउँमा आएका थियोँ । शिवराज उपाध्याय पनि सोही स्थानमा आए । पहिला मृतकले शिवराज उपाध्यायलाई हानेपछि शिवराज उपाध्यायले मृतकको नाक मुखमा तीन चार चोट हातले हानेको हो । मैले छुट्टयाई मृतक आफैँ हिँडी आफ्नो घरतर्फ आएका हुन् । निजको नाकबाट रगत बगेको थियो । आफ्नो घरमा बाजे बज्यैले गाली गर्छन् भनी मेरो घरमा नै सुतेका हुन् । जाहेरवालाको पनि सहमति थियो । निज सुतिरहेकै अवस्थामा म आफ्नो नयाँ निर्माण भएको घरमा गएँ । बेलुका ४ बजेतिर मेरी श्रीमती गई यज्ञ धामीको मृत्यु भयो घरमा बोलाएको छ भन्ने खबर पाएपछि घरमा आएको हुँ घरमा आउँदा शिवराजलाई ल्याइसकेको थियो । कसरी मृत्यु भयो भन्दा मेरो घरमा झुन्डिएको थियो मेरो बहिनीले स्कुलबाट आएदेखि मेरो बुबा हर्क धामी र कृष्ण धामीलाई भन्दा बुबाले तलबाट समाते कृष्ण धामीले पासो काटे भन्ने कुरा सुनेको हो भन्नेसमेत व्यहोराको रामबहादुर धामीले अधिकारप्राप्त

अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

मिति २०६५।४।२९ गते म नछुने भएकीले घरभित्र पसेकी थिइँनँ । बाहिरी आँगनमा बसेकी थिएँ । ४ बजेको समयमा मेरो नन्द नाता पर्ने सबिता धामी स्कुलबाट घर आई लुगा फेर्न भनी घरभित्र जाँदा यज्ञबहादुर धामी झुन्डिएको छ भनी आत्तिएर बाहिर आउँदा बाहिर बसेका मेरा ससुरा हरि धामी र कृष्ण धामी गई कृष्णदेवी धामीले हँसिया दिई कृष्ण धामीले काटे । हरि धामीले समातेको हो । म मेरो श्रीमान् रामबहादुर धामीलाई खबर गर्न गएकी हुँ । दिउँसो निज यज्ञबहादुर धामी र शिवराज उपाध्यायबिच झगडा भएको थियो भन्ने कुरा सुनेकी थिएँ । झगडा भए तापनि निजको मृत्यु झुन्डिएर भएको हो । के कुन कारण झुन्डिए थाहा भएन भन्नेसमेत व्यहोराको बसन्तीदेवी धामीले प्रहरीसमक्ष गरेको कागज ।

मिति २०६५।४।२९ गते १० बजेको समयमा म स्कुलमा गएकी थिएँ । बेलुका ४ बजे घरमा आउँदा बाहिर आँगनमा भाउजू बसन्ती धामी, बुबा हरि धामी र बुबासँग कृष्ण धामी बसी चुरोट खाइरहेका थिए । म लुगा फेर्न भनी घरभित्र पस्दा ढोका नजिक माथि कोठाको बलोमा यज्ञबहादुर धामी झुन्डिएको अवस्थामा देखेकी हुँ । म डरले ठूलो स्वर गरी कराउँदै बाहिर आई बुबालाई भनेँ । बुबा हर्कबहादुर धामी र साथमा भएका कृष्ण धामीभित्र गई बुबाले तलबाट समाते कृष्ण धामीले पासो काट्यो हँसिया कृष्णदेवी धामीले दिएको हो बसन्ती धामी दाई रामबहादुर धामीलाई बोलाउन गएकी हुन् । पछि गाउँमा सबैलाई खबर गरी सबै आए । शिवराज उपाध्यायलाई समाती ल्याई कुटपिट गर्न लागे । किन कुटपिट गर्यो भनी बुझ्दा निज शिवराज र यज्ञ धामीको झगडा भएको कुरा थाहा पाएँ । निज यज्ञ धामीले उक्त दिन रक्सी खाएको हुँदा घरमा बाजे, बज्यै र काकाले गाली गर्छन् भन्ने सोची आफैँ झुण्डिएको हुनु पर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको सविता धामीले प्रहरीसमक्ष गरेको कागज ।

मिति २०६५।४।२९ गते औषधी लगाउने क्रममा यज्ञबहादुर धामी र मेरो वादविवाद परेको थियो । शिवराज उपाध्यायसमेत सोही स्थानमा भएकाले सम्झाएको हो निजले शिवराजलाई हातपात गरेको थियो पनि स्वास्थ्यका स्टाफहरू मिली छुट्टयाई घरमा पठाएको हो । केही समयपछि झडोखेल्ला भन्ने स्थानमा निजहरू दुवै जनाबिच झगडा भयो भन्ने कुरा सुनी थाहा पाएको हो । दोस्रो दिन मृत्यु भएको कुरा सुनी थाहा पाएको हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको देवबहादुर कठायतले प्रहरीसमक्ष गरेको कागज ।

मिति २०६५।४।२९ गते शिवराज उपाध्याय र यज्ञबहादुर धामीबिच सामान्य झगडा भई शिवराज उपाध्यायले यज्ञबहादुर धामीलाई हात मुक्काले ३-४ चोट हानेको हो । सोही दिनको बेलुका १८ बजेको समयमा यज्ञबहादुर धामीको मृत्यु भयो भन्ने कुरा सुनी थाहा पाएको हो । निजको मृत्यु के कसरी भयो मलाई थाहा भएन भन्नेसमेत व्यहोराको ईश्वर सोतीले प्रहरीसमक्ष गरेको कागज ।

मिति २०६५।४।२९ गते १६ बजेको समयमा म र कृष्ण धामी मेरै घर आँगनमा नाति खेलाई बसेका थियौँ । मेरी छोरी सविता स्कुलबाट घरमा आई लुगा फेर्न भनी भित्र पस्दा मृतक झुण्डिएको देखी चिच्याई यज्ञ दाइ झुण्डिएको छ भनी बाहिर आउँदा म र कृष्ण धामी घरभित्र गएका हौँ । मृतक झुण्डिएको थियो, के गरौँ कसो गरौँ भनी म पनि आत्तिए, पछि कृष्ण धामीले हँसिया दिइन् । मैले शरीरबाट समातेँ, कृष्ण धामीले पासो काटेका हुन् । बिहान ११ बजे झडोखेल्ला भन्ने स्थानमा मृतक र प्रतिवादी शिवराज उपाध्यायबिच झगडा भयो भन्ने सुनेको हो, निजहरूको झगडा भएपछि मेरो घरमा आएका थिए । मृतकले नाक मुख छोपेको थियो साथमा मेरो छोरा रामबहादुर धामी र जाहेरवाला प्रेमबहादुर धामी पनि थिए । म आफ्नो घर गएँ भने रिसाउँछन् भनी मेरो घरमा नै सुतेका हुन्, उक्त शिवराजसँग झगडा भएको जाँडसमेत खाएको हुँदा

आत्मा कमजोर भई निज यज्ञबहादुर धामी झुन्डिएकामा मलाई विश्वास लाग्छ भन्नेसमेत व्यहोराको हर्कबहादुर धामीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

मिति २०६५।४।२९ गतेका ४ बजेको समयमा म आडेखान भन्ने स्थानमा घाँस काटी छानामा पुर्याई घर आउँदै थिएँ। रामबहादुर धामीको घरनजिक पुग्दा सविता धामी स्कुलबाट आई भित्र पस्दा यज्ञ दाइको मृत्यु भएको छ भनी चिच्याएको सुनेकी हुँ, सो कुरा सुनी सकेपछि बाहिर बसेका निजको बुबा हरि धामी र साथमा रहेका कृष्ण धामीभित्र पसेका हुन् । मैले बाहिरबाट हेर्दा हरि धामीले मृतकको लासलाई समातेको देखेको हो, पछि भित्र के गरे कोठामा उभिएकी थिइन् पछि आँगनमा अरू गाउँलेहरूसमेत आइसकेका थिए । पछि बुझ्दा उक्त दिन दिउसो मृतक र रामबहादुर धामीले रक्सी खाएका र गाउँकै शिवराज उपाध्यायसँग झगडा भएको शिवराजले मृतकको नाक मुख हानेकाले सोही कारणबाट निजको मृत्यु भएकामा मलाई शङ्का लाग्छ भन्नेसमेत व्यहोराको कृष्णादेवी धामीले प्रहरीसमक्ष गरेको कागज ।

मिति २०६५।४।२९ गते म मेरो घरमा नै थिएँ । उक्त दिनको ६ बजेको समयमा यज्ञबहादुर धामीको मृत्यु भयो भन्ने कुरा सुनी थाहा पाएकी हुँ । के कसरी मृत्यु भयो मलाई थाहा भएन । मृतक र शिवराज उपाध्यायबिच झगडा भएको कुरा पनि थाहा थिएन । हाल आएर गाउँघरमा निजको मृत्यु झुण्डिएर भयो भन्छन् । भने कसैले शिवराज उपाध्यायले कुटपिट गरेकाले सोही चोटबाट भयो, कसरी भयो यकिन भन्न सकिदैन भन्नेसमेत व्यहोराको सितारादेवी धामीले प्रहरीसमक्ष गरेको कागज ।

मिति २०६५।४।२९ गते ११, १२ बजेको समयमा झडोखेल्ला भन्ने स्थानमा मृतक यज्ञबहादुर धामी र शिवराज उपाध्यायबिच झगडा भएको थियो । यज्ञबहादुर धामीको नाक मुखमा शिवराज उपाध्यायले हात मुक्काले तीन चार चोट हानेको थियो, उक्त

चोटबाट मृतकको नाकबाट रगत बगेको हो । पछि मसमेतले छुट्टयाई शिवराज उपाध्याय आफ्नो घरमा गएको हो । मृतकलाई रामबहादुर धामीले आफ्नो घरतर्फ ल्याएको हो । सोही दिनको ४ बजेको समयमा रामबहादुर धामीको घरमा यज्ञबहादुर धामीको मृत्यु भयो भन्ने कुरा सुनी थाहा पाएको हुँ । कसरी मृत्यु भयो भनी सोधपुछ गर्दा पासो लगाई मृत्यु भयो भन्ने कुरा सुनी थाहा पाएको हो । हर्कबहादुर धामी र कृष्णबहादुर धामीले पासो काटेको हो भन्ने कुरा पनि सुनी थाहा पाएको हुँ, वास्तविक मृत्यु कसरी भयो थाहा भएन भन्नेसमेत व्यहोराको टेकबहादुर धामीले प्रहरीसमक्ष गरेको कागज ।

मिति २०६५।४।२९ गते शिवराज उपाध्याय र यज्ञबहादुर धामीबिच झगडा भएको थियो । शिवराज उपाध्यायले यज्ञबहादुर धामीको नाक, मुखमा हानेको थियो । रगत बगेको थियो । सोही कारणबाट निजको मृत्यु भएको मलाई शङ्का लाग्छ भन्नेसमेत व्यहोराको सत्यकुमारी धामीसमेत जना ५ को एकै मिलानको वस्तुस्थिति मुचुल्का कागज ।

प्रतिवादी शिवराजको तीन चार चोट कुटाइका कारण घाइते भई नाकबाट रगत बगी मृतक यज्ञ धामीको मृत्यु भएको तथ्य मिसिल संलग्न प्रमाणबाट पुष्टी भएको हुँदा मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १ नं. विपरीत सोही महलको १३(३) नं. बमोजिमको कसुर अपराधमा सोही नं. बमोजिम प्रतिवादी शिवराज उपाध्यायलाई सजाय गरिपाउँ भन्ने र प्रतिवादी रामबहादुर धामी, हरि भन्ने हर्कबहादुर धामी, कृष्णदेवी धामी र कृष्णबहादुर धामीले षड्यन्त्र गरी मृतकलाई मार्ने मराउने अपराध छिपाउने गैर कार्य गरेको हुँदा निज ४ जनालाई ज्यानसम्बन्धी महलको १ नं. विपरीत सोही महलको १३(३) नं. को कसुर अपराधमा सोही १३(३) नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको अभियोग माग दाबी ।

मृतक यज्ञबहादुर धामी मेरो घरको कोठाभित्र

गइसकेपछि म मेरो घरभित्र पसेन । मेरी छोरी सविता घरभित्र पस्दा छोरी सविताले मृतक झुण्डिएको देखी मलाई छोरीले भनी कि यज्ञबहादुर धामीले पासो लगाई झुण्डिएको छ, आउ त हेर भन्दा म र कृष्णबहादुर धामी भित्र गई मैले मृतकलाई समाती कृष्णबहादुर धामीले निजको गलामा लगाएको पासो हँसियाले काटेको हो, मृतकको बाजे विस्न्या धामीले निज मृतकलाई काम गर्दैन, काम गर्न जा भन्दा निज नगएकाले निजको बाजे भन्यो की तेरी आमा मारी खायौ तेरो बुबा मर्यो, तँ पनि मर् जा भनी भन्दा सोही जवाफ मानी निजले पासो लगाई मरेको हो भन्नेसमेत व्यहोराको हरि भन्ने हर्कबहादुर धामीले अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०६५।४।२९ गतेका दिन १० बजेतिर मेरो घरनजिकैको उपस्वास्थ्य चौकीमा घरबार बनाउन टेक्का लिएकाले गएको थिएँ । मैले हेल्थपोस्टका इन्चार्ज गणेश दत्त भट्टसँग काम गर्ने कि नगर्ने भनी सोध्दा १० बजी सक्यो । यहाँका मानिस झमेला गर्लान् आज काम नगर्नुहोस् भन्दा म त्यहीं बसेको थिएँ । राम धामी र यज्ञ धामी भन्ने रक्सी खाएर म भएको ठाउँमा आए । त्यसपछि यज्ञ धामी र राम धामी उपस्वास्थ्य चौकीभित्र पसेपछि पियन देव कठायतसँग गाली गर्दै औषधी लगाई दिएन । त्यसपछि उपस्वास्थ्य चौकीभित्र भनाभन हुँदा सुनी बाहिरबाट भित्र गई यस अस्पतालभित्र यस पियन बुढासँग किन झगडा गर्दछौ भनी भन्दा मलाई त्यहाँका इन्चार्जले तपाईं बहिर जानुहोस् । यिनीले रक्सी खाएको भन्दा म आफ्नो घरमा आएको हुँ । राम धामीले यज्ञ धामीलाई लगी सरासर त्यहाँबाट आएका हुन् । निज कहाँ गए मलाई थाहा भएन । निज मृतकसँग उपस्वास्थ्य चौकी झडोखेल्लामा देखेको हुँ, सो पछि कहाँ गए मलाई थाहा छैन । मैले मृतकलाई कुटपिट गरेको छैन, पियनसँग झगडा नगर भनेको झगडा छुट्टयाएको हुँदा सोही शङ्काले मेरो नाउँमा जाहेर गरेका हुन् भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी शिवराज उपाध्यायले अदालतमा

गरेको बयान ।

मिति २०६५।४।२९ गतेका दिन म घरबाट खेतमा गई गोरु चराउन भनी गइरहेको अवस्थामा बिच बाटोमा पर्ने झडोखेल्लामा भन्ने ठाउँमा मृतक यज्ञबहादुर धामी र प्रतिवादी शिवराज उपाध्यायको बिच झगडा भइरहेको मैले देख्दा निजहरूलाई मैले छुट्टयाई मृतक र रामबहादुर धामी आफ्नो घरतिर गए । प्रतिवादी शिवराज पनि आफ्नो घरतिर गए । म गई गोरु चराउन खेततिर गएँ । साँझ घर फर्कि आउँदा मृतकको मृत्यु रामबहादुर धामीको घरभित्र कोठामा भएको कुरा सुनेको हुँ र मसमेतका गाउँले मानिस प्रतिवादी शिवराजलाई समात्न भनी शिवराजको घरमा गएका हौं । प्रतिवादी शिवराज र मृतकको झगडा हुँदा शिवराजले मृतकलाई हान्दा थिच्दा नाक मुखबाट रगत आएको थियो । सोही चोटको कारण मृतकको मृत्यु भएको मलाई शङ्का लाग्छ । अन्य प्रतिवादीहरू को कहाँ थिए मलाई केही थाहा छैन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रहरीमा कागज गर्ने टेकबहादुर धामीले अदालतमा गरेको बकपत्र ।

उक्त दिनमा मेरो पसल भएको ठाउँ झडोखेल्लामा नै थिएँ । शिवराज उपाध्याय त्यहाँ नजिक औषधी लिन गएको थियो । यज्ञ धामी पनि मादक पदार्थ सेवन गरी सोही उपस्वास्थ्य चौकीमा गई त्यहाँ भएका कार्यालय सहयोगी के कुन औषधी मान्न खोज्दा मृतक यज्ञ धामी धम्काइरहेको थियो । कार्यालय सहयोगीलाई किन धम्काउनु हुन्छ भनी शिवराजले भन्दा दुवैबिच भनाबोल झगडा भयो । उपस्वास्थ्य चौकीका इन्चार्जले छुट्टयाई शिवराज आफ्नो घरमा गए फेरी शिवराजको बुबा हरि शंकरसँग भनाबोल गर्न खोज्दै थियो शिवराज फेरि घरबाट त्यहाँ आई हातपात भयो । कसैलाई चोट लागेको थिएन टेकु धामीसमेतका मानिसले छुट्टयाएर मृतक यज्ञ धामीलाई राम धामी, दिनेश साकीसमेतका मानिसले उसको घरतर्फ लगेर गए । शिवराज मेरो पसलमा नै बसेका थिए । मृतक

यज्ञ धामीलाई झगडा हुँदा चोट पटक केही लागेको थिएन। आफ्नो घरमा गएपछि मैले दारु रक्सी खाएको छु घरका परिवार रिसाउँछन्। त्यसैले राम धामीको घरमा नै सुत्छु भनी राम धामीको घरमा सुतेपछि घरमा एकलै सुतेको थियो। कोही नभएको अवस्थामा घरभित्र डोरी घाँटीमा लगाई पासो लगाएर मर्‍यो भन्ने कुरा सुनेको हुँ। शिवराजको चोटले मरेको होइन जाहेरी झुठ्ठा हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी शिवराज उपाध्यायका साक्षी वर्षबहादुर सिंहले अदालतमा गरेको बकपत्र।

मिति २०६५।४।२९ गतेका दिन म घाँस काट्न जङ्गलमा गएको थिएँ। मृतक यज्ञबहादुर धामी, शिवराज, हर्कबहादुर धामी, कृष्णदेवी धामी, कृष्ण धामी कहाँ थिए मलाई थाहा छैन। झै-झगडा भएको कुरा मैले सुनेको हो। म सो दिन घाँस काट्न जङ्गलमा गएको थिएँ। मिति २०६५।५।२० गते मैले प्रहरीसमक्ष गरेको वस्तुस्थिति मुचुल्काको व्यहोरा मैले भनेबमोजिम लेखिएको ठिक छ फरक छैन सोमा भएको ल्याप्चे सही र हस्ताक्षरसमेत मेरै हो भन्नेसमेत व्यहोराको वस्तुस्थिति मुचुल्काका मानिस सत्यकुमारी धामीले अदालतमा गरेको बकपत्र।

मिति २०६५।४।२९ गतेका दिन मृतक यज्ञबहादुर धामी आफ्नो औषधी उपचार गर्न झडोखेल्ला भन्ने ठाउँमा भएको अस्पताल आएको थियो र स्टाफलाई औषधी दिनु पर्‍यो भन्दा अस्पतालका कर्मचारीले एकछिन पर्खिनुहोस् अरुलाई औषधी दिँदै छौँ भन्दा उल्टै यज्ञबहादुर धामीले अस्पतालका कर्मचारीसँग झगडा भई भनाबोल हुँदा बाहिरबाट प्रतिवादी शिवराज उपाध्याय अस्पतालभित्र गएर मृतकलाई सम्झाउन लाग्दा शिवराज र मृतककोसमेत भएको थियो। झगडा उपस्वास्थ्य चौकीका स्टाफले छुट्टयाएपछि शिवराज आफ्नो घरतिर लागेका थिए। शिवराज घरबाट आई एक आपसमा भनाबोल हुँदा त्यहाँ आएका मानिसले (दुवै) मृतक र शिवराजलाई

छुट्टयाई आफ्नो घरतिर लगे। मृतक हरि धामीको घरमा गई बेलुका ५ बजेतिर पासो लगाई मरेको हो भन्ने कुरा व्यापक हल्ला भयो र मृतकको परिवार सबै आई शिवराजलाई मृतकको मृत्यु भएको ठाउँमा ल्याएको हो शिवराजको चोटबाट कुटपिटबाट मृतकको मृत्यु भएको होइन। आफैँ पासो लगाएर मरेको हो वा के कारणले मरे मलाई केही थाहा भएन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी हरि धामीका साक्षी धर्मराज उपाध्यायले अदालतमा गरेको बकपत्र।

मिति २०६५।५।२० गते मैले प्रहरीसमक्ष गरेको कागज पढी बाची सुनाउँदा सुनेँ। मैले भनेबमोजिम लेखेको ठिक छ व्यहोरा मेरो हो सहिष्णुप पनि मेरै हो भन्नेसमेत व्यहोराको वस्तुस्थिति मुचुल्काका मानिस सुरतबहादुर धामीले अदालतमा गरेको बकपत्र।

प्रतिवादी शिवराज उपाध्यायले उक्त दिन मृतकसँग झगडा भएको कुरालाई स्वीकार गरेकै देखिएको र अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष भएको बयानमा मृतकको अनुहारमा हानेका, निजले घाँटीसमेत समाती थिचेको भन्ने कुरा प्रमाणित भइसकेको अवस्थामा मृतकको घाँटीमा देखिएको डाम झुण्डिएको नभई प्रतिवादीले थिचेको पीडाबाट भवितव्य परी मृतक यज्ञ धामीको मृत्यु भएकाले ज्यानसम्बन्धी महलको ६(२) नं.बमोजिम २ वर्ष कैद र अर्का प्रतिवादी हरि भन्ने हर्कबहादुर धामीको हकमा वारदातमा संलग्नता नदेखिएकाले सफाइ पाउने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको सुरु बझाङ जिल्ला अदालतको फैसला।

यदि मैले निज मृतकलाई कुटपिट गरेको भए र निज मृतकको घाँटी च्यापिएको भए मृतकको श्वास प्रश्वास प्रक्रिया वा रक्त संचार प्रक्रिया तत्काल बन्द भई मृतक ठाउँको ठाउँ ढल्नु पर्नेमा घटना घटेको करिब ६ घन्टापछि मृतकको मृत्यु भएको अवस्था छ। हातले घाँटी च्याप्दा घाँटीमा निलडाम पर्न सक्छ। तर ग आकारको Lieature Mark बन्न सक्दैन तसर्थ निज आफैँ झुण्डी आत्महत्या गरेको हुँदा मैले सजाय पाउनु

पर्ने होइन सफाइ पाउनु पर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी शिवराज उपाध्यायको पुनरावेदन जिकिर ।

मृतकको मृत्यु प्रतिवादीको चोटबाट भएको र सो चोट पनि ज्यानसम्बन्धी महलको ६(२) नं. बमोजिम अन्य कुनै काम गर्दा नभई जानीजानी पिट्ने थिच्ने गरेको कारणले परेको हो । यसरी जानीजानी कुटपिट र घाँटी थिची ज्यान मारेको कुरा प्रष्ट देखिँदा ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम सजाय नगरी भवितव्य पर्न गएको अवस्थाको ज्यानसम्बन्धी महलको ६(२) नं. प्रयोग गरी सजाय गरिएको फैसला नमिलेको हुँदा बदर गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर ।

प्रतिवादी शिवराज उपाध्यायको पुनरावेदन वादी नेपाल सरकारलाई र प्रतिवादी शिवराज उपाध्यायलाई वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जानकारी एक अर्कालाई गराई नियमानुसार पेस गर्नु । साथै वारदातको प्रकृतिसमेत विवेचना नगरी भएको फैसला सबुद प्रमाणको मूल्याङ्कनको आधारबाट सुरु बझाङ जिल्ला अदालतको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा छलफलका निमित्त अ.बं. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम प्रतिवादी हरि भन्ने हर्कबहादुर धामीलाई झिकाई उपस्थित भए वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, दिपायलको मिति २०६७।५।२३ को आदेश ।

मृतक यज्ञ धामीको प्रतिवादीमध्येका शिवराज उपाध्यायसँग ०६।५।४।२९ गते बिहान ११ बजेको समयमा उपस्वास्थ्य चौकीमा र तत्पश्चात् झडोखेल्ला भन्ने ठाउँमा कुटपिट भएको तथ्य मिसिल संलग्न कागजबाट देखिन्छ । तत्पश्चात् मृतक यज्ञ धामी र प्रतिवादीमध्येका रामबहादुर धामीसँगै साथमा लागी गएको, घरमा गाली गर्छन् यतै सुत्छु भनी सुतेको भन्ने प्रतिवादी रामबहादुरले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको बयानबाट देखिन्छ । सोही दिन प्रतिवादी

रामबहादुरकै घर कोठामा सुतेको अवस्थामा दिउसो स्कुलबाट आएकी सविता धामीले मृतक कोठाभित्र झुण्डिएको अवस्था देखेपछि प्रतिवादी हरि धामी र प्रतिवादी कृष्णसमेतले पासो काटेको भन्ने तथ्य प्रतिवादी हरि धामीको बयानबाट र मौकामा कागज गर्ने अनुसन्धानमा बुझिएको बसन्ती धामी, सविता धामीसमेतको कागजबाट देखिन्छ । मृतको लास पोस्टमार्टम हुँदा मृतकको मृत्यु Asphxial Death due to Strangulation भन्ने उल्लेख भएको र घाँटीमा डोरीको डामसमेत हुँदा प्रतिवादी शिवराजले हात मुकाले हिकाएको कारण सो डाम पर्ने र श्वास अवरुद्ध हुने अवस्था रहँदैन । साथै बिहान मर्नेसम्मको प्रहार गरेको भए हिँडेर रामबहादुरसँगै रामबहादुरको घरमा आई सुत्ने अवस्थासमेत रहँदैन । यस्तो अवस्थामा प्रतिवादी शिवराजले कुटेको चोटबाट मृतकको मृत्यु भएको भन्ने मिसिल संलग्न उक्त तथ्यबाटसमेत समर्थित नहुँदा न्यायोचित देखिएन । अतः सुरु बझाङ जिल्ला अदालतले प्रतिवादी शिवराज उपाध्यायलाई ज्यानसम्बन्धी महलको ६(२) नं. को कसुर ठहर गरेको सुरु बझाङ जिल्ला अदालतको मिति २०६७।३।८ को फैसला नमिलेकाले त्यति हदसम्म बदर भई पुनरावेदक प्रतिवादी शिवराजले ज्यान मारेको कसुरबाट सफाइ पाउने ठहर्छ । मृतकलाई मारुनुअघि सोहिदिन बिहान यी प्रतिवादी शिवराजले कुटपिट गरेको देखिँदा ज्यानसम्बन्धी महलको ११ नं. ले इङ्गित गरेअनुसार निजलाई मृतकका शरीरमा लागेका घाउ खतअनुसार कुटपिटको १३ नं. अनुसार रू.२५०।- जरिवाना हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, दिपायलको मिति २०६८।२।१ को फैसला ।

मृतक यज्ञबहादुर धामी र प्रतिवादी शिवराज उपाध्यायबिच कडेलस्थित उपस्वास्थ्य चौकीमा भेट हुँदा गाली गलौज हातपात भएको र तत्पश्चात् सोही दिन प्रतिवादी शिवराजले मृतक यज्ञबहादुर धामीलाई नाक, मुखमा रगतपछे घा खत हुने गरी कुटपिट गरेको

कुरा अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष स्वीकार गरेको छ । तर घटनालाई गर्दनमा पासो लगाई आत्महत्या गरेको भने पनि पोस्टमार्टम रिपोर्टमा मृत्युको कारणमा Asphyxial Death due to Hanging नभई Asphyxial Death due to Strangulation भनी उल्लेख भएको छ । शरीर जाँच गर्दा पासोको गाँठो फेला नपरेको भन्ने उल्लेख हुनुका साथै झुण्डी मरेको लाशमा Lividy शरीरको तल्लो भागमा खुट्टातर्फ जानु पर्नेमा Lividy on the Back भन्ने उल्लेख भएबाट मृतक यज्ञबहादुर धामीको मृत्यु आत्महत्याबाट नभएर कर्तव्यबाट भएको स्वतः सिद्ध छ ।

यी प्रतिवादीले अदालतसमक्ष भएको बयानमा कुटपिट गरेको कुरा इन्कार गरे पनि निजको सो बयान बुझिएका अन्य व्यक्तिहरूको कागज, पोस्टमार्टम रिपोर्ट, लास जाँच प्रकृति मुचुल्काबाट समर्थित भएको छैन । कुटपिट गरी घाँटी थिचेका कारण मृतकको मृत्यु भएको कुरा पुष्टि भइरहेको अवस्थामा सफाइ दिने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, दिपायलको फैसला नमिलेकाले बदर गरी सुरु अभियोग माग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदनपत्र ।

नियमबमोजिम पेसीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदक नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री राम घिमिरेले गर्नु भएको बहस सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा पुनरावेदन अदालत, दिपायलको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ ? वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुन सक्ने हो होइन, सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. प्रतिवादी शिवराज उपाध्याय, हर्कबहादुर धामी, रामबहादुर धामी, कृष्ण धामी र कृष्ण देवी धामीउपर मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १ नं. विपरीतको कसुरमा ऐ.१३(३) नं.बमोजिम सजायको माग दाबीभएकामा बझाङ जिल्ला अदालतबाट फरार प्रतिवादी रामबहादुर धामी, कृष्ण धामी र कृष्णदेवी

धामीको हकमा मुलतवी राखी प्रतिवादी शिवराजलाई ज्यानसम्बन्धीको ६(२) नं.बमोजिम २ वर्ष कैद र हर्कबहादुर धामीलाई सफाइ दिने गरी बझाङ जिल्ला अदालतबाट फैसला भएको रहेछ । सोउपर वादी नेपाल सरकार र प्रतिवादी शिवराज उपाध्याय दुवैको तर्फबाट पुनरावेदन परेकामा प्रतिवादी हर्कबहादुरको हकमा सुरु सदर भई शिवराजलाई कुटपिटको १३ नं. अनुसार रु.२५०।- जरिवाना हुने गरी फैसला भएकामा सो फैसलामा चित्त नबुझी वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन परेको पाइयो ।

३. यसमा मृतक यज्ञ धामीले रक्सी खाई प्रतिवादीमध्येका शिवराज उपाध्यायसँग निहुँ खोजेको कारण मिति २०६५।४।२९ गते उपस्वास्थ्य चौकी कडेलमा र तत्पश्चात् झडोखेल्ला भन्ने ठाउँमा कुटपिट भएको भन्ने तथ्य जाहेरी दरखास्त, प्रतिवादीको बयान तथा बुझिएका व्यक्तिको कागजसमेतबाट देखिन्छ । कुटपिटको क्रममा हात हालाहाल भई मृतकलाई गम्भीर चोट पटक लागेको भन्ने स्थिति देखिँदैन । कुटपिटपश्चात् मृतक प्रतिवादीमध्येका रामबहादुर धामीसँग साथमा लागी आफैँ निजको घर गएको भन्ने पनि देखिन्छ । मृतक आफूले रक्सी खाएको हुँदा काका र बाजेले गाली गर्छन् यतै सुत्छु भनी निज रामबहादुरको घरमा सुतेको भन्ने स्वयम् जाहेरवाला तथा बुझिएका व्यक्तिहरूको कागजबाट देखिन्छ । दिउँसो ४ बजेको समयमा प्रतिवादी रामबहादुरको बहिनी सविता धामी स्कुलबाट फर्किएर घर आउँदा कोठामा मृतक यज्ञ धामी झुण्डिएको देखी बाहिर बसेका निजको बुबा हरि सिंह भन्ने हर्कबहादुर धामीलाई भनेपछि स्वास बाँकी छ बाँच्छ की भनी कृष्ण धामीले हँसियाले पासो काट्ने हर्कबहादुर धामीले मृतकलाई समातेको हो भन्ने स्वयम् प्रतिवादी हरि धामी र रामबहादुर धामीको अनुसन्धानको क्रममा भएको बयान र अदालतसमक्ष भएको बयानबाट देखिन्छ । मृतकलाई मारुँ पर्नेसम्मको रिसइबी र

झै झगडासमेत भएको भन्ने भनाई कहीं कतैबाट देखिँदैन। मृतक स्वयम्ले पटकपटक निहुँ खोजी लछार पछार गरेको कारण सहन नसकी प्रतिवादीमध्येका शिवराजले एक दुई मुक्का प्रहार गरेको भन्ने घटनाका प्रत्यक्षदर्शी अक्कलबहादुर धामी, रामबहादुर धामीसमेतको भनाईबाट देखिन्छ। यसरी दुवैबिच हात हालाहाल हुँदा मृतकको नाकमा चोट लागी रगत बगेको भन्नेसम्मको वारदात देखिन्छ। पोस्टमार्टम रिपोर्टमा Asphyxial Death due to Strangulation भन्ने उल्लेख भए पनि शरीरमा सङ्घर्षका चिन्ह एवम् घटनास्थल विवरणमा कुनै पनि शङ्कास्पद स्थिति नदेखिएको अवस्थामा कुटपिटसम्मको वारदातको प्रकृति र पोस्टमार्टम रिपोर्टबिचको तादात्म्यता देखिँदैन। कुटपिटको वारदातमा लागेको चोटको कारण अत्यधिक रक्तश्राव भई मृत्यु भएको भन्ने पोस्टमार्टम रिपोर्ट पनि नहुँदा यी प्रतिवादीलाई मृतकको मृत्युको लागी जिम्मेवार ठहराउनु कानूनसङ्गत देखिँदैन। साथै प्रतिवादी बनाईएका हरि भन्ने हर्कबहादुर पनि आफ्नै घर आँगनमा सामान्य ढङ्गबाट बसिरहेको अवस्था देखिन्छ। स्कुलबाट फर्केकी छोरीले घरभित्र पसेपछि मृतकलाई झुन्डिएको देखी एक्कासी चिच्याएपछि मात्र घटनाको बारेमा थाहा जानकारी पाएका प्रतिवादी हर्कबहादुरले मृतकलाई बाँच्छ कि भनी प्रयासस्वरूप मृतकको घाँटीमा रहेको पासो काट्ने कार्यलाई आफैँमा अपराध भन्न मिल्ने हुँदैन। यी प्रतिवादीहरूले मृतकलाई मारुपर्नेसम्मको पूर्व रिसइबी थियो भन्ने कुरा अनुसन्धानको क्रममा कहिँ कतै केही पनि नदेखिएको अवस्थामा त्यति नै कारणले मात्र निज प्रतिवादीहरू दोषी रहेछन् भनी बिना सबुद प्रमाण भन्न मिल्ने अवस्था रहँदैन।

४. मृतकलाई कोठामा पासो लगाएको अवस्थामा देख्ने सविता धामी र पासो काट्ने कृष्ण धामी र मृतकलाई समाल्ने हरि भन्ने हर्कबहादुर धामीसमेतको बयान कागजबाट मृतक झुण्डिएको

अवस्थामा भेटिएको र तत्काल पासो काटी हेर्दा मरिसकेको भन्ने स्पष्ट घटनाक्रमबाट देखिँदा त्यसलाई अन्यथा रहेछ भनी मान्न मिल्ने। यी प्रतिवादीहरूको कर्तव्यबाटै मृतकको मृत्यु भएको भन्ने मिसिल संलग्न वस्तुनिष्ठ सबुद प्रमाणको अभावमा यी प्रतिवादीहरूलाई कर्तव्य ज्यान जस्तो गम्भीर फौजदारी अपराधमा दोषी ठहर गर्न मिल्ने देखिएन।

५. तसर्थ सुरु अदालतबाट सफाई पाएका प्रतिवादी हरि भन्ने हर्कबहादुर धामीको हकमा सुरु फैसला सदर गरी प्रतिवादी शिवराज उपाध्यायलाईसमेत सफाई दिने ठहर गरी निजलाई मुलुकी ऐन, कुटपिटको १३ नं. अनुसार रु.२५०।- जरिवाना गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत, दिपायलको मिति २०६८।२।१ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

स.प्र.न्या. रामकुमार प्रसाद शाह

इजलास अधिकृत: ईश्वर पराजुली

इति संवत् २०७२ साल जेठ ५ गते रोज ३ शुभम्।

निर्णय नं.१४५१

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
फैसला मिति : २०७२।७।१७।३
०७२-WH-००१८

विषय: बन्दीप्रत्यक्षीकरण

निवेदक : धादिङ जिल्ला, नौविसे गा.वि.स.वडा नं.७
घर भई हाल महानगरीय प्रहरी परिसर अपराध
महाशाखामा थुनामा रहेका विष्णु लामासमेत
विरुद्ध

विपक्षी : जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौंसमेत

- सिद्धान्ततः न्यायिक अधिकारक्षेत्र अदालत वा न्यायिक निकायमा अन्तरनिहित रहने अवशिष्ट अधिकार हो । परम्परागत र कठोर शक्ति पृथक्करणको पक्षमा विकास गरिएको संवैधानिक कानूनले अदालत वा न्यायिक निकायबाहेक अन्य निकायहरूमा न्यायिक जिम्मेवारी प्रदान गर्ने विषयलाई उचित नमान्ने ।

(प्रकरण नं. १०)

- विषयगत विशेषज्ञतासमेतका आधारमा प्रशासकीय अधिकारीबाटै सम्पन्न हुनुपर्ने प्रकृतिका क्रियाकलापसँग सम्बन्धित त्यस्ता फौजदारी कसुरहरू विशुद्ध अदालत वा न्यायिक निकायको जिम्मेवारीमा मात्र राख्दा न्यायसम्पादनमा विशेषज्ञताको अभाव हुने र साबिकबमोजिम नै प्रशासकीय

अधिकारीलाई मात्र जिम्मेवारी दिइरहँदा न्यायिक प्रक्रियामा आधारभूत मूल्य मान्यता कायम हुन नसक्ने हुन्छ । त्यसैले यसप्रकारको असुविधा वा विरोधाभाषपूर्ण स्थिति हटाउनकै लागि खासखास प्रकृतिको विवाद निरूपण गर्न न्यायिक र प्रशासकीय अधिकारी सम्मिलित रहने न्यायाधिकरण वा विशिष्टीकृत अदालतको मिश्रित पद्धति (Hybrid Model) अवलम्बन गर्नुपरेको कुरा बोधगम्य नै हुने ।

(प्रकरण नं. १५)

- वस्तुतः कुनै पनि संवैधानिक परिवर्तनसँगै राज्यका अन्य निकायहरूमा जस्तै न्याय प्रशासनको क्षेत्रमासमेत परिवर्तन आउनु स्वाभाविक हुन्छ । तर संवैधानिक परिवर्तनअनुरूपको व्यवस्थापन गर्ने कानूनहरूको निर्माण नभएसम्म संविधानका व्यवस्थाहरू पूर्णरूपमा कार्यान्वयन हुन नसक्ने कुरालाई पनि हेक्का राख्नुपर्ने हुन्छ । त्यसैले संविधान जारी भएको तर संविधानअनुरूपका कानूनहरू बनिनसकेको संक्रमणकालीन स्थितिलाई पनि संविधानले सम्बोधन गरेको हुन्छ । संविधानको यस्तो व्यवस्थालाई संक्रमणकालीन प्रबन्ध पनि भनिने ।

(प्रकरण नं. २०)

- अदालतबाहेकका अन्य निकायमा दायर भई विचाराधीन रहेका एक वर्षभन्दा बढी कैद सजाय हुने फौजदारी कसुरसम्बन्धी मुद्दाहरू संविधान जारी भएको मितिदेखि नै जिल्ला अदालतमा सार्ने र सो मितिपछि त्यस्ता प्रकृतिका मुद्दामा अदालतबाहेक

अन्य निकायको कानूनी अधिकारक्षेत्र स्वतः समाप्त भएको देखिने ।

(प्रकरण नं. २३)

- वस्तुतः अदालतको अधिकारक्षेत्रका सम्बन्धमा केही मान्य सिद्धान्तहरू रहिआएका छन् । अदालतको अधिकारक्षेत्र कानूनबमोजिम निर्धारण गरिने र कानूनबमोजिम नै समाप्त हुने विषय हो । मुद्दाका पक्षहरूको मन्जुरी वा समर्पणबाट समेत कानूनबमोजिम तोकिएको न्यायिक अधिकारक्षेत्र अन्यथा हुन सक्दैन । त्यस्तै अदालतको फैसला वा आदेशले पनि अधिकारक्षेत्रको सृजना गर्न तथा क्षेत्राधिकार नभएको निकायमा मुद्दा सार्न सक्दैन । अदालतले आफूसमक्ष पर्न आएको जुनसुकै विवादित विषयको तथ्यभित्र प्रवेश गर्नुपूर्व त्यस्तो विवादमा आफ्नो क्षेत्राधिकार रहेनरहेको कुरा निरूपण गर्नुपर्दछ । अधिकारक्षेत्रको अभावमा वा अतिक्रमण गरी भएको निर्णय कानूनको नजरमा निर्णय नै नभएसम्म अर्थात् शून्य हुने ।

(प्रकरण नं. ३५)

- सारवान् कानूनले उपचार तोक्छ भने कार्यविधि कानूनले अधिकारक्षेत्रको व्यवस्था गर्दछ । अधिकारबिनाको उपचार निरर्थक हुन्छ । त्यसैले जहाँ उपचार हुन्छ त्यहाँ अधिकार पनि अन्तर्निहित रहेको हुन्छ । अधिकारक्षेत्र शून्यमा रहँदैन । अन्यत्र नतोकिएको अधिकारक्षेत्र सुरु अदालतमा निहित रहेको मानिन्छ । कुनै पनि विषयमा अदालतको अधिकारक्षेत्र छ वा छैन भन्ने विवाद भएमा क्षेत्राधिकार छ

भन्ने प्रारम्भिक अनुमान गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं. ३६)

- अदालतले कानूनको व्याख्या गर्दा आफ्नो अधिकारक्षेत्र सीमित हुने वा खुम्चने गरी गर्दैन । अदालतको गठन नै विवादको निरूपण गर्ने उद्देश्यबाट हुने हुँदा अदालतलाई न्यायिक क्षेत्राधिकार रहेको अनुमान गर्नु स्वाभाविक मानिन्छ । त्यस्तै अदालत तथा अन्य निकायमध्ये कसको अधिकारक्षेत्र आकर्षित हुने भन्ने विषयमा विवाद वा द्विविधा भएमा वा एकभन्दा बढी कानूनमा फरकफरक व्यवस्था भई अधिकारक्षेत्रसम्बन्धी प्रावधान बाझिएमा अदालतलाई नै अधिकारक्षेत्र रहेको अनुमान गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं. ३७)

- संविधानसँग बाझिएका कानूनहरू संघीय संसद्को पहिलो अधिवेशन बसेको मितिले एक वर्षसम्म कायम रहने भन्ने संविधानको संक्रमणकालीन व्यवस्था देखियो । यसको अर्थ सो अवधिसम्म त्यस्ता कानूनहरूको नियमित प्रयोग र पालना गर्न बाधा देखिएन । तर संविधानसँग बाझिएका कानूनहरू अन्य नबाझिएका कानूनसम्म भन्ने होइनन् । त्यस्ता कानूनहरू निरन्तर संविधानसँग बाझिएरहेकै हुन्छन् । संविधानले दिएको सहुलियतलाई गम्भीरतापूर्वक ग्रहण गरी त्यस्ता कानूनहरू यथाशिघ्र परिमार्जन वा सुधार गर्नेतर्फ राज्यका सम्बन्धित निकायको तत्कालै ध्यान आकृष्ट हुनुपर्ने देखिन ।

(प्रकरण नं. ४३)

- नयाँ संविधान निर्माण गर्ने विषय

कसैको लहडमा सदैव भैरहने परिघटना होइन । सामान्य र समसामयिक परिवर्तनहरू संविधान संशोधनमार्फत नै सम्बोधन गरिने हुँदा त्यस्तो अवस्थामा संविधान लेखनको जरूरत पर्दैन । विद्यमान संविधान र सोको संशोधनबाट मुलुकको शासन प्रणाली सञ्चालन हुन नसक्ने विषम परिस्थितिमा मात्र नयाँ संविधान लेखिन्छ । त्यसैले हरेक नयाँ संविधानले सो अगाडि बहाल रहेको संविधानले गरेको शासकीयलगायतका प्रावधानहरूमा आधारभूत भिन्नता ल्याउने अनुमान गर्न सकिन्छ । नेपालको संविधान, २०७२ नेपालको इतिहासमा लामो समयदेखि अपेक्षा गरिएको सार्वभौम जनताका प्रतिनिधिबाट लेखिएको हुँदा निश्चय नै यसले उल्लेखनीय परिवर्तन ल्याएको हुनुपर्ने ।

(प्रकरण नं. ४४)

- नयाँ संविधानले साविकको भन्दा पृथक संवैधानिक व्यवस्था गर्ने कुरा स्वाभाविक हुन्छ तर संविधान जारी हुनुपूर्वका प्रणालीहरूलाई एकै पटक प्रतिस्थापन गरी नवीनतम् संवैधानिक व्यवस्थाहरू कार्यान्वयन गर्न व्यावहारिक र सम्भव हुँदैन । संविधान मूल कानून भएकाले नागरिक र राज्यबिचको सम्बन्ध सूत्र तथा शासन सञ्चालनको सामान्य मार्गदर्शन (Skeleton) सम्म संविधानले प्रशस्त गरेको हुन्छ । संविधानले दिएको खाकामा प्राण भरी जीवित तुल्याउने कार्य यसअन्तर्गत बन्ने ऐन कानूनहरूमार्फत मात्र सम्भव हुन सक्दछ। यसको लागि प्रथमतः संविधानअनुरूप राज्यका

प्रमुख निकायहरूको गठन र स्थापना हुनु अपरिहार्य रहन्छ । त्यसपछि मात्र संविधानबमोजिमका नयाँ कानूनी व्यवस्था गर्न सम्भव हुने ।

(प्रकरण नं. ४५)

- केन्द्रीकृतबाट संघीय शासन प्रणालीमा प्रवेश गर्ने गरी मुलुकको शासकीय स्वरूपमा नै वर्तमान संविधानले आमूल परिवर्तन ल्याएको एवम् प्रदेशको गठन र सीमाङ्कनलगायतको कार्य नै विवादरहित बन्न नसकिरहेको अवस्थामा संक्रमणकाल तत्कालै अन्त्य हुने स्थिति देखिँदैन । अर्कोतर्फ संविधानको पूर्ण कार्यान्वयनको लागि १०० भन्दा बढी नयाँ कानूनको निर्माण तथा ३०० भन्दा बढी कानूनहरूमा परिमार्जन आवश्यक भएको भन्ने प्रारम्भिक अनुमान सार्वजनिक भएबाटै संविधान लेख्नुभन्दा यसको सफल कार्यान्वयनको पाटो थप चुनौतिपूर्ण रहेको कुरा बोधगम्य नै मान्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं. ४६)

- वस्तुतः कुनै पनि संविधान स्वयम्मा असल वा खराब हुँदैन । यो कुरा संविधानको कार्यान्वयनमा निर्भर हुन्छ । संविधान कार्यान्वयनका लागि बनाइने कानून, संविधानअन्तर्गतका गठन भएका राज्यका निकाय वा पदाधिकारीको क्रियाकलापबाटै संविधानले जीवन प्राप्त गर्ने हुँदा संविधानलाई सफल वा असफल बनाउने कुरा कार्यान्वयन गर्नेहरूमै निर्भर रहन्छ । असल कर्ताहरूले खराब संविधानको पनि सफल कार्यान्वयन गरेर देशलाई माथि उकासेको र खराब पात्रहरूले असल संविधानको पनि अवसान

गराई मुलुकलाई अधोगतितर्फ धकेलेको
दृष्टान्त खोज्न धेरै टाढा गइरहनु नपर्ने ।

(प्रकरण नं. ४७)

- स्वभाविक छ संविधानमा लेखिएका
मूल व्यवस्थाहरू दीर्घकालीन र स्थायी
हुन्छन् । अर्कोतर्फ संक्रमणकालीन
व्यवस्थाहरूपुरानोसंवैधानिकव्यवस्थाबाट
नयाँ संविधान कार्यान्वयनसम्म पुग्ने वा
राज्यसंयन्त्रलाई सुरक्षित अवतरण गराउने
संवैधानिक रूपान्तरणका अस्थायी
औजार (Transitional Constitutional
Tools) मात्र हुन् । नयाँ संविधान
पूर्णरूपमा कार्यान्वयनमा आइसकेपछि
यस्ता संक्रमणकालीन व्यवस्थाहरूको
औचित्य स्वतः समाप्त हुँदै जाने ।

(प्रकरण नं. ४९)

- कार्य प्रकृतिका दृष्टिकोणबाट मूलतः
प्रमुख जिल्ला अधिकारीले नै हेर्नुपर्ने तथा
जिल्ला न्यायाधीशलाई नसुहाउने जस्तो
देखिने उक्त अधिकारक्षेत्र तत्कालका लागि
अदालतमा नसार्दा पनि संविधानको मूल
मर्म र भावना पराजित हुने देखिन्छ । तथापि
जब संविधानले अदालतबाहेक अन्य
निकायमा विचाराधीन एक वर्षभन्दा बढी
कैद सजाय हुने फौजदारी कसुरसम्बन्धी
मुद्दा जिल्ला अदालतमा सार्ने भनी स्पष्ट
व्यवस्था गर्दछ भने त्यस्तोमा उद्देश्यमूलक
व्याख्याको कुनै गुञ्जाइस नदेखिने ।

(प्रकरण नं. ५१)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताहरू अजयशंकर
झा र विमला यादव

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता
गिताप्रसाद तिमिसिना

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प. २०६८ अङ्क ७ नि.नं. ८६४२
पृष्ठ १०८३

सम्बद्ध कानून :

- नेपालको संविधान, २०७२, भाग ११, भाग
३३, धारा १२६, १२७, १५१ उपधारा (१),
(२), १५२ को उपधारा (१), (२), ३०० को
उपधारा (७), ३०४ उपधारा (१)
- नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०१५
- नेपालको संविधान, २०१९
- नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को
धारा ८५ को उपधारा (२), ८९
- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को
धारा २४, १००, १०१ को उपधारा (२),
१०८
- न्याय प्रशासन ऐन, २०४८
- केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन,
२०२७, दफा २, ३, ५ उपदफा (१), ६
उपदफा (१), (२),
- स्थानीय प्रशासन ऐन, २०२८

फैसला

स.प्र.न्या. कल्याण श्रेष्ठ : नेपालको
संविधान, २०७२ को धारा ४६ तथा १३३(२) र (३)
बमोजिम यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट
निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छः-

रिट निवेदन व्यहोरा:

निवेदकहरू विष्णु लामा, शुभाष तामाङ र
दिपक तामाङलाई मिति २०७२।६।११ गतेका दिन
दिउसो १२.०० बजेको समयमा गाडी चढ्न भनी बस
कुरेर बसेको अवस्थामा सोल्टीमोडबाट प्रहरीले पक्राउ
गरी विपक्षी प्रहरी कार्यालयमा राखियो । तत्पश्चात्
नेपालको संविधानविपरीत विपक्षी प्रमुख जिल्ला

अधिकारीसमक्ष पहिलोपटक मिति २०७२।६।१२ मा म्याद थपका निजहरूलाई उपस्थित गराई अधिकार नै नभएका विपक्षी प्रमुख जिल्ला अधिकारले ६ दिनसम्म थुनामा राख्न भनी म्याद थप गर्नु भयो र पुनः मिति २०७२।६।१७ मा ५ दिनका लागि थुनामा राख्ने अनुमति प्रदान गरी निजहरूलाई कानूनविपरीत थुनामा राखिएको छ । नेपालको संविधानको धारा १७(१) ले “कानूनबमोजिम बाहेक कुनै पनि व्यक्तिलाई वैयक्तिक स्वतन्त्रताबाट वञ्चित गरिने छैन” भनी संवैधानिक प्रत्याभूति गरिएको छ । निवेदकहरूलाई थुनामा राखी निजहरूको स्वतन्त्रतामा अडकुश लगाउने कार्य कानूनी व्यवस्थाबमोजिम गरिएको छैन । नेपालको संविधानको धारा २०(३) मा र केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ को दफा ३(२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले पक्राउ गरिएको व्यक्तिलाई पक्राउ भएको समय र स्थानबाट बाटोको म्यादबाहेक चौविस घण्टाभित्र मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष उपस्थित गराउनु पर्ने र त्यस्तो अधिकारीबाट आदेश भएमा बाहेक पक्राउ भएको व्यक्तिलाई थुनामा नराखिने संवैधानिक तथा कानूनी प्रत्याभूति गरिएको छ ।

केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ को दफा ५(१) ले उक्त ऐनअन्तर्गतको मुद्दाको सुरु कारबाही र किनारा गर्ने अधिकार प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई प्रदान गरेको भएपनि नेपालको संविधानको धारा १५२ को उपधारा (२) मा “एक वर्षभन्दा बढी कैद सजाय हुने फौजदारी कसुरसम्बन्धी मुद्दा अदालत वा विशिष्टकृत अदालत वा सैनिक अदालत वा न्यायिक निकायबाहेक अन्य निकायको अधिकारक्षेत्रमा पर्ने छैन” भन्ने व्यवस्था हुनुका साथै संक्रमणकालिन व्यवस्थाअन्तर्गत धारा ३०० को उपधारा (७) ले “यो संविधान प्रारम्भ हुँदाका बखत अदालतबाहेक अन्य निकायमा विचाराधीन रहेका एक वर्षभन्दा बढी कैद सजाय हुने फौजदारी कसुरसम्बन्धी मुद्दा यो संविधान प्रारम्भ भएपछि सम्बन्धित जिल्ला

अदालतमा सर्ने छैन” भनी संवैधानिकरूपमै एक वर्षभन्दा बढी कैद हुन सक्ने प्रकृतिको मुद्दा जिल्ला अदालतमा सर्ने अर्थात् त्यस्ता मुद्दाहरू हेर्ने क्षेत्राधिकार संवैधानिकरूपमै जिल्ला अदालतको हुने गरी व्यवस्था गरिएको छ ।

केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ को दफा ६(१) मा उक्त ऐनअन्तर्गतको मुद्दामा कसुरको मात्राअनुसार दश हजारसम्म जरिवाना र बढीमा दुई वर्षसम्म कैद हुन सक्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । संविधानको धारा ३००(७) ले कैदको सजाय कुन व्यक्तिबाट तोकिने त्यस आधारमा अधिकारक्षेत्रको सम्बन्धमा व्यवस्था गरेको नभई एक वर्षभन्दा बढी कैद हुन सक्ने प्रकृतिको कसुरलाई इङ्गित गरेको छ । केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐनअन्तर्गतको कसुरमा पनि दुई वर्षसम्म कैद हुन सक्ने देखिएकाले सोही धारा १५२(२) अनुसार विपक्षी जस्ता अर्धन्यायिक निकाय र अधिकारीलाई मुद्दा हेर्ने अधिकार नरहेको र उक्त ऐनको दफा ५(१) ले विपक्षी प्रमुख जिल्ला अधिकारीले मुद्दा हेर्ने पाउने गरी दिएको अधिकार संविधानको धारा १(१) अनुसार संविधान जारी भएपश्चात् स्वतः अमान्य हुने भएकाले उक्त ऐनबमोजिमका मुद्दा धारा ३००(७) बमोजिम जिल्ला अदालतबाट मात्र हेर्नु पर्ने स्पष्ट छ ।

निवेदकहरूलाई नेपालको संविधान जारी भएपश्चात् मुद्दा हेर्ने अधिकारी जिल्ला न्यायाधीशसमक्ष उपस्थित गराई निजको आदेशले मात्र थुनामा राख्नु पर्नेमा अधिकारक्षेत्र गुमाई सकेका विपक्षी प्रमुख जिल्ला अधिकारीसमक्ष उपस्थित गराई निजको आदेशले थुनामा राख्न पठाउने कार्य गैरकानूनी रहेको स्पष्ट छ । तसर्थ निवेदकहरूलाई विपक्षीहरूद्वारा राखिएको थुना गैरकानूनी रहेको र सो गैरकानूनी थुनाले निजहरूको नेपालको संविधानको धारा १७(१), २०(३), २०(९) द्वारा प्रदत्त हक अधिकारमा आघात पुग्न गएको हुँदा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी निवेदकहरूलाई विपक्षीहरूको गैरकानूनी थुनाबाट मुक्त गरिपाउँ ।

यस अदालतबाट मिति २०७२।६।१९ मा भएको प्रारम्भिक आदेश:

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदन मागबमोजिम बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? आदेश जारी हुनु नपर्ने आधार कारण भए सोसहित यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखितजवाफ पेस गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा म्याद सूचना पठाई नियमानुसार पेस गर्नु ।

लिखित जवाफ व्यहोरा:

काठमाडौं उपत्यकाको विभिन्न स्थानहरूमा चोरी, पाकेटमारी तथा लुटपाटका घटनाहरू बढ्दै गईरहेको अवस्थामा त्यस्ता घटनाहरूलाई न्युनिकरण गर्न र घटनामा संलग्न व्यक्तिहरूको बारेमा खोजतलास पक्राउ गर्न खटिएको प्रहरी टोलीले काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं.१३ कालीमाटीस्थित सोल्टीमोड खण्डबाट विपक्षी रिट निवेदकहरूले साथमा राखेको झोलाभित्रबाट घर फोड्ने फलामको रडलगायतका वस्तु फेला परेकाले सोधपुछ गर्दा प्रहरी कर्मचारीसँग वादविवाद गरी कर्तव्य पालनामा बाधा अवरोध पुर्याएको हुँदा निजहरूलाई मिति २०७२।६।१९ मा पक्राउ गरी निजहरूउपर केही सार्वजनिक (अपराध तथा सजाय) ऐनअन्तर्गतको कसुरमा जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंमा पेस गरी सोही मितिबाट हिरासतमा राख्ने म्याद थप अनुमति लिई अनुसन्धान कार्य भएकामा अनुसन्धान कार्य सम्पन्न गरी जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय, काठमाडौंको अभियोगपत्रसाथ मिति २०७२।६।२२ मा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौंमा पेस हुँदा उक्त मुद्दामा जनही रु.६,०००।- धरौटी माग भई माग भएअनुसारको धरौटी राखी निज प्रतिवादीहरू मिति २०७२।६।२२ मा छुटी गएका हुन् । विपक्षी रिट

निवेदकहरूले आफूहरूले गरेको अपराधबाट बच्ने उद्देश्यले गैरकानूनी थुनामा राखेको भनी झुट्टा व्यहोरा लेखी लेखाई दिएको रिट निवेदन खारेजभागी हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको महानगरीय प्रहरी परिसरको तर्फबाट पेस भएको लिखितजवाफ ।

अख्तियारीबेगर जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट म्याद थप गरी गैरकानूनीरूपमा थुनामा राखिएको भनी निवेदन व्यहोरामा उल्लेख भएको देखिन्छ । नेपालको संविधानको धारा ३०४(१) मा यो संविधान प्रारम्भ हुँदाका बखत कायम रहेका नेपाल कानून खारेज वा संशोधन नभएसम्म लागू रहनेछन् भन्ने र सोही धाराको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा यो संविधानसँग बाझिएको कानून यो संविधानबमोजिम संघिय संसद्को पहिलो अधिवेशन बसेको मितिले एक वर्षपछि बाझिएको हदसम्म स्वतः अमान्य हुनेछ भन्ने संवैधानिक व्यवस्था रहेको हुँदा निवेदकले संविधानको धारा १५२ र धारा ३००(७) विपरीत म्याद थप गरेको कार्य गैरकानूनी भयो भनी परेको रिट निवेदन खारेजभागी छ । निवेदकहरूलाई केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ अन्तर्गतको कसुर अपराधमा अनुसन्धान गर्न महानगरीय प्रहरी परिसरबाट म्याद माग भएकाले मिति २०७२।६।१२ देखि लागू हुने गरी पहिलो पटक ६ दिन र मिति २०७२।६।१७ देखि लागू हुने गरी दोस्रो पटक ५ दिन म्याद थप भई अनुसन्धान भइरहेकाले अख्तियारीबेगर गैरकानूनीरूपमा थुनामा राखिएको भन्ने विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालय र ऐ.का प्रमुख जिल्ला अधिकारीका तर्फबाट पेस भएको लिखितजवाफ ।

आदेश व्यहोरा:

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री

अजयशंकर झा र श्री विमला यादवले निवेदकहरूलाई पक्राउ गरी केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ अन्तर्गतको कसुरमा विपक्षी प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाट म्याद थप गरी थुनामा राखिएको अवस्था छ । उक्त ऐनअन्तर्गतको कसुरमा तीन वर्षसम्म कैद सजाय हुने व्यवस्था रहेको हुँदा नेपालको संविधानको धारा १५२(२) बमोजिम त्यस्ता मुद्दा प्रमुख जिल्ला अधिकारीले कारवाही र किनारा गर्न मिल्दैन । ऐ. को धारा ३००(७) बमोजिम संविधान प्रारम्भ हुँदाका बखत अदालतबाहेक अन्य निकायमा विचाराधीन रहेका त्यस्ता मुद्दा संविधान प्रारम्भ भएपछि सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा सार्ने व्यवस्था रहेको हुँदासमेत मुद्दा हेर्ने अधिकार नै नभएका विपक्षी प्रमुख जिल्ला अधिकारीको आदेशले निवेदकहरूलाई राखिएको थुना गरैकानूनी भएको हुँदा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी निवेदकहरूलाई उक्त गैरकानूनी थुनाबाट मुक्त गरिपाउँ भनी र विपक्षीहरूका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री गिताप्रसाद तिमिसिनाले नेपालको संविधानको धारा ३०४(१) मा व्यवस्था भएबमोजिम निवेदकले दाबी गरेको केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ को दफा ५(१) र ६(१) हालसम्म संशोधन वा खारेज भएको अवस्था छैन। उक्त दफा ६(१) बमोजिम कैद सजाय गर्नु पर्दासमेत प्रमुख जिल्ला अधिकारीले आफूले स्वतन्त्ररूपमा गर्ने नभई पुनरावेदन अदालतबाट निकास भएबमोजिम गर्ने हुँदासमेत निवेदन दाबी संविधान र कानूनसम्मत छैन । बहाल रहेको कानूनबमोजिम निवेदकहरूलाई सार्वजनिक अपराध मुद्दामा म्याद थप गरी अनुसन्धान भएकामा अभियोगपत्र दायर भई माग भएको धरौटी बुझाई निवेदकहरू थुनाबाट छुटी गएको हुँदा मागबमोजिमको आदेश जारी हुने अवस्था नभएकाले निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो ।

दुवैतर्फका कानून व्यावसायीहरूले गर्नुभएको उपर्युक्त बहस जिकिर मनन् गरी प्रस्तुत

निवेदनसहितको लिखित जवाफ, सम्बद्ध संवैधानिक र कानूनी प्रावधानहरूको अध्ययन गरी हेर्दा देहायका विषयहरूमा केन्द्रीत रही निर्णय निरूपण गर्नुपर्ने हुन आएको छ:-

१. नेपालको संविधान, २०७२ प्रारम्भ हुँदाका बखत अदालतबाहेक अन्य निकायमा विचाराधीन रहेका एक वर्षभन्दा बढी कैद सजाय हुने फौजदारी कसुरसम्बन्धी मुद्दाहरूको स्थिति संविधान प्रारम्भ भएपछि के हुने हो ?
२. केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ के कुन प्रयोजनको लागि जारी भएको के कस्तो प्रकृतिको कानून हो र नेपालको संविधानले गरेको परिवर्तित व्यवस्था सो ऐनअन्तर्गतका मुद्दाका सम्बन्धमा आकर्षित हुने हो, होइन?
३. निवेदन मागबमोजिम आदेश जारी हुने हो, होइन र जारी हुने हो भने के कस्तो प्रकृतिको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो ?

यसमा निवेदकहरू विष्णु लामा, शुभाष तामाङ र दिपक तामाङलाई मिति २०७२।६।११ मा गाडी चढ्न भनी कुरेर बसिरहेको अवस्थामा सोल्टीमोडबाट प्रहरीले पक्राउ गरी विपक्षी प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाट सार्वजनिक अपराध मुद्दामा म्याद थप गरी थुनामा राखिएको छ । केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ अन्तर्गतका मुद्दामा दुई वर्षसम्म कैद सजाय हुने व्यवस्था भएको र नेपालको संविधानको धारा १५२(२) बमोजिम त्यस्ता मुद्दाको कारवाही किनारा गर्ने अधिकार प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई नभएको तथा ऐ. धारा ३००(७) बमोजिम संविधान जारी हुनुभन्दा पहिले दायर भएका त्यस्ता मुद्दासमेत जिल्ला अदालतमा सार्ने संवैधानिक व्यवस्था भएकामा सोविपरीत मुद्दा हेर्ने अधिकार नै

नभएका विपक्षी प्रमुख जिल्ला अधिकारीको आदेशमा निवेदकहरूलाई थुनामा राखिएको कार्य गैरकानूनी भएकाले बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी निवेदकहरूलाई थुनामुक्त गरिपाउँ भन्ने मुख्य निवेदन दाबी रहेको देखियो ।

विपक्षी प्रमुख जिल्ला अधिकारीसमेतको तर्फबाट पेस गरिएको लिखितजवाफ हेर्दा, संविधानको धारा ३०४(१) मा संविधान प्रारम्भ हुँदाका बखत कायम रहेका नेपाल कानून खारेज वा संशोधन नभएसम्म लागू रहने र ऐ. को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा संविधानसँग बाझिएको कानून संविधानबमोजिम संघिय संसद्को पहिलो अधिवेशन बसेको मितिले एक वर्षपछि बाझिएको हदसम्म स्वतः अमान्य हुने संवैधानिक व्यवस्था रहेको हुँदा प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाट सार्वजनिक अपराध मुद्दामा म्याद थपको अनुमति दिई अनुसन्धान भएको कार्यलाई गैरकानूनी भन्न मिल्दैन भन्ने र विपक्षी महानगरीय प्रहरी परिसरको लिखितजवाफमा निवेदकहरूलाई सार्वजनिक अपराध मुद्दामा प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाट म्याद थपको अनुमति प्रदान भई अनुसन्धान गरी अभियोगपत्रसमेत पेस भई निजहरूले माग भएको धरौटी रकम बुझाई छुटी गएको हुँदा मागबमोजिमको आदेश जारी हुने अवस्था छैन भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको देखियो ।

२. निवेदन माग दाबी र लिखित जवाफमा लिइएको जिकिरको उपर्युक्त पृष्ठभूमिमा निर्णय निरूपणका लागि तय गरिएका उपर्युक्त प्रश्नहरूमध्ये प्रथमतः पहिलो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने हुन आएको छ । नेपालको संविधान, २०७२ को प्रस्तावनाले अन्य कुराका अतिरिक्त स्वतन्त्र, निष्पक्ष र सक्षम न्यायपालिका तथा विधिको शासनलाई समेत आत्मसात् गरेको देखिन्छ । त्यस्तै संविधानको भाग-११ मा न्यायपालिकासम्बन्धी संवैधानिक प्रबन्धहरू समेटिएको पाइन्छ । साथै धारा १२६ मा नेपालको न्यायसम्बन्धी अधिकार संविधान, कानून र न्यायका

मान्य सिद्धान्तअनुरूप अदालत तथा न्यायिक निकायहरूबाट प्रयोग हुने संवैधानिक सुनिश्चितता प्रदान गरिएको छ । संविधानको धारा १२७ ले सर्वोच्च अदालत, उच्च अदालत र जिल्ला अदालतहरू गरी तीन तहको न्यायिक संरचना रहने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । धारा १५२ को उपधारा (१) मा धारा १२७ अन्तर्गत गठन हुने नियमित अदालतबाहेक खास किसिम वा प्रकृतिका मुद्दाहरू हेर्नको लागि विशिष्टीकृत अदालत, न्यायिक निकाय र न्यायाधिकरणको स्थापना गर्न सकिने संवैधानिक प्रबन्ध भएको पाइन्छ । साथै सोही उपधारा (२) मा एक वर्षभन्दा बढी कैद हुने फौजदारी कसुरसम्बन्धी मुद्दाहरू अदालत, विशिष्टीकृत अदालत, सैनिक अदालत वा न्यायिक निकायबाटै हेर्नुपर्ने बाध्यात्मक व्यवस्थासमेत गरेको देखिन आउँछ ।

३. संविधानको धारा १५१ ले जिल्ला अदालतको अधिकारक्षेत्र देहायबमोजिम तोकेको पाइन्छ:

१५१. जिल्ला अदालतको अधिकारक्षेत्र:

(१) जिल्ला अदालतलाई संघीय कानूनमा अन्यथा व्यवस्था भएकामा बाहेक आफ्नो अधिकारक्षेत्रभित्रका सम्पूर्ण मुद्दाको सुरु कारवाही र किनारा गर्ने, बन्दीप्रत्यक्षीकरण, निषेधाज्ञालगायत कानूनबमोजिमका निवेदन हेर्ने, अर्धन्यायिक निकायले गरेको निर्णयउपर कानूनबमोजिम पुनरावेदन सुन्ने, प्रदेश कानूनबमोजिम गठित स्थानीयस्तरका न्यायिक निकायले गरेको निर्णयउपर पुनरावेदन सुन्ने तथा आफू र आफ्नो मातहतका अदालतहरूको न्याय सम्पादनको कार्यमा कसैले अवरोध गरेमा वा आदेश वा फैसलाको अवज्ञा गरेमा संघीय कानूनबमोजिम अवहेलनामा कारवाही चलाई सजाय गर्न सक्ने अधिकार हुनेछ ।

(२) जिल्ला अदालतको अधिकारक्षेत्र र

कार्यविधिसम्बन्धी अन्य व्यवस्था संघीय कानूनबमोजिम हुनेछ ।

४. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०१५ र नेपालको संविधान, २०१९ ले सर्वोच्च अदालतको गठनसम्बन्धी व्यवस्थामात्र समावेश गरी जिल्ला अदालतका सम्बन्धमा उल्लेख नगरेका कारण जिल्ला अदालतको गठन र अधिकारक्षेत्रसम्बन्धी व्यवस्थाहरू कानूनबाट व्यवस्थित गर्ने गरेको देखिन्छ । तर तत्काल प्रचलित नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८९ र नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०८ ले भने जिल्ला अदालतसमेतको उल्लेखन गरी गठन र अधिकारक्षेत्रसम्बन्धी कुरा कानूनमा उल्लेख भएबमोजिम हुने प्रावधान राखेको देखिन्छ । संविधानले निर्देश गरेबमोजिम नै न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ र अन्य विषयगत कानून तथा नियमावलीहरू मार्फत जिल्ला अदालतको अधिकारक्षेत्र र कार्यविधि व्यवस्थित गरिएको अवस्था पनि विद्यमान रहेको छ ।

ज्ञातव्य छ, नेपालमा न्यायिक स्वतन्त्रता सुनिश्चित गर्ने नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ नै पहिलो थियो । त्यसपछि जारी भएको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ स्वतन्त्र न्यायपालिकासम्बन्धी सोपूर्वको संविधान जति उदार हुन नसकेको प्रति हुन्छ । वर्तमान संविधानले न्यायिक स्वतन्त्रताका सम्बन्धमा गरेको व्यवस्थाको मूल्याङ्कनसहितको व्याख्या र विश्लेषण आगामी दिनमा हुँदै जाने कुरा अपेक्षित नै छ ।

५. नेपालको संवैधानिक र न्याय प्रशासनसम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाको सिंहावलोकनबाट जिल्ला अदालतलाई यसको स्थापनाकालदेखि नै सुरु मुद्दा हेर्ने क्षेत्राधिकार दिइएको पाइन्छ । न्याय प्रशासनसम्बन्धी केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्न बनेको ऐन, २०६७ द्वारा न्यायप्रशासन ऐन, २०४८ मा मिति २०६७।१२।१५ मा भएको संशोधनबाट

जिल्ला अदालतलाई आफ्नो क्षेत्रभित्र कुनै निकाय वा अधिकारीले कुनै व्यक्तिको कानून प्रदत्त हकमा आघात पुर्याएमा सो हकको प्रचलनको लागि आवश्यकताअनुसार बन्दीप्रत्यक्षीकरण वा निषेधाज्ञाको आदेश जारी गर्ने अधिकार प्रदान गरेको पाइन्छ । सीमितरूपमा भए पनि जिल्ला अदालतलाई निषेधाज्ञा र बन्दीप्रत्यक्षीकरणको निवेदन हेर्ने अधिकार दिइएको यो व्यवस्था न्याय प्रशासनको विकेन्द्रीकरणको दृष्टिकोणबाट सकारात्मक पाटो थियो भन्न सकिन्छ ।

६. समय समयमा भएको उपर्युक्त विकासक्रमलाई उछिन्दै वर्तमान नेपालको संविधान, २०७२ को धारा १५१ को उपधारा (१) ले जिल्ला अदालतको सुरु, पुनरावेदकीय र निवेदन हेर्ने पाउने मुलभूत अधिकारक्षेत्र संविधानमा नै तोकी संविधान निर्दिष्ट सो अधिकारक्षेत्रलाई विधायिकी कानूनबाट अनतिक्रम्य बनाएको देखिन्छ । साथै सोही उपधारा (२) मा अन्य अधिकारक्षेत्र विधायिकी कानूनमार्फत तोक्न सकिने साबिक संविधानले गरेको प्रावधानलाईसमेत निरन्तरता दिइएको पाइँदा आवश्यकताअनुरूप विधायिकी कानूनमार्फत अधिकारक्षेत्रको बारेमा थप विस्तृत व्यवस्था गर्न सक्नेसमेत देखिन्छ ।

७. न्यायिक स्वतन्त्रताको संरक्षण तथा न्यायिक अधिकारको विकेन्द्रीकरण वा निक्षेपणको दृष्टिकोणबाट यो संवैधानिक व्यवस्थालाई सकारात्मक मान्नु पर्दछ । मुलुकले संघीय शासन प्रणालीतर्फ पदार्पण गरिरहँदा न्यायपालिकालाई एकीकृत स्वरूपमै राखी न्यायिक अधिकारक्षेत्रलाई स्थानीयस्तरसम्म निक्षेपण गर्ने संविधान निर्माताहरूको अभिप्राय रहेको कुरा बोधगम्य छ । समग्रमा संविधानको धारा १५१ को उपधारा (१) ले जिल्ला अदालतलाई तोकेको अधिकारक्षेत्रलाई बुँदागतरूपमा देहायबमोजिम हेर्न सकिन्छ:

- (१) मुद्दाको सुरु कारवाही र किनारा गर्ने,
- (२) बन्दीप्रत्यक्षीकरण र निषेधाज्ञालगायतका

- निवेदन हेर्ने,
(३) अर्द्धन्यायिक निकाय र स्थानीय न्यायिक निकायको निर्णयउपर पुनरावेदन सुन्ने र
(४) आफू तथा आफू माताहतका न्यायिक निकायको अवहेलनामा कारवाही चलाई सजाय गर्ने ।

न्यायाधिकरणको गठन गरिने छैन ।

(२) एक वर्षभन्दा बढी कैद सजाय हुने फौजदारी कसुरसम्बन्धी मुद्दा अदालत वा विशिष्टीकृत अदालत वा सैनिक अदालत वा न्यायिक निकायबाहेक अन्य निकायको अधिकारक्षेत्रमा पर्ने छैन ।

८. संविधानको धारा १५१ को उपधारा (१) को प्रारम्भिक वाक्यांश (जिल्ला अदालतलाई संघीय कानूनमा अन्यथा व्यवस्था भएकामा बाहेक) बाट पुनरावेदन सुन्नेलगायत जिल्ला अदालतलाई प्रदान गरिएका नवीनतम् अधिकारक्षेत्र प्रयोगका लागि विद्यमान कानूनहरूमा परिमार्जन वा नयाँ संघीय कानूनको नै निर्माण हुनुपर्ने देखिन्छ । जिल्ला अदालतलाई सुरु मुद्दा हेर्ने र बन्दीप्रत्यक्षीकरण तथा निषेधाज्ञाको निवेदन हेर्ने अधिकारक्षेत्र हाल प्रचलनमा रहेको न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ तथा अन्य विषयगत ऐनहरूले पनि प्रदान गरेकै अवस्था छ। यसका अतिरिक्त थप विषयमा सुरु मुद्दा हेर्ने तथा पुनरावेदकीय अधिकारक्षेत्रका सम्बन्धमासमेत संघीय कानूनले व्यवस्था गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यसैले यससम्बन्धी विषय सम्बोधन गर्नको लागि संघीय कानूनको निर्माण अपरिहार्य देखिन्छ ।

९. यसै गरी विशिष्टीकृत अदालतका सम्बन्धमा संविधानको धारा १५२ मा देहायबमोजिम व्यवस्था भएको देखियो:

१५२. **विशिष्टीकृत अदालत:** (१) धारा १२७ मा लेखिएदेखि बाहेक खास किसिम र प्रकृतिका मुद्दाहरूको कारवाही र किनारा गर्न संघीय कानूनबमोजिम अन्य विशिष्टीकृत अदालत, न्यायिक निकाय वा न्यायाधिकरणको स्थापना र गठन गर्न सकिनेछ ।

तर कुनै खास मुद्दाका लागि विशिष्टीकृत अदालत, न्यायिक निकाय वा

१०. सिद्धान्ततः न्यायिक अधिकारक्षेत्र अदालत वा न्यायिक निकायमा अन्तरनिहित रहने अवशिष्ट अधिकार हो । परम्परागत र कठोर शक्ति पृथकिकरणको पक्षमा विकास गरिएको संवैधानिक कानूनले अदालत वा न्यायिक निकायबाहेक अन्य निकायहरूमा न्यायिक जिम्मेवारी प्रदान गर्ने विषयलाई उचित मान्दैन । बेलायती संविधानविद् सर ए. भी. डायसीले व्यक्तिको हैसियतको आधारमा न्यायिक उपचारको लागि फरकफरक अदालत र निकायमा जानुपर्ने व्यवस्थाले समानताको सिद्धान्त र कानूनको शासनलाई पृष्ठपोषण गर्न नसक्ने अवधारणा अघि सारेका थिए। तर शक्तिपृथकिकरणसम्बन्धी सिद्धान्तको प्रणेता मानिएका फ्रान्सेली दार्शनिक मन्टेस्क्यूकै देश फ्रान्समा भने प्रशासकीय अधिकारीहरूले गरेको काम कारवाहीबाट उठेको विवाद हेर्ने छुट्टै प्रशासकीय अदालत वा न्यायाधिकरण गठन गर्ने अभ्यास विकास गरिएको पाइन्छ । यसरी प्रशासकीय न्याय सम्पादन वा न्यायाधिकरणको अवधारणा महाद्विपीय कानून प्रणालीबाट विकसित भएको थियो ।

११. तर उदार र खुला अर्थतन्त्रको विकाससँगै देखा परेको तिब्र औद्योगिकीकरण तथा यससँगै विस्तार भएको व्यापार, व्यवसाय एवम् विज्ञान र प्रविधिले ल्याएको जटिलता, राज्यको लोककल्याणकारी भूमिका र सरकारी सेवा प्रवाहमा आएको विस्तार र विविधिकरणले गर्दा अदालत वा न्यायिक निकायबाट मात्रै सम्पूर्ण न्यायिक अधिकार प्रयोग हुनुपर्छ भन्ने बेलायती कानून प्रणालीसमेत अघि बढ्न नसक्ने

अवस्थामा पुग्यो । सरकारको कार्यक्षेत्र र प्रकृतिमा देखा परेको बहुआयामिकता र विविधताले न्यायको विशिष्टिकरणको माग र अभ्यास धेरै अगाडिदेखि बेलायतभित्रै आरम्भ भैसकेको देखिन्छ । यसरी सरकारको कार्यप्रकृतिमा देखापरेको विशिष्टीकरणबाट कतिपय न्यायिक विषयहरू त्यस्तो विशिष्टीकृत कार्य गर्ने निकाय वा अधिकारीहरूलाई सुम्पनु पर्ने बाध्यात्मक अवस्था आइपरेको हो। प्रशासकीय न्याय सम्पादन वा न्यायिक विशिष्टीकरणले क्रमशः कानून प्रणालीको सीमा नाघ्दै वर्तमान समयमा सबै प्रकारका कानून प्रणाली र विश्वका जुनसुकै मुलुकको न्याय प्रणालीको अपरिहार्य र साझा अवयव बन्न पुगेको देखिन्छ ।

१२. नेपालको सन्दर्भमा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ जारी हुनुअघि विभिन्न विषयगत कानूनमार्फत केही विशिष्टीकृत अदालत, न्यायाधिकरणहरूको गठन भएको देखिन्छ । तर अधिकांश विषयगत ऐनले प्रशासकीय अधिकारी वा निकायलाई आ-आफ्नो कार्यप्रकृतिसँग मिल्दोजुल्दो विवादमा न्यायिक अधिकारक्षेत्र प्रदान गरेको देखिन्छ जुन अद्यापिसम्म कायम नै छ । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८५ को उपधारा (२) तथा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०१ को उपधारा (२) ले विशिष्टीकृत अदालत वा न्यायाधिकरण गठनको लागि संवैधानिकरूपमै मार्गप्रशस्त गरेको देखिन्छ । तर वर्तमान नेपालको संविधानले पूर्ववर्ती संविधानहरूभन्दा एक कदम अघि बढी विशिष्टीकृत अदालत वा न्यायाधिकरण गठनको अवधारणा र अधिकारक्षेत्रलाई विस्तारपूर्वक व्यवस्था गरेको देखियो ।

१३. खास किसिम र प्रकृतिका मुद्दाहरूको कारवाही र किनारा गर्न संविधानको धारा १२७ बमोजिमका तीन तहको नियमित न्यायिक संरचनाको अतिरिक्त संघीय कानूनबमोजिम अन्य विशिष्टीकृत

अदालत, न्यायिक निकाय वा न्यायाधिकरणको स्थापना र गठन गर्न सकिने कुरालाई वर्तमान संविधानको धारा १५२ को उपधारा (१) ले मार्ग प्रशस्त गरेको देखिन्छ । तर कुनै खास मुद्दाको लागिमात्र यसप्रकारका विशिष्टीकृत अदालत, न्यायिक निकाय वा न्यायाधिकरणको स्थापना र गठन गर्न भने सोही उपधाराको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले स्पष्टरूपमा रोक लगाएको छ ।

१४. यसका अतिरिक्त संविधानको धारा १५२ को उपधारा (२) ले एक वर्षभन्दा बढी कैद सजाय हुने फौजदारी कसुरसम्बन्धी मुद्दा अदालत वा विशिष्टीकृत अदालत वा सैनिक अदालत वा न्यायिक निकायबाहेक अन्य निकायको अधिकारक्षेत्रमा पर्न नसक्ने गरी संवैधानिक सुनिश्चिततासमेत प्रदान गरेको पाइयो । अर्थात् वर्तमान संविधानले यसअघि विभिन्न विशेष कानूनहरूमार्फत अर्धन्यायिक निकायको रूपमा रहेका प्रशासकीय अधिकारी वा निकायहरूले प्रयोग गर्दै आएको एक वर्षभन्दा बढी कैद सजाय हुने फौजदारी कसुरसम्बन्धी मुद्दाहरूमा त्यस्ता अधिकारी वा निकायको अधिकारक्षेत्र झिकी अदालत, विशिष्टीकृत अदालत तथा न्यायाधिकरणसमेतको क्षेत्राधिकारअन्तर्गत पारेको स्पष्टरूपमा देखिन आयो ।

१५. विषयगत विशेषज्ञतासमेतका आधारमा प्रशासकीय अधिकारीबाटै सम्पन्न हुनुपर्ने प्रकृतिका क्रियाकलापसँग सम्बन्धित त्यस्ता फौजदारी कसुरहरू विशुद्ध अदालत वा न्यायिक निकायको जिम्मेवारीमा मात्र राख्दा न्यायसम्पादनमा विशेषज्ञताको अभाव हुने र साबिकबमोजिम नै प्रशासकीय अधिकारीलाई मात्र जिम्मेवारी दिइरहँदा न्यायिक प्रक्रियामा आधारभूत मूल्य मान्यता कायम हुन नसक्ने हुन्छ । त्यसैले यसप्रकारको असुविधा वा विरोधाभासपूर्ण स्थिति हटाउनकै लागि खासखास प्रकृतिको विवाद निरूपण गर्न न्यायिक र प्रशासकीय अधिकारी सम्मिलित रहने न्यायाधिकरण वा विशिष्टीकृत अदालतको मिश्रित

पद्धति (Hybrid Model) अवलम्बन गर्नुपरेको कुरा बोधगम्य नै छ ।

१६. कुनै औपचारिक कानूनी शिक्षा नलिएका, न्यायसम्बन्धी तालिम वा अनुभव नभएका विशुद्ध प्रशासकीय अधिकारी वा निकायहरूलाई असीमित कैद गर्ने अधिकारसहितको न्यायिक जिम्मेवारी प्रदान गर्ने गरी प्रचलित नेपाल कानूनमा गरिएका व्यवस्थाहरूको यसअघि पनि व्यापक आलोचना नभएको होइन । यस प्रकृतिका कानूनी व्यवस्थाहरू संविधान र न्यायका मान्य सिद्धान्तअनुरूप नभएको भनी नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ जारी भएपछि यस अदालतसमक्ष रिट निवेदनमार्फत चुनौतीसमेत दिने गरिएको पाइन्छ ।

१७. सोही क्रममा प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ समेतका विभिन्न नेपाल कानूनले प्रदान गरेको न्यायिक अधिकारसमेतलाई चुनौती दिई निवेदक एडभोकेसी फोरम र सोमा कार्यरत् अधिवक्ता अम्बरबहादुर राउतले नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेतलाई विपक्षी बनाई यस अदालतमा दायर गरेको रिट नं. ०६६-WS-००४३ को निवेदनमा मसहितको विशेष इजलासबाट प्रशासकीय अधिकारीले गर्ने न्याय सम्पादन र न्यायाधिकरणको अवधारणा, अन्तर्राष्ट्रिय अभ्याससमेतको विसदः व्याख्या र विश्लेषण गरी मिति २०६८।६।५ मा विपक्षीहरूका नाममा देहायबमोजिम आदेश जारी भएको (नेकाप २०६८ अङ्क ७ नि.नं. ८६४२ पृष्ठ १०८३) तथ्य यहाँ स्मरणीय रहेको छः

संवैधानिक व्यवस्था र मानव अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रबन्ध तथा स्वीकार्य अवधारणाको विश्लेषणका आधारमा निवेदनमा दाबी लिइएका प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई प्रदत्त न्यायिक अधिकारसम्बन्धी कानूनी प्रावधानहरू संविधान र अन्तर्राष्ट्रिय

मानव अधिकार कानूनका मूल्य मान्यता र मापदण्डअनुरूप रहेका छन् भन्न सक्ने अवस्था देखिन आउँदैन । प्रस्तुत मुद्दामा मूलतः प्रमुख जिल्ला अधिकारीको अधिकारक्षेत्रको सम्बन्धमा प्रश्न उठाइएको भए पनि सो एउटा प्रतिनिधि मुद्दाको रूपमा देखिन आएको छ । फौजदारी न्यायिक क्षेत्राधिकार वा न्यायिक क्षेत्राधिकार प्रदान गरिएका अन्य प्रशासकीय अधिकारक्षेत्रको स्थिति पनि तात्त्विकरूपले भिन्न नदेखिएकाले प्रशासकीय न्यायको समग्र स्थितिकै सन्दर्भमा विचार गर्नु वाञ्छनीय हुन आएको छ ।

प्रशासकीय न्यायको अधिकारक्षेत्रलाई समसामयिक मानव अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिहरू, नेपालको अन्तरिम संविधान र न्यायको मान्य सिद्धान्तअनुकूल मिलान नगरी नहुने स्थिति देखिन आएको छ । निवेदकले उक्त अधिकारक्षेत्रसम्बन्धी व्यवस्थालाई तत्कालै असंवैधानिक घोषित गरी खारेज गरी पाउन माग गरेको देखिन्छ । तर त्यसो गर्दा उक्त अधिकारक्षेत्र तत्कालै कसले कसरी प्रयोग गर्ने भन्ने प्रश्न उत्पन्न हुन सक्ने देखिन्छ । तत्काल त्यस्तो वैकल्पिक प्रबन्ध हुन सक्ने अवस्था नदेखिएको सन्दर्भमा मागबमोजिम उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाहरू अमान्य घोषित गर्दा कानूनी रिक्तता वा शून्यताको स्थिति रहन्छ । त्यस्तो कानूनी रिक्तताको पूर्ति वा प्रबन्ध न्यायिक निर्णय वा आदेशबाट हुन नसक्ने र व्यवस्थापिकाबाट सम्बन्धित कानूनमा आवश्यक सुधार र परिमार्जन भै कार्यपालिकाबाट उचित प्रबन्ध गर्न केही समय लाग्ने भएको हुँदा वर्तमान संक्रमणकालीन अवस्थामा थप जटिलता र अन्यायलता

आउने गरी उपरोक्त कानूनहरू अमान्य घोषित गरिहाल्नु उचित र विवेकसम्मत हुन सक्दैन । तसर्थ देहायका विषयहरूमा देहायबमोजिम गर्नु भनी प्रत्यर्थीहरूका नाममा आदेश जारी गरिदिएको छः-

(१) प्रमुख जिल्ला अधिकारीलगायतका प्रशासकीय अधिकारीले एकलरूपमा प्रयोग गर्न सक्ने गरी विभिन्न नेपाल कानूनले हाल तोकेको फौजदारी मुद्दा हेर्ने क्षेत्राधिकारमा पुनर्विचार गरी उचित कानूनी र व्यवस्थापकीय प्रबन्ध गर्न भैरहेका कानूनी व्यवस्थामा अन्य के कस्तो सुधार र परिमार्जन गर्न आवश्यक हुन्छ भन्ने सम्बन्धमा नेपालको कानून प्रणाली, सामाजिक संरचना तथा यससम्बन्धमा अन्य मुलुकको अभ्याससमेतको तुलनात्मक अध्ययन गरी छ महिनाभित्र सुझाव दिन कानून, न्याय र प्रशासनिक क्षेत्रका विज्ञ सम्मिलित एक अध्ययन समिति गठन गरी सो समितिले दिएको सिफारिससमेतका आधारमा यथाशिघ्र तत्सम्बन्धी कानूनहरूमा सुधार गरी लागू गर्न आवश्यक व्यवस्था गर्नु भनी नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय र व्यवस्थापिका संसद्का नाममा देहायबमोजिमको निर्देशात्मक आदेश जारी गरिएको छः-

(क) कानूनी राज्यको मान्यताअनुकूल बनाउन नियमित अदालतको अतिरिक्त एकलरूपमा खास प्रशासकीय अधिकारीलाई कस्तो मुद्दाको न्याय निरूपणको अधिकारक्षेत्र सुम्पने, कस्तो मुद्दामा विशेषज्ञ अदालत वा न्यायाधिकरणलाई न्यायिक अधिकारक्षेत्र

सुम्पने भन्ने सम्बन्धमा सम्भाव्यता अध्ययन गरी त्यस्तो प्रशासकीय अधिकारी वा न्यायाधिकरणको गठन, क्षेत्राधिकार, दण्ड सजाय गर्न पाउने हद सम्बन्धमा विचार गरी क्षेत्राधिकार हेरफर गर्ने र मुद्दाहरू सार्ने सम्बन्धमा विचार गर्ने,

(ख) न्यायाधिकरण वा न्यायिक अधिकारप्राप्त प्रशासकीय अधिकारीबाट कार्यगतरूपमै स्वतन्त्र, सक्षम र निष्पक्षतापूर्वक न्यायिक प्रक्रिया सञ्चालन हुनसक्ने संविधानसम्मत एवम् वस्तुगत मापदण्ड निर्धारण गर्ने,

(ग) प्रशासकीय अधिकारीले सम्पादन गर्ने न्यायिक प्रक्रियामा नागरिकको विश्वास जगाउन र त्यसमा सहज पहुँच रहन सक्ने अवस्था सिर्जना गर्ने,

(घ) न्यायिक कार्यसम्पादनका आधारमासमेत प्रशासकीय अधिकारीको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन हुने व्यवस्था गरी त्यसलाई वृत्ति विकाससँग आवद्ध गराउने पद्धति स्थापना गर्ने,

(ङ) न्यायिक क्षेत्राधिकार प्रयोग गर्दा स्वच्छ सुनुवाई एवम् कानूनको उचित प्रक्रियाको अवलम्बन हुने तथा प्रभावकारी न्यायिक पुनरावलोकनको व्यवस्थासहितको छुट्टै कार्यविधिसम्बन्धी कानूनको तर्जुमा गर्ने ।

२. अन्य कुराका अतिरिक्त प्रकरण १ मा उल्लेख भएबमोजिमको कानूनी व्यवस्था गर्दा त्यस्तो कानूनमा मुद्दा हेर्ने अधिकारीको योग्यता तोक्नुका साथै सक्षमतापूर्वक न्यायिक कार्य गर्नसक्ने गरी सम्बन्धित कानून र न्यायिक प्रक्रियासम्बन्धी सारभूत तालिम अनिवार्यरूपमा लिनु पर्ने, तथा

प्रशासकीय न्यायिक अधिकारीहरूको वृत्ति विकास र सेवाको सुरक्षासम्बन्धी पर्याप्त व्यवस्थासमेत समावेश गर्नु ।

३. उपरोक्त प्रकरण २ मा उल्लेख भएबमोजिमको कानूनी र व्यवस्थापकीय प्रबन्ध हुन केही समय लाग्ने देखिएको र सो नभएसम्म सम्बद्ध विषयसम्बन्धी कानून एवम् न्यायिक प्रक्रियाको ज्ञानबिना नै त्यस्तो जिम्मेवारी सुम्पिरहँदा अन्तरिम संविधानको धारा २४ बमोजिमको न्यायसम्बन्धी हक तथा धारा १०० र १०१ लगायतका प्रावधानको भावनाविपरीतको कार्य निरन्तर भइरहन जाने अवस्था हुने भई त्यस्तो स्थितिलाई तत्काल रोकी व्यावहारिकरूपमा नै प्रभावकारी, निष्पक्ष र सक्षम न्याय सम्पादनको पूर्वाधार सिर्जना गर्न जरूरी भएको हुँदा कानूनमा स्नातकका साथै सम्बन्धित विषयको कम्तिमा स्नातकस्तरको उपाधिसहितको ज्ञान, पाँच वर्षको सम्बन्धित क्षेत्रको अनुभवप्राप्त गरेको वा माथि उल्लिखित अन्य योग्यता र अनुभव भएको तर कानूनमा स्नातक नभएकाहरूको हकमा सम्बद्ध विषयसँग सम्बन्धित कानून एवम् न्यायिक प्रक्रियासम्बन्धी राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठान वा मान्यता प्राप्त प्रशिक्षण संस्थाबाट कम्तिमा तीन महिनाको प्रशिक्षण प्राप्त गरेको व्यक्तिमध्येबाट छनौट गरी योग्य व्यक्तिलाई जिम्मेवारी दिन एक वर्षभित्र जो चाहिने आवश्यक व्यवस्था गरी अनिवार्यरूपमा कार्यान्वयन गर्नु गराउनु भनी विपक्षी नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद् तथा प्रधानमन्त्रीको कार्यालय र गृह मन्त्रालयसमेतका नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिदिएको छ ।

१८. यस अदालतबाट भएको उक्त आदेशअनुरूप न्यायिक अधिकार प्रयोग गर्ने प्रशासकीय अधिकारीलाई राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठान र न्यायसेवा तालिम केन्द्रबाट तीन महिने न्यायिक तालिम दिई जिम्मेवारी तोक्ने विषय कार्यान्वयनमा आइसकेको देखिए पनि कानूनमा परिमार्जन गर्नेलगायतका अन्य विषयमा ठोस नतिजा देखिएको थिएन । तर संविधान सभाले जारी गरेको नेपालको संविधान, २०७२ को धारा १५२ को उपधारा (१) मा खास किसिम र प्रकृतिका मुद्दाहरू हेर्न विशिष्टीकृत अदालत, न्यायिक निकाय र न्यायाधिकरण गठन गरिने र उपधारा (२) मा एक वर्षभन्दा बढी कैद सजाय हुने फौजदारी कसुरसम्बन्धी मुद्दा त्यस्ता अदालत वा विशिष्टीकृत अदालत वा सैनिक अदालत वा न्यायिक निकायबाहेक अन्य निकायको अधिकारक्षेत्रमा पर्ने छैन भनी राखिएको संवैधानिक व्यवस्थामा यस अदालतबाट जारी भएको उपर्युक्त आदेशको आशय र भावना सादृशः भएको मान्नुपर्ने हुन्छ ।

१९. यसरी संविधानको धारा १५२ को उपधारा (२) को व्यवस्थाबमोजिम एक वर्षभन्दा बढी कैद सजाय हुने फौजदारी कसुरसम्बन्धी मुद्दाहरू न्यायिक निकायबाहेक अन्य निकायबाट हेर्न नहुने भन्ने नै देखिन्छ । तर हाल विषयगत ऐनहरूले प्रदान गरेको अख्तियारीअन्तर्गत अर्ध न्यायिक निकाय वा प्रशासनिक पदाधिकारीले हेरिरहेका त्यस्ता मुद्दाहरू नियमित अदालत वा विशिष्टीकृत अदालत वा न्यायिक निकाय वा न्यायाधिकरणमध्ये के कुन निकायको अधिकारक्षेत्रमा राख्ने भन्ने विषय भने संघीय कानूनबमोजिम तय हुनुपर्ने देखिन्छ ।

२०. वस्तुतः कुनै पनि संवैधानिक परिवर्तनसँगै राज्यका अन्य निकायहरूमा जस्तै न्याय प्रशासनको क्षेत्रमासमेत परिवर्तन आउनु स्वाभाविक हुन्छ । तर संवैधानिक परिवर्तनअनुरूपको व्यवस्थापन गर्ने कानूनहरूको निर्माण नभएसम्म

संविधानका व्यवस्थाहरू पूर्णरूपमा कार्यान्वयन हुन नसक्ने कुरालाई पनि हेक्का राख्नुपर्ने हुन्छ । त्यसैले संविधान जारी भएको तर संविधानअनुरूपका कानूनहरू बनिनसकेको सङ्क्रमणकालीन स्थितिलाई पनि संविधानले सम्बोधन गरेको हुन्छ । संविधानको यस्तो व्यवस्थालाई संक्रमणकालीन प्रबन्ध पनि भन्ने गरिन्छ ।

२१. नेपालको संविधान, २०७२ को भाग ३३ मा समेत संक्रमणकालीन व्यवस्थाहरू गरिएको देखिन्छ । न्यायपालिकासम्बन्धी संक्रमणकालीन व्यवस्थाहरू गर्ने क्रममा धारा ३०० मा अन्य कुराका अतिरिक्त उपधारा (७) मा “यो संविधान प्रारम्भ हुँदाका बखत अदालतबाहेक अन्य निकायमा विचाराधीन रहेका एक वर्षभन्दा बढी कैद सजाय हुने फौजदारी कसुरसम्बन्धी मुद्दा यो संविधान प्रारम्भ भएपछि सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा सार्नेछन् भन्ने” समेत व्यवस्था भएको देखियो ।

२२. संविधानले नै सिधै जिल्ला अदालतको क्षेत्राधिकार सिर्जना गरेको हुँदा त्यस्ता मुद्दाको सुरु कारवाही र किनारा गर्ने सम्बन्धमा विषयगत कानूनमा उल्लेख भएको व्यवस्थामा संवैधानिक ग्रहण लागेको मान्नुपर्ने र त्यस्तो अवस्थामा सामान्य कानूनमा भएका व्यवस्थाहरू निष्प्रभावी भई संवैधानिक व्यवस्था नै क्रियाशील हुने हुन्छ । त्यसैले अदालतबाहेक अन्य निकायमा विचाराधीन एक वर्षभन्दा बढी कैद सजाय हुने फौजदारी कसुरसम्बन्धी मुद्दाहरू संविधान जारी हुनासाथ स्वतः जिल्ला अदालतको क्षेत्राधिकारमा सरेको मान्नुपर्ने हुन्छ । संविधानले विचाराधीन मुद्दा जिल्ला अदालतमा सार्ने भनेबाट संविधान प्रारम्भ भएपछि घट्ने त्यस्ता कसुरहरूमा म्याद थप गर्नेलगायत सुरु कारवाही र किनारा गर्ने अधिकारसमेत स्वतः जिल्ला अदालतमा निहित रहने स्पष्ट छ ।

२३. तसर्थ अदालतबाहेकका अन्य निकायमा दायर भई विचाराधीन रहेका एक वर्षभन्दा बढी कैद

सजाय हुने फौजदारी कसुरसम्बन्धी मुद्दाहरू संविधान जारी भएको मितिदेखि नै जिल्ला अदालतमा सार्ने र सो मितिपछि त्यस्ता प्रकृतिका मुद्दामा अदालतबाहेक अन्य निकायको कानूनी अधिकारक्षेत्र स्वतः समाप्त भएको देखियो ।

२४. अब केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ अन्तर्गतको मुद्दाहरूका हकमा संविधानको उपरोक्त प्राबधान आकर्षित हुने हो होइन भन्ने दोस्रो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने हुनआएको छ । केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ मिति २०२७।६।१८ मा लालमोहर र प्रकाशन भई सोही मितिदेखि प्रारम्भ भएको देखिन्छ । यसको प्रस्तावना हेर्दा “नेपालका विभिन्न क्षेत्रहरूमा शान्ति र व्यवस्था कायम राख्नको लागि केही सार्वजनिक अपराध नियन्त्रण गर्न र तत्सम्बन्धी सजायको व्यवस्था गर्न वाञ्छनीय भएकाले” भन्नेसमेत उल्लेख भएको देखिन्छ । ऐनको प्रस्तावनामा उल्लेख भएको उक्त कुराबाट मुलुकमा शान्ति र व्यवस्था कायम राखी केही सार्वजनिक अपराधलाई नियन्त्रण गर्ने र त्यस्तो कसुर गर्नेलाई सजायसमेत गर्ने प्रयोजनको लागि उक्त ऐन लागू गरिएको भन्ने देखियो ।

२५. सो ऐनले के कस्तो क्रियालाई केही सार्वजनिक कसुरको अपराध मानेको रहेछ भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा उक्त ऐनमा “केही सार्वजनिक अपराध” भन्ने शब्दावलीलाई परिभाषित गरेको देखिएन । तर ऐनको दफा २ मा केही सार्वजनिक अपराध गर्न नहुने भन्ने शिर्षकअन्तर्गत खण्ड (क) देखि (ट) सम्म १२ प्रकृतिका क्रियाकलापहरूलाई निषेधित गरेको देखिएकाले तिनै निषेधित कामकुरालाई केही सार्वजनिक अपराधको रूपमा बुझ्नुपर्ने हुन्छ । उक्त दफा २ अन्तर्गत मुख्यतः देहायका क्रियकलापहरूलाई निषेध गरेको पाइयोः

(१) कुटपिट वा हुल हुज्जत गरी वा अरु कुनै किसिमबाट कुनै राष्ट्रसेवकलाई आफ्नो

- ओहोदाको कर्तव्य पालना गर्नमा बाधा पुर्याउने,
- (२) सार्वजनिक स्थानमा कुटपिट वा हुल हुज्जत गरी शान्ति भङ्ग गर्ने,
- (३) सार्वजनिक स्थानमा अश्लील बोली, वचन, इशारा प्रयोग गरी शान्ति भङ्ग गर्ने वा अश्लील प्रदर्शन गर्ने,
- (ग१) सार्वजनिक स्वास्थ्य वा स्वास्थ्य विज्ञानको लागिबाहेक अश्लील भाषा वा अश्लील भाव आउने शब्द वा चित्रद्वारा अश्लील कुरा छान्ने वा प्रकाशित गर्ने वा त्यस्तो अश्लील प्रकाशनहरू सार्वजनिक स्थानमा प्रदर्शन वा बिक्री वितरण गर्ने,
- (४) हुलाक, सञ्चार, यातायात, विद्युत् र अरु यस्तै आवश्यक सामाजिक सेवाको नियमित सञ्चालनमा अनुचित बाधा पुर्याउने,
- (५) सरकारी वा गैरसरकारी कार्यालयमा वा कसैको घर जग्गाभित्र हुल हुज्जत गरी अनधिकृत प्रवेश गर्ने वा अनधिकृतरूपमा रहने,
- (६) हुल हुज्जत गरी वा ढुङ्गा मुढा गरी वा अन्य कुनै प्रक्रियाद्वारा सार्वजनिक वा निजी सम्पत्तिमा क्षति पुर्याउने,
- (७) सार्वजनिक स्थानमा महिलालाई हातपात गरी बेइज्जत गर्ने, महिलालाई जिस्काउने, हैरानी गर्ने वा निजसँग यस्तै अन्य कुनै किसिमको अस्वाभाविक व्यवहार गर्ने,
- (८) सार्वजनिक स्थानमा जथाभावी व्यवहार गर्ने,
- (९) कसैलाई हैरानी गर्ने वा सताउने हेतुले कहीं बसिरहेको अवस्थामा वा बाटोघाटोमा हिँडिरहेको वा कुनै सवारीबाट गइरहेको अवस्थामा कुनै प्रकारको बाधा विरोध वा छेकथुन (घेराउ) गर्ने वा हुल हुज्जत, हातपात, कुटपिट, बिज्याइँ वा उपद्रयाइँ गर्ने वा त्यस्तो

व्यक्तिको साथमा भएको कुनै सम्पत्ति खोसी लिने वा नोक्सान गर्ने वा सवारीको साधनमा नोक्सान पुर्याउने,

- (१०) कसैलाई डर, त्रास वा दुःख दिने, अपमान वा बेइज्जत गर्ने वा हैरानी गर्ने हेतुले टेलिफोन, चिठ्ठीपत्र वा अन्य कुनै साधन वा माध्यमद्वारा धम्की वा गाली दिने वा जिस्काउने वा अन्य कुनै अनुचित काम कुरा गर्ने,
- (११) जुनसुकै सभा वा जुलुसमा घुसी वा नघुसी कसैले शान्ति भङ्ग हुने गरी जनसधारणमा त्रास, आतङ्क फैलने कुनै कुरा गर्नु वा हतियारको प्रदर्शन गर्नु।

२६. केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐनको दफा २ मा गरिएका उपर्युक्त व्यवस्थाहरू मूलतः सार्वजनिक स्थानमा हुने अशान्ति रोकथाम गर्ने वा सार्वजनिक शान्ति र व्यवस्था कायम गर्ने विषयसँगै केन्द्रित रहेको देखियो। साथै सार्वजनिक स्थलमा हुने हुल हुज्जत, कुटपिट, महिलामाथि हुने अवाञ्छित, अभद्र वा अमर्यादित व्यवहार, बिज्याइँ, उपद्रयाइँ तथा सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा अवरोध वा अनधिकृत प्रवेशसमेतलाई केही सार्वजनिक अपराधको कसुर मानेको देखिन्छ।

२७. त्यस्तै दफा ३ ले यस्तो कसुर गर्ने व्यक्ति घटनास्थलमा फेला परेमा बिना वारेण्ट पक्राउ गर्नसक्ने अधिकार दिएको देखिन्छ। दफा ४ ले सामान्यतया: वारदात भएको ७ दिनभित्र यस ऐनअन्तर्गतका मुद्दा दायर गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको भए पनि मुद्दा हेर्ने अधिकारीले सो अवधिभित्र मुद्दा दायर गर्न नसकिने मनासिब कारण देखेमा ३५ दिनभित्र दायर गर्ने गरी म्याद थप गर्न सक्ने व्यवस्था भएको पाइन्छ।

२८. दफा ५ को उपदफा (१) ले उक्त ऐनअन्तर्गतको मुद्दामा सुरु कारवाही र किनारा गर्ने

अधिकार प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई प्रदान गरेको तथा प्रमुख जिल्ला अधिकारीले गरेको सुरु निर्णयउपर पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ । साथै प्रमुख जिल्ला अधिकारीले विशेष अदालत ऐन, २०५९ को कार्यविधि अवलम्बन गर्नुपर्ने व्यवस्था पनि सो दफामा रहेको देखिन्छ ।

२९. त्यस्तै दफा ६ मा दण्ड सजायसम्बन्धी देहायबमोजिम कानूनी व्यवस्था गरिएको पाइन्छ:

६. दण्ड सजाय: (१) यस ऐनबमोजिम कारवाही भएको मुद्दामा प्रमुख जिल्ला अधिकारीले कसुरको मात्राअनुसार पच्चीस हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना गर्न र पीडित पक्षलाई कसुरदारबाट बिगोबमोजिम क्षतिपूर्ति भराई दिन सक्नेछ तथा अनुसन्धानको सिलसिलामा मनासिब कारण देखिएमा थुन्नुपर्ने कारण खोली पर्चा खडा गरी बढीमा पैंतीस दिनसम्म थुनामा राख्ने आदेश दिन सक्नेछ । यस्तो मुद्दा तीन महिनाभित्र फैसला गरिसक्नु पर्नेछ ।

तर जरिवानाको सजायले मात्र पर्याप्त नभई कैदको सजायसमेत गर्नपर्ने देखिएमा बढीमा तीन वर्षसम्म कैद गर्नको लागि पुनरावेदन सुन्ने अदालतमा साधक जाहेर गर्नेछ । त्यस्तो मुद्दामा पुनरावेदन सुन्ने अदालतबाट निर्णयमा तोकेबमोजिम हुनेछ ।

(२) मुद्दा हेर्ने अधिकारीले पहिलो पटकको कसुर भए कसुर हेरी उपदफा (१) बमोजिम सजाय नगरी कसुरदारलाई अब उप्रान्त यस्तो कसुर गर्ने छैन भनी कागज गराई छाड्न सक्नेछ ।

३०. दफा ६ मा भइरहेको सजायसम्बन्धी उपर्युक्त व्यवस्थाको अध्ययनबाट मूलतः प्रमुख जिल्ला अधिकारीले कसुरको मात्राअनुसार कसुरदारलाई पच्चीस हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना गर्न र पीडित

पक्षलाई बिगोबमोजिम क्षतिपूर्ति भराउने गरी निर्णय गर्नसक्ने देखियो । त्यस्तै अनुसन्धानको क्रममा थुनामा राख्न मनासिब देखिएमा सोको कारण खोली पर्चासमेत खडा गरी बढीमा पैंतीस दिनसम्म थुनामा राख्न सक्ने पनि देखिन आयो ।

३१. यसका अतिरिक्त उक्त जरिवानाको सजाय पर्याप्त नभई कैदको सजायसमेत गर्नुपर्ने देखिएमा सोही दफा ६ को उपदफा (१) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशअनुसार बढीमा तीन वर्षसम्म कैद गर्नको लागि पुनरावेदन सुन्ने अदालतसमक्ष साधक जाहेर गर्नुपर्ने र पुनरावेदन सुन्ने अदालतले निर्णयमा तोकेबमोजिम कैद सजाय हुने व्यवस्थासमेत थप गरिएको पाइयो । यसरी सुरु मुद्दा हेर्ने प्रमुख जिल्ला अधिकारीले आफूले गर्न लागेको कैद सजाय प्रस्ताव गरी पुनरावेदन सुन्ने अदालतसमक्ष साधक जाहेर गर्नसक्ने र प्रस्ताव गरेको कैद सजाय उपयुक्त भए नभएको निर्धारण गर्ने अधिकार पुनरावेदन सुन्ने अदालतलाई हुने देखियो ।

३२. साथै उपदफा (२) ले पहिलो पटक कसुर गर्नेलाई कसुर हेरी पछि त्यस्तो कसुर नगर्ने कुराको कागज गराई छाड्न सक्ने अधिकार पनि मुद्दा हेर्ने अधिकारीलाई प्रदान गरेको देखिन्छ । यस ऐनअन्तर्गतको मुद्दा नेपाल सरकार वादी हुने र अन्य प्रचलित कानूनबमोजिम मुद्दा चलाउन सकिने व्यवस्था क्रमशः ऐनको दफा ७ र ८ मा भएको देखिन्छ ।

३३. स्थानीय प्रशासन ऐन, २०२८ लगायतका कानूनहरूले प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई जिल्लाको शान्ति सुरक्षा व्यवस्थापन गर्ने प्रमुख जिम्मेवारी तोकेको पाइन्छ । वस्तुतः प्रमुख जिल्ला अधिकारी जिल्लास्थित कार्यालयहरूको समन्वय गर्दै आफूलाई खटाएको जिल्लामा शान्ति र व्यवस्था कायम राख्ने जिल्लाको प्रमुख प्रशासकीय अधिकारी हो भन्नेमा विवाद छैन । जिल्लामा शान्ति र व्यवस्था कायम गर्ने प्रमुख दायित्व भएको प्रशासकीय अधिकारीलाई सोही प्रकृतिको कसुरसम्बन्धी मुद्दा हेर्ने

न्यायिक अधिकार दिइएको अन्यथा देखिँदैन।

३४. साथै प्रमुख जिल्ला अधिकारीको मूल कर्तव्य अर्थात् जिल्लाको शान्ति सुरक्षा कायम गर्ने सिलसिलामा उत्पन्न हुने सामान्य प्रकृतिका फौजदारी कसुरअन्तर्गतको सार्वजनिक अपराधसम्बन्धी मुद्दाको सुनुवाइ गरी निर्णय गर्दा सामान्यतः जरिवानाको सजाय नै पर्याप्त हुने भन्ने ऐनको दफा ६ को मूल संरचनाबाट देखिन आउँछ। यदि त्यस्तो जरिवानाको सजायमात्र पर्याप्त नहुने भई कसुरदारको कसुरको मात्रालाई विचार गर्दा कैदसमेत गर्नुपर्नेसम्मको अवस्थामा भने तीन वर्षसम्म कैदको सजाय गर्न सकिने र त्यसरी कैदको सजाय गर्नुपूर्व नै पुनरावेदन सुन्ने अदालतमा कैद सजायको लागि साधक जाहेर गरी पुनरावेदन सुन्ने अदालतबाट निकासालिनुपर्ने प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको व्यवस्थाले यस ऐनअन्तर्गतको कसुरमा कैद गर्ने सुरु अधिकारलाई निरपेक्षरूपमा प्रमुख जिल्ला अधिकारीको पकड (Domain) भित्र नछोडी न्यायिक नियन्त्रण मै राखेको देखिन्छ।

३५. वस्तुतः अदालतको अधिकारक्षेत्रका सम्बन्धमा केही मान्य सिद्धान्तहरू रहिआएका छन्। अदालतको अधिकारक्षेत्र कानूनबमोजिम निर्धारण गरिने र कानूनबमोजिम नै समाप्त हुने विषय हो। मुद्दाका पक्षहरूको मन्जुरी वा समर्पणबाट समेत कानूनबमोजिम तोकिएको न्यायिक अधिकारक्षेत्र अन्यथा हुन सक्दैन। त्यस्तै अदालतको फैसला वा आदेशले पनि अधिकारक्षेत्रको सृजना गर्न तथा क्षेत्राधिकार नभएको निकायमा मुद्दा सार्न सक्दैन। अदालतले आफूसमक्ष पर्न आएको जुनसुकै विवादित विषयको तथ्यभित्र प्रवेश गर्नुपूर्व त्यस्तो विवादमा आफ्नो क्षेत्राधिकार रहेनरहेको कुरा निरूपण गर्नुपर्दछ। अधिकारक्षेत्रको अभावमा वा अतिक्रमण गरी भएको निर्णय कानूनको नजरमा निर्णय नै नभएसम्म अर्थात् शून्य हुन्छ।

३६. सारवान् कानूनले उपचार तोक्छ

भने कार्यविधि कानूनले अधिकारक्षेत्रको व्यवस्था गर्दछ। अधिकारबिनाको उपचार निरर्थक हुन्छ। त्यसैले जहाँ उपचार हुन्छ त्यहाँ अधिकार पनि अन्तर्निहित रहेको हुन्छ। अधिकारक्षेत्र शून्यमा रहँदैन। अन्यत्र नतोकिएको अधिकारक्षेत्र सुरु अदालतमा निहित रहेको मानिन्छ। कुनै पनि विषयमा अदालतको अधिकारक्षेत्र छ वा छैन भन्ने विवाद भएमा क्षेत्राधिकार छ भन्ने प्रारम्भिक अनुमान गर्नुपर्दछ।

३७. यसरी नै अदालतले कानूनको व्याख्या गर्दा आफ्नो अधिकारक्षेत्र सीमित हुने वा खुम्चने गरी गर्दैन। अदालतको गठन नै विवादको निरूपण गर्ने उद्देश्यबाट हुने हुँदा अदालतलाई न्यायिक क्षेत्राधिकार रहेको अनुमान गर्नु स्वाभाविक मानिन्छ। त्यस्तै अदालत तथा अन्य निकायमध्ये कसको अधिकारक्षेत्र आकर्षित हुने भन्ने विषयमा विवाद वा द्विविधा भएमा वा एकभन्दा बढी कानूनमा फरकफरक व्यवस्था भई अधिकारक्षेत्रसम्बन्धी प्रावधान बाझिएमा अदालतलाई नै अधिकारक्षेत्र रहेको अनुमान गर्नुपर्दछ।

३८. प्रस्तुत निवेदनसँग सम्बन्धित केही सार्वजनिक (अपराध तथा सजाय) ऐन, २०२७ अन्तर्गतको कसुरसम्बन्धी मुद्दा हेर्ने अधिकारक्षेत्र सो ऐनको दफा ५ ले प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई दिएको भन्नेमा विवाद देखिँदैन। साथै उक्त ऐनअन्तर्गत तीन वर्षसम्म कैद सजाय हुने कानूनी व्यवस्था भएको भन्ने विषयमा समेत माथि विश्लेषण भैसकेको छ।

३९. अर्कोतर्फ नेपालको संविधान, २०७२ को धारा ३०० को उपधारा (७) ले अदालतबाहेक अन्य निकायमा विचाराधीन रहेका एक वर्षभन्दा बढी कैद सजाय हुने फौजदारी कसुरसम्बन्धी मुद्दाहरू संविधान प्रारम्भ भएपछि जिल्ला अदालतमा सार्ने व्यवस्था गरेको देखियो। नेपालको संविधानले एक वर्षभन्दा बढी कैद हुने फौजदारी कसुरसम्बन्धी मुद्दाहरू अदालतबाहेक अन्य निकायले हेर्न नपाउने गरी अन्य निकायको त्यस्तो अधिकारक्षेत्रलाई समाप्त गर्नुका साथै संविधान

जारी हुँदाका बखत त्यस्ता निकायमा विचाराधीन रहेका मुद्दासमेत संविधान प्रारम्भ हुनासाथ सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा सर्ने बाध्यात्मक व्यवस्था गरेको पाइयो । प्रस्तुत निवेदनमा चुनौती दिइएको केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ को दफा ५ को उपदफा (१) मा रहेको सो ऐनान्तर्गतका सुरु मुद्दा हेर्ने प्रमुख जिल्ला अधिकारीको अधिकारक्षेत्रलाई संविधानले नै कटौती गरी जिल्ला अदालतमा सारेको स्थितिमा ऐनको व्यवस्था कटौती गर्ने संविधानको प्रावधानको क्रियाशीलतामाथि शङ्का वा द्विविधा हुनुपर्ने कुनै कारण देखिन्न ।

४०. जहाँसम्म संविधानको धारा ३०४ ले संविधानसँग बाझिएका कानून बहाल रहनेसम्बन्धी पृथक व्यवस्था गरेको सन्दर्भमा धारा ३०० को उपधारा (७) को व्यवस्थासमेत सङ्घीय कानून बनेपछिमात्र क्रियाशील हुने हो भन्ने विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालयको लिखित जवाफ र सो कार्यालयका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ताको बहस जिकिर छ यससम्बन्धमा स्पष्ट हुन संविधानमा रहेको मूल व्यवस्था र सङ्क्रमणकालीन प्रावधानका बिच रहेको भिन्नताका सम्बन्धमा स्पष्ट हुनुपर्दछ ।

४१. संविधानको धारा ३०४ मा अन्य कुराका अतिरिक्त वर्तमान कानून लागू रहनेसम्बन्धी व्यवस्थाहरू समेटिएको देखिन्छ । सो धाराको व्यवस्था देहायबमोजिम रहेको पाइयो:

३०४. वर्तमान कानून लागू रहने: (१) यो संविधान प्रारम्भ हुँदाका बखत कायम रहेका नेपाल कानून खारेज वा संशोधन नभएसम्म लागू रहनेछन् ।

तर यो संविधानसँग बाझिएका कानून यो संविधानबमोजिमको संघीय संसद्को पहिलो अधिवेशन बसेको मितिले एक वर्षपछि बाझिएको हदसम्म स्वतः अमान्य हुनेछ ।

४२. वर्तमान कानून लागू रहनेसम्बन्धी संविधानको उक्त प्रावधान स्पष्ट नै देखिन्छ । खास गरी हाल बहाल रहेका नेपाल कानूनहरू संशोधन वा खारेज नभएसम्म लागू भैरहने देखिए पनि संविधानसँग बाझिएका त्यस्ता कानूनहरू बाझिएको हदसम्म सङ्घीय संसद्को पहिलो अधिवेशन बसेको मितिले एक वर्षपछि स्वतः अमान्य हुने देखिन्छ ।

४३. संविधानसँग बाझिएका कानूनहरू सङ्घीय संसद्को पहिलो अधिवेशन बसेको मितिले एक वर्षसम्म कायम रहने भन्ने संविधानको सङ्क्रमणकालीन व्यवस्था देखियो । यसको अर्थ सो अवधिसम्म त्यस्ता कानूनहरूको नियमित प्रयोग र पालना गर्न बाधा देखिएन । तर संविधानसँग बाझिएका कानूनहरू अन्य नबाझिएका कानूनसरह भने होइनन् । त्यस्ता कानूनहरू निरन्तर संविधानसँग बाझिरहेकै हुन्छन् । संविधानले दिएको सहूलियतलाई गम्भीरतापूर्वक ग्रहण गरी त्यस्ता कानूनहरू यथाशीघ्र परिमार्जन वा सुधार गर्नेतर्फ राज्यका सम्बन्धित निकायको तत्कालै ध्यान आकृष्ट हुनुपर्ने देखिन्छ ।

४४. वस्तुतः नयाँ संविधान निर्माण गर्ने विषय कसैको लहडमा सदैव भैरहने परिघटना होइन । सामान्य र समसामयिक परिवर्तनहरू संविधान संशोधनमार्फत नै सम्बोधन गरिने हुँदा त्यस्तो अवस्थामा संविधान लेखनको जरूरत पर्दैन । विद्यमान संविधान र सोको संशोधनबाट मुलुकको शासन प्रणाली सञ्चालन हुन नसक्ने विषम परिस्थितिमा मात्र नयाँ संविधान लेखिन्छ । त्यसैले हरेक नयाँ संविधानले सोअगाडि बहाल रहेको संविधानले गरेको शासकीयलगायतका प्रावधानहरूमा आधारभूत भिन्नता ल्याउने अनुमान गर्न सकिन्छ । नेपालको संविधान, २०७२ नेपालको इतिहासमा लामो समयदेखि अपेक्षा गरिएको सार्वभौम जनताका प्रतिनिधिबाट लेखिएको हुँदा निश्चय नै यसले उल्लेखनीय परिवर्तन ल्याएको हुनुपर्दछ ।

४५. नयाँ संविधानले साबिकको भन्दा पृथक

संवैधानिक व्यवस्था गर्ने कुरा स्वाभाविक हुन्छ तर संविधान जारी हुनुपूर्वका प्रणालीहरूलाई एकै पटक प्रतिस्थापन गरी नवीनतम् संवैधानिक व्यवस्थाहरू कार्यान्वयन गर्न व्यावहारिक र सम्भव हुँदैन। संविधान मूल कानून भएकाले नागरिक र राज्यबिचको सम्बन्ध सूत्र तथा शासन सञ्चालनको सामान्य मार्गदर्शन (Skeleton) सम्म संविधानले प्रशस्त गरेको हुन्छ। संविधानले दिएको खाकामा प्राण भरी जीवित तुल्याउने कार्य यसअन्तर्गत बन्ने ऐन कानूनहरूमार्फत मात्र सम्भव हुन सक्दछ। यसको लागि प्रथमतः संविधानअनुरूप राज्यका प्रमुख निकायहरूको गठन र स्थापना हुनु अपरिहार्य रहन्छ। त्यसपछि मात्र संविधानबमोजिमका नयाँ कानूनी व्यवस्था गर्न सम्भव हुन्छ।

४६. केन्द्रीकृतबाट सङ्घीय शासन प्रणालीमा प्रवेश गर्ने गरी मुलुकको शासकीय स्वरूपमा नै वर्तमान संविधानले आमूलपरिवर्तन ल्याएको एवम् प्रदेशको गठन र सीमाङ्कनलगायतको कार्य नै विवादरहित बन्न नसकिरहेको अवस्थामा सङ्क्रमणकाल तत्कालै अन्त्य हुने स्थिति देखिँदैन। अर्कोतर्फ संविधानको पूर्ण कार्यान्वयनको लागि १०० भन्दा बढी नयाँ कानूनको निर्माण तथा ३०० भन्दा बढी कानूनहरूमा परिमार्जन आवश्यक भएको भन्ने प्रारम्भिक अनुमान सार्वजनिक भएबाटै संविधान लेख्नुभन्दा यसको सफल कार्यान्वयनको पाटो थप चुनौतिपूर्ण रहेको कुरा बोधगम्य नै छ।

४७. वस्तुतः कुनै पनि संविधान स्वयम्मा असल वा खराब हुँदैन। यो कुरा संविधानको कार्यान्वयनमा निर्भर हुन्छ। संविधान कार्यान्वयनका लागि बनाइने कानून, संविधानअन्तर्गतका गठन भएका राज्यका निकाय वा पदाधिकारीको क्रियाकलापबाटै संविधानले जीवन प्राप्त गर्ने हुँदा संविधानलाई सफल वा असफल बनाउने कुरा कार्यान्वयन गर्नेहरूमै निर्भर रहन्छ। असल कर्ताहरूले खराब संविधानको पनि

सफल कार्यान्वयन गरेर देशलाई माथि उकासेको र खराब पात्रहरूले असल संविधानको पनि अवसान गराई मुलुकलाई अधोगतितर्फ धकेलेको दृष्टान्त खोज्न धेरै टाढा गइरहनु पर्दैन।

४८. त्यसैले हरेक नयाँ संविधानमा मूल संवैधानिक व्यवस्थाका अतिरिक्त सङ्क्रमणकालीन व्यवस्थाहरू पनि सँगसँगै गरिएको हुन्छ। नेपालको संविधान, २०७२ पनि यसबाट अछुतो रहेको छैन। नेपालको संविधानको भाग-३३ अन्तर्गत गरिएको सङ्क्रमणकालीन व्यवस्था संवैधानिक रूपान्तरणका लागि गरिएको अल्पकालीन व्यवस्था हो भने बाँकी सम्पूर्ण व्यवस्थाहरू संविधानका मुख्य वा नियमित संवैधानिक व्यवस्थाहरू हुन्।

४९. स्वाभाविक छ संविधानमा लेखिएका मूल व्यवस्थाहरू दीर्घकालीन र स्थायी हुन्छन्। अर्कोतर्फ सङ्क्रमणकालीन व्यवस्थाहरू पुरानो संवैधानिक ब्यवस्थाबाट नयाँ संविधान कार्यान्वयनसम्म पुग्ने वा राज्यसंयन्त्रलाई सुरक्षित अवतरण गराउने संवैधानिक रूपान्तरणका अस्थायी औजार (Transitional Constitutional Tools) मात्र हुन्। नयाँ संविधान पूर्णरूपमा कार्यान्वयनमा आइसकेपछि यस्ता सङ्क्रमणकालीन व्यवस्थाहरूको औचित्य स्वतः समाप्त हुँदै जान्छ।

५०. उपर्युक्त विश्लेषणको आधारमा केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ को दफा ५ को उपदफा (१) र दफा ६(१) को व्यवस्थालाई संविधानको धारा १५१ को उपधारा (१) मा गरिएको जिल्ला अदालतको सुरु अधिकारक्षेत्रसम्बन्धी व्यवस्था, धारा १५२(२) को एक वर्षभन्दा बढी कैद सजाय हुने फौजदारी मुद्दा अदालत, विशिष्टीकृत अदालत, सैनिक अदालत र न्यायिक निकायबाहेक अन्य निकायको अधिकारक्षेत्रमा नपर्ने भन्ने र सङ्क्रमणकालीन व्यवस्थाअन्तर्गत धारा ३०० को उपधारा (७) तथा धारा ३०४ को व्यवस्थाको

सापेक्षतामा ग्रहण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

५१. ऐनको दफा ६(१) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले कैद गर्ने अधिकारलाई अदालतकै नियन्त्रणमा राखेको पनि देखिन्छ । त्यस्तै उक्त ऐनअन्तर्गतका मुद्दा जिल्ला अदालतबाट हेर्दा पनि जिल्ला न्यायाधीशले सो दफाअन्तर्गतको सजाय गर्न सक्ने नदेखिई पुनरावेदन सुन्ने अदालतसमक्ष साधक जाहेर गर्ने पर्ने देखिन्छ । कार्य प्रकृतिका दृष्टिकोणबाट मूलतः प्रमुख जिल्ला अधिकारीले नै हेर्नुपर्ने तथा जिल्ला न्यायाधीशलाई नसुहाउने जस्तो देखिने उक्त अधिकारक्षेत्र तत्कालका लागि अदालतमा नसार्दा पनि संविधानको मूल मर्म र भावना पराजित हुने देखिन्छ । तथापि जब संविधानले अदालतबाहेक अन्य निकायमा विचाराधीन एक वर्षभन्दा बढी कैद सजाय हुने फौजदारी कसुरसम्बन्धी मुद्दा जिल्ला अदालतमा सार्ने भनी स्पष्ट व्यवस्था गर्दछ भने त्यस्तोमा उद्देश्यमूलक व्याख्याको कुनै गुञ्जाइस देखिन्छ ।

५२. सारमा, विद्यमान केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ को दफा ५ को उपदफा (१) बमोजिम सो ऐनअन्तर्गतका मुद्दामा सुरु कारवाही र किनारा गर्ने अधिकार प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई प्रदान गरेको पाइन्छ । प्रमुख जिल्ला अधिकारीको अधिकारक्षेत्रमा विचाराधीन रहेका सो ऐनअन्तर्गतका मुद्दाहरूमा तीन वर्षसम्म कैद हुनसक्ने गरी दफा ६ मा कानूनी व्यवस्था भैरहेको देखिन्छ ।

५३. संविधानको नियमित प्रावधान धारा १५१ ले अन्य कुराका अतिरिक्त सङ्घीय कानूनबमोजिम सुरु मुद्दासमेत हेर्ने जिल्ला अदालतको अधिकारक्षेत्र तोकेको देखिन्छ । तर के कस्ता मुद्दामा सुरु कारवाही किनारा गर्ने अधिकारक्षेत्र जिल्ला अदालतलाई हुने भन्ने कुरा संविधानमा उल्लेख नभएको र संविधानबमोजिमको सङ्घीय कानून बनिसकेको अवस्थासमेत देखिँदैन ।

५४. यसैगरी संविधानको धारा १५२(२)

मा एक वर्षभन्दा बढी कैद सजाय हुने फौजदारी कसुरसम्बन्धी मुद्दा अदालत, विशिष्टीकृत अदालत, सैनिक अदालत र न्यायिक निकायबाहेक अन्य निकायको अधिकारक्षेत्रमा नपर्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ । तर सोही धारा १५२ को उपधारा (१) बमोजिम खास किसिम र प्रकृतिका मुद्दाहरू हेर्न सङ्घीय कानूनबमोजिम अन्य विशिष्टीकृत अदालत, न्यायिक निकाय वा न्यायाधिकरणको स्थापना र गठन गर्न सकिने संवैधानिक व्यवस्था भएपनि सार्वजनिक अपराध र सजाय ऐनअन्तर्गतका मुद्दाहरूको सुरु कारवाही र किनारा गर्न तदनुरूपको निकाय गठन भैसकेको पनि देखिँदैन । अर्कोतर्फ संविधानको धारा ३०० को उपधारा (७) ले संविधान प्रारम्भ हुँदा अदालतबाहेक अन्य निकायमा विचाराधीन रहेका एक वर्षभन्दा बढी कैद सजाय हुने फौजदारी कसुरसम्बन्धी मुद्दा संविधान प्रारम्भ भएपछि सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा सार्नेछन् भन्ने बाध्यात्मक व्यवस्था गरेको देखिन्छ ।

५५. सङ्क्रमणकालीन व्यवस्थाअन्तर्गत संविधानको धारा ३०४ को उपधारा (१) ले संविधान प्रारम्भ हुँदाका बखत बहाल रहेका कानून खारेज वा संशोधन नभएसम्म बहाल रहने तथा सङ्घीय संसद्को पहिलो अधिवेशन बसेको एक वर्षपछि बाझिएको हदसम्म स्वतः अमान्य हुने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । संविधानको धारा १५२ को उपधारा (२) ले एक वर्षभन्दा बढी कैद हुने फौजदारी मुद्दा अदालत, विशिष्टीकृत अदालत वा सैनिक अदालत वा न्यायिक निकायबाट हेरिने भन्ने उल्लेख गरेको हुँदा उक्त संवैधानिक व्यवस्था र केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ को दफा ५(१) र ६(१) को व्यवस्था बाझिएको अवस्था देखिन्छ ।

५६. तर सङ्क्रमणकालीन प्रबन्धअन्तर्गत नै एक वर्षभन्दा बढी कैद सजाय हुने अदालतबाहेक अन्य निकायमा विचाराधीन रहेका फौजदारी कसुरसम्बन्धी

मुद्दाहरू संविधान प्रारम्भ भएपछि जिल्ला अदालतमा सर्नेछन् भनी संविधानको धारा ३०० को उपधारा (७) ले किटानी व्यवस्था गरेको देखिँदा सो व्यवस्था तत्काल कार्यान्वयन हुनुको कुनै विकल्प देखिँदैन। त्यसैले केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ अन्तर्गतको मुद्दा संविधानको धारा १५२ को उपधारा (२) बमोजिमका विशिष्टीकृत न्यायिक निकाय गठन गरी अधिकारक्षेत्र नतोकिएसम्मका लागि संविधान लागू हुनासाथ तत्कालैदेखि सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा सर्ने देखियो।

५७. अब निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो होइन र आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्थामा पनि के कस्तो आदेश जारी गर्नुपर्ने हो भन्ने निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको अन्तिम प्रश्नका सम्बन्धमा विचार हुनुपर्ने देखिएको छ। प्रस्तुत मुद्दाका निवेदकहरू विष्णु लामासमेतका हकमा संविधान प्रारम्भ भैसकेपछि मिति २०७२।६।११ मा पक्राउ गरी केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ बमोजिम जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौंका प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाट म्याद थप गरी थुनामा राखिएको काम कारवाही संविधानको धारा १५२ को उपधारा (२) र धारा ३०० को उपधारा (७) विपरीत भएकाले बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदकहरूको मुख्य माग दाबी रहेको देखिन्छ। तर विपक्षी महानगरीय प्रहरी परिसर काठमाडौंको तर्फबाट पर्नआएको लिखित जवाफबाट प्रमुख जिल्ला अधिकारीको मिति २०७२।६।२२ को आदेशानुसार निवेदकहरू जनही रु.६,०००।- धरौट राखी छुटि गएको भन्ने उल्लेख भएको र निवेदकहरूका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताहरूले बहसको क्रममासमेत सो तथ्यलाई स्वीकारै गरेको हुँदा निवेदन मागबमोजिम बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरिरहनु पर्ने औचित्य देखिएन।

५८. तर केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय)

ऐन, २०२७ अन्तर्गतको मुद्दा प्रमुख जिल्ला अधिकारी वा जिल्ला अदालतमध्ये कसले सुरु कारवाही र किनारा गर्ने भन्ने कुरामा अन्यौलता भई कुनै जिल्लामा प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाट अद्यापिसम्म म्याद थप हुँदै आएको र कुनै जिल्लामा जिल्ला अदालतमा म्याद थप गराउने गरेको भन्ने हुँदा निवेदनमा उठाइएका संवैधानिक र कानूनी प्रश्नको प्रयोग र पालनाका सम्बन्धमा द्विविधा उत्पन्न भएको भन्ने देखियो। यसरी एउटै कानूनी व्यवस्थाको प्रयोग र पालनामा यस प्रकारको अन्यौलता र द्विविधाको स्थिति कायम रहन दिनु न्यायोचित नभएको हुँदा न्याय प्रशासनको सुगमताको लागि समेत यस अदालतबाट आवश्यक आदेश वा निर्देशन हुनु वाञ्छनीय देखिएको छ।

५९. संविधानको धारा ३०० को उपधारा (७) ले हालको अवस्थामा एक वर्षभन्दा बढी कैदको सजाय हुने अदालतबाहेक अन्य निकायमा विचाराधीन सबै प्रकारका फौजदारी कसुरसम्बन्धी मुद्दाहरू जिल्ला अदालतमा सर्ने बाध्यात्मक संवैधानिक व्यवस्था गरेको देखिँदा प्रस्तुत केही सार्वजनिक अपराधसम्बन्धी मुद्दासमेत जिल्ला अदालतबाट नै सुरु कारवाही र किनारा गर्नुको विकल्प देखिएन। तर माथि दोस्रो प्रश्नका सम्बन्धमा गरिएको विश्लेषणबाट केही सार्वजनिक अपराधसम्बन्धी मुद्दाहरू सार्वजनिक शान्ति सुरक्षा कायम गर्ने प्रशासकीय कार्यसँग समेत अन्योन्याश्रित सम्बन्ध राख्ने न्यायिकका अतिरिक्त प्रशासनिक प्रकृतिको भई प्रशासकीय अधिकारीसमेत संलग्न भई निर्णय निरूपण हुनुपर्ने देखियो।

६०. यसप्रकार प्रस्तुत संवैधानिक दायराअन्तर्गतको मुद्दाहरू संवैधानिक व्यवस्था अनुसार तत्कालको लागि जिल्ला अदालतबाट हेर्नुपर्ने स्थिति देखिए पनि प्रशासकीय अधिकारीको मूलभूत कार्यसँग अन्तरसम्बन्धित भई खडा हुने यस्ता प्रकृतिका विवादहरू निरूपण गर्न संविधानको धारा १५२ को उपधारा (१) बमोजिम विशिष्टीकृत अदालत वा

न्यायाधिकरण गठन गर्न सकिने गरी संविधानले मार्ग प्रसस्त गरिरहेको देखिन्छ । सङ्घीय कानूनबाट तदनुरूपका निकायहरू गठन गरी यस प्रकृतिका मुद्दाहरू हेर्ने सुरु अधिकारक्षेत्र त्यस्ता निकायहरूलाई प्रदान गर्ने वा हाल भैरहको सजायसम्बन्धी व्यवस्था पुनरावलोकन गरी संविधानअनुरूप बनाउने भन्ने विषय सङ्घीय व्यवस्थापिकाको अधिकारक्षेत्रभित्र पर्ने देखिन्छ । त्यसैले यस अदालतबाट तत्सम्बन्धमा यसै गर्नु भनी हस्तक्षेप गर्न मिल्ने देखिएन ।

६१. अतः माथि प्रकरण प्रकरणमा विवेचना भएबमोजिम केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ को दफा ५ को उपदफा (१) बमोजिमको अधिकारक्षेत्र नेपालको संविधान, २०७२ को धारा ३०० को उपधारा (७) बमोजिम जिल्ला अदालतमा सर्ने देखिएको हुँदा जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा विचाराधीन मुद्दाहरू तत्काल सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा सार्नु र अब उपरान्त त्यस्ता मुद्दाहरूमा सम्बन्धित जिल्ला अदालतबाटै म्याद थपलगायतका सुरु कारवाही र किनारा गर्ने व्यवस्था अविलम्ब मिलाउनु भनी नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, गृह मन्त्रालय र कानून तथा न्याय मन्त्रालयसमेतका नाममा यो आदेश जारी गरिदिएको छ ।

६२. साथै हालको अवस्थामा माथि विवेचना भएबमोजिम प्रस्तुत सार्वजनिक अपराधसम्बन्धी मुद्दा हेर्ने सम्बन्धमा उत्पन्न भएको जटिलता र अप्ठेरो परिस्थितिको निपटारा गरी स्पष्ट दिशाबोध हुने गरी केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ को प्रकृति र सजायको मात्राको आधारमा गरिएको संवैधानिक व्यवस्थाको कारणबाट उत्पन्न स्थितिको सम्बन्धमा पुनरावलोकन गर्नु भनी मन्त्रिपरिषद् कार्यालयसमेतका नाममा निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिदिएको छ ।

६३. त्यस्तै नेपालको संविधान, २०७२ को धारा ३०० को उपधारा (७) मा भएको मुद्दा सर्नेसम्बन्धी व्यवस्था कार्यान्वयन हुँदा प्रस्तुत निवेदनमा जिकिर

भएअनुरूपका केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ अन्तर्गतका मुद्दामात्र नभई अन्य विषयगत ऐनहरूबमोजिम अदालतबाहेकका अन्य विभिन्न निकायहरूमा विचाराधीन एक वर्षभन्दा बढी कैद सजाय हुने फौजदारी कसुरसम्बन्धी ठूलो सङ्ख्याका मुद्दाहरू सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा तत्काल सार्नुपर्ने देखियो । साथै यस प्रकृतिका मुद्दाहरूमा अब उपरान्त म्याद थपलगायत सुरु कारवाही र किनारासमेत जिल्ला अदालतबाट हुनुपर्ने तथा निकट भविष्यमा नै अर्धन्यायिक निकायबाट भएका निर्णयउपरसमेत जिल्ला अदालतमा नै पुनरावेदन लाग्ने स्थिति उत्पन्न भएको पाइयो ।

६४. यसबाट जिल्ला अदालतले हाल नियमितरूपमा सम्पादन गर्दै आएको कार्यबोझका अतिरिक्त संविधानबमोजिम सिर्जना हुन आएको उपर्युक्त अभिभारासमेत निर्वहन गर्नुपर्ने हुन आएको छ । जिल्ला अदालतहरूको हाल विद्यमान भौतिक संरचना, जनशक्ति र विनियोजित स्रोत साधनबाट मात्र संविधान सिर्जित थप दायित्व संविधानको अपेक्षाअनुरूप पुरा गर्न सम्भव हुने देखिँदैन । साथै विषयगत विशेषज्ञता माग हुने संवेदनशील र फरक प्रकृतिका विषयहरूको उपयुक्त विधिशास्त्रीय विकास सुनिश्चित गर्न आवश्यक जनशक्तिलगायतको संस्थागत क्षमता सिर्जना र विकास गरी अन्ततः विषय प्रकृतिअनुसार न्यायोचित सम्बोधन गरी सुरक्षा र न्यायको वातावरण कायम राखि राख्न हाल सिर्जित परिस्थितिअनुरूप थप जनशक्ति र स्थान व्यवस्थापन तथा स्रोत साधन विनियोजनको लागि नेपाल सरकारका मुख्य सचिवको संयोजकत्वमा अर्थ, गृह, कानून, सामान्य प्रशासन र वन मन्त्रालयसमेतका सचिवहरूको सहभागितामा तत्काल जो गर्नुपर्ने व्यवस्था मिलाई मुद्दा स्थानान्तरण र व्यवस्थापनको सहजीकरणको व्यवस्था मिलाउनु भनी नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयका नाममा आदेश जारी हुन्छ । साथै यो आदेश कार्यान्वयनको

समन्वय गरी प्रगति विवरणसहितको प्रतिवेदन गर्नु भनी यस अदालतका रजिष्ट्रारको नाममासमेत आदेश गरिएको छ।

६५. यो आदेश कार्यान्वयनका लागि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत सम्बन्धित निकाय र अधिकारीका नाममा अविलम्ब लेखी पठाई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या. सुशीला कार्की

इजलास अधिकृत: सन्तोषप्रसाद पराजुली
इति संवत् २०७२ साल कात्तिक १७ गते रोज ३ शुभम्।

निर्णय नं. ९४५२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री ओम प्रकाश मिश्र
फैसला मिति : २०७२।४।२०।४
०६८-CR-०७२३

मुद्दा: बैकिङ्ग कसुर।

पुनरावेदक/वादी : महेन्द्रप्रसाद यादवको जाहेरीले,
नेपाल सरकार
विरुद्ध
प्रत्यर्थी/प्रतिवादी : जिल्ला काठमाडौं, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. १४ बस्ने दुर्गा कार्की

■ व्यक्तिले बैकिङ्ग प्रणालीलाई नै नोक्सान पार्ने गरी गर्ने आपराधिक कार्य र व्यक्ति व्यक्तिबिच भएको विनिमय कारोबारबाट सिर्जित हुने दुस्कृतिलाई अलगअलग कानूनले भिन्नभिन्न कसुरको रूपमा परिभाषित गरेको साथै त्यसको लागि कानूनी उपचारको मार्ग र प्राप्त हुने उपचारसमेत फरक ढङ्गबाट निर्धारण गरेपछि त्यसको पालना र प्रयोग पनि सोहीअनुरूप गरिनु वाञ्छनीय हुन्छ। गलत प्रक्रियाबाट सही निष्कर्षमा पुग्न नसकिने।

(प्रकरण नं. १२)

■ वस्तुतः राज्यको एउटा निकायले कानून बनाउँछ भने त्यसको प्रचलन र व्याख्या अरु नै निकायहरूबाट गरिन्छ। राज्यको शक्ति पृथक्करणको लागि यो अपरिहार्य पनि हुन्छ। तर कतिपय अवस्थामा कानून निर्माण गर्ने निकायको भावना बुझाइमा हुन जाने कमि कमजोरीका कारण कानून कार्यान्वयनमा केही द्विविधा पर्न सक्दछ। कानूनको व्यवस्थालाई सहि ढङ्गबाट बुझ्न नसक्दा यदाकदा यसको प्रयोग र पालनमा अन्यौल उत्पन्न हुनसक्दछ। परिणामतः मर्का पर्ने पक्ष अर्थात् पीडितको न्यायमा पहुँचको अधिकार नै कुण्ठित हुन पुग्दछ। यस्तोमा कानून कार्यान्वयन गर्ने निकायहरूले सदैव पीडितको हितमा आफूलाई केन्द्रित गर्नु श्रेयस्कर हुन्छ। मर्का पर्ने पक्ष उपचारबाट वञ्चित भैरहने तर अभियोजन भने गरिरहनुको कुनै औचित्य नहुने।

(प्रकरण नं. १४)

- अदालतको सरोकार प्रचलित कानूनले निर्दिष्ट गरेअनुरूप दाबी आएको छ छैन भनी हेर्नेसम्ममा सीमित हुन्छ । गलत ढङ्गबाट आएको दाबीबाट अदालतले इन्साफ दिन सक्दैन, केवल औल्याउनसम्म सक्दछ । प्रस्तुत मुद्दा र लगाउमा रहेका तथा अन्य मुद्दाहरूमा समेत वादी नेपाल सरकारको गलत अभियोजनका कारण सम्बन्धित मर्कापर्ने पक्षको न्यायमा पहुँचलाई सघाउ पुगेको देखिएन । पहिले नै यस्तो मुद्दा लाग्दैन भन्ने जानकारी पाएको भए आफूले कुनै उपचार नै पाउन नसक्ने प्रस्तुत मुद्दाको परिणामलाई वर्षौंसम्म पट्यारलाग्दो गरी निरुद्देश्य प्रतिक्षा गर्नुपर्ने अवस्था आउने थिएन । त्यसैले अनुसन्धानकर्ता प्रहरी, अभियोजनकर्ता सरकारी वकिलसमेत यस विषयमा गम्भीर हुनुपर्ने ।

(प्रकरण नं. १५)

- कानूनी स्थितिको सही समझ भएको भए गलत कानूनी उपाय खोजी गरेर समय बर्बाद गर्न नपर्ने र समयमा नै कानूनको सही उपचार प्रशस्त गर्न सक्ने अवस्था रहन्थ्यो, जसले कार्यान्वयनमा सहजता र न्यायको अनुभूति वृद्धि गराउँथ्यो । कतिपय यस्तो अनपेक्षित परिणामहरू समयको अन्तरालमा अपूरणीय हुन जान्छन् । यसको जवाफदेहिता कसले व्यहोर्ने भन्ने पनि प्रश्न उठ्छ । तसर्थ नयाँ नयाँ कानूनहरू र एकै विषयमा रहेका विभिन्न कानूनहरूको बारेमा कानून कार्यान्वयन निकायका अधिकृतहरूलाई कानूनी अनुशिक्षण दिने दिलाउने नेपाल सरकार र विन्तीय संस्थाहरूले समेत गर्नुपर्ने

देखिन्छ । त्यसको लागि ध्यानाकर्षण गर्नु गराउनु पर्ने देखिन आउने ।

(प्रकरण नं. १६)

पुनरावेदक/वादीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ताद्वय भरतलाल शर्मा र राम घिमिरे

प्रत्यर्थी/प्रतिवादीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- विनिमय अधकारपत्र ऐन, २०३४, १०७क
- बैङ्किङ्ग कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४, दफा २ को खण्ड (ख), दफा ३ खण्ड (ग), १५
- सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूचि १, दफा १८

पुनरावेदन अदालतमा फैसला गर्ने:-

मा.न्या. श्री सुरेन्द्रबीर सिंह बस्न्यात

मा.न्या. श्री हरिकुमार पोखरेल

फैसला

स.प्र.न्या. कल्याण श्रेष्ठ : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम यस अदालतको क्षेत्राधिकारअन्तर्गत पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६८।६।८ को फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पुनरावेदन परी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ:-

तथ्य खण्ड

मिति २०६६।७।११ गतेका दिन घर खर्च तथा व्यापार व्यवसाय गर्नको लागि भनी प्रतिवादी दुर्गा कार्कीले मबाट केही दिनमा ब्याजसमेत दिने सर्तमा रु. ७,००,०००।- (सात लाख) लिएकोमा उक्त रकम

निजले समयमै चुक्ता गरिनन् । मिति २०६८।३।१५ मा तपाईंको पैसा बुझ्न आउनुस् भनी कालिमाटीमा रहेको सनराइज बैंकमा निजको नाममा रहेको खाताबाट रु. ७,००,०००।-को चेक मेरो नाममा लेखिदिइन् । सम्बन्धित बैंकमा रकम लिन जाँदा चेकमा उल्लिखित रकमलाई खाम्ने रकम चेकमा रहेनछ । यसरी आफ्नो खातामा चेकमा उल्लिखित रकम छैन भन्ने जानीजानी विपक्षीले चेक काटी दिई बैंकिङ्ग कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ अन्तर्गतको कसुर गरेकाले निजलाई पक्राउ गरी आवश्यक कारवाही गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको जाहेरी दरखास्त ।

दुर्गा कार्कीले मेरो श्रीमानलाई मकाउमा काम गर्न पठाइदिन्छु भनी सोको लागि रु. ४,५०,०००।- आवश्यक पर्छ, हाललाई रु.८५,०००।- दिनुहोस् भनी मिति २०६८।९।५ मा मबाट रु.८५,०००।- लगी मेरो श्रीमानलाई ४५ दिनभित्र मकाउ पठाउँछु भनी नपठाई रकम माग गर्दासमेत नदिई मिति २०६८।३।२७ गतेका दिन मलाई भुक्तानी लिई जानुहोस् भनी कालिमाटीस्थित सनराइज बैंकको निजको नामको पैसा नभएको खाताको रु. ८५,०००।- को चेक काटी दिई बैंकिङ्ग कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ अन्तर्गतको कसुर अपराध गरेकाले निजलाई पक्राउ गरी कारवाही गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको पञ्चकुमारी परियार ढुङ्गानाको जाहेरी दरखास्त ।

जाहेरवाला महेन्द्र यादवसँगबाट मिति २०६६।७।११ मा मैले रु. ७,०००००।- (सात लाख) लिएकी हुँ । जाहेरवालाले रकम फिर्ता माग गर्नुभएकाले काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १४ कालीमाटीस्थित सनराइज बैंकमा मेरो नाममा रहेको पैसा नभएको ००८००३७१ PD नं. को खातामा पैसा छ भनी झुक्याई जाहेरवालाको नाममा चेक काटी भुक्तानी लिन जानु भनी दिएकी हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी दुर्गा कार्कीको अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष भएको बयान ।

दुर्गा कार्कीले जाहेरवाला महेन्द्रप्रसाद यादवसँग रु.७,००,०००।- लिएकीमा फिर्ता नदिएकी र उक्त रकम माग गर्दा सनराइज बैंकमा आफ्नो नाममा रहेको पैसा नभएको खातामा पैसा छ भनी चेक काटी भुक्तानी लिन जानु भनी दिएको भन्ने सुनेको हुँ भन्नेसमेत राजमान श्रेष्ठको कागज ।

प्रतिवादी दुर्गा कार्कीले सनराइज बैंक लिमिटेड, कालिमाटीमा रहेको आफ्नो नामको ००८००३७१ PD नं. को खातामा पैसा छैन भन्ने जानी जानी मिति २०६८।३।१५ मा जाहेरवाला महेन्द्रप्रसाद यादवलाई रु. ७,००,०००।- (सात लाख) को चेक काटी दिई बैंकिङ्ग कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ३(ग) बमोजिमको कसुर गरेको पुष्टि हुन आएकाले प्रतिवादी दुर्गा कार्कीलाई सोही ऐनको दफा १५(१) बमोजिम हदैसम्म सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको अभियोगपत्र ।

जाहेरवाला महेन्द्रप्रसाद यादवलाई रु.७,००,०००।-को चेक काटी दिएको हो । मेरो खातामा पैसा छैन भन्दा पनि जाहेरवालाले अरुलाई देखाउनु छ, मलाई चेक भए पुग्छ, मबाट धोका हुँदैन, चेक काटी दिनुहोस् भनेकाले विश्वासमा परी मेरो नामको सनराइज बैंक कालिमाटीमा रहेको खाता नं. ००८००३७१PD बाट रु. ७,००,०००।- को चेक काटी दिएकी हुँ । अभियोगपत्रसाथ पेस भएको चेकको सही मेरो आफ्नै हो । मैले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको बयान मेरो राजी खुसीले भएको होइन । मौकामा कागज गर्ने राजमानलाई म चिन्दैन । म निर्दोष हुँदा सफाइ पाउनुपर्छ भन्नेसमेत प्रतिवादी दुर्गा कार्कीले पुनरावेदन अदालत, पाटनमा गरेको बयान ।

प्रस्तुत मुद्दाको कसुर बैंकिङ्ग कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ अन्तर्गतको नभई विनिमय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ को अन्तर्गतको भएकाले क्षेत्राधिकारको अभावमा खारेज हुने अवस्थाको यो मुद्दा प्रारम्भिकरूपमा दायर हुन सक्ने अवस्थाको

देखिँदैन । यस्तो अवस्थामा सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७ बमोजिम सरोकारवाला व्यक्तिलाई झिकाई निजले सकार गरेमा वादी पक्ष कायम गरी सोही मुद्दाको मिसिलबाट प्रचलित कानूनबमोजिम कारवाही किनारा गर्नु पर्ने भन्ने व्यवस्था उल्लेख भए तापनि जाहेरवालालाई वादी पक्ष कायम गरेपछि प्रस्तुत मुद्दा हेर्ने क्षेत्राधिकार यस अदालतको वाणिज्य इजलासको नभई सम्बन्धित जिल्ला अदालतको हुने हुन्छ । यस अदालतमा पेस भएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल त्यस्तो कारवाहीको लागि जिल्ला अदालतमा पठाउन मिल्ने कानूनी आधारसमेत देखिँदैन । तसर्थ सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची-१ मा समावेश नभएको मुद्दाको जाहेरी दरखास्त लिएर अनुसन्धान गरी अभियोगपत्र पेस हुन आएको यस्तो मुद्दाको सुरु कारवाही र किनारा गर्ने क्षेत्राधिकार यस इजलासलाई नभएको र क्षेत्राधिकार ग्रहण गरी इन्साफ गर्न मिल्ने अवस्था नहुँदा अभियोग माग दाबी खारेज हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६८।६।८ को फैसला ।

बैंकिङ्ग कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४, विनिमय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ भन्दा पछि निर्माण भएको ऐन हो । प्रतिवादीउपरको जाहेरी एवम् त्यसपश्चात् भएको अनुसन्धान र प्रतिवादीले आफूले गरेको कसुरको स्वीकारोक्तिले पनि प्रतिवादीको कसुरलाई बैंकिङ्ग कसुरको रूपमा पुष्टि गरेको छ । बैंकिङ्ग क्षेत्रमा देखा पर्ने विकृति, विसङ्गति र अपराधजन्य कार्यलाई रोकथाम गर्न आएको यस ऐनअनुसारको कसुर प्रतिवादीले गरेको पुष्टि भइरहेको अवस्थामा यो ऐन नै आकर्षित नहुने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला बदर गरी अभियोग माग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पेस भएको पुनरावेदन ।

यस्तै प्रश्न समावेश भएका मुद्दाहरू साथै राखी

पेस गर्नु भनी मिति २०७१।७।५ मा आदेश भएकामा सो आदेशबमोजिम समान प्रश्न उपस्थित रहेको २०६९-RB-००३९ समेतको मुद्दा पेस हुन छुट भएको देखिएकाले र ती मुद्दाहरू मिति २०७२।४।२० मा पेसी चढेको देखिँदा प्रस्तुत मुद्दा र लगाउका मुद्दाहरूसमेत सोही मुद्दाहरू साथ लगाउ गरी मिति २०७०।४।२० को पेसी चढाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्नेसमेत यस अदालतको मिति २०७२।३।२८ को आदेश ।

नियमबमोजिम पेस हुनआएको प्रस्तुत मुद्दामा वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ताद्वय श्री भरतलाल शर्मा र श्री राम घिमिरेले बैङ्किङ्ग कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को प्रस्तावनामा बैङ्क तथा वित्तीय प्रणाली प्रति विश्वसनीयता अभिवृद्धि गर्न र बैङ्किङ्ग कसुर गर्नेलाई सजाय गर्ने उद्देश्यले निर्माण गरिएको भन्ने उल्लेख गरिएको छ । त्यसैगरी उक्त ऐनको दफा ३(ग) ले आफूले काटेको चेकलाई खाम्ने रकम आफ्नो खातामा नभएको जानीजानी चेक काटी भुक्तानी लिनेदिने कार्यलाई स्पष्टरूपमा बैङ्किङ्ग कसुरको रूपमा परिभाषित गरेको छ । आफ्नो खातामा पर्याप्त रकम छैन भन्ने जान्दाजान्दै जाहेरवालालाई चेक काटी दिएको तथ्यलाई प्रतिवादीको बयानमा नै स्वीकार गरिएको छ । यसबाट अभियोग दाबी निर्विवादरूपमा पुष्टि भइरहेको छ । सो ऐनअन्तर्गतको मुद्दा नेपाल सरकार वादी भई चल्ने कुरा दफा १८मा स्पष्टरूपमा उल्लेख भएको हुँदा नेपाल सरकार वादी भई दायर गरिएको प्रस्तुत मुद्दा खारेज गरेको त्रुटिपूर्ण छ । विनिमय अधिकारपत्र ऐनको व्यवस्था व्यक्तिले चेक अनादर मुद्दा दायर गर्ने विषयसँग सम्बन्धित हुँदा दुई वा सोभन्दा बढी ऐनले फरकफरक उपचार तोक्दछ भने कुन उपचारमा आउने भन्ने कुरा सम्बन्धित पक्षको छनौटको विषय हो । यसरी पक्षले एउटा उपचार रोजी आएको मुद्दालाई अदालतले अर्कै ऐनअन्तर्गत आउनु पथर्यो भनी खारेज गर्न मिल्दैन । पुनरावेदन अदालतको

वाणिज्य इजलासहरूमध्ये कुनै इजलासले बैङ्किङ्ग कसुर नै ठहर गरिरहेको अवस्था छ भने कुनैले विनिमय अधिकारपत्र ऐनअनुरूप आउनुपर्ने भनी अभियोगपत्र खारेज गर्ने गरेको अवस्था छ । तसर्थ विनिमय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ अन्तर्गतको विषय मानी प्रस्तुत मुद्दा खारेज गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी गरी अभियोग माग दाबीबमोजिम प्रतिवादीलाई हदैसम्म सजाय हुनुपर्दछ भन्नेसमेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विद्वान् उपन्यायाधिवक्ताहरूले गर्नुभएको उपयुक्त बहस जिकिर मनन् गरी पुनरावेदन पत्रसहितको मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदन जिकिरसमेतका सम्बन्धमा देहायका प्रश्नहरूमा केन्द्रीत रही निर्णय दिनुपर्ने देखिएको छ:

- (१) चेक अनादर भएको भन्ने विषयमा बैङ्किङ्ग कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ वा विनिमय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ कुन कानूनअन्तर्गत मुद्दा दायर गर्नुपर्ने हो ?
- (२) प्रस्तुत मुद्दा खारेज हुने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ, छैन र वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो वा होइन ?

मिसिल संलग्न कागजातहरू अध्ययन गरी हेर्दा प्रतिवादीले रु.७,००,०००/- रकमलाई खाम्ने मौज्दात आफ्नो बैङ्क खातामा छैन भन्ने जानी जानी जाहेरवालालाई सो बराबरको रकमको चेक काटी दिई बैङ्कबाट भुक्तानी हुन नसकी बैङ्किङ्ग कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ३(ग) को कसुर गरेको हुँदा सोही ऐनको दफा १५ बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत वादी नेपाल सरकारको मुख्य अभियोग माग दाबी रहेको देखिन्छ । प्रतिवादीले अनुसन्धान अधिकारी र पुनरावेदन अदालतसमक्ष गरेको बयानमा जाहेरवालालाई उक्त चेक आफूले काटी

दिएको तथ्यलाई स्वीकारै गरेको देखिन्छ । पुनरावेदन अदालतको वाणिज्य इजलासबाट प्रतिवादीको उक्त कार्य बैङ्किङ्ग कसुर नभई विनिमय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ अन्तर्गतको चेक अनादरको विषय भएको भनी अभियोगपत्र नै खारेज हुने ठहर्याई भएको फैसलाउपर चित्त नबुझाई वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतसमक्ष प्रस्तुत पुनरावेदन दायर हुन आएको देखियो ।

वादी पक्षको पुनरावेदनपत्रमा मूलतः बैङ्किङ्ग कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ विनिमय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ भन्दापछि निर्माण भएको, बैङ्किङ्ग क्षेत्रमा देखा पर्ने विकृति, विसङ्गति र अपराधजन्य कार्यलाई रोकथाम गर्न सो ऐन जारी गरिएको भन्ने कुरा उक्त ऐनको प्रस्तावनामा उल्लेख भई दफा ३(ग) ले आफूले काटेको चेकलाई खाम्ने रकम आफ्नो खातामा नभएको कुरा जानीजानी चेक काटी भुक्तानी लिनेदिने कार्यलाई बैङ्किङ्ग कसुरको रूपमा परिभाषित गरी सजायसमेत तोकिरहेको र जाहेरी एवम् प्रतिवादीले गरेको कसुरको स्वीकारोक्तिले पनि अभियोग दाबी पुष्टि भएकोमा उक्त ऐन नै आकर्षित नहुने भनी अभियोगपत्र नै खारेज गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी प्रतिवादीलाई अभियोग माग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत जिकिर लिएको देखिन्छ ।

२.मिसिलबाट उजागर हुन आएका उपरोक्त कानूनी र तथ्यगत विषयवस्तुको सापेक्षतामा निर्णय निरूपणको निमित्त तय गरिएको पहिलो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने हुन आएको छ । पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट प्रस्तुत मुद्दाको विवादित विषयवस्तु विनिमय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ अन्तर्गत पर्ने हुँदा बैङ्किङ्ग कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ अन्तर्गत नपर्ने भनी अभियोगपत्र नै खारेज हुने ठहर्याएको र सोही कानूनी प्रश्नमा पुनरावेदन परेको देखिँदा उक्त विवादित प्रश्नको सम्बोधनको लागि प्रथमतः दुवै ऐनको

कानूनी व्यवस्थाहरू दृष्टिगत गर्नु वाञ्छनीय भएको छ । उक्त ऐनहरूको प्रस्तावना र सम्बन्धित कानूनी व्यवस्था देहायबमोजिम रहेको देखिन्छ:

<p>बैंङ्किङ्ग कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४</p>	<p>विनिमय अधिकारपत्र ऐन, २०३४</p>
<p>प्रस्तावना:</p> <p>बैंङ्क तथा वित्तीय संस्थाको कारोबारमा हुनसक्ने कसुरजन्य कार्यबाट बैंङ्क तथा वित्तीय प्रणालीमा पर्ने असर र जोखिमलाई न्यून गरी बैंङ्क तथा वित्तीय प्रणालीप्रति विश्वसनीयता अभिवृद्धि गर्न बैंङ्किङ्ग कसुर तथा सजायका सम्बन्धमा कानूनी व्यवस्था गर्न वाञ्छनीय भएकाले,</p>	<p>प्रस्तावना:</p> <p>बैंङ्किङ्ग कारोबारलाई सुव्यवस्थित गर्नको लागि विनिमय अधिकारपत्रको परिभाषा गर्न र तत्सम्बन्धी अन्य व्यवस्था गर्न वाञ्छनीय भएकाले,</p>
<p>दफा ३ अनधिकतरूपमा खाता खोल्न वा रकम भुक्तानी माग गर्न नहुने: कसैले पनि बैंङ्क वा वित्तीय संस्थामा खाता खोल्दा वा रकम भुक्तानी माग गर्दा देहायको कार्य गर्न हुँदैन:</p> <p>(ग)आफूले काटेको चेकलाई खाम्ने रकम आफ्नो खातामा नभएको जानीजानी चेक काटी भुक्तानी लिन वा दिन ।</p> <p>दफा १५दण्ड सजाय: (१) कसैले दफा ३ को खण्ड (क), (ख), (ग), दफा ४ वा दफा ११ बमोजिमको कुनै कार्य गरेमा कसुरको मात्राअनुसार दश हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुनेछ ।</p>	<p>दफा १०७क सजाय:बैंङ्कमा आफ्नो निक्षेप छैन वा भए पनि पर्याप्त छैन भन्ने जानीजानी कुनै व्यक्तिले चेक काटी कसैलाई हस्तान्तरण गरेमा र त्यसरी हस्तान्तरण गरिएको चेक भुक्तानीको लागि सम्बन्धित बैंङ्कसमक्ष प्रस्तुत गर्दा पर्याप्त निक्षेप नभएको कारणबाट बैंङ्कबाट चेक अनादर भएमा चेक काट्ने व्यक्तिबाट चेकमा उल्लिखित रकम र ब्याजसमेत धारकलाई भराई चेक काट्ने व्यक्तिलाई तीन महिनासम्म कैद वा तीन हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुनेछ ।</p>

३. सामान्यतः राज्यको नीति कार्यान्वयनको क्रममा कुनै सामाजिक आचरण वा व्यवहारलाई नियमन गर्न वा निश्चित उद्देश्य परिपूर्तिको निमित्त विधायिकाले कानून निर्माण गर्ने गर्दछ। निरुद्देश्यरूपमा कुनै पनि कानूनको निर्माण गरिँदैन। त्यस्तै एउटै प्रयोजन वा आवश्यकता परिपूर्ति गर्नको लागि फरक फरक कानून बनाइरहनु पनि पर्दैन । विधायिकाले दुई फरक फरक ऐन निर्माण गर्दछ भने निश्चय नै तिनको उद्देश्य र प्रयोजन पनि भिन्न हुन्छन् । ज्ञातव्य छ कुनै एक समयमा जारी गरिएको ऐनले समयान्तरमा देखा पर्ने नवीनतम् आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्न नसक्ने अवस्था पर्न सक्दछ । त्यसै कारणबाट ऐनहरूमा समसामयिक संशोधन वा परिमार्जन हुने

गरेको कुरा बोधगम्य नै छ। जब कुनै अमूक कानून जारी हुँदाको पृष्ठभूमि वा परिवेशमा आमूलपरिवर्तन हुन्छ तब साबिक ऐनमा टालटुल गरेरमात्र व्यवहार चलन नसक्ने अवस्था हुन सक्दछ। यस्तोमा विधायिकाले नव निर्माणको सहारा लिनुपर्ने हुन्छ।

४. विनिमय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ मिति २०३४।९।१८ मा लालमोहर र प्रकाशन भई मिति २०३९।।३।१४ देखि प्रारम्भ भएको देखिन्छ। अर्कोतर्फ बैङ्किङ्ग कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ मिति २०६४।१०।२३ मा प्रमाणीकरण भई सोही मितिदेखि लागू भएको भन्ने देखिन्छ। २०३४ सालमा निर्माण भई २०३९ सालदेखि लागू भएको विनिमय अधिकारपत्र ऐन बहाल छँदाछँदै सो ऐन लागू भएको करिव पच्चीस वर्षपछि एउटै उद्देश्य परिपूर्ति गर्न बैङ्किङ्ग कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ बनाइएको होला भनी सम्झनु र अर्थ गर्नु विवेकसम्मत हुँदैन। त्यसैले उक्त दुवै ऐनहरू फरक फरक प्रयोजनका लागि बनेका होलान् भनी अदालतले अनुमान गर्नु स्वाभाविक र तर्कसम्मत हुन्छ।

५. प्रस्तावना हेर्दा बैङ्किङ्ग कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाको कारोबारमा हुन सक्ने कसुरजन्य कार्यबाट बैङ्क तथा वित्तीय प्रणालीमा पर्ने असर र जोखिमलाई न्यून गरी बैङ्क तथा वित्तीय प्रणालीप्रति विश्वसनीयता अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यबाट बनाइएको भन्ने देखियो। अर्थात् बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाको कारोबारमा हुन सक्ने कसुरजन्य कार्यबाट बैङ्क तथा वित्तीय प्रणालीलाई सुरक्षित पार्नु नै उक्त ऐन जारी गर्नुका पछाडि निहित रहेको मूल अभिप्राय हो भन्ने देखिन आउँछ। अर्कोतर्फ विनिमय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ बैङ्किङ्ग कारोबारलाई सुव्यवस्थित गर्नको लागि विनिमय अधिकारपत्रको परिभाषा गर्न र तत्सम्बन्धी अन्य व्यवस्था गर्ने प्रयोजनको लागि जारी भएको भन्ने सो ऐनको प्रस्तावनाबाट देखियो। यसरी बैङ्किङ्ग कसुर तथा सजाय ऐनले कारोबारमा हुनसक्ने कसुरजन्य

कार्यबाट बैङ्क तथा वित्तीय प्रणालीमा पर्ने असर तथा जोखिमलाई न्यून पार्ने उद्देश्य राखेको देखियो भने विनिमय अधिकारपत्र ऐन बैङ्किङ्ग कारोबारलाई सुव्यवस्थित गर्नको लागि विनिमय अधिकारपत्रको परिभाषा गर्ने लक्ष्य राखेको भन्ने देखियो। प्रस्तावनाको व्यहोराबाट यी ऐनहरूले सम्बोधन गर्न खोजेको विषयवस्तु एउटै अर्थात् बैङ्किङ्ग कारोबार नै देखिए पनि नियमन गर्न खोजेको क्षेत्र विल्कूल भिन्न देखियो। पहिलोले बैङ्किङ्ग कारोबारमा हुनसक्ने आपराधिक क्रियाकलापलाई निषेध गर्ने उद्देश्य राखेकामा दोस्रोले बैङ्किङ्ग कारोबारलाई परिभाषितसम्म गर्न खोजेको पाइयो। प्रस्तावनाले परिसीमित गरेको यो सूक्ष्म भिन्नतालाई यी ऐनहरूको प्रयोग र पालना गर्दा हेक्का राख्न नसकिएमा द्विविधा उत्पन्न हुने र सही निष्कर्षमा पुग्न कठिन हुने देखिन्छ।

६. यसै गरी बैङ्किङ्ग कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा २ को खण्ड (ख) मा बैङ्किङ्ग कसुर भन्नाले परिच्छेद २ बमोजिमको कसुर सम्झनु पर्छ भन्ने उल्लेख भई परिच्छेद २ मा बैङ्किङ्ग कसुरका सम्बन्धमा व्यवस्था भएको देखियो। दफा ३ मा अनधिकृतरूपमा खाता खोल्न वा रकम भुक्तानी माग गर्न नहुने भन्ने शिर्षक अन्तर्गत खण्ड (ग) मा आफूले काटेको चेकलाई खाम्ने रकम आफ्नो खातामा नभएको जानी जानी चेक काटी भुक्तानी लिन वा दिन नहुने भन्दै सो कार्यलाई बैङ्किङ्ग कसुरका रूपमा परिभाषित गरेको देखियो। उक्त दफाअनुसार बैङ्किङ्ग कसुर कायम हुनको लागि देहायबमोजिम पूर्वावस्थाको विद्यमानता रहनु पर्ने देखिन्छ:

- (१) चेक काट्ने कार्य भएको,
- (२) चेकलाई खाम्ने रकम आफ्नो खातामा नभएको,
- (३) खातामा रकम छैन भन्ने कुरा चेक काट्नुभन्दा पहिले नै थाहा जानकारी भएको र
- (४) भुक्तानी लिने दिने कार्य भैसकेको।

७. उपरोक्त पूर्वावस्थाहरूको अध्ययनबाट केवल आफ्नो बैङ्क खातामा खाप्ने रकम छैन भन्ने जान्दाजान्दै चेक काट्नुसम्म बैङ्किङ्ग कसुर हुने नभई त्यसरी काटिएको चेकबाट भुक्तानी लिने दिनेसम्मको क्रिया नै सम्पन्न भैसकेको अवस्थामा मात्र उक्त कसुरले पूर्णता पाउने देखियो । सामान्यतः आफ्नो बैङ्क खातामा के कति रकम मौज्जात रहेको छ वा छैन भन्ने कुराको हेक्का चेक काट्ने व्यक्तिलाई हुनु पर्दछ । कुनै कारणबस सो कुरा यकिन हुन नसकी वा तथ्यको भ्रममा परी वा आफैँ झुक्किन पुगी खातामा मौज्जात रहेको निक्षेपभन्दा बढी रकमको चेक काटिनु एउटा पक्ष हुन सक्दछ । तर आफ्नो खातामा चेकमा उल्लेख भएको रकमलाई खाप्ने निक्षेप छैन भन्ने कुराको पूर्वजानकारी हुँदाहुँदै खातामा हुँदै नभएको वा भएकोभन्दा बढी रकमको चेक काटी भुक्तानी लिनेदिने कार्य गरिन्छ भने त्यस्तो कार्य सिधै बैकलाई झुक्याउने वा नोक्सान पार्ने नियतबाटै भएको हुन्छ । यस्तो कार्यबाट चेक काट्ने व्यक्ति स्वयम् वा धारकलाई अनुचित लाभ र बैङ्क तथा वित्तीय संस्थालाई नोक्सान पर्ने कुरा छर्लङ्ग छ । त्यसैले बैङ्क तथा वित्तीय कारोबारलाई दूषित पारी समग्र बैङ्किङ्ग प्रणालीलाई नै धरासायी बनाउने यस्तो क्रियालाई दफा ३(ग) ले बैङ्किङ्ग कसुरअन्तर्गत समेटेको देखियो। साथै दफा १५ को उपदफा (१) ले अन्य कुराका अतिरिक्त दफा ३ को खण्ड (ग) बमोजिमको कार्य गर्नेलाई कसुरको मात्राअनुसार दश हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुने कानूनी व्यवस्थासमेत गरेको पाइयो ।

८. अर्कोतर्फ विनिमय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ को दफा १०७क. ले बैङ्कमा आफ्नो निक्षेप छैन वा भए पनि पर्याप्त छैन भन्ने जानीजानी कुनै व्यक्तिले चेक काटी कसैलाई हस्तान्तरण गरेमा र त्यसरी हस्तान्तरण गरिएको चेक भुक्तानीको लागि सम्बन्धित बैङ्कसमक्ष प्रस्तुत गर्दा पर्याप्त निक्षेप नभएको कारणबाट बैङ्कबाट चेक अनादर भएमा चेक काट्ने व्यक्तिबाट चेकमा

उल्लिखित रकम र ब्याजसमेत धारकलाई भराई चेक काट्ने व्यक्तिलाई तीन महिनासम्म कैद वा तीन हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुनेछ भन्नेसमेत कानूनी व्यवस्था गरेको पाइन्छ । उक्त दफाबमोजिमको कसुर र सजाय हुनको लागि मुख्यतः देहायबमोजिमका पूर्वावस्थाको विद्यमानता रहनुपर्ने देखियो:

- (क) चेक काट्ने र हस्तान्तरण गर्ने कार्य भएको,
- (ख) चेक काट्नेको खातामा पर्याप्त रकम नभएको,
- (ग) खातामा रकम छैन भन्ने कुरा चेक काट्नुभन्दा पहिले नै थाहा भएको र
- (घ) पर्याप्त रकम नभएका कारणबाट धारकले भुक्तानी पाउन नसकी बैङ्कबाट चेक अनादर भएको ।

९. विनिमय अधिकारपत्र ऐनमा **चेक अनादर** भन्ने शब्दलाई स्पष्टतः परिभाषित गरेको पाइएन । तथापि सो ऐनको दफा १०७क. ले चेक अनादर हुने अवस्था उल्लेख गर्नुका साथै सजायसमेत निर्धारण गरेको पाइयो । विशेषतः आफ्नो खातामा पर्याप्त रकम छैन भन्ने जान्दाजान्दै चेक काटिदिएको कारण धारकले सम्बन्धित बैङ्कबाट भुक्तानी पाउन नसकेको अवस्थालाई चेक अनादरको रूपमा चित्रण गरिएको पाइन्छ । वस्तुतः चेक अनादर ड्रअर र धारक अर्थात् व्यक्ति व्यक्तिबिच विनिमयपत्र वा चेक काटी लिनुदिनु गरिएको कारोबारसँग सम्बन्धित देखिन्छ । यसमा धारकलाई झुक्यान वा नोक्सानमा पार्ने ड्रअरको नियत हुन सक्ने देखिन्छ । साथै चेक अनादर ठहर भएको अवस्थामा चेक काट्नेबाट धारकलाई चेकमा उल्लिखित रकम र सो को ब्याजसमेत भराई तीन हजारसम्म जरिवाना वा तीन महिनासम्म कैद वा दुवै सजाय हुन सक्ने विनिमय अधिकारपत्र ऐनको कानूनी व्यवस्था देखियो ।

१०. उपरोक्त दुवै कानूनी व्यवस्थाको तुलनात्मक अध्ययनबाट **बैङ्किङ्ग कसुर र चेक**

अनादरमा केही समानतासमेत रहेको देखिन्छ । खासगरी दुवै बैंकिङ्ग कारोबारसँग सम्बन्धित विषय हुनुका साथै आफ्नो बैंक खातामा पर्याप्त रकम छैन भन्ने जान्दाजान्दै चेक काट्ने कार्य दुवै कसुरमा समानरूपमा अन्तर्निहित रहने देखिन्छ । तथापि बैंकिङ्ग कसुर सिधै बैंक वा वित्तीय कारोबार अर्थात् वित्तीय प्रणालीलाई हानी नोक्सानी पार्नमा परिलक्षित देखिन्छ भने चेक अनादरको कुरा चेक प्राप्त गर्ने तेस्रो व्यक्ति अर्थात् धारकलाई झुक्क्याउन वा हानी नोक्सानी पार्नमा । त्यस्तै बैंकिङ्ग कसुर कायम हुन चेकअनुसारको रकम भुक्तानी लिनुदिनु गरिसकेको हुनु पर्दछ तर चेक अनादरमा ड्रअरको खातामा पर्याप्त रकम नभएका कारण धारकले चेकमा उल्लेख भएबमोजिमको रकम सम्बन्धित बैंकबाट भुक्तानी दिन नसकेको कारणबाट चेक सटही नभई अनादर हुन पुग्दछ । बैंकिङ्ग कारोबारलाई नै जोखिम पुर्याउने र वित्तीय प्रणालीप्रति परिलक्षित भएको कारणले बैंकिङ्ग कसुर गम्भीर प्रकृतिको कसुर हो भन्ने कुरा प्रस्तुत मुद्दा सरकार वादी भई चल्ने र सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूचि १ मा पर्ने भन्ने दफा १८ को कानूनी व्यवस्थाबाट स्पष्ट हुन्छ । व्यक्तिप्रति लक्षित भएको कारण चेक अनादरको विवाद दुनियाँवादी फौजदारी मुद्दाको रूपमा चल्ने देखिन्छ । सारमा जानीजानी खातामा भएको भन्दा बढी रकमको चेक काटी हानी नोक्सानी पार्न खोजिएको पक्ष तथा रकम भुक्तानी भएको वा नभएको भन्ने आधार नै बैंकिङ्ग कसुर तथा चेक अनादर छुट्याउने लक्ष्मण रेखा देखिएको हुँदा सोहीरूपमा बुझ्नु र ग्रहण गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यसैले प्रस्तुत मुद्दा बैंकिङ्ग कसुर ऐनअन्तर्गत नपर्ने भनी अभियोगपत्र खारेज गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला अन्यथा देखिएन ।

११. यद्यपि उपरोक्त विषयको भिन्नता छुट्याउन नसकी यससम्बन्धी अभ्यासमा द्विविधा वा अन्याय भएको र त्यसैको परिणामस्वरूप पुनरावेदन

अदालतका कुनै इजलासबाट बैंकिङ्ग कसुर ठहर्याउने गरेको र कुनैबाट अभियोग नै खारेज गर्ने गरेको भन्ने पनि देखियो । यसका अतिरिक्त यसै विषयमा चेक अनादर, लेनदेन र ठगी जस्ता मुद्दाहरू चलाइने गरेको कारण न्यायिक प्रक्रियामा अन्यायलता र जटिलता पर्न गएको भनी विद्वान् उपन्यायाधिवक्ताहरूले बहसको क्रममा इजलासलाई जानकारी गराउनु भएको छ ।

१२. व्यक्तिले बैंकिङ्ग प्रणालीलाई नै नोक्सान पार्ने गरी गर्ने आपराधिक कार्य र व्यक्ति बिच भएको विनिमय कारोबारबाट सृजित हुने दुस्कृतिलाई अलगअलग कानूनले भिन्नभिन्न कसुरको रूपमा परिभाषित गरेको साथै त्यसको लागि कानूनी उपचारको मार्ग र प्राप्त हुने उपचारसमेत फरक ढङ्गबाट निर्धारण गरेपछि त्यसको पालना र प्रयोग पनि सोहिअनुरूप गरिनु वाञ्छनीय हुन्छ । गलत प्रक्रियाबाट सही निष्कर्षमा पुग्न सकिँदैन ।

१३. आफ्नो खातामा पर्याप्त रकम छैन भन्ने जान्दाजान्दै कुनै व्यक्तिले अर्को कुनै व्यक्तिका नाममा काटिदिएको चेकअनुसार बैंकबाट भुक्तानी हुन नसकी चेक अनादर हुनु र चेकलाई खाम्ने रकम आफ्नो खातामा छैन भन्ने जानीजानी चेक काटी बैंकलाई झुक्क्याई रकम भुक्तानी नै लिनेदिने गर्नु फरक कुरा हुन् । यसको अन्तर तथा असर छुट्याई न्यायिक उपचार चयन गरिनु अपेक्षित हुन्छ । सोझो अर्थमा चेक अनादर हुनु भनेको धारकले विनिमयपत्रमार्फत कारोबार गरिएको चेकमा उल्लेख भएको रकम भुक्तानी नपाउनु हो । आफ्नो खातामा रकम छैन भन्ने जान्दाजान्दै चेक काटी दिने कार्यमा निश्चितरूपमा धारकलाई धोका दिने ड्रअरको बदनियत अन्तर्निहित रहेको हुन सक्दछ । त्यसैले विधायिकाले यस्तो कसुरलाई दुनियाँवादी फौजदारी मुद्दाको वर्गभित्र राखी चेकमा उल्लिखित साँवा ब्याज भराई ड्रअरलाई जरिवाना र कैदसमेतको सजाय तोकेको देखिन्छ । तर यस्तो व्यक्ति व्यक्तिबिच

परस्पर विश्वासमा गरिएको विनिमय कारोबारको विषयलाई सरकार वादी भई चल्ने बैंडकिङ्ग कसुरको रूपमा अभियोजन गर्ने कार्यबाट सम्बन्धित धारकले उल्टै आफ्नो लेना रकम असुल गर्न नसक्ने प्रतिकूल अवस्था पनि सृजना हुन सक्दछ ।

१४. वस्तुतः राज्यको एउटा निकायले कानून बनाउँछ भने त्यसको प्रचलन र व्याख्या अरू नै निकायहरूबाट गरिन्छ । राज्यको शक्ति पृथकिकरणको लागि यो अपरिहार्य पनि हुन्छ । तर कतिपय अवस्थामा कानून निर्माण गर्ने निकायको भावना बुझाइमा हुन जाने कमि कमजोरीका कारण कानून कार्यान्वयनमा केही द्विविधा पर्न सक्दछ । कानूनको व्यवस्थालाई सहि ढङ्गबाट बुझ्न नसक्दा यदाकदा यसको प्रयोग र पालनमा अन्यौल उत्पन्न हुनसक्दछ । परिणामतः मर्का पर्ने पक्ष अर्थात् पीडितको न्यायमा पहुँचको अधिकार नै कुण्ठित हुन पुग्दछ । यस्तोमा कानून कार्यान्वयन गर्ने निकायहरूले सदैव पीडितको हितमा आफूलाई केन्द्रित गर्नु श्रेयस्कर हुन्छ । मर्का पर्ने पक्ष उपचारबाट वञ्चित भैरहने तर अभियोजन भने गरिरहनुको कुनै औचित्य हुँदैन ।

१५. अदालतको सरोकार प्रचलित कानूनले निर्दिष्ट गरेअनुरूप दाबी आएको छ छैन भनी हेर्नेसम्ममा सीमित हुन्छ । गलत ढङ्गबाट आएको दाबीबाट अदालतले इन्साफ दिन सक्दैन, केवल औल्याउनसम्म सक्दछ । प्रस्तुत मुद्दा र लगाउमा रहेका तथा अन्य मुद्दाहरूमासमेत वादी नेपाल सरकारको गलत अभियोजनका कारण सम्बन्धित मर्का पर्ने पक्षको न्यायमा पहुँचलाई सघाउ पुगेको देखिएन । पहिले नै यस्तो मुद्दा लाग्दैन भन्ने जानकारी पाएको भए आफूले कुनै उपचार नै पाउन नसक्ने प्रस्तुत मुद्दाको परिणामलाई वर्षौंसम्म पट्यारलाग्दो गरी निरुद्देश्य प्रतिक्षा गर्नुपर्ने अवस्था आउने थिएन । त्यसैले अनुसन्धानकर्ता प्रहरी, अभियोजनकर्ता

सरकारी वकिलसमेत यस विषयमा गम्भीर हुनुपर्ने देखियो ।

१६. कानूनी स्थितिको सही समझ भएको भए गलत कानूनी उपाय खोजी गरेर समय बर्बाद गर्न नपर्ने र समयमा नै कानूनको सही उपचार प्रशस्त गर्न सक्ने अवस्था रहन्थ्यो, जसले कार्यान्वयनमा सहजता र न्यायको अनुभूति वृद्धि गराउँथ्यो । कतिपय यस्तो अनपेक्षित परिणामहरू समयको अन्तरालमा अपूरणीय हुन जान्छन् । यसको जवाफदेहिता कसले व्यहोर्ने भन्ने पनि प्रश्न उठ्छ । तसर्थ नयाँ नयाँ कानूनहरू र एकै विषयमा रहेका विभिन्न कानूनहरूको बारेमा कानून कार्यान्वयन निकायका अधिकृतहरूलाई कानूनी अनुशिक्षण दिने दिलाउने नेपाल सरकार र वित्तीय संस्थाहरूलेसमेत गर्नुपर्ने देखिन्छ । त्यसको लागि ध्यानाकर्षण गर्नु गराउनु पर्ने देखिन्छ ।

१७. अब पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ र वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्नसक्ने हो होइन भन्ने निर्णय दिनुपर्ने अन्तिम प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने हुन आएको छ । माथि पहिलो प्रश्नका सम्बन्धमा प्रकरणमा गरिएको तथ्यगत र कानूनी व्यवस्थासमेतको विश्लेषणबाट आफूले काटेको चेकलाई खाम्ने रकम आफ्नो खातामा नभएको जानी जानी चेक काटी बैंक तथा वित्तीय प्रणालीमा असर पार्ने गरी भुक्तानी लिने दिने कार्यमात्र बैंडकिङ्ग कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ अन्तर्गत पर्ने स्पष्ट भएको र प्रस्तुत मुद्दामा सो अवस्थाको विद्यमानता नरही व्यक्ति व्यक्तिबिच भएको विनिमय कारोबार चेक काट्ने व्यक्तिको खातामा पर्याप्त रकम नभएको कारण सम्बन्धित बैंडकबाट चेक अनादरसम्म भएको देखिँदा अभियोगपत्र खारेज गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६८।६।८ को फैसला मनासिब देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न

सकदैन । प्रस्तुत फैसलाको विद्युतीय अभिलेख प्रविष्ट गराई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. ओम प्रकाश मिश्र

इजलास अधिकृत: अनिलकुमार शर्मा
इति संवत् २०७२ साल साउन २० गते रोज ४ शुभम्।

निर्णय नं. ९४५३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश श्री जगदीश शर्मा पौडेल
फैसला मिति : २०७२।३।२८।२
०६७-CR-०९०७

मुद्दा : लागु औषध खैरो हेरोइन ।

पुनरावेदक/प्रतिवादी : गोरखा जिल्ला सिर्दिवास
गा.वि.स. वडा नं. ८ फिलिम गाउ घर भै हाल
केन्द्रीय कारागार कार्यालय जगन्नाथ देवलमा
थुनामा रहेको रामबहादुर गुरुङ

विरुद्ध

प्रत्यर्थी/वादी : प्र.ना.नि.श्रीकृष्ण मानन्धरसमेतको
जाहेरीले नेपाल सरकार

■ बरामद भएको लागु औषध तह तह हुदै आइतराम तामाङसम्म पुगेको र पुनरावेदक यी प्रतिवादीसमेतले सो लागु औषध बिक्री गर्ने योजना बनाई अपराधिक लाभ लिने उद्देश्यले शुत्रबद्ध कार्य (Chain of conduct) गरेको पुष्टि हुन आउने ।

(प्रकरण नं. ४)

■ सङ्गठितरूपमा गरिने अपराधमा को कसको साथबाट बरामद भएको भन्ने कुराले त्यति महत्त्व राख्दैन । २ वा २ भन्दा बढी व्यक्तिहरूको व्यक्तिगत सम्बन्धका आधारमा श्रेणीबद्धरूपले अपराधमा संलग्न भई यस्ता अपराध हुने गर्दछन् । अपराधिक कार्यमा संलग्न भएका व्यक्तिहरूको मुनाफा आर्जन गर्ने वा प्रतिफल प्राप्त गर्ने सामूहिक उद्देश्य रहन जान्छ । यस्तो प्रकृतिको अपराधबाट कुनै व्यक्ति प्रताडित (Victim) हुँदैन । साथ साथै यस्ता प्रकृतिका अपराधहरू कसैलाई क्षति पुर्याउने वा हानी नोक्सानी गर्ने उद्देश्यभन्दा पनि अपराधिक लाभ प्राप्त गर्ने योजनासाथ सम्पन्न भएका हुन्छन । लागु औषधको ओसारपसार र कारोबार कुनै एक व्यक्ति विशेषको प्रयासबाट मात्र सम्पन्न हुने नभई लागु औषध सञ्चयकर्ता, खरिदकर्ता, ओसारपसार गर्ने र बिक्री वितरणको व्यवस्था मिलाउने व्यक्तिसम्मको सङ्गठित समूहबाट सम्पन्न हुने गर्दछ । यस्ता किसिमका अपराधबाट प्रयास मुनाफा प्राप्त गर्न सकिने भएको हुनाले प्राय सङ्गठित अपराधिक समूहले यस्तो प्रकृतिको अपराध गरी रहेका हुने ।

(प्रकरण नं. ४)

पुनरावेदक / प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् वैतनिक
कानून व्यवसायी नारायणप्रसाद देवकोटा
प्रत्यर्थी / वादीका तर्फबाट :
अवलम्बित नजिर :
सम्बद्ध कानून :

सुरु तहमा फैसला गर्ने :
मा.जि.न्या.श्री लेखनाथ घिमिरे
पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :
मा.न्या.श्री मोहनप्रसाद घिमिरे
मा.न्या. श्री डा. आनन्दमोहन भट्टराई

फैसला

न्या. गिरीश चन्द्र लाल : न्याय प्रशासन
ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम यसै अदालतको
क्षेत्राधिकारभित्रको भई दायर हुन आएको प्रस्तुत
मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार रहेको छ ।

का.जि. गोंगबु गा.वि.स. वडा नं. ८ स्थित
महादेवटारमा आइतराम तामाङ र हरिकृष्ण राना बसेको
डेरा कोठाबाट अवैध लागु औषध सेतो हेरोइन १६८
ग्राम फेला परी सो फेला परेको ला.औ.कानूनबमोजिम
बरामद भै सो बरामद लागु औषध सेतो हेरोइन लुकाई
सञ्चय गरी राख्ने आइतराम तामाङ र हरिकृष्ण
रानासमेतका जना दुई पक्राउमा परेको ठिक साँचो हो
भन्नेसमेत व्यहोराको बरामदी मुचुल्का ।

पक्राउमा परेको आइतराम तामाङ, हरिकृष्ण
राना र रामबहादुर गुरुडसमेतका जना ३ र बरामद
लागु औषध सेतो हेरोइन १६८ ग्राम, निजहरूको सँग
साथबाट बरामद भएको मोबाइल र नागरिकताहरूसमेत
यसै साथ दाखिला गर्न ल्याएका छौं । निज पक्राउमा
परेका व्यक्तिहरूले उक्त बरामद लागु औषध सेतो
हेरोइन के-कहाँबाट को-को भई के कसरी ल्याई
आफू बसेको डेरा कोठामा सञ्चय गरी राखेका हुन् ।
निजहरूबाट खुलाई लागु औषध नियन्त्रण ऐनअनुसार

कारवाही गरिपाउँ भन्ने प्रहरी प्रतिवेदन ।

आज मलाई सनाखत गराउन देखाइएको
व्यक्तिमध्ये दोस्रामा उभिएको अन्दाजी ५ फिट ४ इन्च
जति उचाई भएको ५४,५५ वर्ष जतिको लाम्चो चेहरा,
मझौला शरीर, गहुँगोरो वर्णको, निधारमा काटेको
हुलिया भएको व्यक्ति नै पोल परेको मलाई लागु औषध
बिक्रीका लागि हेरोइन दिने रामबहादुर गुरुड हुन्
भन्नेसमेत व्यहोराको हरिकृष्ण रानाले मानिस चिनी
सनाखत गरेको कागज ।

हरिकृष्ण रानाले रामबहादुर गुरुड भन्ने व्यक्तिलाई
पक्राउ गराई दिएको हो । लागु औषध हेरोइन प्रतिग्राम
५०० को दरमा खरिद गरी प्रतिग्राम ७०० मा बिक्री
गर्ने सल्लाह भएको थियो । बिक्री गर्न नपाउँदै पक्राउमा
परियो बिक्री गर्न पाएको भए बराबरी बाँडी लिने
थियो । पछि थाहा पाएअनुसार विजय घले भन्ने
व्यक्ति नै प्रहरीको सुराकी रहेछन् प्रहरी ल्याई सुराक
दिई पक्राउ गराई दिएका हुन् । आर्थिक प्रलोभनमा
परी लागु औषध हेरोइनको कारोबारमा संलग्न भएको
हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको आइतराम तामाङको बयान
कागज ।

बरामद लागु औषध सेतो हेरोइन प्रतिग्राम
५०० मा खरिद गरी प्रतिग्राम ७०० मा बिक्री गर्ने
सल्लाह भएको थियो । बिक्री गर्न नपाउँदै पक्राउमा
परियो । बिक्री गर्न पाएको भए बराबरी बाँडी लिने
थियो । आर्थिक प्रलोभनमा परी लागु औषध हेरोइनको
कारोबारमा संलग्न भएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको
हरिकृष्ण रानाको बयान कागज ।

बाँड्दा लामाले बिक्री गर्न भनी १६८ ग्राम
सेतो हेरोइन ल्याइदिएकाले सोही लागु औषध सेतो
हेरोइन मैले बिक्री गर्न भनी साथी हरिकृष्ण रानालाई
दिएको र निजले पनि सो लागु औषध हिरोइन बिक्री
गर्न भनी अर्का आइतराम तामाङलाई दिएकामा निजले
लागु औषध बिक्री गर्न खोज्दा लागु औषधसहित
आइतराम र हरिकृष्ण राना पक्राउमा परेछन् । निज

पक्राउमा परेपछि हरिकृष्ण रानाको पोलबाट पक्राउ परेको हुँ । आर्थिक प्रलोभनमा परी लागु औषध हिरोइनको कारोबारमा संलग्न भएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी रामबहादुर गुरुङको बयान कागज ।

प्रतिवादी आइतराम तामाङको पाथिभरा गेष्ट हाउसमा खानतलासी गर्दा अवैध चिजवस्तु फेला नपरेको सो कोठामा आइतरामले गरेको हिसाब किताबका तीन थान रजिस्टर र लागु औषध प्याक गर्न प्रयोग गरिने प्लास्टिकको प्रयोग भैसकेको रोल थान ३ समेत बरामद गरिएको ठिक साँचो हो भन्ने व्यहोराको बरामदी मुचुल्का ।

प्रतिवादी आइतराम तामाङसमेत भएको लागु औषध हेरोइन मुद्दामा बरामद भै आएको लागु औषध सेतो हेरोइन १६८ ग्राममध्ये कानूनबमोजिम निकालिएको नमूना जाँच परीक्षण गर्दा सो नमूना लागु औषध हेरोइन डाईएसिटार्इल मर्फिन पाइयो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रयोगशालाको परीक्षण प्रतिवेदन ।

मिसिल संलग्न खानतलासी पुर्जी, बरामदी मुचुल्का, प्रहरी प्रतिवेदन, प्रतिवादी हरिकृष्ण रानाको खनाखत कागज, प्रतिवादीहरूको बयान कागज र केन्द्रीय विधि विज्ञान प्रयोगशालाको परीक्षणसमेतका आधार प्रमाणबाट प्रतिवादीहरूले अवैध लागु औषध सेतो हेरोइन सड्कलन, ओसारपसार, सञ्चय तथा बिक्री वितरणको कारोबार गर्ने गरेको पुष्टि हुँदा लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को (संशोधनसहित) दफा ४ को देहाय (घ)(ड) र (च) बमोजिम को निषेधित अपराध कसुर गरेको हुँदा सोही ऐनको दफा १४(१) को देहाय (छ)(३) बमोजिम सजाय होस् भन्नेसमेत व्यहोराको अभियोगपत्र ।

बरामदी मुचुल्काको सबै व्यहोरा झुठा हो । मलाई लागु औषधको कारोबार गर्ने व्यक्ति भन्दै बिना कारण पक्राउ गरी ल्याएको हो । मेरो साथबाट कुनैपनि प्रकारको लागु औषध बरामद गरेको होइन । मेरो आफ्नो

नागरिकता, सवारी चालक अनुमतिपत्र, रजिस्टर, नोकिया मोबाइल सेट, पासपोर्टसमेत बरामद गरेको हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी आइतराम तामाङले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

बरामदी मुचुल्काको व्यहोरा झुठो हो । म आफूले डान्स सिकाउने रोजिना निर्मला कला केन्द्रबाट घर फर्किने क्रममा घरनजिकै रोडमा गफागरी रहेको अवस्थामा प्रहरीहरू आई पक्राउ गरेको हो । सो समयमा मेरो साथमा रहेको सोनि इरिक्सन मोबाइल, पासपोर्ट, सवारी चालक अनुमतिपत्र र फोन डायरी बरामद गरेको हो । सोभन्दा बढी केही पनि बरामद गरेको छैन । बरामदी मुचुल्कामा प्रहरीले जबरजस्ती सहीछाप गराएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी हरिकृष्ण रानाले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

बरामदी मुचुल्काको सम्बन्धमा मलाई केही पनि थाहा छैन । गोंगबुबाट केही कुरा बुझ्नुछ भनी पक्राउ गरेको हो । मेरो साथबाट प्रहरीले एउटा झोला र नागरिकता बरामद गरेको हो । लागु औषध कोबाट कति बरामद भयो मलाई थाहा छैन । मैले अन्य प्रतिवादीहरूलाई चिनेको पनि छैन । किन मलाई पोल गरे मलाई थाहा छैन । मबाट लागु औषध बरामद भएको छैन । बिना कारण पक्राउ गरेकाले अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउनु पर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी रामबहादुर गुरुङले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

बरामदी मुचुल्कामा भएको सहीछाप मेरो हो । प्रतिवादीहरूबाट १६८ ग्राम सेतो हेरोइन बरामद भएको भन्नेसमेत व्यहोराको बरामदी मुचुल्काका मानिस यज्ञप्रसाद दुलालले गरेको बकपत्र ।

आइतराम तामाङको खानतलासी गर्दा निजले लगाएको कालो रंगको ट्र्याकसुट पाइन्टको बाया खल्तीमा सेतो नरम प्लास्टिकले प्याक गरी राखिएको १६८ ग्राम सेतो हेरोइन बरामद भएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवेदक भिमप्रसाद तिमल्सेनाले गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादी आइतराम तामाडले रेस्टुरेन्ट खोली व्यापार गर्दै आएका हुन् । निजलाई वादी दाबीअनुसार सजाय हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी आइतरामका साक्षीले गरेको बकपत्र ।

प्रहरी प्रतिवेदनको व्यहोरामा भएको सहिछाप मेरो हो । प्रतिवादी आइतरामले लगाएको पाइन्टको खल्लीबाट प्लास्टिकले बेरिएको अवस्थामा १ पाकेट अवैध लागु औषध हेरोइन फेला परेको र सो तौल गर्दा १६८ ग्राम भएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवेदक श्रीकृष्ण मानन्धरले गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादी आइतराम तामाडको साथबाट लागु औषध बरामद भई निजसमेत अन्य प्रतिवादीले एक अर्कालाई पोल गरी गरेको बयान, बरामदी मुचुल्का, प्रतिवेदक तथा अन्य व्यक्तिको अदालतसमक्षको बकपत्रले समर्थित भई सोसमेतको आधार कारणबाट प्रतिवादीहरूको मिलेमतोमा १६८ ग्राम लागु औषध सेतो हेरोइन खरिद बिक्री ओसारपसार तथा सञ्चयसमेत गरी लागु औषधको कारोबारमा संलग्न भई अभियोग दाबीबमोजिम कसुर गरेको ठहर्छ । सजायको हकमा बरामदी लागु औषधको परिणामसमेतलाई विचार गरी लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा १४ को देहाय १ को खण्ड (छ) को देहाय (३) बमोजिम कैद वर्ष १५ (पन्ध्र) तथा जरिवाना रु ५,००,०००।- (पाँच लाख) जनही हुने ठहर्छ । सफाइ पाउनु पर्छ भन्ने प्रतिवादीको जिकिर प्रमाणको अभावमा पुनः सक्दैन । साथै प्रतिवादीमध्ये हरिकृष्ण राना, आइतराम तामाडसँग निजको कोठामा एकसाथ पक्राउ परेको तथ्यको पुष्टी भई रहेको सन्दर्भमा निज हरिकृष्ण राना अन्यत्र रहेको भनी निजको साक्षी प्रेम राई तथा कर्ण पौडेलले अदालतमा झुठो बकपत्र गरेको देखिँदा अ.व.१६९ नं.बमोजिम निजहरूलाई जनही रु. १५ जरिवाना हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६।२।२४ मा भएको फैसला ।

म हरिकृष्ण राना कथित बरामद भएको भनिएको स्थानमा नरहेको कुरा मेरा साक्षीहरूको कथन र म कार्यरत् रहेको कला केन्द्रको पत्रबाट पुष्टि भै रहेको छ । म साँझ ८ बजेसम्म कला केन्द्रमा रहेको पुष्टि हुने गरी बकपत्र गरेका छन् । सो बकपत्रलाई विपक्षीहरूले जिह्र गर्न सकेका पनि छैनन् । म प्रतिवादी रामबहादुर गुरूडको घरबाट १८ गतेका दिन पक्राउ परेको भन्ने कुरा प्रहरीद्वारा योजनाबद्धरूपमा तयार पारिएको कथा हो भन्ने स्पष्ट छ । मेरो कुनै पनि संलग्नता नरहेको अवस्थामा लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ४ को (घ) र (च) को कसुर गरेको ठहर्‍याई भएको सुरु फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी मेरो हकमा सफाइ पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी हरिकृष्ण रानाको पुनरावेदनपत्र ।

प्रतिवादी भनी उल्लेख भएका हरिकृष्ण राना र आइतराम तामाड कुन गाउँ ठाउँका हुन् म चिन्दैन । नचिनेको व्यक्तिसँग मिली लागु औषध कारोबार गर्ने कुरै आउँदैन । यसरी निजहरूले पोल गरेको आधारमा मात्र यस्तो गहन अपराधमा अन्य प्रमाणले पुष्टि नगरेसम्म कसुरदार ठहर गर्नु न्याय र फौजदारी न्यायको मान्य सिद्धान्तसमेतको विपरीत भई प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५,५४ र अ.बं. १८४(क) समेतको आधारबाट त्रुटिपूर्ण देखिँदा सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला उल्टी गरी मेरो हकमा सफाइ पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी रामबहादुर गुरूडको पुनरावेदनपत्र ।

म आइतराम तामाडको साथबाट १६८ ग्राम लागु औषध बरामद भएको भन्ने बरामदी मुचुल्का उक्त परीक्षण रिपोर्ट, प्रहरी प्रतिवेदन र साक्षीको बकपत्रसमेतका आधारमा समर्थित गरेको भन्ने अभियोजन दाबी झुठ्ठा हो । बरामदी मुचुल्का र मौकाको बयान व्यहोरा मेरो होइन, मलाई कुटपिट गरी डरत्रासमा पारी बाध्य बनाई इच्छाविपरीत जबरजस्ती सही गराएको हो अरु प्रतिवादीले के के गरे सो कार्यसँग

मेरो कुनै सम्बन्ध नै छैन। मैले अदालतमा गरेको बयान र साक्षीको बकपत्रलाई बेवास्ता गरी अभियोजन पक्षको भनाईलाई मात्र आधार लिई भएको सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी सफाइ पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी आइतराम तामाङको पुनरावेदनपत्र।

यसमा लागु औषध बरामद हुन नसकेका प्रतिवादीहरूलाईसमेत बरामद भएसरह नै सजाय भएको र प्रमाणको मूल्याङ्कनको रोहबाट समेत सुरुको फैसला फरक पर्न सक्ने भै विचारणीय भएकाले मुलुकी ऐन, अ.बं. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई उपस्थिति भए वा अवधि व्यतित भएपछि नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतबाट मिति २०६७।५।१३ मा भएको आदेश।

प्रतिवादीमध्येका आइतराम तामाङको फल्याटबाट लागु औषध सेतो हिरोइन १६८ ग्राम बरामद भएकामा विवाद देखिएन। सेतो हिरोइन बिक्री वितरण गर्नको लागि रामबहादुर गुरुङले हरिकृष्णलाई दिएको र हरिकृष्ण र आइतरामले ग्राहक खोज्ने क्रममा सुराकीको मद्दतबाट निजहरू रहेको डेरा कोठामा खान तलासी हुँदा उक्त डेरा कोठाबाट सेतो हिरोइन बरामद भएको भन्ने अभियोगपत्रमा उल्लेख भएको देखियो। बरामदी मुचुल्का निजहरूको उपस्थितिमा भएको र उक्त मुचुल्कामा बस्ने गोपालप्रसाद बास्तोला तथा यज्ञबहादुर दुलालसमेतले अदालतमा आई बकपत्र गरेकोसमेतबाट बरामदीलाई अन्यथा भन्न मिल्ने देखिएन। बरामद भएको हिरोइनको जुन परिमाण छ सो सामान्य किसिमको नदेखिएको र त्यति धेरै परिमाणको लागु औषध एकजनाले मात्र कारोबार गर्ने र गर्न सक्ने किसिमको देखिँदैन। बरामद भएको लागु औषधको मात्रा र तह तह हुँदै सो लागु औषध आइतराम तामाङसम्म पुगको र उनीहरूले बिक्री गर्ने योजना बनाएको अवस्थामा पक्राउ परेको

जुन अवस्था छ, वारदात सङ्गठितरूपको देखिन आउँछ। सङ्गठित अपराधमा अभियुक्तहरूले योजना निर्माण गरी त्यसको कार्यान्वयनमा संलग्न हुने हुँदा को-कसबाट बरामद भयो भन्ने कुरा गौण महत्त्वको हुन्छ। अर्को कुरा जुन लागु औषध बरामद भएको छ सो कुनै खुला ठाउँ सडक आदिमा हिँडी रहेको अवस्थामा बरामद गरिएको नभै आइतरामले भाडामा लिएको कोठाबाट दुवै अभियुक्तको रोहवरमा बरामद भएको देखिँदा यी प्रतिवादी आइतराम तामाङ, हरिकृष्ण राना र रामबहादुर गुरुङले लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ४ को देहाय (घ),(ङ),(च) को कसुर गरेकामा निजहरूलाई ऐ. दफा १४(१) को देहाय (६)(३) बमोजिम जनही १५ वर्ष कैद र पाँच लाख रुपैयाँ जरिवाना हुने ठहर्याएको काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६६।२।२४ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६७।५।२९ को फैसला।

मैले हरिकृष्ण रानालाई लागु औषध दिएको भन्ने कुरा झुठ्ठा हो। बरामदी मुचुल्का मेरो रोहवरमा नभएको र सोमा मेरो सहिष्णुता पनि नभएको, मेरो साथबाट बरामद पनि नभएको, केवल हरिकृष्णको पोलबाट मलाई पक्राउ गरी दायर भएको अभियोग दाबीबमोजिम सजाय हुने ठहर गरेको सुरु अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला बदर गरी अभियोगदाबीबाट सफाइ पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी रामबहादुर गुरुङको यस अदालतसमक्ष पर्न आएको पुनरावेदन।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादी तर्फबाट रहनुभएका विद्वान् वैतनिक कानून व्यवसायी श्री नारायणप्रसाद देवकोटाले प्रतिवादी रामबहादुर गुरुङको साथबाट लागु औषध बरामद नभएको, कसुर अपराधमा निजको संलग्नता रहेको

भन्ने कहीं कतैबाट पुष्टि नभएको, अन्य प्रतिवादीहरूको पोलबाटमात्र निजलाई अभियोग दाबीबमोजिम सजाय गर्ने गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला बदर गरी प्रतिवादीलाई अभियोग माग दाबीबाट सफाइ दिलाइ पाउँ भनी गर्नु भएको बहस सुनियो ।

बहस जिकिर सुनी पुनरावेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा यसमा पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६७।५।२९ गतेको फैसला मिलेको छ छैन ? र पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुन सक्ने हो होइन सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो । यसमा प्रतिवादी रामबहादुर गुरूडसमेतलाई अभियोग माग दाबीबमोजिम लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा १४ को उपदफा १ को खण्ड ६ को देहाय (३) बमोजिम कैद वर्ष १५ र रु. ५,००,०००।- (पाँच लाख) जरिवाना हुने ठहर गरेको सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसलालाई सदर हुने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसलामा चित्त नबुझी प्रतिवादी रामबहादुर गुरूडको यस अदालतमा पुनरावेदन परी निर्णयार्थ पेस भएको रहेछ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा पुनरावेदक प्रतिवादी रामबहादुर गुरूडसमेतले लागु औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ को दफा ४ को देहाय ६(ड) र (च) बमोजिम को निषेधित अपराध गरेको हुँदा सोही ऐनको दफा १४(१) ६(३) बमोजिम सजायको माग दाबी रहेको पाइयो । उक्त लागु औषध जाँच परीक्षण गर्दा लागु औषध हेरोइन डाईएसिटार्डल मर्फिन रहेको भनी विधिबिज्ञान प्रयोगशालाको परीक्षण प्रतिवेदनबाट खुलेको देखियो । मिति २०६४/५/१९ गते उक्त लागु औषध १८८ ग्राम प्रतिवादीमध्येका आइतराम तामाडको डेरा कोठाबाट बरामद भएको भन्ने मिसिल संलग्न रहेको बरामदी मुचुल्काबाट देखिन आयो ।

३. पुनरावेदक प्रतिवादी रामबहादुर गुरूडले अनुसन्धान अधिकारीसमक्षको बयानमा

उक्त लागु औषध सेतो हेरोइन बिक्री गर्न भनी मैले प्रतिवादीमध्येका हरिकृष्ण रानालाई दिएको थिएँ । निज हरिकृष्ण रानाले पनि उक्त लागु औषध बिक्री गर्ने प्रयोजनका लागि प्रतिवादीमध्येका आइतराम तामाडलाई दिएको अवस्थामा निजहरू पक्राउमा परेका र प्रतिवादीमध्येका हरिकृष्ण रानाको पोलबाट मसमेत पक्राउमा परेको हुँ । आर्थिक प्रलोभनमा परेर मसमेत लागु औषध कारोबारमा सरिक भएको भनी कसुर अपराध स्वीकार गरी गरेको बयान व्यहोराबाट सो लागु औषध सेतो हेरोइन पुनरावेदक प्रतिवादी रामबहादुर गुरूडसमेतको मिलेमतोमा ओसारपसार भएको कुरामा विवाद रहेन ।

४. यसका साथै उक्त लागु औषध सेतो हेरोइन प्रतिग्राम ५०० को दरमा खरिद गरी रु. ७००।- को दरमा बिक्री गर्ने भन्ने सल्लाह गरी प्रतिवादी राम बहादुरले प्रतिवादी हरिकृष्ण रानालाई दिएको र प्रतिवादी हरिकृष्ण रानाले उक्त लागु औषध मलाई दिएको भनी प्रतिवादीमध्येका आइतराम तामाडले अनुसन्धान अधिकारीसमक्षको बयानमा उल्लेख गरेको देखियो ।

५. प्रतिवादीमध्येका यी पुनरावेदक प्रतिवादी रामबहादुर गुरूडसमेतको सल्लाहअनुसार नै निजले १६८ ग्राम सेतो हेरोइन सङ्कलन गरी बिक्री गर भनी मलाई दिएको र मैले पनि आइतराम तामाडलाई दिई ग्राहकको प्रतिक्षामा बसिरहेको अवस्थामा खरिद गर्ने पार्टी ल्याउँछु भन्ने व्यक्तिले प्रहरीलाई सुराक दिई हामीहरू पक्राउमा परेका हौं भनी प्रतिवादीमध्येका हरिकृष्ण रानाले अनुसन्धानको क्रममा बयान गरेको देखिन्छ । बरामदी मुचुल्का प्रतिवादीहरूको उपस्थितिमा भएको, बरामदी मुचुल्काको साक्षीमा बस्ने गोपालप्रसाद बास्तोला र यज्ञबहादुर दुलालसमेतले अदालतमा आई बरामदी मुचुल्कालाई समर्थन हुने गरी बकपत्र गरेको देखियो । यसरी बरामद भएको लागु औषध तहतह हुँदै आइतराम तामाडसम्म पुगेको र

पुनरावेदक यी प्रतिवादीसमेतले सो लागु औषध बिक्री गर्ने योजना बनाई अपराधिक लाभ लिने उद्देश्यले सुत्रबद्ध कार्य (Chain of conduct) गरेको पुष्टि हुन आउँछ ।

६. जहाँसम्म मेरो साथबाट लागु औषध बरामद नभएको भन्ने यी पुनरावेदक प्रतिवादीको जिकिर रहेको छ त्यसतर्फ विचार गर्दा सङ्गठितरूपमा गरिने अपराधमा को कसको साथबाट बरामद भएको भन्ने कुराले त्यति महत्त्व राख्दैन । २ वा २ भन्दा बढी व्यक्तिहरूको व्यक्तिगत सम्बन्धका आधारमा श्रेणीबद्धरूपले अपराधमा संलग्न भई यस्ता अपराध हुने गर्दछन् । अपराधिक कार्यमा संलग्न भएका व्यक्तिहरूको मुनाफा आर्जन गर्ने वा प्रतिफल प्राप्त गर्ने सामूहिक उद्देश्य रहन जान्छ । यस्तो प्रकृतिको अपराधबाट कुनै व्यक्ति प्रताडित (Victim) हुँदैन । साथ साथै यस्ता प्रकृतिका अपराधहरू कसैलाई क्षति पुर्याउने वा हानि नोक्सानी गर्ने उद्देश्यभन्दा पनि आपराधिक लाभ प्राप्त गर्ने योजनासाथ सम्पन्न भएका हुन्छन् । लागु औषध को ओसारपसार र कारोबार कुनै एक व्यक्ति विशेषको प्रयासबाट मात्र सम्पन्न हुने नभई लागु औषध सञ्चयकर्ता, खरिदकर्ता, ओसारपसार गर्ने र बिक्री वितरणको व्यवस्था मिलाउने व्यक्तिसम्मको सङ्गठित समूहबाट सम्पन्न हुने गर्दछ । यस्ता किसिमका अपराधबाट प्रयाप्त मुनाफा प्राप्त गर्न सकिने भएको हुनाले प्रायः सङ्गठित आपराधिक समूहले यस्तो प्रकृतिको अपराध गरी रहेका हुन्छन् । प्रस्तुत मुद्दामा बरामद भएको लागु औषध सेतो हेरोइन रामबहादुरले हरिकृष्णलाई, हरिकृष्णले आइतरामलाई ओसारपसार गर्दै ग्राहक खोजी बिक्री वितरण गर्ने र सोबाट आर्जन भएको प्रतिफल सबैले बाँडी खाने उद्देश्यका साथ सङ्गठितरूपमा श्रेणीबद्ध तवरबाट सम्पन्न गरेको भन्ने मिसिल संलग्न कागज प्रमाणबाट देखिन आएको प्रतिवादीमध्येका यी पुनरावेदक प्रतिवादी रामबहादुर गुरुङले आफूबाट लागु औषध

बरामद भएको थिएन, होइन भनी लिएको जिकिरका आधारमामात्र यी प्रतिवादीको कसुर अपराधमा संलग्नता रहे भएको रहेनछ भनी मान्न मिल्ने अवस्था नदेखिँदा उक्त जिकिरसँग सहमत हुन सकिने ।

७. अतएव: यी प्रतिवादी रामबहादुर गुरुङ आइतराम तामाङको पोलबाट पक्राउ परेका, उक्त लागु औषध बिक्री वितरण गर्नका लागि रामबहादुरले हरिकृष्णलाई दिएको र हरिकृष्ण र आइतरामले ग्राहक खोज्ने क्रममा सुराकीको मद्दतबाट निजहरू रहेको डेरा कोठाबाट बरामद भएको भन्ने प्रतिवादीहरूको अनुसन्धान अधिकारीसमक्षको बयान र मिसिल संलग्न कागज प्रमाणबाट खुली आएको देखिँदा यी पुनरावेदक प्रतिवादी रामबहादुर गुरुङसमेतलाई लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ४ को देहाए (घ)(ड)(च) बमोजिम को कसुर अपराधमा ऐ.को १४(१) को देहाए (६)(३) बमोजिम जरिवाना र कैद हुने ठहरी भएको सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६७।५।२९ गतेको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुन्छ । पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. जगदीश शर्मा पौडेल

इजलास अधिकृत : दिलीपराज पन्त

इति संवत् २०७२ साल असार २८ गते रोज २ शुभम् ।

निर्णय नं.१४५४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री गोपाल पराजुली
आदेश मिति : २०७९।१०।२६।२
०६५-WO-०४९९

मुद्दा : उत्प्रेषण

रिट/निवेदक : ललितपुर जिल्ला ललितपुर
उपमहानगरपालिका वडा नं. ८ चपट
टोलस्थित पूर्ण ढुङ्गा रोडा उद्योग प्रा.लि.को
तर्फबाट तथा आफ्नो हकमासमेत सञ्चालक
खड्गलाल महर्जन

विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद्) प्रधानमन्त्री
तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय सिंहदरबार,
काठमाडौंसमेत

- प्राकृतिक स्रोतहरूको बिनास र क्षयीकरणको कारणले आज वातावरणमा प्रतिकूल असर परी मानव जीवन नै खतरामा परेको छ । प्राकृतिक स्रोतहरू भनेका प्राकृतिका अनुपम उपहार हुन् । यी स्रोतहरू मानव निर्मित नभई प्राकृतिकरूपमा प्रदत्त हुने भएबाट तिनिहरूको प्रयोग गर्दा मानव बस्ती र वातावरणमा असर नपारी भावी पुस्तालेसमेत उपभोग गर्ने गरी प्रयोग गरिनु पर्दछ । तिनीहरूको वाञ्छित र विवेकपूर्ण सदुपयोग नगरेमा स्वयम् राष्ट्र, समाज र

व्यक्तिको अस्तित्व र विकास नै खतरामा पर्ने ।

(प्रकरण नं. ५)

- आर्थिक विकासबिना मानव जातिको विकास हुँदैन । आर्थिक विकास गर्ने क्रममा वातावरणकै हास पनि हुन सक्छ । तर आर्थिक विकास र वातावरण संरक्षणको सन्तुलित सम्बन्धबाटै दिगो विकास हुने कुरालाई ध्यानमा राखी वातावरणीय हासबाट मानव जाति, जीवजन्तु, वनस्पति, प्रकृति तथा भौतिक वस्तुमाथि हुन सक्ने प्रतिकूल प्रभावलाई यथाशक्य कम गरी स्वच्छ तथा स्वस्थ वातावरण कायम गर्न प्राकृतिक स्रोतको समुचित उपयोग र व्यवस्थापनबाट वातावरण संरक्षण हुन आउने ।

(प्रकरण नं. ६)

- विश्व साँस्कृतिक तथा प्राकृतिक सम्पदा संरक्षणसम्बन्धी महासन्धि, १९७२ तथा जलपंक्षीको बसोवास जस्ता अन्तर्राष्ट्रिय महत्त्वका सिमसारसम्बन्धी महासन्धि १९७९ एवम् जैविक विविधतासम्बन्धी महासन्धि, १९७२ लगायत २० वटाभन्दा बढी वातावरण र जैविक विविधताको संरक्षणसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिहरूलाई नेपालले स्वीकार गरिसकेको स्थितिमा त्यस्ता सन्धिजनित अन्तर्राष्ट्रिय कानूनले व्यवस्था गरेका प्रावधानहरूलाई सम्मान गर्नु (Obligation to Respect), संरक्षण गर्नु (Obligation to Protect) र परिपालना (Obligation to Fulfill) गर्नुपर्ने दायित्व नेपालको पनि रहेको छ । अतः नेपाल सरकार अख्तियार प्राप्त

निकायहरूले वातावरण संरक्षणका लागि कानूनसम्मत विधिको अबलम्बन गरी वातावरण क्षय गर्ने उद्योगलाई चेतावनी दिने वा प्रतिबन्ध लगाउन सक्ने भन्ने देखिन आउने ।

(प्रकरण नं. १०)

रिट/निवेदकका तर्फबाट : वरिष्ठ विद्वान् अधिवक्ता बट्टीबहादुर कार्की तथा अधिवक्ताहरू पुण्यप्रसाद अर्याल, देवेन्द्रलाल पौडेल
विपक्षी : विद्वान् अधिवक्ता कुमार कोइराला तथा सहन्यायाधिवक्ता गोपीचन्द्र भट्टराई

अवलम्बित नजिर :

- नेकाप २०६७, अङ्क १० नि.नं. ८४९०
- नेकाप २०७०, अङ्क ७, निर्णय नं. ९०३०

सम्बद्ध कानून :

- खानी तथा खनिज पदार्थ नियमावली, २०५६ को नियम ३८
- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(१), १३(१)
- वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३
- वातावरण नियमावली, २०६४

आदेश

न्या. सुशीला कार्की : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७(२) बमोजिम यस अदालतमा पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार :-

मिति २०३५।११।१० मा उद्योग विभागमा दर्ता भई उद्योग संचालन भएकामा पछि काठमाडौं डिभिजन वन कार्यालयबाट मिति २०३५।१२।३ मा क्रसर उद्योग राख्ने अनुमति र मिति २०४५।८।१२ मा वन शाखा, ललितपुरको मिति २०४५।३।१५ को

निर्णयले ललितपुर जिल्ला झ्यालुन्टरमा ढुङ्गा खानी खोल्ने स्वीकृति प्राप्त भई मिति २०४९।१०।४ मा घरेलु तथा साना उद्योग विभाग, त्रिपुरेश्वरमा पूर्ण ढुङ्गा रोडा उद्योग दर्ता गरी सञ्चालन भई आएको हो ।

मिति २०६३।४।३० मा शान्ति सुरक्षा र वातावरणीय पक्षलाई ध्यान दिँदै भनी विपक्षी जिल्ला विकास समिति ललितपुरको पत्रमार्फत केही दिनका लागि खानी बन्द भएको थियो । पछि प्राविधिक टोलीको प्रतिवेदनले खानी सुधार गरी सञ्चालन गर्न दिएको सुझावअनुसार र मिति २०६३।९।१७ मा उद्योगको अनुमतिपत्र नवीकरण गरेकाले उद्योग सञ्चालन हुन थालेको थियो । यसैबिचमा विपक्षीहरूले पुनः उद्योग बन्द गर्ने आशङ्का भएकाले पुनरावेदन अदालत, पाटन ललितपुरमा निषेधाज्ञाको लागि निवेदन दिएको उक्त अदालतबाट निषेधाज्ञाको आदेश जारी नभए उपर यसै अदालतमा पुनरावेदनपत्र दायर गरेका छौं ।

विपक्षी जिल्ला विकास समिति ललितपुरले मिति २०६४।३।१५ मा एउटापत्र दियो । उक्त पत्रमा ...“मिति २०६३।९।५ को सर्वपक्षीय सर्वदलीय बैठकबाट निर्णय भएको मितिले ६ महिनाभित्र ढुङ्गा खानी स्वतः बन्द हुने निर्णय भएकाले उक्त अवधि मिति २०६४।३।५ मा पुगेको एवम् निषेधाज्ञासमेत जारी नभएको”... भन्दै ढुङ्गा खानी स्वतः बन्द भएको भनी पत्र लेखेकामा खानी स्वतः बन्द हुन नसक्ने भनी निवेदकले विपक्षी जिल्ला विकास समिति ललितपुरमा निवेदन दर्ता गरेकामा त्यसमा कुनै कारवाही नगरी मौन बसेकाले खानी यथावत् सञ्चालनमा रहेको थियो ।

यसै बिचमा मिति २०६५।१०।२३ मा प्रत्यर्थी जिल्ला विकास समितिको कार्यालयलाई विपक्षी स्थानीय विकास मन्त्रालयले निर्णय कार्यान्वयनका लागि पठाएको भनी एकपत्र पठाएको भन्ने अनौपचारिकरूपमा जानकारी हुन आएको थियो भनियो, जसको जानकारी हामी निवेदकलाई हुन सकेन । पूर्ण ढुङ्गा रोडा उद्योग प्रा.लि. र

चम्पापुर रोडा उद्योग प्रा.लि.को इजाजतपत्र खारेज गरी वन क्षेत्रबाट हटाउने विषयमा उठेको विवाद सम्बन्धमा मिति २०६५।१०।२१ गते मा. मन्त्रीज्यूको अध्यक्षतामा विभिन्न मन्त्रालयका पदाधिकारी एवम् ललितपुर जिल्लाका प्रशासनिक तथा सुरक्षा निकायका प्रमुखसमेतको उपस्थितिमा भएको निर्णय कार्यान्वयनको लागि पठाएको भन्ने बुझिन आएको थियो । विपक्षी जिल्ला विकास समिति कार्यालयको तर्फबाट हामी निवेदकसमेतका नाउँमा जारी गरेको मिति २०६५।१०।२४ को पत्र प्राप्त हुन आएकोले सो सम्बन्धमा निर्णयको नक्कल पाउँ भनी माग गर्दा पनि आजसम्म उपलब्ध गराइएन ।

अतः खानी बन्द गर्ने अधिकार स्थानीय विकास अधिकारीलाई नभएको त्यसरी खानी बन्द गर्ने अधिकार नभएको मन्त्रालय एवम् सर्वदलीय निकायले निर्णय गरेको र बन्द गर्नुपूर्व निवेदक उद्योगलाई प्रतिवादको कुनै मौकासम्म पनि नदिएको तथा खानी बन्द गर्नुपर्नेपत्रमा न्यायिक आधार कारण कुनै नभएको मनोमानी र हचुवा निर्णय हुँदा बदर गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको रिट निवेदक पूर्ण ढुङ्गा रोडाको तर्फबाट मिति २०६५।११।१५ मा यस अदालतमा दायर भएको रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिलसाथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी जिल्ला वन कार्यालय, ललितपुरसमेतलाई सूचना पठाई त्यसको वोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई दिनु । निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ लिई आफै वा आफ्नो प्रतिनिधिद्वारा

उपस्थित हुनु भनी रिट निवेदनको १(एक) प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, ललितपुरसमेतलाई सम्बन्धित जिल्ला अदालतमार्फत सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु । साथै अन्तरिम आदेशको मागसम्बन्धमा छलफल निमित्त २०६५।११।२८ का दिन तारेख तोकी विपक्षीहरू र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई सूचना दिई नियमबमोजिम पेस गर्नु भनी यस अदालतबाट मिति २०६५।११।१६ मा भएको आदेश ।

खानी तथा खनिज पदार्थ नियमावली, २०५६ को नियम ३७ को उपनियम (१) ले यस विभागमा समेतको सहमति लिई साधारण निर्माणमुखी खनिज पदार्थको अनुमतिपत्र दिने, अनुमति प्राप्त व्यक्तिबाट खनिज कार्य गर्दा खानी तथा खनिज पदार्थ ऐन, २०४२, खानी तथा खनिज पदार्थ नियमावली, २०५६ तथा अन्य प्रचलित कानूनको पालना भए वा नभएको सम्बन्धमा अनुगमन गर्ने व्यवस्थाअनुसार यस विभागको मिति २०६५।८।२२ को पत्रबाट नियममा व्यवस्था भएबमोजिम सहमति दिइएको र उक्त नियमको नियम ३८ बमोजिम जिल्ला विकास समितिलाई प्राप्त अधिकार प्रयोग गरी जिल्ला विकास समिति, ललितपुरले अनुमतिपत्र रद्द (खारेज) गरेको निर्णय कानूनबमोजिम नै भए गरेको हुँदा उत्प्रेषणको आदेश जारी हुनु पर्ने होइन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने खानी तथा भू-गर्भ विभागको लिखित जवाफ ।

यसमा मागबमोजिम अन्तरिम आदेश जारी हुने नहुने भन्नेसम्बन्धमा छलफल गर्न पेस भएको प्रस्तुत मुद्दामा मागबमोजिम अन्तरिम आदेश जारी हुने वा नहुनेतर्फ विचार गर्दा निवेदकको खानी सञ्चालन गर्ने अनुमति २०६४ असार मसान्तसम्म नवीकरण भएको र सोपछिको अवधिको हकमा नवीकरणसमेत गरी पाउन प्रस्तुत निवेदनमा नै माग भई विचाराधीन

रहेको र हाल निवेदनमा उल्लिखित खानी चलाउने अनुमति नै रद्द गरेको देखिएकाले त्यस्तो प्रश्नमा लिखित जवाफ परेपछि पूर्ण सुनुवाई गरी टुङ्गो लगाउनु पर्ने विषय देखिएकाले मागबमोजिम तत्काल अन्तरिम आदेश जारी गर्नु पर्ने देखिएन भन्ने यस अदालतबाट मिति २०६५।१।२८ मा भएको आदेश ।

मिति २०६३।१।५ का दिन जिल्ला विकास समिति, ललितपुरमा निज विपक्षीसमेत संलग्न रहेको सर्वदलीय सर्वपक्षीय बैठकले २०६४ असार ६ गतेदेखि खानी स्वतः बन्द गर्न निर्णय गरेको र सो निर्णयलाई कार्यान्वयन गर्न भनी व्यवस्थापिका संसद्को प्राकृतिक स्रोत साधन समितिको मिति २०६४।३।१२ च.नं. १४२, १४३, १४४, १४५, १४६ को पत्रबाट ५ वटा मन्त्रालयहरूलाई निर्देशन दिएकोसमेत प्राप्त भएको । झ्यालुन्टरमा सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहबाट सो उद्योगले वन क्षेत्रको अतिक्रमण गरेको, खानीको माटोले खेतियोग्य जमिन पुरेको, वर्षादमा पानीले माटो घरभित्र पर्ने गरेको, खानीको माटोले खेतियोग्य जमिन पुरेको, वर्षादमा पानीले माटो घरभित्र पर्ने गरेको, स्थानीय घरहरू चर्केको, खानेपानीको मुहान बन्द भएको समेतका विभिन्न कारणहरू दर्साई खानी बन्द गरी पाउन पटकपटक वन तथा भू-संरक्षण राज्यमन्त्रीसमेत समक्ष निवेदन गरेको अवस्था विद्यमान रहेको छ । नियमविपरीत निर्णय कार्यान्वयन गर्नको लागि वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयको मिति २०६५।६।३०, च.नं. ६७ को पत्रबाट यस विभागमा पत्राचार भएको र सोही निर्णय कार्यान्वयन गर्न गराउनको लागि वन विभागबाट यस कार्यालयमा पत्राचार गरिएको हो । जिल्ला विकास समिति ललितपुरको मिति २०६३।४।३० को पत्रबाट सो टुङ्गाखानी सञ्चालन बन्द गराइए तापनि सो उद्योग सरकारी निर्देशन एवम् प्रचलित नेपाल कानूनविपरीत सञ्चालनमा रहेको पाइएको हुँदा अनुमतिपत्र रद्द गर्नेतर्फ आवश्यक कारवाही अगाडि बढाउन मिति २०६५।८।८ को पत्रमार्फत जिल्ला

विकास समितिलाई अनुरोध गरिएकाले विपक्षीको कुनै मौलिक तथा कानूनी हक अधिकारको हनन नभएको हुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने जिल्ला वन कार्यालय ललितपुरको लिखित जवाफ ।

जिल्ला विकास समिति, ललितपुरले विपक्षीको कुनै मौलिक हकमा आघात पार्ने काम नगरेको, विपक्षीबाट खानी ऐन, नियम एवम् अन्य प्रचलित कानूनको उल्लङ्घन गरेको र प्रचलित कानूनविपरीत विपक्षीको खानी इजाजतपत्र रद्द गर्ने गरी जिल्ला विकास समितिले निर्णय नगरेको हुँदा विपक्षीको रिट निवेदन जारी हुने अवस्था नभएकाले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने खानी विकास समितिको लिखित जवाफ ।

मिति २०६३।४।३० मा जिल्ला विकास समिति, ललितपुरले खानी रोक्का राख्नु भनी खानी सञ्चालकलाई रोक्कापत्र दिएकामा खानी विकास समितिबाट खानी अध्ययनका लागि गठित प्राविधिक टोलीले उक्त टुङ्गा खानीले वातावरणमा प्रतिकूल असर परेको देखिएको भन्ने प्रतिवेदन पेस गर्नुका साथै मिति २०६५।६।३० गते वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयबाट नीतिगत निर्णय भई अव्यवस्थित टुङ्गाखानीलाई रद्द गर्ने कारवाही अगाडि बढाउनु भनी पत्राचार गरेको, खानी विकास समितिको मिति २०६५।१०।१३ को निर्णयबाट उक्त खानीको इजाजतपत्र रद्द गर्ने सिफारिस गरेको र खानी विभागसमेतबाट इजाजतपत्र रद्द गर्नको लागि मिति २०६५।८।२२ को पत्रले सहमति गरेको, स्थानीय विकास मन्त्रालयको मिति २०६५।१०।२३ को पत्रले कानूनबमोजिम गर्नु भन्ने निर्देशन प्राप्त भएको हुँदा सो आधारमा जिल्ला विकास समितिले खानी तथा खनिज पदार्थ नियमावली, २०५६ को नियम ३८ नं.ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी मिति २०६५।१०।२४ मा उक्त टुङ्गाखानीको इजाजतपत्र रद्द गरिएको हो । विपक्षीले खानी ऐन, नियम एवम् अन्य प्रचलित कानूनको उल्लङ्घन गरेको र प्रचलित

कानूनविपरीत विपक्षीको खानी इजाजतपत्र रद्द गर्ने गरी जिल्ला विकास समितिले निर्णय गरेको हुँदा विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने जिल्ला विकास समितिको कार्यालय ललितपुरको लिखित जवाफ ।

पूर्ण ढुङ्गा रोडा उद्योग प्रा.लि. ले समय समयमा सम्बन्धित निकायहरूबाट र प्राविधिकहरूद्वारा निरीक्षणको क्रममा दिएको निर्देशनहरूको बेवास्ता गरेको, मिति २०६३।१।५ का दिन जिल्ला विकास समिति ललितपुरमा बसेको निजसमेत संलग्न रहेको सर्वदलीय सर्वपक्षीय बैठकले मिति २०६४ असार ६ गते देखि खानी स्वतः बन्द हुने निर्णय गरेको र सो निर्णयलाई कार्यान्वयन गर्न भनी व्यवस्थापिका संसद्को प्राकृतिक स्रोत साधन संसदीय समितिको मिति २०६४।३।१२, च.नं. १४१, १४३, १४४, १४५, १४६ को पत्रबाट निर्देशनसमेत प्राप्त भएको । इयाम्लुडटार सामूदायिक वन उपभोक्ता समूहबाट समेत विभिन्न कारणहरू देखाई खानी बन्द गरी पाउन पटक पटक वन तथा भू-संरक्षण राज्यमन्त्रीसमेत समक्ष निवेदन परेको र नियमविपरीत सञ्चालित खानीहरू पूर्णरूपले बन्द गर्ने भनी माननीय मन्त्रिस्तरको मिति २०६५।६।३०, च.नं. ६७ को पत्रबाट यस विभागमा पत्राचार गरिएको हो । जिल्ला विकास समिति, ललितपुरको मिति २०६३।४।३० को पत्रबाट सो ढुङ्गा खानी सञ्चालन बन्द गराएको भए तापनि सो उद्योग सरकारी निर्देशन एवम् कानूनविपरीत सञ्चालन भैरहेको कारण अनुमतिपत्र रद्द गर्ने तर्फ आवश्यक कारवाही अगाडि बढाउन जिल्ला वन कार्यालय, ललितपुरको मिति २०६५।८।८ को पत्रमार्फत जिल्ला विकास समितिलाई अनुरोध गरिएको अवस्था हुँदा निजको कुनै मौलिक वा कानूनी हक अधिकारको हनन् भएको नहुँदा उक्त रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने वन विभाग बबरमहलको लिखित जवाफ ।

विपक्षीले ढुङ्गा खानी सञ्चालन गर्न

लिएको अनुमतिपत्र रद्द गर्नेलगायतका कुनै पनि काम कारवाही नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्बाट नगरिएको हुँदा विपक्षीले नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्लाई प्रत्यर्थी बनाउन मिल्ने होइन । प्रत्यर्थी नै बनाउन नमिल्ने निकायलाई असम्बन्धित विषय संलग्न गराई प्रत्यर्थी बनाई दायर गरिएको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को तर्फबाट यस अदालतमा परेको लिखित जवाफ ।

जिल्ला विकास समिति ललितपुरले सो ढुङ्गा खानी सञ्चालन बन्द गराइएको भए तापनि सो उद्योग सरकारी निर्देशन एवम् प्रचलित कानूनविपरीत सञ्चालन भैरहेको कारण अनुमतिपत्र रद्द गर्नेतर्फ आवश्यक कारवाही अगाडि बढाउन जिल्ला वन कार्यालय ललितपुरको मिति २०६५।८।८ को पत्रमार्फत जिल्ला विकास समितिलाई अनुरोध गरिएको अवस्था हुँदा निजको कुनै मौलिक वा कानूनी हक अधिकार हनन् नभएकाले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम मुद्दा पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा रिट निवेदकको तर्फबाट वरिष्ठ विद्वान् अधिवक्ता श्री बट्टीबहादुर कार्की तथा अधिवक्ताहरू श्री पुण्यप्रसाद अर्याल, देवेन्द्रलाल पौडेलले मेरो पक्ष यी रिट निवेदकले विगत ४८ वर्षदेखि बिना विवाद ढुङ्गा खानी सञ्चालन गर्दै आएको र उक्त खानी उद्योग प्रत्येक वर्ष नवीकरण गरी कानूनबमोजिम सञ्चालन गर्दै आएकामा विपक्षी जिल्ला विकास समितिको कार्यालय मानभवन, ललितपुरबाट मेरो पक्षसमेतका नाउँमा मिति २०६५।१०।२४ को उक्त ढुङ्गाखानीको इजाजतपत्र रद्द गर्नेपत्र दिनुका अतिरिक्त अनुमतिपत्र रद्द गर्नको लागि जिल्ला वन कार्यालय ललितपुरको मिति २०६५।८।८ को जिल्ला विकास समितिलाई पत्राचार गरिएको छ । खानी बन्द गर्ने अधिकार स्थानीय अधिकारी तथा स्थानीय विकास

मन्त्रालय एवम् सर्वदलीय निकायलाई समेत नभएकाले खानी बन्द गर्न उद्योगलाई प्रतिवादको कुनै मौकासम्म पनि नदिई खानी बन्द गर्नुपर्ने कुनै न्यायिक आधार र कारण नभएकाले उक्त गैरकानूनीयुक्त काम कारवाही बदर हुनुपर्छ भनी आफ्नो बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

त्यसैगरी विपक्षी जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, ललितपुरको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री कुमार कोइरालाले विपक्षी रिट निवेदकबाट प्रचलित कानून परिपालना नगरेको, कानूनले तोकेको दायित्व एवम् कर्तव्य पूरा नगरेको कारण कानूनले दिएको अख्तियारी प्रयोग गरी इजाजतपत्र रद्द गर्ने गरी जि.वि.स. बाट भएको निर्णय कानूनसम्मत नै भएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी आफ्नो बहस जिकिर प्रस्तुत गर्नुभयो ।

त्यसैगरी विपक्षी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित सहन्यायाधिवक्ता श्री गोपीचन्द्र भट्टराईले विपक्षीले खानी तथा खनिज पदार्थ ऐन तथा नियमावलीविपरीत काम गरेको हुँदा मिति २०६३।४।३० मा वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयबाट नीतिगत निर्णय भई अव्यवस्थित ढुङ्गा खानीलाई रद्द गर्ने भन्ने व्यहोराको पत्राचार गरेको जिल्ला वन कार्यालय, ललितपुरको मिति २०६५।८।८ को पत्रले उक्त ढुङ्गा खानीले प्रचलित कानून एवम् सरकारी निर्देशनको पालना नगरेकाले इजाजत रद्द गर्ने गरी कारवाही अगाडि बढाउनु भनी पत्राचार गरेको खानी विकास समितिको मिति २०६५।१०।१३ को निर्णयबाट उक्त खानीको इजाजतपत्र रद्द गर्ने सिफारिस गरेको र खानी विभागसमेतबाट इजाजतपत्र रद्द गर्नको लागि सहमति भई मिति २०६५।१०।२३ को पत्रले कानूनबमोजिम गर्नु भन्ने निर्देशन प्राप्त भएको हुँदा सो आधारमा जिल्ला विकास समितिले खानी तथा खनिज पदार्थ नियमावली, २०५६ को नियम ३८ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी मिति २०६५।१०।२४ मा उक्त

ढुङ्गाखानीले इजाजत रद्द गरिएको छ । यसरी जिल्ला विकास समितिको निर्णयले विपक्षीको कुनै मौलिक हकमा आघात पार्ने काम नगरेको विपक्षीबाटै खानी ऐन नियम एवम् अन्य प्रचलित कानूनको उल्लङ्घन गरेको हुँदा विपक्षीको रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी आफ्नो तर्कपूर्ण बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

पक्ष / विपक्षतर्फका कानून व्यवसायीहरूको उपर्युक्त बहस जिकिर सुनी रिट निवेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा निम्न प्रश्नमा केन्द्रित रही निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

- (१) विपक्षी जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, ललितपुरबाट मिति २०६५।१०।२४ मा पूर्ण ढुङ्गा रोडा उद्योग प्रा.लि.को इजाजतपत्र खारेज गरी वन क्षेत्रबाट हटाउने निर्णय कानूनअनुरूप छ छैन ।
- (२) रिट निवेदकलाई उक्त ढुङ्गा रोडा उद्योग बन्द गर्ने सन्दर्भमा स्पष्टीकरण पेश गर्ने मौका दिएको छ वा छैन ।
- (३) रिट निवेदनबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन ।

यसमा हामी निवेदकहरूले विगत ४८ वर्षदेखि पूर्ण ढुङ्गा रोडा उद्योग सञ्चालन गर्दै आएका मिति २०६३।१।५ मा ६ महिनापछि ढुङ्गा खानी स्वतः बन्द हुने गरी सर्वपक्षीय सर्वदलीय बैठकबाट निर्णय भएको, उक्त ६ महिनाको अवधि मिति २०६४।३।५ मा पुगेको भनी २०६४।३।५ को विपक्षी जिल्ला विकास समितिको कार्यालयबाट पत्र दिइएको तथा विपक्षी जिल्ला विकास समितिको कार्यालयबाट उद्योग बन्द गर्ने गरी हामी निवेदकका नाउँमा मिति २०६५।१०।२४ को पत्र प्राप्त भएको छ । यसरी हामीलाई स्पष्टीकरण पेश गर्ने मौकासमेत नदिई उद्योग बन्द तथा अनुमतिपत्र रद्द गर्न भनेको निर्णय कानूनविपरीतको हुँदा बदर गरिपाउँ

भन्ने निवेदन जिकिर भएकामा पूर्ण रोडा ढुङ्गा उद्योग प्रा.लि.ले सम्बन्धित निकायबाट समय समयमा दिएको निर्देशनको पालना नगरेको, कार्ययोजना बेगर नै कार्य सञ्चालन गरेको विभिन्न प्राविधिक टोलीद्वारा गरिएको अध्ययन प्रतिवेदनबाट उद्योग नियमानुसार सञ्चालन नरहेको प्रष्ट हुँदा विपक्षीको उद्योग बन्द तथा अनुमतिपत्र रद्द गर्ने गरेको कार्यबाट विपक्षीको कुनै मौलिक हक र कानूनी हकको हनन नभएकाले निवेदन जिकिर खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षीहरूको लिखित जवाफ पेस भएको देखियो ।

२. यसमा यी निवेदकले निवेदनमा उठाएको जिल्ला विकास समितिको कार्यालय ललितपुरले एकाएक मिति २०६५।८।८ को पत्रले खानी रोक्का गर्ने कार्य गर्ने हो भन्ने प्रथम प्रश्नको हकमा विचार गर्दा, खानीलाई बन्द गर्नुपूर्व स्थानीय जनताले उजुर गरेको आधारमा कारवाहीको उठान भई सर्वदलीय सर्वपक्षको बैठक २०६३।९।५ गते बसी २०६४।३।६ गतेदेखि खानी बन्द गर्ने कार्य कार्यान्वयन गर्न निर्णय गर्दा यी निवेदक उक्त निर्णयको रोहबरमा बसेको देखिन आउँदछ । यसै सन्दर्भमा व्यवस्थापिका संसद्को प्राकृतिक स्रोत साधन समितिको मिति २०६४।३।१२ को च.नं. १४२, १४३, १४४, १४५, १४६ को ५ थान पत्रबाट मन्त्रालयहरूलाई निर्देशन दिएको पाइएको छ । भू-संरक्षण मन्त्रालयको मिति २०६५।६।३० को च.नं. ६७ को पत्रबाट समेत पत्राचार भएको र निरीक्षण टोलीको अनुसन्धानबाट झ्यालुन्टारमा सामुदायिक वन क्षेत्रलाई उक्त उद्योगले अतिक्रमण गरेको खेतीयोग्य भूमिमा क्षति पुऱ्याएको, माटोले खेत पुरेको, वर्षातको पानी घरभित्र पसी नोक्सान गरेको तथ्य फेला पारेको हुँदा यिनै अनुसन्धान र निरीक्षणको आधारमा संसदीय समितिको निर्देशन, मन्त्रालयको आदेशको आधारमा र पटक पटक सम्बन्धित विभाग मन्त्रालयबाट भएको निर्देशनहरूलाई निवेदकको उद्योगबाट उल्लङ्घन

गरिएको पाइएकोबाट २०६५।८।८ को नेपाल सरकारको आदेशबाट उद्योगको अनुमतिपत्र खारेज गरिएको तथ्य मिसिल संलग्न कागजातहरूबाट पुष्टि हुन आएको देखिन्छ । अतः निवेदकले मात्र जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, ललितपुरले एकाएक बिना आधार कारण विगत ४० वर्षदेखि सञ्चालन भएको उद्योगको अनुमतिपत्र खारेज गरेको हो भन्ने कुरा नदेखिई उपरोक्त उल्लिखित सरोकार भएका मन्त्रालयहरू र संसदीय समितिको आदेश र निर्देशनमा अनुमतिपत्र खारेज भएको हो भन्ने प्रष्ट छ ।

३. यस सम्बन्धमा खानी तथा खनिज पदार्थ नियमावली, २०५६ को नियम ३८ लाई हेर्दा "जिल्ला विकास समितिले साधारण निर्माणमुखी खनिज पदार्थको अनुमतिपत्र प्राप्त व्यक्तिबाट खनिज कार्य गर्दा ऐन र यस नियमावली तथा अन्य प्रचलित कानूनको पालना नभएको सम्बन्धमा अनुगमन गर्नेछ । यसरी अनुगमन गर्दा जिल्ला विकास समितिले त्यस्तो अनुमतिपत्र प्राप्त व्यक्तिलाई आवश्यक निर्देशन दिन, खनिज कार्य रोक्का राख्न र साधारण निर्माणमुखी खनिज कार्यको अनुमतिपत्र खारेज गर्न सक्नेछ" भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ । अतः उक्त नियमावलीअनुसार जिल्ला विकास समितिलाई उक्त कारवाही गर्न अख्तियार प्रदान गरेको देखिँदा निवेदकको उक्त तर्क कानूनसम्मत देखिएन ।

४. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(१) ले प्रत्येक व्यक्तिलाई सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने मौलिक हकको व्यवस्था गरेको छ । स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउनु पनि मानवको बाँच्न पाउने अधिकारभित्र पर्न आउँछ । अन्तरिम संविधानको धारा १३(१) ले प्रत्येक व्यक्तिलाई स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने हक हुनेछ भनी मौलिक हकको रूपमा प्रत्याभूत गरेको छ । स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने हकअन्तर्गत वातावरणीय हानीबाट मुक्त हुन पाउने

र वातावरणीय लाभमा समानरूपमा सबैको पहुँच र सहभागिता राख्ने हक स्वतः समावेश भएको हुन्छ ।

५. प्राकृतिक स्रोतहरूको बिनास र क्षयीकरणको कारणले आज वातावरणमा प्रतिकूल असर परी मानव जीवन नै खतरामा परेको छ । प्रकृतिक स्रोतहरू भनेका प्रकृतिका अनुपम उपहार हुन् । यी स्रोतहरू मानव निर्मित नभई प्राकृतिक रूपमा प्रदत्त हुने भएबाट तिनीहरूको प्रयोग गर्दा मानव बस्ती र वातावरणमा असर नपारी भावी पुस्ताले समेत उपभोग गर्ने गरी प्रयोग गरिनु पर्दछ । तिनीहरूको वाञ्छित र विवेकपूर्ण सदुपयोग नगरेमा स्वयम् राष्ट्र, समाज र व्यक्तिको अस्तित्व र विकास नै खतरामा पर्ने हुन्छ ।

६. आर्थिक विकासबिना मानव जातिको विकास हुँदैन । आर्थिक विकास गर्ने क्रममा वातावरणकै ह्रास पनि हुन सक्छ । तर आर्थिक विकास र वातावरण संरक्षणको सन्तुलित सम्बन्धबाटै दिगो विकास हुने कुरालाई ध्यानमा राखी वातावरणीय ह्रासबाट मानव जाति, जीवजन्तु, वनस्पति, प्रकृति तथा भौतिक वस्तुमाथि हुन सक्ने प्रतिकूल प्रभावलाई यथाशक्य कम गरी स्वच्छ तथा स्वस्थ वातावरण कायम गर्न प्राकृतिक स्रोतको समुचित उपयोग र व्यवस्थापनबाट वातावरण संरक्षण हुन आउँदछ । यसैको नियमनको लागि वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को र वातावरण नियमावली, २०६४ को तर्जुमा गरिएको हो । अतः उक्त ऐनहरूबाट पनि वातावरण ह्रास भएको अवस्थामा कानूनतः त्यस्ता उद्योग माथि कारवाही गर्ने व्यवस्था रहेको छ ।

७. यसै सन्दर्भमा यस अदालतबाट व्याख्या भएको चन्द्रेश्वरी कर्मचार्यसमेत विरुद्ध अशोक के.सी. समेत भएको परमादेश मुद्दामा “राज्यको महत्त्वपूर्ण भूमिका र प्राकृतिक स्रोतहरूको विवेकपूर्ण ढङ्गले वर्तमान र भावी पुस्ताको आवश्यकतालाई समेत विचार गरी दिगो उपयोग गर्नु पर्ने हुन्छ । यस्ता सम्पत्तिहरू

नितान्त व्यक्तिगत सम्पत्तिको रूपमा अन्धाधुन्धरूपमा उपयोग गर्न दिन मिल्ने नभई समाज र राज्यको बृहत्तर हित र आवश्यकतालाई ध्यानमा राखी योजनाबद्ध ढङ्गले प्रयोग गर्ने गराउने र सुरक्षित राख्ने विधिसम्मत दृष्टिकोण लिनु पर्ने” भन्ने र यस्तै प्रकृतिको अर्को मुद्दा नारायणी प्रा.लि.समेत विपक्षी रामाज्ञा साह कलवार (नेकाप २०६७, अड्क १० नि.नं. ८४९०) भएको परमादेश मुद्दामा “कुनै पनि उद्योग कारखाना वा व्यावसायिक प्रतिष्ठान सञ्चालन गर्दा वातावरणमा प्रतिकूल प्रभाव नहुने गरी उद्योग सञ्चालन गर्नुपर्ने” भन्ने सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ ।

८. त्यसै गरी शिवप्रसाद पौडेलसमेत विरुद्ध सम्माननीय प्रधानमन्त्री, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय सिंहदरबार (ने. का.प. २०७०, अड्क ७ निर्णय नं.९०३०) काठमाडौंसमेत भएको उत्प्रेषण मुद्दामा “प्राकृतिक स्रोत साधनको क्षमताभन्दा बढी उत्खनन् एवम् प्रयोग, औद्योगिकीकरण, अव्यवस्थित सहरीकरण, वनबिनाश, वातावरणसँग तादात्म्यता नराखी गरिने विकास निर्माण आदि नै वातावरण प्रदूषण गर्ने, वातावरणीय ह्रास ल्याउने र वातावरणमा असन्तुलन ल्याउने मुख्य कारक तत्त्व भएकाले प्राकृतिक स्रोत साधनको प्रयोग गर्दा र आर्थिक विकास आदि गर्दा वातावरण बिनाश नहुने गरी विकास निर्माण र वातावरण संरक्षणबिच सन्तुलन कायम हुने गरी गरिनु पर्ने” भन्ने सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ ।

९. आर्थिक उपार्जनका उपायहरू अपनाई स्तरोन्नति गर्नु पनि मानवीय आवश्यकता हो । विकास र वातावरणको सन्तुलनका लागि प्रत्येक राष्ट्रले राष्ट्रिय कानूनको तर्जुमा गरेका हुन्छन् भने वातावरण संरक्षण सबै राष्ट्रको समान चासोको विषय भएकाले सन् १९७२ मा स्वीडेनको स्टकहोम (Stockholm) मा संयुक्तराष्ट्र संघको तत्वावधानमा सम्पन्न “UN

Conference on Human Environment”, सन् १९८७ मा “Brundtland Commission” ले दिएको प्रतिवेदन, सो आयोग (Commission) ले दिएको प्रतिवेदनलाई आत्मसात् गरी सन् १९९२ मा ब्राजिलको रियो दि जेनेरियो (Rio-de-Janerio) मा सम्पन्न विश्व सम्मेलन (UN Conference of Environment and Development) बाट पारित रियो घोषणापत्र, एजेन्डा २१ र त्यसलाई निरन्तरता दिँदै हालैमात्र रियो दि जेनेरियोमा सम्पन्न अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको संयुक्त राष्ट्रसंघीय वातावरणसम्बन्धी सम्मेलन (Agenda 21 -2012) ले पनि वातावरण संरक्षण र दिगो विकासको सिद्धान्तलाई अङ्गीकार गरी सोको कार्यान्वयन गर्न नेपाललगायतका सबै राष्ट्रले प्रतिबद्धता जाहेर गरेको पाइन्छ।

१०. सोको अलावा विश्व साँस्कृतिक तथा प्राकृतिक सम्पदा संरक्षणसम्बन्धी महासन्धि, १९७२ तथा जलपंक्षीको बसोवास जस्ता अन्तर्राष्ट्रिय महत्त्वका सिमसारसम्बन्धी महासन्धि १९७१ एवम् जैविक विविधतासम्बन्धी महासन्धि, १९७२ लगायत २० वटाभन्दा बढी वातावरण र जैविक विविधताको संरक्षणसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिहरूलाई नेपालले स्वीकार गरी सकेको स्थितिमा त्यस्ता सन्धिजनित अन्तर्राष्ट्रिय कानूनले व्यवस्था गरेका प्राबधानहरूलाई सम्मान गर्नु (Obligation to Respect), संरक्षण गर्नु (Obligation to Protect) र परिपालना (Obligation to Fulfill) गर्नुपर्ने दायित्व नेपालको पनि रहेको छ। अतः नेपाल सरकार अख्तियार प्राप्त निकायहरूले वातावरण संरक्षणका लागि कानूनसम्मत विधिको अवलम्बन गरी वातावरण क्षय गर्ने उद्योगलाई चेतावनी दिने वा प्रतिबन्ध लगाउन सक्ने भन्ने देखिन आउँदछ।

११. निवेदकलाई स्पष्टीकरण पेस गर्ने मौका प्रदान गरे नगरेको दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, निवेदक पूर्ण रोडा ढुङ्गालाई मापदण्ड पूरा गरी खानी

सञ्चालन गर्नु भन्ने विभिन्न सरोकार राख्ने सरकारी निकायहरूको पटक पटकको निर्देशनहरू मन्त्रालय, विभाग, कार्यालयहरूबाट भएको भन्ने मिसिल संलग्न प्रमाणबाट देखिन्छ। यस सन्दर्भमा सर्वदलीय बैठक २०६३।९।५ मा बसी छलफल भई उक्त खानी २०६४।३।६ देखि बन्द गर्ने भनी भएको निर्णयमा वादी रोहवरमा बसी हस्ताक्षर गर्नुका अतिरिक्त सोको जानकारी मौकामा नै विपक्षीलाई दिएकोबाट निजलाई जानकारी भएको प्रष्ट हुन आएको छ। यसबाट ढुङ्गा खानीको इजाजतपत्र रद्द गरेको विपक्षी जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, ललितपुरको मिति २०६५।१०।२४ को निर्णय कानूनबमोजिम कै देखिनुका अतिरिक्त निवेदकलाई स्पष्टीकरण पेस गर्ने मौकासमेत प्रदान नगरेको भन्नेतर्फ खण्डित हुन आउँदछ।

१२. यसमा उद्योग बन्द गरिदिएको कारणबाट निवेदकलाई पुग्न गएको भनिएको क्षतिको सम्बन्धमा कानूनबमोजिम साधारण उपचारको माग अवलम्बन गर्न सक्ने अवस्था देखिन्छ। रिट निवेदकले क्षतिपूर्तिको सम्बन्धमा उक्त साधारण क्षेत्राधिकार अवलम्बन नगरेको हुँदा यस रिटबाट असाधारण अधिकार क्षेत्रअन्तर्गत रिट निवेदन लिई आएको देखिँदा निवेदन मागबमोजिम असाधारण अधिकार क्षेत्रबाट हेरिरेहुनु पर्ने देखिएन।

१३. अतः माथि उल्लिखित तथ्य, व्यवस्था एवम् विवेचनासमेतका आधारमा जिल्ला विकास समितिले खानी तथा खनिज पदार्थ नियमावली, २०५६ को नियम ३८ नं. ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी रिट निवेदकको खानी बन्द गर्ने तथा अनुमतिपत्र रद्द गर्ने गरेको मिति २०६५।१०।२४ को निर्णय कानूनबमोजिम कै देखिएकाले निवेदकको निवेदन दाबी पुग्न नसकी प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। प्रस्तुत आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ता

कार्यालयमार्फत विपक्षीहरूलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. गोपाल पराजुली

इजलास अधिकृत : शकुन्तला कार्की
इति संवत् २०७१ साल माघ २६ गते रोज २ शुभम् ।

निर्णय नं.९४५५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री जगदीश शर्मा पौडेल
फैसला मिति : २०७१।१।१६।४

मुद्दा : अवैध रक्तचन्दन ओसारपसार ।

०६७-CR-०२७१
पुनरावेदक / प्रतिवादी : रसुवा जिल्ला डाडागाउँ
गा.वि.स. वडा नं.१ बस्ने होमनाथ अधिकारी
विरुद्ध
विपक्षी / वादी : प्रेमप्रसाद सापकोटाको जाहेरीले नेपाल
सरकार

०६७-CR-०५४२
पुनरावेदक / प्रतिवादी : रसुवा जिल्ला गोल्लुङ
गा.वि.स. वडा नं.७ बस्ने मिलन तामाङ

विरुद्ध

पुनरावेदक / वादी : प्रेमप्रसाद सापकोटाको जाहेरीले
नेपाल सरकार

०६८-CR-०१४७

पुनरावेदक / वादी : प्रेमप्रसाद सापकोटासमेतको
प्रतिवेदनले नेपाल सरकार

विरुद्ध

विपक्षी : रसुवा जिल्ला गोल्लुङ गा.वि.स.वडा नं.७
बस्ने मिलाई तामाङसमेत ।

- प्रतिवादीको घर गोठ कम्पाउन्डभित्रबाट रक्तचन्दन बरामद भएको नभई प्रतिवादीको जग्गाबाट बरामद हुँदा तयसैका आधारबाट जग्गाधनीलाई दोषी भन्न न्यायोचित हुँदैन । अपितु, सो जग्गामा राख्ने जग्गाधनीको सहमति छ वा छैन भनी खोजिनु पर्ने ।

(प्रकरण नं. ३)

- कसैबाट कुनै अवैध सामग्री बरामद भएमा थाहा नपाएर राख्ने काम गरेको हो भने पनि कसुरबाट सहजरूपमा छुटकारा मिल्ने हुँदैन । थाहा पाएर गरे पनि थाहा नपाएर गरे पनि कसुर त कसुर नै हुन्छ । अन्यथा जिकिर लिने हो भने सो प्रमाणित गर्ने भार प्रतिवादीमै रहन्छ । थाहा नपाएको तथ्यको जिकिरले मात्र निर्दोषिता साबित गर्न पर्याप्त हुँदैन, तसर्थ कुनै तथ्यको गलत बुझाइबाट आफूसँग अवैध सामग्री रहन गएको हो भन्दैमा निर्दोष भनी मानिँदैन । अपितु निर्दोष भएको प्रमाण प्रतिवादीले दिनुपर्ने हुन्छ । त्यस्तो कुनै प्रमाण प्रतिवादीहरूबाट आउन सकेको देखिँदैन ।
पुनश्च: रक्तचन्दन स्वाभाविक रूपमा बाहिर

देखिने गरी राखेको नभई जमिनमा खनी खाल्टोमा गाडेको तथ्यबाट प्रतिवादीहरूले गरेको कार्य लुकाए छिपाएको देखिई प्रतिवादीहरूको नियत सफा रहेको भन्न सकिने अवस्था नरहने।

(प्रकरण नं. ४)

- कुनै वस्तु बरामद भएको हो होइन भन्ने कुरा प्रमाणित गर्नु पर्दा बरामदी मुचुल्काको प्रसङ्ग आउँछ। बरामदी मुचुल्का बरामदी भएको तथ्यलाई साबित गर्नको लागि बनेको प्रमाण हो। बरामद भएको तथ्यमा विवाद भएको अवस्थामा बरामदी मुचुल्काको सत्यता जाँचिने हुँदा बरामदी मुचुल्का तयार हुँदा रित बेरीत के भयो भनी हेरिने अवस्था आउन सक्दछ। बरामदी भएको तथ्यमा विवाद नै नरही स्थापित भइसकेको अवस्थामा बरामदी मुचुल्काको रित, बेरीत र मूल्याङ्कन गर्नु पर्ने कुनै अवश्यकता नै पर्दैन। तसर्थ बरामदी मुचुल्काको रित बेरीतको प्रश्न उठाएको पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन नसकिने।

(प्रकरण नं. ५)

- बरामद भएको रक्त चन्दन (*Petrocarpus santalinus*) वन पैदावारबाट हो भन्ने तथ्यमा पनि विवाद हुन सक्ने देखिन आएन। रक्तचन्दन वन पैदावार भएको र पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले राखेको राख्न लगाएको तथ्य स्थापित भइसकेको स्थितिमा निजहरूले वन पैदावार ओसारपसार गरेका हुन् भनी मान्नु पर्ने देखिने।

(प्रकरण नं. ६)

- **Convention on International**

Trade in Endangered species of Wild Funa and Flora (CITES) को धारा II को उपधारा ४ ले “The parties shall not allow trade in specimens of species including in Appendices I, II and III except in accordance with the provision of the present convention.” भन्ने कुरा उल्लेख गरेको हुँदा पनि नेपाल एक पक्ष भएकाले यसप्रति संवेदनशील हुने कर्तव्य र दायित्व अझ थपिएको छ। यसप्रकार CITES महासन्धिको प्रावधानबेगर रक्तचन्दनको खरिद र बिक्री व्यापारलाई प्रतिबन्धित गरेको छ र अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिको पक्ष नेपाल पनि भएको हुँदा यसको परिपालना नेपालमा गरिनु पर्ने र नेपालमा लागू भइसकेको भनी धारा १ (h) अनुरूप मान्नु पर्ने देखिन आउने।

(प्रकरण नं. ९)

- CITES मा उल्लेख भएका प्रावधानलाई राष्ट्रिय कानून नबनाएसम्म लागू गर्न मिल्दैन भन्ने जिकिरतर्फ विचार गर्दा नेपाल राष्ट्र पक्ष भएका वा यसले अनुमोदन गरेका महासन्धिहरू अनुरूप राष्ट्रिय कानून बनाई लागू गर्नु सहज सरल र स्वाभाविक तर्क हो। त्यसरी कानून बनिने कार्य राम्रै हुन्छ। तर नेपालले कुनै कानून नै बनाएको छैन त्यसैले नेपाल सम्मिलित भएको वा यसले अनुमोदन गरेको सन्धि लागू गर्न मिल्दैन भन्नु अर्कै कुरा हो। महासन्धिका प्रावधानहरू कानून नबनाई लागू गर्न मिल्दैन भन्ने कुनै कानूनी प्रावधान रहेको नदेखिने।
- नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९(१)

अनुसार संविधान सभाबाट अनुमोदन, सम्मिलन, स्वीकृति वा समर्थन भई नेपाल वा नेपाल सरकार पक्ष भएको कुनै सन्धिको कुरा प्रचलित कानूनसँग बाझिएमा सो सन्धिको प्रयोजनको लागि बाझिएको हदसम्म प्रचलित कानून अमान्य हुने र तत्सम्बन्धमा सन्धिको व्यवस्था नेपाल कानूनसरह लागू हुने भन्ने व्यवस्था भई सन्धिका व्यवस्था कानूनसरह मात्र होइन अपितु, यो प्रचलित कानूनसँग बाझियो भने भइरहेको प्रचलित कानून अमान्य हुने भनी अन्य कानूनभन्दा माथिको दर्जामा राखेको पाइने।

- नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा २(क) ले सन्धिको परिभाषा गर्दा दुई वा दुईभन्दा बढी राज्यहरू वा कुनै राज्य र अन्तर सरकारी सङ्गठनबिच लिखितरूपमा सम्पन्न भएको सम्झौता सम्झनु पर्छ। CITES अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि दुईभन्दा बढी राष्ट्रहरूको बिच सम्पन्न भएको लिखित सम्झौता हो। दुईभन्दा बढी राष्ट्रहरू सम्मिलित भई सम्पन्न भएको अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिको समर्थन र स्वीकार गर्ने पक्ष वा सदस्य राष्ट्र नेपाल भएकाले यहाँको प्रचलित कानूनमा अन्यथा व्यवस्था भए पनि महासन्धिमा उल्लिखित प्रावधान नै लागू हुने देखिने।

(प्रकरण नं. १०)

- बरामद भएको बिगोलाई दामासाही गरी दोब्बर जरिवाना गर्नु भन्नु र बिगोलाई दोब्बर गरी जरिवाना दामासाही गर्नु वस्तुतः हिसाबबाट उचित हुने देखिन्छ। जुनसुकै हिसाबबाट अडक निर्धारण गरे पनि कानूनले हुने भनेको

जरिवाना हुनुपर्ने।

(प्रकरण नं. १२)

- कानूनबमोजिम बाहेक कसैलाई सजाय गर्न मिल्दैन भन्ने कुरामा विवाद हुन सक्दैन। देशमा न्यायिक पद्धति र न्यायिक संयन्त्रहरू न्याय सम्पादन गर्न र न्यायप्रति जनविश्वास दिलाउन समर्थ रहनु पर्दछ। हाकाहाकी कसैले अपराध गरेको स्पष्ट देखिन्छ र सबैले देखेने गरी गर्दछ भने ऊ दण्डित हुने पर्दछ। अन्यथा न्यायिक पद्धति कै उपहास हुन पुग्ने।
- पीडितलाई न्याय दिनु र अपराधीलाई दण्डित गर्नु नै सबै न्याय पद्धतिको मुख्य उद्देश्य हो। न्याय गरिँदा वा दण्ड दिइँदा कानून औजारको रूपमा प्रयोग हुनेसम्म हो। न्याय सर्वोपरी हो र यसलाई कसरी सार्थक तुल्याउने भन्ने कुरा कानूनको प्रयोग र यसको व्याख्याबाट गरिने हुन्छ। शङ्काको अवस्थामा नरम दिलबाट हेरिनु एउटा अर्थ हुन सक्छ तर देखादेखी अपराध गर्ने अपराधीलाई कसरी दण्डित गर्ने हो भन्ने सोचबाट न्यायिक निर्णय हुने हो। स्पष्ट अपराधी हो भन्ने कुरा प्रमाणबाट देखिँदा देखिँदै कसरी यसलाई कानूनी दायराबाट राहत दिने वा उम्काउने हो भनी कानूनी दाउ पेच वा शब्द र अक्षरको खेल गरी सोचिनु कदापि हुँदैन। प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीहरूले रक्तचन्दन ओसारपसार गरी अपराध गरेका र सो कार्य CITES को बर्खिलाप भएको स्पष्ट देखिँदा निज कसुरदारहरूलाई सजाय हुनुपर्ने नै देखिन आउने।

(प्रकरण नं. १३)

वादीको तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता कुलप्रसाद पाण्डे

प्रतिवादीको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताहरू पूर्णचन्द्र पौडेल, बच्चुसिंह खड्का

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४(४)
- वन ऐन, २०४९ को दफा ४९(घ), २(ड), ५०(१), (घ)(४),
- Covantion on International Trade in Endangered species of wild Funa and Flora (CITES) को धारा II को उपधारा ४, १(h)
- नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९(१), २(क)

सुरु तहमा फैसला गर्ने :

मा.जि.न्या. श्री ऋषिराम अधिकारी

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :

मा.न्या. श्री केशवप्रसाद मैनाली

मा.न्या.श्री ठाकुरप्रसाद शर्मा

फैसला

न्या. बैद्यनाथ उपाध्याय : पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६।७।१५ को फैसलाउपर दुवै पक्षबाट न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा (१) को खण्ड (क) बमोजिम यस अदालतमा पुनरावेदन दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर निम्नअनुसार छ :

बरामदी मुचुल्का :

रसुवा जिल्लाको वाइ.सि.यल. को सक्रियतामा जिल्ला वन कार्यालय, रसुवा धुन्चेबाट गएको गस्ती टोलीले गोल्लुङ गा.वि.स.वडा नं. ७

स्थित मिलन तामाङको घर कम्पाउन्डबाट रक्तचन्दन जातको काठ थान २८८ अर्थात् १३२।४७ क्यू. फिट र सोही स्थान बस्ने डेरुप घलेको निजी जग्गाबाट खाल्टो खनी राखिएको ९८ अर्थात् ५८.९० क्यू. फिट थान रक्तचन्दन जातको काठहरूसमेत गरी जम्मा थान ३२६ (१९१.३७ क्यू. फिट) बरामद भएको भन्नेसमेत व्यहोराको बरामदी मुचुल्का ।

प्रतिवादी मिलन तामाङले अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान :

प्रतिवादीमध्येका होमनाथ अधिकारीले १०-१२ दिनअगाडि बरामद भएका काठ र दाउरा राखिदिनु पर्‍यो भनी भनेको र निजलाई पहिलेदेखि नै चिनेको मानिस भएकाले राख्न दिएको हुँ । निजसँग कुमार श्रेष्ठ भन्ने मानिस पनि थियो । निज कुमार श्रेष्ठलाई मैले चिन्दिन । सो काठको बारेमा निजहरूलाई नै थाहा होला भनी प्रतिवादी मिलन तामाङको अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष भएको बयान ।

सर्जमिन मुचुल्का :

रसुवा जिल्ला गोल्लुङ गा.वि.स. वडा नं. ७ बस्ने मिलन तामाङको घर कम्पाउन्डबाट र सोही ठाउँ बस्ने डेरुप घलेको जग्गाबाट खटी आएका गस्ती टोलीले ३२६ थान रक्तचन्दनका काठहरू बरामद गरेको ठिक साँचो हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रेमबहादुर घलेसमेत जना ८ ले गरी दिएको सर्जमिन मुचुल्का ।

प्रतिवादी होमनाथ अधिकारीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान :

काठमाडौँ बस्ने कुमार श्रेष्ठ भन्ने व्यक्तिले उक्त रक्तचन्दनका काठहरू ल्याएको हो । सो काठहरू राखिदिनुस् भन्दा मैले मिलन तामाङको घरमा लगी राखिदिएको हुँ । उक्त काठहरू कहाँबाट ल्याएको हो थाहा छैन । कुमार श्रेष्ठ भन्ने व्यक्तिलाई बाहुनडाँडामा

भेट भएको हो। निजको ठेगाना थाहा छैन भनी प्रतिवादी होमनाथ अधिकारीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान।

अभियोगपत्र :

प्रचलित वन ऐन, २०४९ को दफा ४९ मा यो कार्यहरू गर्न हुँदैन भनी उल्लेख भएको र सो कार्य गर्ने गरेमा सोही ऐनको दफा ५० ले दण्ड सजायको व्यवस्था गरेको पाइन्छ। तापनि रक्तचन्दन काठहरू नेपाल सरहदको वन क्षेत्रबाट कटानी गरी ल्याएको नभै विदेशबाट आयात गरी आउने गरेको परिप्रेक्ष्यमा यसरी काठहरू आयात गर्न वन नियमावली, २०५१ को नियम १३(३) ले व्यवस्था गरेमुताबिक तथा वन विभागको मिति २०६४।१।१३ को वन पैदावर विदेश निकासी तथा पैठारी सम्बन्धमा गरेको परिपत्र मिति २०६२।६।१० को राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाबमोजिम प्रतिवादीहरूले भन्सारको पत्र र अधिकार प्रमाणपत्र लिई विदेशबाट आयात गरी बिक्री वितरण वा पुनः विदेश निकासी गर्नका लागि अनुमति लिएको कुनै प्रमाणहरू पेस गर्न नसकेको हुँदा र प्रतिवादीमध्येको मिलन तामाङको घर कम्पाउन्डमा राख्न दिएको स्वीकार गरेको र अर्का प्रतिवादी होमनाथ अधिकारीले मिलन तामाङको घर कम्पाउन्डमा राख्न लगेकामा स्वीकार गरी अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयानसमेतका आधारमा यी प्रतिवादीलगायत फरार रहेका प्रतिवादीहरू कसुरदार होइनन् भन्न सकिने अवस्था छैन। तसर्थ यी प्रतिवादीहरू कै मिलोमतोमा बरामद भएको रक्तचन्दन काठहरू ओसारपसार गरी रसुवा जिल्लामा ल्याएको स्पष्ट हुन आउँदा निजहरूलाई वन ऐन, २०४९ को दफा ४९ को देहायको (घ) तथा वन नियमावली, २०५१ को १३(३) को कसुर अपराधमा सोही ऐनको दफा ५० को देहाय (घ)(४) बमोजिम हदैसम्म सजाय हुन पक्राउ परेका प्रतिवादीहरू मिलन तामाङ र होमनाथ अधिकारीलाई

यसै अभियोगपत्र साथ पेस गरिएको छ। फरार रहेका प्रतिवादीमध्ये कुमार श्रेष्ठको यकिन घर ठेगाना खुल्न नआएकाले खुल्न आएका बखत समाह्वान जारी गरी पक्राउ भै आएका बखत र प्रतिवादी डेरूप घलेको हकमा समेत सम्मानित अदालतबाटै समाह्वान जारी गरी झिकाई माग दाबीबमोजिम हदैसम्म सजाय हुन सादर अनुरोध छ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारले रसुवा जिल्ला अदालतमा दायर गरेको अभियोगपत्र।

प्रतिवादी मिलन तामाङले अदालतमा गरेको बयान :

उक्त रक्तचन्दन मेरो घरमा ६।७ दिनपछि बरामद भएपछि होमनाथले मलाई फसाएको थाहा भयो। के कति थान काठ बरामद भए भन्ने कुरा मलाई थाहा थिएन। घरदेखि चौहत्तर भन्ने ठाउँबाट प्रहरीले मलाई पक्राउ गरी ल्याएका हुन्। अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष काठ ६।७ दिन राखेको भनेकामा १०।१२ दिन राखेको भनी लेखेकोबाहेक अरु बयान मैले भनेबमोजिम लेखिएको हो। उक्त काठहरू ल्याएको व्यक्तिमध्ये होमनाथ र कुमार भन्नेलाई चिन्दछु। अरु ८।९ जना व्यक्ति पनि थिए तर सबैलाई चिन्दैन। मैले उक्त काठ राख्दा कुनै प्रलोभनमा परी राखेको होइन। रातीको समय भएकाले यी रक्तचन्दन काठ हुन् वा अन्य कुनै काठ हुन् थाहा भएन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी मिलन तामाङले सुरु अदालतमा गरेको बयान।

प्रतिवादी होमनाथ अधिकारीले अदालतमा गरेको बयान :

कुमारले मिलनलाई काठ दाउरा राख्न अनुरोध गर्दा पहिला हुन्न भन्यो पछि दुई दिनको लागि हो भनी अनुरोध गरेकाले मैले पनि मिलन दाइलाई दुई दिनको लागि राखिदिए हुन्छ भनेपछि ५

बजेतिर हरियो रङ्गको काठ लोड भएको नम्बर थाहा नभएको ट्रक आयो । त्यसमा १०।१२ जना मानिसहरू थिए । उनीहरूले नै अनलोड गरे । म हिँडेरै स्याफ्रू भन्ने ठाउँमा आउँदै गर्दा बाहुनडाँडा भन्ने ठाउँमा एउटा मोटरसाइकलमा बस्ने दुई जनाले यो कुरा कहीं कतै नभन्नु भनिस् भने तेरो खैरियत छैन भनेकाले आजसम्म कहीं कतै भनेको छैन । म बिरामी भई औषधी खाई काठमाडौँमा बहिनीको कोठामा बसिरहेको अवस्थामा मेरो नाउँमा वन कार्यालय रसुवाबाट चिठी आएको हाजिर हुन आएको हुँ । अवैध काठ भन्ने मलाई थाहा थिएन । मानवीय नाताले काठ दाउरा मात्र भनेकाले राखिदिनका लागि सिफारिस गरी दिएको हुँ । अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष भएको बयान मेरो हो । अभियोगका सम्बन्धमा मलाई केही थाहा छैन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी होमनाथ अधिकारीले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

प्रतिवादी डेरूप घलेले अदालतमा गरेको बयान :

जाहेरवाला र प्र.होमनाथलाई चिनेको छैन । मिलनलाई चिनेको छु । म धेरैमाथि जङ्गलको गोठमा भएको कारण कोही कसैसँग भेटघाट कुराकानी तथा कोहीबाट आश्वासन पाएको छैन । मिलन तामाङ सभापति भई सकेका मान्छेले यस्तो अवैध काम गरे होलान् जस्तो लाग्दैन । मेरो स्वीकृतिबेगर मलाई थाहा पत्तै नदिई मेरो बारीमा राखिएको अवस्थामा काठ बरामद भयो भन्दैमा मैले सजाय पाउनु पर्ने होइन, सफाइ पाउनुपर्छ । उक्त काठहरू देखेँ कुन जातको हुन् मलाई थाहा छैन भन्नेसमेत व्यहोराको डेरूप घले सुरु अदालतबाट जारी भएको म्यादभित्र उपस्थित भई गरेको बयान ।

प्रतिवादी डेरूप घलेको साक्षी ग्याल्साङ तामाङले गरेको बकपत्र :

बरामद भएको रक्तचन्दन डेरूप घलेले

ओसारपसार गरेका होइनन् । प्रतिवादी डेरूप घले गोठमा मात्रै बस्ने मानिस भएकाले निजको जग्गामा के कसले राख्यो थाहा जानकारी हुने कुरै भएन । प्रतिवादीहरू मिलन तामाङ, होमनाथ अधिकारी र डेरूप घलेसमेतले यस्तो अवैध काम गर्ने मानिसहरू नभएको हुँदा निजहरूले सफाइ पाउनुपर्छ । डेरूप घले बिरामी मान्छे भएकाले गाउँतिर बस्ने गरेकाले निजको जग्गामा को कसले के राख्यो उसलाई थाहा हुने कुरै भएन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी डेरूप घलेको साक्षी ग्याल्साङ तामाङले गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादी होमनाथ अधिकारीको साक्षी इन्द्रप्रसाद सापकोटा, छिरिङ्ग ग्याल घले र जानुका अगस्थीले गरेको बकपत्र :

प्रतिवादी होमनाथ अधिकारीले रक्तचन्दन ओसारपसार गरेको होइन । होमनाथ अधिकारी र मिलन तामाङ यस्तो अवैध रक्तचन्दन कारोबार गर्ने मान्छे पक्का होइनन् । होमनाथ घरैलु शाखा रसुवाको निम्नस्तरका कर्मचारी हुन् र मिलन तामाङ भन्ने मानिस यस जिल्लाको निर्वाचित सभापति हुनुका साथै एक प्रतिष्ठित व्यक्ति हुन् । यी दुवै व्यक्तिहरू अवैध रक्तचन्दन कारोबारमा संलग्न हुने व्यक्ति होइनन् दुवै प्रतिवादीहरूले सफाइ पाउनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी होमनाथ अधिकारीको साक्षी इन्द्रप्रसाद सापकोटा र जानुका अगस्थीले गरेको छुट्टाछुट्टै बकपत्र ।

प्रतिवादी मिलन तामाङका साक्षी चेयर सिं तामाङ र टुप्साङ तामाङले गरेको छुट्टाछुट्टै बकपत्र :

बरामद भएको रक्तचन्दन मिलन तामाङले ओसारपसार गरेका होइनन् । उक्त रक्तचन्दन मिलन तामाङको पनि होइन । मिलन तामाङ यस्तो अवैध काम गर्ने खालका मानिस नभई निज गा.वि.स.देखि जिल्ला सभापतिसमेत भै सकेका प्रतिष्ठित व्यक्ति

भएकाले निजलाई फसाउन राजनीतिक स्वार्थको कारण यस्तो झुठ्ठा आरोप लगाइएको हो। निज मिलन तामाडले अभियोग माग दाबीबाट सफाइ पाउनुपर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी मिलन तामाडका साक्षी चेरर सिं तामाड र टुप्साड तामाडले गरेको एकै मिलानको पृथक-पृथक बकपत्र।

सर्जमिनका मानिस प्रेम घलेले गरेको बकपत्र :

जाहेरवालालाई चिन्दिन। प्रतिवादीहरूलाई चिन्दछु। प्रतिवादीहरू निर्दोष भएको हुँदा आरोपित अभियोगबाट सफाइ पाउनुपर्छ। सर्जमिन मुचुल्का गोलजुड गा.वि.स.मा भएको होइन। मलाई जिल्ला वन कार्यालयमा बोलाई सर्जमिन मुचुल्कामा सही गर भनेकाले सही गरिदिएको हुँ। रक्तचन्दन बरामद भएको मलाई थाहा छैन। डेरूप घलेको जग्गामासमेत रक्तचन्दन राखेको मैले देखेको हैन भन्नेसमेत व्यहोराको सर्जमिनका मानिस प्रेम घलेले गरेको बकपत्र।

सर्जमिनका मानिस ध्यामे तामाडले गरेको बकपत्र :

जाहेरवालालाई चिन्दिन। प्रतिवादीहरूलाई चिन्दछु। काठ बरामद भएको मलाई थाहा छैन। मलाई जिल्ला वन कार्यालय रसुवामा बोलाई सर्जमिन मुचुल्का लेखी कागज पढी बाँची नसुनाई सही गराइएको हो। त्यस कागजमा भएको दस्तखत मेरो भएपनि व्यहोरा मेरो होइन। प्रतिवादी मिलन तामाडसमेत यस्तो अवैध काम गर्ने खालको मानिस होइनन्। रक्तचन्दन ल्याउने मानिसहरूलाई मैले चिन्दिन। राजनीतिक कारणले प्रतिवादीहरूलाई फसाइएको हो। त्यसैले यी प्रतिवादीहरू निर्दोष हुँदा सफाइ पाउनुपर्छ। सो रक्तचन्दन डेरूप घले र मिलन तामाडको घर जग्गामा राखेको मैले देखेको छैन भन्नेसमेत व्यहोराको सर्जमिनका मानिस ध्यामे तामाडले गरेको बकपत्र।

सर्जमिन मुचुल्काका मानिस लाक्पा गुम्बु तामाडको बकपत्र :

मेरो घर गोलजुड भए पनि म स्याफ्रूवेशी बस्ने भएकाले अवैध रक्तचन्दनका बारे मलाई केही थाहा छैन। प्रतिवादीहरू यस्तो अवैध काम गर्ने खालका मानिस होइनन्। रक्तचन्दन ल्याउने मानिसहरूलाई म चिन्दिन। तीनै जना प्रतिवादीहरू निर्दोष भएकाले निजहरूले सफाइ पाउनुपर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको सर्जमिन मुचुल्काका मानिस लाक्पा गुम्बु तामाडको बकपत्र।

बरामदी मुचुल्काका मानिस राजन गौतमले गरेको बकपत्र :

जाहेरवाला तथा प्रतिवादीहरूलाई चिन्दिन। बरामदी मुचुल्कामा भएको व्यहोरा र सही मेरै हो। प्रतिवादी मिलन तामाडको घरभन्दा अगाडि र पछाडि दुई ठाउँबाट करिब ९ टन जति ३२६ थान रक्त चन्दन बरामद भएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको बरामदी मुचुल्काका मानिस राजन गौतमले गरेको बकपत्र।

रसुवा जिल्ला अदालतको फैसला :

प्रतिवादी कुमार श्रेष्ठको घर ठेगाना खुल्न नआएकाले निजको हकमा हाल मुद्दा मुलतबीमा राखिएको र प्रतिवादीहरू मिलन तामाड र होमनाथ अधिकारीले अभियोग दाबीबमोजिम अवैधरूपमा रक्तचन्दन ओसारपसार गर्ने कार्यमा संलग्न भएको पुष्टि हुन आएकाले निजहरूलाई वन ऐन, २०४९ को दफा ५०(घ) (४) बमोजिम जनही कैद ४ (चार) महिना र कायम हुन आएको बिगो रु. ५,३०,२७६।५८ को दोब्बर रु.१०,६०,५५३।९६ दुवै प्रतिवादीहरूलाई दामासाहीले जरिवाना हुने ठहर्छ साथै प्रतिवादी मिलन तामाडको घर कम्पाउन्डबाट बरामद भएको रक्तचन्दन काठसमेत जफत हुन्छ।

प्रतिवादी डेरूप घलेको हकमा अभियोग

दाबीबमोजिमको कार्य गरे गराएको हो भन्ने मिसिल संलग्न प्रमाणबाट खुल्न नआएकाले निजले अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउने ठहर्छ र निजको जग्गाबाट बरामद भै आएको रक्तचन्दनसमेत जफत हुन्छ भन्नेसमेत व्यहोराको सुरु रसुवा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६४।६।७ मा भएको फैसला ।

प्रतिवादी मिलन तामाङले पुनरावेदन अदालत, पाटनमा दायर गरेको पुनरावेदनपत्र :

मेरो जग्गाबाट बरामद भएको काठ मैले ल्याई राखेको होइन साथै उक्त काठ राख्नका लागि अनुमति पनि नदिएको अवस्थामा मेरो जग्गाबाट बरामद भयो भन्दैमा अभियोग मागदाबीभन्दा बाहिर गई सर्जमिन मुचुल्कालाई आधार मानी गरिएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी न्याय पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी मिलन तामाङले पुनरावेदन अदालत, पाटनमा दायर गरेको पुनरावेदनपत्र ।

प्रतिवादी होमनाथ अधिकारीले पुनरावेदन अदालत, पाटनमा दायर गरेको पुनरावेदनपत्र :

बरामद भएको रक्तचन्दन ओसारपसार गर्ने कार्यमा मेरो कुनै संलग्नता नै नभएको अवस्थामा अभियोग मागदाबीभन्दा बाहिर गई कानूनी प्रक्रिया पूरा नगरी भएको बरामदी मुचुल्कालाई आधार मानी मलाई कसुरदार ठहर्‍याई भएको रसुवा जिल्ला अदालतको फैसलामा गम्भीर कानूनी त्रुटि भएकाले उक्त फैसला बदर गरी अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी होमनाथ अधिकारीले पुनरावेदन अदालत, पाटनमा दायर गरेको पुनरावेदनपत्र ।

नेपाल सरकारले पुनरावेदन अदालत, पाटनमा दायर गरेको पुनरावेदनपत्र :

बरामद रक्तचन्दन प्रतिवादी होमनाथ अधिकारीसमेत भएर ल्याएको र त्यसलाई लुकाई

छिपाई राख्ने कार्यमा प्रतिवादी मिलन तामाङसमेतको मुख्य भूमिका भएको अवस्थामा केवल बरामद भएको रक्तचन्दन मध्ये पनि डेरूप घलेको जग्गाबाट बरामद भएको रक्तचन्दनबाहेकको रक्तचन्दनलाई मात्र आधार मानी बिगो कायम गरी प्रतिवादीहरूबाट दामासाहीले जरिवाना गर्ने गरी भएको र अर्का प्रतिवादी डेरूप घले रक्तचन्दन ओसारपसार गर्ने कार्यमा संलग्न भएको देखिँदा देखिँदै निजहरूलाई अभियोग मागदाबीबाट पूर्णरूपमा सफाइ दिने गरी भएको सुरु फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला बदर गरी अभियोग दाबीबमोजिम सबै प्रतिवादीहरूलाई सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारले पुनरावेदन अदालत, पाटनमा दायर गरेको पुनरावेदनपत्र ।

पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६५।७।२८ मा भएको आदेश :

डेरूप घलेको जग्गाबाट रक्तचन्दन बरामद भएको देखिन आएको छ भने विरुद्ध खण्डमा उल्लिखित कुमार श्रेष्ठका हकमा अ.बं.१९० नं. बमोजिम मुलतबी राखिएको दाबीठहर भएका अन्य प्रतिवादीहरूको हकमा बिगोको आधारबाट भएको जरिवानाको सन्दर्भमासमेत व्याख्यात्मक प्रश्न उपस्थित भई सुरु फैसला फरक पर्न सक्ने हुँदा अ.बं. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम पुनरावेदन नगर्ने प्रतिवादीलाई झिकाई पुनरावेदन गर्ने वादी प्रतिवादीहरूलाई निजहरूको पुनरावेदन पत्र परस्पर सुनाई नियमानुसार गरी पेस गर्नु भनी पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६५।७।२८ मा भएको आदेश ।

पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको फैसला :

प्रतिवादीहरू मिलन तामाङ र होमनाथ अधिकारीलाई सजाय गर्ने र प्र डेरूपलाई सफाइ

दिने गरी मिति २०६४।६।७ मा भएको रसुवा जिल्ला अदालतको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । दुवै पक्षको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६६।७।१५ मा भएको फैसला ।

होमनाथ अधिकारीले यस अदालतमा दायर गरेको निवेदन :

मसमेतलाई सजाय गर्ने गरी रसुवा जिल्ला अदालतले गरेको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा चित्त बुझैन । वादीले निर्विवादरूपमा कसुर स्थापित नै गर्न नसकेको स्थितिमा म पुनरावेदकलाई सजाय गर्ने गरेको सो फैसला गम्भीर त्रुटि भएको छ । म निवेदकलाई CITES सन्धिको आधारमा सजाय गर्न मिल्दैन । नेपाल कानूनले निषेध गरेको कुनै काम गरेमा मात्र सजायको भागी बनाउन मिल्छ । नेपालको अन्तरिम संविधानको २०६३ को धारा २४(४) मा तत्काल प्रचलित कानूनले सजाय नहुने कुनै काम गरेमा सजायको भागी हुने छैन भन्ने संवैधानिक ग्यारेन्टी प्रतिकूल हुने गरी कुनै नेपाल कानूनले अपराध नमानेको कार्यउपर दोषी ठहर गर्न मिल्दैन ।

म निवेदकलाई CITES सन्धिको आधारमा सजाय गरिएको भनिएको छ जुन कारवाही सोही सन्धिकै विपरीत रहेको छ । CITES सन्धि आफैँमा कानून होइन । CITES सन्धि अनुकूल हुने गरी पक्ष राष्ट्रहरूले राष्ट्रिय कानून निर्माण गरी सो सन्धिको प्रावधानहरू कार्यान्वयन गर्नुपर्ने हुन्छ । CITES सन्धिअनुरूप राष्ट्रिय कानून नबनेको अवस्थामा उक्त सन्धिको आधारमा मलाई सजाय गर्न मिल्दैन ।

वन नियमावली, २०५१ को नियम १३(३) ले व्यवस्था गरे मुताबिक तथा वन विभागको मिति २०६४।१।१३ को परिपत्र र मिति २०६२।६।१० को राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाअनुसार भन्सारको

प्रज्ञापनपत्र र सम्बन्धित मुलुकको आधिकारिक प्रमाणपत्रसमेत लिएको नदेखिने भनी अभियोग दाबीमा लेखेको आधारमा कैद र जरिवानाको सजाय गर्न मिल्दैन । वन ऐन, नियमावली तथा राजपत्र प्रकाशित सूचनामा पनि रक्तचन्दनको ओसारपसारमाथि प्रतिबन्धन लगाइएको छैन । यसरी ऐन नियमले प्रतिबन्धित वनस्पति सूचीकृत नै नगरेको रक्तचन्दन असोरपसार गरेको भनी म निवेदक प्रतिवादीलाई कैद तथा जरिवानासमेतको सजाय गरेको फैसलामा गम्भीर त्रुटि रहेको छ ।

वादी पक्षले अभियोगपत्र पेस गर्दा बरामद गरिएको भनिएको रक्तचन्दनको मूल्य के कति पर्ने हो खुलाउन सकेको छैन । तर अदालत आफैँ वादीसरह बनी बिगोको अड्क कायम गरी जरिवाना गरेको छ । रसुवा जिल्ला अदालतले जिल्ला वन कार्यालयलाई मिति २०६४।६।३ मा लेखेको पत्रबाट अभियोगपत्र सच्चिएको छ । दाबी नभएको कुरामा निर्णय गर्न हुँदैन भनी सर्वोच्च अदालतबाट धेरै मुद्दाहरूमा बोलिएको छ । अभियोगपत्रमा मागदाबी नै नगरिएको जरिवाना रकमका सम्बन्धमा अदालत आफैँले पत्र लेखी सोधी मूल्य खुलाउन लगाई सोही आधारमा जरिवानाको अड्क तोकेको कार्य त्रुटिपूर्ण रहेको छ । म निवेदकलाई सुरु रसुवा जिल्ला अदालतले चार महिना कैद र रु. ५,३०,३७६।५८ जरिवाना हुने ठहर्याएको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४(४), प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५, ५४ मुलुकी ऐन, अ.बं. १८४(क), १८५ नं. वन ऐन, २०४९ को दफा ४९, ५० वन नियमावली, २०५१ को नियम १२, १३ समेतको गम्भीर त्रुटि भएको र सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको पालना नभएकाले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (क) र (ख) को आधारमा मुद्दा दोहोर्याई हेरी सुरु र पुनरावेदन अदालतको

फैसलाहरू उल्टी गरी झुठ्ठा अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउँ भनी होमनाथ अधिकारीले यस अदालतमा दायर गरेको निवेदन ।

यस अदालतबाट मिति २०६७।६।५ दोहोर्याई हेर्ने निस्सा आदेश :

यसमा वन ऐन, २०४९ को दफा ४९ को खण्ड (घ) को कसुर र दफा ५०(१) (घ) (४) के सजायको माग दाबी गरी पेस भएको अभियोगमा प्रतिबन्धित रक्तचन्दन काठहरू नेपालबाहिरबाट गैरकानूनी पैठारी गरी ल्याएको भन्ने आधार लिइएको र सोहीअनुसार जिल्ला अदालत र पुनरावेदन अदालतले सजाय गरेको देखिन्छ । सम्बन्धित वन ऐन, २०४९ को दफा ४९ को खण्ड (घ) र सोसँग सम्बन्धित वन नियमावली, २०५१ को नियम १३(३) र अनुसूचीहरूमा समेत रक्तचन्दन ओसार-पसार, पैठारीका सम्बन्धमा प्रतिबन्ध लगाएको बारेमा केही उल्लेख भएको देखिँदैन । सोसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि CITES को आधारमा नेपालमा छुट्टै कानून बनी उक्त महासन्धिका प्रावधानहरूलाई नेपालको कानूनमा समावेश गरिसकेको अवस्थासमेत नदेखिएको र मिति २०६२।१० मा प्रकाशित नेपाल राजपत्रको सूचनामा पनि रक्तचन्दन नपरेको अवस्थामा मिति २०६४।१।१३, च.नं. ४१७ को वन विभागको परिपत्रबाहेक बरामद रक्तचन्दनको सम्बन्धमा फौजदारी अभियोगमा कारवाही गर्न अन्य कानूनी आधार नदेखिएको र दाबी गर्दा बिगो नखुलाएकामा अदालतले पत्र पठाई बिगो खुलाउन लगाएकोसमेत देखिँदा दाबीबमोजिम सजाय गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसलामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३ र ५४ को प्रमाण मूल्याङ्कनसम्बन्धी त्रुटि र वन ऐन, २०४९ को दफा ४९ (घ) तथा दफा ५०(१) (घ) (४) को व्याख्यात्मक त्रुटिसमेत विद्यमान रहेकाले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) (क) बमोजिम मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ । विपक्षी

झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भनी यस अदालतका संयुक्त इजलासबाट २०६७-CR-०२७१ को मुद्दामा मिति २०६७।६।५ मा भएको आदेश ।

प्रतिवादीमध्येका मिलन तामाडले गरेको मुद्दा दोहोर्याई हेरिपाउँ भनी यस अदालतमा दायर निवेदन :

मसमेतलाई सजाय गरेको सुरु फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला चित्त बुझेन । काठ ल्याउने होमनाथ अधिकारीलाई मैले पहिलेदेखि नै चिन्दर्थे तर कुमार श्रेष्ठलाई मैले सोही अवस्थामा मात्र चिनेको हुँ । काठहरूलाई ठूलो टुकमा ल्याएका र उक्त काठ फर्निचर बनाउन ल्याएको हो भनी भनेका थिए । उक्त काठ रक्तचन्दन नै हो भन्ने मलाई थाहा थिएन । होमनाथ अधिकारीले दुई दिनको लागि राख्नुपर्छ भनी मेरो घरको आँगनमा राखेका हुन् ।

बरामद भएको काठ रक्तचन्दन अवैध वस्तु हो भनी प्रचलित कानूनले घोषित गरेको छैन । म पुनरावेदकका घर कम्पाउन्डबाट बरामद गरिएको भनिएको रक्तचन्दनको बरामदी मुचुल्का खडा गर्दा वन ऐनले निर्धारण गरेको प्रक्रिया पूरा नै नभई बरामदी मुचुल्का खडा भएको हुँदा यस्तो मुचुल्काले कानूनी मान्यता पाउन सक्दैन । बरामदी मुचुल्काका मानिसहरूले पनि उक्त रक्तचन्दन मैले नै राखेको हो भनी किटानीका साथ लेखाउन सकेका छैनन् । बरामद भएको भनिएको कथित रक्तचन्दन वन विभागको परिपत्रका आधारमा कसुर कायम गर्न मिल्दैन । कसुर हुन त ऐनमा नै उल्लेख हुनुपर्ने हुन्छ ।

भन्सार प्रज्ञापन पत्रबिना आयात गरिएको वस्तुका सम्बन्धमा कारवाही गर्ने अधिकार भन्सार अधिकारको क्षेत्राधिकारभित्र पर्दछ । यस्तो विषयमा वन कार्यालयलाई अनुसन्धान गरी मुद्दा दायर गर्ने अधिकार हुँदैन । दुर्लभ वन्यजन्तु तथा व्यापार नियन्त्रण महासन्धि (CITES) को अनुसूचीमा सूचीकृत भएको

वन पैदावारमध्ये रक्तचन्दन सूचीकृत भएको भएपनि वन विभागको मिति २०६४।१।१३ को परिपत्र मुताबिक रक्तचन्दन (*Petrocarpus Santalinus*) लगायतका अनुसूचीभित्र सूचीकृत गरिएका प्रजातिका वनस्पतिहरूको ओसार-पसार, पैठारी, बिक्री वितरण पुनः निकासीको लागि सम्बन्धित मुलुकको आधिकारिक प्रमाणपत्रसहित जिल्ला वन कार्यालयको सहमतिपत्र पेस गर्नुपर्ने भनी उल्लेख भएकोसम्म छ । यस परिपत्रले निर्धारण गरेका प्रक्रियाहरू पूरा नभएको अवस्थामा कसुर कायम गर्न मिल्छ मिल्दैन स्पष्ट कानूनी व्यवस्था नभएको अवस्था फौजदारी कसुर कायम गरी सजाय गर्न मिल्दैन ।

CITES एक अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि भएकाले यस महासन्धि प्रतिकूलको कार्य भयो भनी सजाय गर्न मिल्दैन । सन्धिको प्रावधानहरूलाई राष्ट्रिय कानूनमा समावेश गरेर मात्र त्यसअनुरूपको कार्यको मूल्याङ्कन गरिनुपर्छ । कानूनमा कसुर हुने भनी स्पष्ट परिभाषा नभएको अवस्थामा गरिएको सजाय नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४(४), प्रमाण ऐन, २०३१ को २५, ५४ वन ऐन, २०४९ को दफा ४९, ५७, अ.बं. ३५ नं.समेतको प्रतिकूल हुने गरी भएको सुरु रसुवा जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकाले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा १ को खण्ड (क) र (ख) को आधारमा दोहोर्‍याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरी उक्त दुवै अदालतका फैसलाहरू उल्टी गरिपाउँ भनी प्रतिवादीमध्येका मिलन तामाडले यस अदालतमा दायर गरेको निवेदन ।

यस अदालतबाट मिति २०६७।८।२९ मा भएको आदेश :

सह-अभियुक्त होमनाथ अधिकारीले यस अदालतमा दिएको ०६७-RI-०१४६ को निवेदनमा पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६।७

।१५ को फैसला यस अदालतबाट मुद्दा दोहोर्‍याई हेर्ने निस्सा प्रदान गर्ने गरी मिति २०६७।६।०५ मा आदेश भएकाले प्रस्तुत मुद्दासमेत उक्त मुद्दासँग अन्तरप्रभावी देखिँदा यस निवेदनमा समेत न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) (क) बमोजिम मुद्दा दोहोर्‍याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ । विपक्षी झिकाई लगाउको ०६७-RI-०१४६ मुद्दासमेत साथै राखि नियमानुसार पेस गर्नु भनी यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मुद्दा नं. ०६७-CR-०५४२ मा मिति २०६७।८।२९ मा भएको आदेश ।

वादी नेपाल सरकारले यस अदालतमा दायर गरेको निवेदन :

कसुरदार ठहर भएका प्रतिवादीमध्येका होमनाथ अधिकारीले कुमार श्रेष्ठको मिलेमतोमा रक्तचन्दन त्यस स्थानमा लगी राखेको कुरामा विवाद छैन भने उक्त अवैध रक्त चन्दन लुकाईछिपाई राख्ने कार्यमा प्रतिवादी मिलन तामाडसमेतको मुख्य भूमिका रहेको तथ्यमा कुनै शङ्का छैन । बरामद भएको रक्तचन्दन प्रतिवादी होमनाथ अधिकारीसमेतले ल्याई लुकाईछिपाई राख्ने क्रममा प्रतिवादी मिलन तामाडसमेतको मुख्य भूमिका रहेको र सोही अपराधिक कार्यको परिणामस्वरूप अनुसन्धानबाट एकमुष्टरूपमा बरामद भएको रक्तचन्दनको बिगो केवल लुकाईछिपाई राखिएको स्थानको प्राविधिक पक्षलाई नै लिएर बिगोको बाँडफाँड हुने अवस्था होइन । जसले जुन स्थानसम्म ल्याउने कार्य गरेको छ, जसले उक्त स्थानमा मुख्य भई लुकाईछिपाई राख्ने कार्य गरेको छ त्यस्तो व्यक्तिलाई बरामदित रक्तचन्दनको बिगो बाँडफाँड हुने अवस्था नै नहुँदा त्यसरी बाँडफाँड गरी गरिएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । प्रतिवादीहरूको संयुक्त मिलेमतोमा घटेको एउटै वारदातमा प्रतिवादी डेरुप घलेलाई सफाई दिई निजको जग्गाबाट बरामद भएको रक्तचन्दन जतिको बिगो घटाई भएको फैसला सो हदसम्म बदरभागी छ ।

प्रतिवादी डेरूप घलेलाई सफाइ दिएको फैसला पनि त्रुटिपूर्ण छ । वरामद रक्तचन्दन ९८ थान (५८.९ क्यू. फि.) निजको जग्गामा लुकाई राखेको अवस्थामा बरामद भएको र निजको संलग्न नभएको भए निजको जग्गामा लुकाईछिपाई राख्नुपर्ने अवस्थाको युक्तिसंगत कारण मिसिलबाट देखिएको छैन । कसुरसँग सम्बन्धित चिज वस्तु निजको जग्गामा नै लुकाईछिपाई राखिएको अवस्थामा बरामद हुनु र सो कार्यमा निजको संलग्नता नरहेको भए सो प्रमाणित गराउने भारलाई प्रतिवादीमा नै हुनेमा सो हुन नसकको हुँदा केवल आत्मनिष्ठ तर्कका आधारमा प्र. डेरूप घलेलाई सफाइ दिएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । बरामद रक्तचन्दनको काठ प्रतिवादीहरूको घरजग्गामा छरिएर रहेको अवस्थामा बरामद भएको नभई खाडल खनी व्यवस्थितरूपमा गाडेको अवस्थामा बरामद भएको छ । ठूलो मात्राको उक्त काठ अरु कसैले लुकाई राख्न सम्भव नै नहुँदा सो कार्यमा या त यी प्रतिवादीको संलग्नतामा भएको छ या कोको भई कहिले कुन प्रयोजनका लागि राखिएको हो भन्ने कुरा प्रतिवादीलाई थाहा हुनुपर्ने देखिन्छ । केवल इन्कारी बयानले मात्र सफाइको भूमिका निर्वाह गर्दैन । तसर्थ, प्र. डेरूप घलेलाईसमेत अभियोग मागदाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ ।

प्रतिबन्धित रक्तचन्दन आफूसमेत भई खाल्डो खनी लुकाई राख्दा प्रतिवादी मिलन तामाडलाई जानकारी गराई लुकाई राखिएको हो भनी प्र. होमनाथ अधिकारीले मौकामा बयान गरेको हुँदा अलग-अलग ठाउँबाट बरामद गरेको रक्तचन्दन प्र. मिलन तामाड र होमनाथ अधिकारीसमेत भई ओसार-पसार गरेका हुन् भन्ने कुरा मिसिल संलग्न प्रमाणबाट पुष्टि भइरहेको अवस्थामा बरामद सम्पूर्ण रक्तचन्दनको बिगो कायम गर्नुपर्नेमा प्रतिवादी मिलन गुरुडको घर कम्पाउन्डमा बरामद भएको रक्तचन्दनलाई मात्र बिगो कायम गर्ने र प्रतिवादी डेरूप घलेको घरमा बरामद भएको रक्तचन्दनलाई बिगो कायम नगरी भएको फैसला

वन ऐन, २०४९ को दफा ५०(१)(घ)(४) अनुसार जरिवाना गर्दा कसुर ठहर भएका प्रत्येक व्यक्तिलाई बिगोको दोब्बर जरिवाना हुनुपर्नेमा सो नगरी बिगोको दोब्बर जरिवाना गरी दामासाहीले जरिवाना गरेको सुरु फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६।७।१५ को उल्टी गर्न न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १(क) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा दोहोर्याई हेरि पाउन निस्सा प्रदान गरिपाउँ भनी वादी नेपाल सरकारले यस अदालतमा दायर गरेको निवेदन ।

यस अदालतबाट मिति २०६७।३।२८ र मिति २०६८।४।१० मा भएको आदेश :

यसमा प्रस्तुत मुद्दासँग सम्बन्धित सुरु, रेकर्ड र भए अन्य प्रमाण मिसिलसमेत झिकाई आएपछि नियमानुसार गरी पेस गर्नु भनी ०६८-CR-०१४७ को मुद्दामा यस अदालतका संयुक्त इजलासबाट मिति २०६७।३।२८ मा भएको आदेश ।

यसमा यसै मुद्दाका प्रतिवादी होमनाथ अधिकारीले दिएको दो.नि.नं. ०६७-१४६ को दोहोर्याई पाउँ भन्ने निवेदनमा यस अदालतबाट मिति २०६७।६।५ मा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गर्ने गरी आदेश भएकाले प्रस्तुत निवेदनमा पनि न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को देहाय (१) को खण्ड (क) बमोजिम दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ । उक्त दो. नि.१४६ सँगै राखी नियमानुसार पेस गर्नु भनी यस अदालतका संयुक्त इजलासबाट मिति २०६८।४।१० मुद्दा नं ०६८-CR-०१४७ मा भएको आदेश ।

यस अदालतबाट भएको अन्तिम आदेश :

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस भएको प्रस्तुत मुद्दामा मिसिल संलग्न सुरु तथा रेकर्ड मिसिलसमेत अध्ययन गरियो ।

नेपाल सरकारको तर्फबाट भएको बहस :

पुनरावेदक नेपाल सरकारको तर्फबाट महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयका विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री कुलप्रसाद पाण्डेले बरामद सबै रक्तचन्दन कसुर ठहर भएका प्रतिवादीमध्येका होमनाथ अधिकारीले कुमार श्रेष्ठको मिलेमतोमा ल्याई लुकाएर राखिएको कुरामा विवाद छैन । बरामद रक्तचन्दनलाई लुकाईछिपाई राख्ने कार्यमा प्रतिवादीहरू होमनाथ अधिकारी र मिलन तामाङसमेतको मुख्य भूमिका रहेको देखिएकाले अनुसन्धानका क्रममा एकमुष्ठरूपमा बरामद भएको रक्तचन्दनको बिगोमा केवल लुकाई छिपाई राखिएको स्थानको प्राविधिक पक्षलाई लिएर बिगोको बाँडफाँड गरी जरिवाना गर्न कानूनतः मिल्दैन । यसर्थ सबै प्रतिवादीहरूलाई वन ऐन, २०४९ को दफा ५०(१)(घ)(४) बमोजिम सबै प्रतिवादीहरूलाई सजाय गरिपाउँ ।

प्रतिवादी डेरूप घलेको जग्गामा लुकाई राखिएको ९८ थान प्रतिबन्धित रक्तचन्दन बरामद भै आएको अवस्थामा निजलाई अभियोग मागदाबीबाट सफाइ दिने ठहर्याएको सुरु रसुवा जिल्ला अदालतको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । प्रतिवादी डेरूप घलेलाई समेत अभियोग मागदाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ ।

बरामद भएको प्रतिबन्धित रक्तचन्दन CITES महासन्धिको अनुसूचीमा सूचीकृत गरिएको छ । CITES महासन्धिको पक्ष राष्ट्र नेपाल भएकाले नेपाल उक्त सन्धिबाट सृजित दायित्व पालना गर्न बाध्य छ । सन्धि ऐन, २०४७ अनुसार नेपाल पक्ष भइसकेको यस सन्धिका प्रावधानहरू राष्ट्रिय कानूनसरह लागू हुन्छन् । राष्ट्रिय कानूनमा व्यवस्था नभएको भन्ने आधारमा नै अन्तराष्ट्रिय कानूनले नै निषेध गरेको कार्य गर्ने छुट कोही कसैलाई हुँदैन । राष्ट्रिय कानूनमा प्रस्ट छैन भन्दैमा अदालतले विश्वभरबाट संरक्षित र नष्ट हुन सक्ने भनी CITES को अनुसूचीमा सूचीकृत गरिएको

रक्तचन्दनलाई काट्ने, ओसारपसार गर्ने, बिक्री वितरण गर्दै जाने गरेको कार्यलाई कानून छैन भनी छाड्दै जाने हो भने भावी सन्ततीले यस प्रजातिका रूखहरूको अध्ययन अनुसन्धान र उपयोग गर्नबाटसमेत वञ्चित हुन सक्ने अवस्था आउँछ । यसैले अदालतलेसमेत CITES अन्तर्गत रही प्रस्तुत विवादको समाधान खोजिनु आवश्यक देखिन्छ भनी बहस गर्नुभयो ।

प्रतिवादी होमनाथ अधिकारीको तर्फबाट भएको बहस:

पुनरावेदन प्रतिवादी होमनाथ अधिकारीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री पूर्णचन्द्र पौडेलले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४(४) ले No Law No Crime को अवधारणालाई आत्मसात् गरेको छ । कानूनले अपराध घोषित नगरेको कार्यबापत कोही पनि दण्डको भागिदार हुन सक्दैन । रक्तचन्दनको ओसारपसारलाई हाम्रो कानूनले अपराध भनेको पनि छैन । वन मन्त्रालयको परिपत्रका आधारमा मेरो पक्षलाई दोषी ठहर गरी सजाय गर्नु वर्तमान संविधानविपरीत हुन्छ । रक्तचन्दनको कारोबारलाई CITES को अनुसूचीमा राखी नियन्त्रण गरिएको छ । CITES महासन्धि कार्यान्वयन गर्न सदस्य राष्ट्रले राष्ट्रिय कानून बनाई कार्यान्वयनमा ल्याउनुपर्ने हुन्छ । तर व्यवस्थापिकाले हालसम्म पनि CITES को प्रावधानलाई लागू गर्ने गरी कानून बनाएको छैन । CITES मा नेपाल पक्ष राष्ट्र पनि नबनेको हुँदा उक्त सन्धिका प्रावधानहरू नेपालमाथि लागू हुन सक्दैन साथै महासन्धिका प्रावधानहरू सदस्य राष्ट्रमाथि मात्र लागू हुन्छ, नागरिकमाथि सिधै लागू गर्न मिल्दैन । मेरो पक्षको अनुरोधमा केही दिनको लागिमात्र बरामद भएका काठ राखिदिई सहयोग गर्ने गरी निज मिलन तामाङले राखिदिएको हो । मेरो पक्षले अनुरोधसम्म गरेको मात्र हो । यस्तो अवस्थामा मेरो पक्षलाई कैद र जरिवाना हुने ठहर्याएको सुरु फैसला सदर गरेका पुनरावेदन

अदालत, पाटनको फैसला उल्टी गरी अभियोग मागदाबीबाट फुर्सद दिलाइपाउँ भनी बहस गर्नुभयो ।

प्रतिवादी मिलन तामाङको तर्फबाट भएको बहस :

प्रतिवादी मिलन तामाङको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री बच्चुसिंह खड्काले प्रतिवादीमध्येका होमनाथ अधिकारीको सिफारिसमा केही दिनको लागि आफ्नो जगामा फर्निचर बनाउने काठ हो भनेकाले राखिदिएकोसम्म हो । बरामद भएको भनिएको रक्तचन्दन खरिद गरी बिक्री गर्ने उद्देश्यले ल्याई राखिएको होइन । रक्तचन्दन हो भन्ने कुरा थाहा पनि थिएन । वन ऐनले निर्धारण गरेको प्रक्रियासमेत पूरा नगरी बरामदी मुचुल्का खडा भएकाले त्यस्तो बरामदी मुचुल्कालाई मान्यता दिन कानूनतः मिल्दैन । रक्तचन्दनको सञ्चयलाई नेपाल कानूनले अपराध भनी घोषणा पनि नगरेको हुँदा त्यससँग सम्बन्धित कार्य अपराध हुने अवस्था नै आउँदैन । रक्तचन्दनलाई CITES को अनुसूचीमा संरक्षित वनस्पति भनी सूचीकृत गरिएको छ । यसको ओसारपसार गर्दा पुर्याउनुपर्ने प्रक्रिया तोकिएको छ तर अपराध भनिएको छैन । रक्तचन्दनको ओसारपसार तथा सञ्चय गर्न मिल्दैन भनी राष्ट्रिय कानून बनाई त्यस्तो कार्यलाई अपराध भनी घोषणा पनि नगरिएको अवस्थामा मेरो पक्षलाई सजाय हुने ठहर्याएको रसुवा जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला उल्टी गरी अभियोग माग दाबीबाट सफाई दिलाइ पाउँ भनी बहस गर्नुभयो ।

विद्वान् अधिवक्ता तथा विद्वान् उप-न्यायाधिवक्ताले गर्नुभएको तर्कपूर्ण बहस तथा पुनरावेदनसहितका मिसिल संलग्न कागजात अध्ययन गरी प्रस्तुत मुद्दामा निम्न विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

- (१) पुनरावेदक प्रतिवादीहरू रक्तचन्दनको ओसारपसार तथा सञ्चय गर्ने कार्यमा संलग्न

छन् वा छैनन् ?

- (२) प्रतिवादीहरूले जानाजान नियतवस रक्तचन्दन ओसारपसार गरेका हुन् वा होइनन् ?
- (३) बरामदी मुचुल्का रीतपूर्वक खडा भएको हो होइन ?
- (४) रक्तचन्दन ओसारपसारको कार्यलाई कानून वा अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिले प्रतिबन्धित गरेको छ वा छैन ?
- (५) CITES मा उल्लेख भएका प्रावधानलाई राष्ट्रिय कानून बनाई लागू गर्नुपर्दछ वा कानून नबनाए पनि सिधै महासन्धिका प्रावधानहरूलाई राष्ट्रिय कानूनसरह कार्यान्वयन गर्न सकिन्छ ?
- (६) बरामद भएको रक्तचन्दनको मोल बिगो कति हो भनी अदालतले बुझ्न सक्छ सक्दैन ?
- (७) प्रतिवादीहरूलाई हुने ठहर्याएको सजाय मिलेको छ छैन ?

प्रतिवादीहरू रक्तचन्दनको ओसारपसार तथा सञ्चय गर्ने कार्यमा संलग्न छन् वा छैनन् ?

२. प्रतिवादी मिलन तामाङले बरामद भएको रक्त चन्दनको सङ्ख्यामा र बरामदी मुचुल्काको रित बेरीतको विषयमा विवाद गरे पनि निजको घर कम्पाउन्डबाट रक्त चन्दन बरामद भएको हो भन्ने तथ्यमा निज अदालतमासमेत साबित रहेको देखिन्छ । तथ्यहरूमा केही फेरबदल गरेपनि मिलन तामाङसँग कुरा गरी उसको घर कम्पाउन्डमा बरामद भएको रक्त चन्दन राख्न लगाएको तथ्यमा प्रतिवादी होमनाथ अधिकारी अदालतमासमेत साबित रहेको देखिन्छ । तसर्थ प्रतिवादी मिलन तामाङको घर कम्पाउन्डमा मिलन तामाङ र होमनाथ अधिकारी दुवैको पूर्ण संलग्नतामा रक्त चन्दन राखिएको हो भन्ने कुरा जानेर राख्यो वा नजानेर राख्यो वा झुक्किएर

राख्यो आदि जे भएपनि मुख्य कुरा निजहरूले बरामद भएको रक्तचन्दन राखेको हो भन्ने तथ्यमा विवाद रहेको देखिँदैन । तसर्थ बाहिरबाट आएको रक्तचन्दन राख्ने कार्य निजहरूबाट भएको देखिँदा निजहरूले रक्तचन्दनमा ओसारपसार गरेका हुन् भन्ने तथ्य स्थापित भएको देखिन आयो ।

३. प्रतिवादीमध्येका डेरूप घलेले कसुरमा इन्कार रही आफ्नो घर गोलजुडमा भए पनि गोठ ८-१० कोष टाढा भई सोही गोठमा बसी खेतीपातीसमेत गर्दै आउने गरेको छु भनी आफ्नो बयानमा उल्लेख गरेको देखिन्छ । सह-अभियुक्तहरू होमनाथ अधिकारी र मिलन तामाडले रक्तचन्दन राख्ने कार्यमा यी प्रतिवादीको संलग्नता रहे भएको भनी उल्लेखसम्म गरेका छैनन् । गोठमा बस्दै आएको हुँदा रक्तचन्दनको ओसारपसार तथा सञ्चयमा प्रतिवादी डेरूप घलेको संलग्नता छैन भनी निजको साक्षी ग्याल्साड तामाडको बकपत्रमा उल्लेख भएको पाइन्छ । मिसिल संलग्न बरामदी मुचुल्का हेर्दा प्रतिवादी डेरूप घलेको घर गोठ कम्पाउन्डभित्रबाट रक्तचन्दन बरामद भएको नभई प्रतिवादीको जग्गाबाट बरामद हुँदा त्यसैका आधारबाट जग्गाधनीलाई दोषी भन्न न्यायोचित हुँदैन । अपितु, सो जग्गामा राख्ने जग्गाधनीको सहमति छ वा छैन भनी खोजिनु पर्ने हुन्छ । प्रतिवादी डेरूप घले गोठमा बस्दै आएका र सह-अभियुक्तले आफ्नो बयानमा यी प्रतिवादीको नामसम्म पनि उल्लेख गर्न नसकेको अवस्थामा प्रतिबन्धित रक्तचन्दन राख्नमा यी प्रतिवादीको सहमति थियो भन्न सकिएन । कसुर ठहर गर्नुलाई प्रतिवादीको कसुरमा संलग्नता थियो भन्नलाई कसुर प्रमाणित हुन ठोस सबुद प्रमाणको आवश्यक हुन्छ । कसैले वास्तविक धनीको सहमति वा मन्जुरीको अभावमा प्रतिबन्धित वस्तु राखिदिँदा त्यसको स्वामीलाई दोषी ठहर गर्नु न्यायसङ्गत देखिँदैन । प्रतिवादी डेरूप घले कसुरमा इन्कार रही बयान गरेको र निजको इन्कारी बयान अन्य प्रमाणबाट

पुष्टि भएको अवस्था हुँदा रक्तचन्दन ओसारपसारमा निजको संलग्नता देखिन आएन ।

प्रतिवादीहरूले जानाजान नियतबस रक्तचन्दन ओसारपसार गरेका हुन् वा होइनन् ?

४. पुनरावेदक प्रतिवादीहरू होमनाथ अधिकारी र मिलन तामाडले रक्तचन्दन हो भन्ने कुरा नजानेर, थाहा नपाएर, साधारण काठ होला भन्थानी राखेको र राख्न लगाएको हो भन्ने जिकिर लिएको देखिन्छ । कसैबाट कुनै अवैध सामग्री बरामद भएमा थाहा नपाएर राख्ने काम गरेको हो भने पनि कसुरबाट सहजरूपमा छुटकारा मिल्ने हुँदैन । थाहा पाएर गरे पनि थाहा नपाएर गरे पनि कसुर त कसुर नै हुन्छ । अन्यथा जिकिर लिने हो भने सो प्रमाणित गर्ने भार प्रतिवादीमै रहन्छ । थाहा नपाएको तथ्यको जिकिरले मात्र निर्दोषिता साबित गर्न पर्याप्त हुँदैन, तसर्थ कुनै तथ्यको गलत बुझाइबाट आफूसँग अवैध सामग्री रहन गएको हो भन्दैमा निर्दोष भनी मानिँदैन अपितु निर्दोष भएको प्रमाण प्रतिवादीले दिनुपर्ने हुन्छ । त्यस्तो कुनै प्रमाण प्रतिवादीहरूबाट आउन सकेको देखिँदैन । पुनश्च: रक्तचन्दन स्वाभाविकरूपमा बाहिर देखिने गरी राखेको नभई जमिनमा खनी खाल्टोमा गाडेको तथ्यबाट प्रतिवादीहरूले गरेको कार्य लुकाएछिपाएको देखिँदा प्रतिवादीहरूको नियत सफा रहेको भन्न सकिने अवस्था रहेन । तसर्थ प्रतिवादीहरू होमनाथ अधिकारी र मिलन तामाडले जानाजान नियतसाथ रक्तचन्दनको ओसारपसार गरेका हुन् भन्ने कुरा पनि स्थापित भएको देखियो ।

बरामदी मुचुल्का रितपूर्वक खडा भएको हो होइन ?

५. पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले बरामदी मुचुल्काको रित बेरीतको कुरा उठाएतर्फ विचार गर्दा कुनै वस्तु बरामद भएको हो होइन भन्ने कुरा प्रमाणित गर्नु पर्दा बरामदी मुचुल्काको प्रसङ्ग आउँछ । बरामदी

मुचुल्का बरामदी भएको तथ्यलाई साबित गर्नको लागि बनेको प्रमाण हो। बरामद भएको तथ्यमा विवाद भएको अवस्थामा बरामदी मुचुल्काको सत्यता जाँचिने हुँदा बरामदी मुचुल्का तयार हुँदा रित बेरीत के भयो भनी हेरिने अवस्था आउन सक्दछ। बरामदी भएको तथ्यमा विवाद नै नरही स्थापित भइसकेको अवस्थामा बरामदी मुचुल्काको रित, बेरीत र मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने कुनै अवश्यकता नै पर्दैन। तसर्थ बरामदी मुचुल्काको रित बेरीतको प्रश्न उठाएको पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन।

“रक्तचन्दन ओसारपसारको कार्यलाई कानून वा अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिले प्रतिबन्धित गरेको छ वा छैन ?”

६. रक्तचन्दनको ओसारपसारलाई प्रचलित कानूले अपराध मानेको छैन, कानूनले नै कसुर नमानेको र सजाय नगरेको अवस्थामा अदालतले कसुरदार ठहर्‍याई सजाय गरेको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४(४) को विपरीत भएको छ भनी पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको जिकिर रहेको देखियो। प्रतिवादीहरूलाई वन ऐन, २०४९ को दफा ४९ (घ) को अभियोग लागेको देखिन्छ। उक्त दफा ४९ (घ) मा “वन क्षेत्रबाट वन पैदावार हटाउन, ओसारपसार गर्न वा बिक्री वितरण” गर्न नहुने गरेमा कसुरदार हुने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ। बरामद भएको रक्त चन्दन (*Petrocarpus santilinus*) वन पैदावारबाट हो भन्ने तथ्यमा पनि विवाद हुन सक्ने देखिन आएन। रक्तचन्दन वन पैदावार भएको र पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले राखेको राख्न लगाएको तथ्य स्थापित भइसकेको यस स्थितिमा निजहरूले वन पैदावार ओसारपसार गरेका हुन् भनी मान्नुपर्ने देखियो।

७. वन ऐन, २०४९ को दफा ४९ को सुरु वाक्यांशमा “यो ऐन वा यस ऐनअन्तर्गत बनेका

नियममा अन्यथा व्यवस्था भएकामा बाहेक राष्ट्रिय वनमा देहायका काम कारवाही गर्न गराउन.....” नहुने भनी देहायमा उक्त (घ) राखिएको देखिन्छ। राष्ट्रिय वनमा देहायको काम कारवाही गर्न गराउन नहुने भनेकाले उक्त दफा आकृष्ट हुन राष्ट्रिय वनमा त्यो कार्य भएको हुनुपर्ने अनिवार्य तत्त्व हो भन्ने तर्क पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको रहेको छ। त्यस्तै गरी वन ऐन, २०४९ को दफा २ (ड) ले राष्ट्रिय वन नेपालभित्रको वन हुने पर्ने अनिवार्यता र रक्तचन्दन (*Petrocarpus santilinus*) नेपालको कुनै पनि वनमा नपाइने सत्यताको आधारमा यो राष्ट्रिय वन पैदावार होइन, त्यसैले यो दफा ४९ को कसुर होइन र सजाय पनि गर्न मिल्दैन भन्ने तर्क पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको रहेको देखिन्छ।

८. Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Funa and Flora (CITES) ले यो संसारबाट लोप हुने थालिसकेको, रोकथाम नगरे लोप हुन सक्ने स्थितिमा पुगेको र यी दुवै स्थितिभन्दा अलि कम खतरामा परेका भनी Flora र Funa लाई लोप हुन सक्ने जोखिमको आधारमा तीन वर्गमा छुट्याई तीन परिशिष्टहरू बनाएको देखिन्छ। जसमध्ये परिशिष्ट-२ (Appendix II) मा रक्त चन्दन (*Petrocarpus Santilinus*) मिति ४।१।२०५१ (२।१६।१९९५) देखि परेको देखिन्छ। परिशिष्ट-२ (Appendix II) को विषयमा उक्त Convention को उपधारा २ निम्नानुसार रहेको देखिन्छ।

Article - II २. Appendix II shall include:

- a) All species which although not necessarily now threatened with extinction may become so unless trade in specimens of such species is subject to strict regulation in order to avoid utilization incompatible with

- their survival; and
- b) Other species which must be subject to regulation in order that trade in specimens of certain species referred to in sub-paragraph (a) of this paragraph may be brought under effective control.

९. तसर्थ परिशिष्ट-२ (Appendix II) मा परेको रक्तचन्दनको हकमा कडा नियन्त्रण नगरिएमा यो लोप हुन सक्ने वैज्ञानिक विचारलाई पनि यस Convention ले आत्मसाथ गरेको देखिन्छ। यस प्रकार अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिको रक्तचन्दनको ओसारपसारलाई नियन्त्रण गरी रोक लगाएको देखियो। CITES को परिशिष्ट-२ (Appendix II) मा रक्तचन्दन पर्नुपूर्व मिति ४ १३ १२०३२ (June १८, १९७५ बुधबार) देखि नै नेपालको हैसियत उक्त महासन्धिलाई स्वीकृत, समर्थन वा अनुमोदन गरी पक्षसरह भई सोमा सम्मिलित भएको देखिन्छ। नेपाल CITES को सदस्य राष्ट्र वा पक्ष भएपछि नेपालको हकमा CITES को अवस्था के हुन्छ भनी विचार गर्दा उक्त Convention को धारा (h) मा “Party” means a state for which the present convention has entered into force भनी उक्त धाराअनुसार त्यो नेपालमा लागू हुनुपर्ने र मिति ३१ १५ १२०३२ (Sept. १६, १९७५) देखि लागू (सुरुवात) भएको पनि देखिन्छ। उक्त Convention को धारा II को उपधारा ४ ले “the parties shall not allow trade in specimens of species including in Appendices I, II and III except in accordance with the provision of the present convention.” भन्ने कुरा उल्लेख गरेको हुँदा पनि नेपाल एकपक्ष भएकाले यसप्रति संवेदनशील हुने कर्तव्य र दायित्व अझ थपिएको

छ। यसप्रकार CITES महासन्धिको प्रावधानबेगर रक्तचन्दनको खरिद र बिक्री व्यापारलाई प्रतिबन्धित गरेको छ र अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिको पक्ष नेपाल पनि भएको हुँदा यसको परिपालना नेपालमा गरिनुपर्ने र नेपालमा लागू भइसकेको भनी धारा १ (h) अनुरूप मान्नुपर्ने देखिन आयो।

CITES मा उल्लेख भएका प्रावधानलाई राष्ट्रिय कानून बनाई लागू गर्नुपर्दछ वा कानून नबनाए पनि सिधै महासन्धिका प्रावधानहरूलाई राष्ट्रिय कानूनसरह कार्यान्वयन गर्न सकिन्छ ?

१०. CITES मा उल्लेख भएका प्रावधानलाई राष्ट्रिय कानून नबनाएसम्म लागू गर्न मिल्दैन भन्ने प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकिरतर्फ विचार गर्दा नेपाल राष्ट्र पक्ष भएका वा यसले अनुमोदन गरेका महासन्धिहरूअनुरूप राष्ट्रिय कानून बनाई लागू गर्नु सहज सरल र स्वाभाविक तर्क हो। त्यसरी कानून बनिने कार्य राम्रै हुन्छ। तर नेपालले कुनै कानून नै बनाएको छैन त्यसैले नेपाल सम्मिलित भएको वा यसले अनुमोदन गरेको सन्धि लागू गर्न मिल्दैन भन्नु अर्कै कुरा हो। महासन्धिका प्रावधानहरू कानून नबनाई लागू गर्न मिल्दैन भन्ने कुनै कानूनी प्रावधान रहेको देखिँदैन। अपितु, नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९(१)अनुसारसंविधानसभाबाट अनुमोदन, सम्मिलित, स्वीकृति वा समर्थन भई नेपाल वा नेपाल सरकार पक्ष भएको कुनै सन्धिको कुरा प्रचलित कानूनसँग बाझिएमा सो सन्धिको प्रयोजनको लागि बाझिएको हदसम्म प्रचलित कानून अमान्य हुने र तत्सम्बन्धमा सन्धिको व्यवस्था नेपाल कानूनसरह लागू हुने भन्ने व्यवस्था भई सन्धिका व्यवस्था कानूनसरह मात्र होइन अपितु, यो प्रचलित कानूनसँग बाझियो भने भइरहेको प्रचलित कानून अमान्य हुने भनी अन्य कानूनभन्दा माथिको दर्जामा राखेको पाइयो। नेपाल सन्धि ऐन,

२०४७ को दफा २(क) ले सन्धिको परिभाषा गर्दा दुई वा दुईभन्दा बढी राज्यहरू वा कुनै राज्य र अन्तर सरकारी सङ्गठनबिच लिखितरूपमा सम्पन्न भएको सम्झौता सम्झनुपर्छ। CITES अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि दुईभन्दा बढी राष्ट्रहरूको बिच सम्पन्न भएको लिखित सम्झौता हो। दुईभन्दा बढी राष्ट्रहरू सम्मिलित भई सम्पन्न भएको अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिको समर्थन र स्वीकार गर्ने पक्ष वा सदस्य राष्ट्र नेपाल भएकाले यहाँको प्रचलित कानूनमा अन्यथा व्यवस्था भए पनि महासन्धिमा उल्लिखित प्रावधान नै लागू हुने देखियो। यसप्रकार CITES को धारा १ (h) र नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९(१) अनुरूप उक्त CITES महासन्धिलाई कानून नै मान्नु पर्ने भयो। तसर्थ यस अदालतबाट निस्सा दिइँदा महासन्धिअनुरूप छुट्टै कानून नबनेको भनी लिइएको आधारसँग यो इजलास सहमत हुन सकेन।

बरामद भएको रक्तचन्दनको मोल बिगो कति हो भनी अदालतले बुझ्न सक्छ सक्दैन ?

११. प्रतिवादीहरू विरुद्ध वन ऐन, २०४९ को दफा ५० (१) (घ) को दाबी लिएको देखिन्छ। उक्त ऐनले बिगोको आधारमा सजाय हुने व्यवस्था गरेको देखिन्छ। रक्तचन्दनको परिमाण के कति हो खुले पनि सोको के कति मोल बिगो खुलेको अवस्था थिएन। उक्त दफाअनुसार १ वर्षसम्म कैद हुन बिगो अड्क रु.५,०००।- भन्दा बढीको देखिनुपर्ने हुन्छ र जरिवाना हुँदा पनि बिगोको दोब्बर हुने हुनाले बिगो अड्क यकिन गर्नु पर्ने अवस्था यस मुद्दामा देखिएको हो। वादी नेपाल सरकारले वन ऐन, २०४९ को दफा ५० (१) (घ) को दाबी लिएपछि अदालतले सो बिगोको यकिन गर्नु पर्ने अवस्था आयो। तसर्थ बिगो अड्कतर्फ नेपाल सरकारले बरामद भै आएको रक्तचन्दनको बिगोको अड्क खुलाएको नदेखिँदा सुरु रसुवा जिल्ला

अदालतले दुई ठाउँबाट बरामद भई आएको रक्तचन्दन कुन-कुन ठाउँबाट के कति मूल्यको रक्तचन्दन बरामद भै आएको हो खुलाई पठाई दिन भनी जिल्ला वन कार्यालयलाई पत्राचार गर्दा सो कार्यालयले मिलन तामाङको घर कम्पाउन्डबाट रु.५,३०,२७६।५८ र डेरुप घलेको नम्बरी आवादीबाट रु. २,३५,९२७।६३ बराबरको रक्तचन्दन बरामद भै आएको भनी पत्राचार गरेको मिसिलबाट देखिन आयो। अदालतले निर्णय गर्दा वादीले दाबी लिएको कुरा पुग्ने हो होइन भन्नलाई केही कुरा बुझ्न र खुलाउन पर्ने भए बुझ्न र खोलाउन सक्ने हुन्छ। नेपाल सरकारले ऐनको दाबी नै नलिएको नभई दाबी लिएको देखियो फगत अड्क नखुलेकोसम्म देखिँदा दाबीअनुरूपको कानून ठहर हुँदा के कस्तो सजाय हुन सक्छ भन्नलाई बिगो खुलाइएकोलाई दाबी नै नभएको वा दाबी फेरिएको भन्ने पुनरावेदकहरूले उठाएको तर्क र यस अदालतबाट निस्सा प्रदान गर्दा लिइएको आधारसँग सहमत हुन सकिएन।

१२. पुनरावेदक वादीले प्रतिवादीहरूलाई बिगोको दोब्बर जरिवाना नगरेको हुँदा सो बदर गरी सबै प्रतिवादीहरूलाई बिगोको दोब्बर जरिवाना गरिपाउँ भन्ने पुनरावेदन जिकिर लिएको पाइन्छ। वन ऐन, २०४९ को दफा ५०(४) मा “पाँच हजारभन्दा बढी बिगो भए बिगोको दोब्बर जरिवाना वा एक वर्ष कैद वा दुवै सजाय गर्नुपर्छ” भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ। सुरु जिल्ला अदालतले बरामद भएको बिगोका आधारमा प्रतिवादीहरू होमनाथ अधिकारी र मिलन तामाङलाई बिगो रु.५,३०,२७६।५८ को दोब्बरले हुन आउने रु.१०,६०,५५३।१६ जरिवाना गरेको देखिन्छ। बरामद भएको बिगोलाई दामासाही गरी दोब्बर जरिवाना गर्नु भन्नु र बिगोलाई दोब्बर गरी जरिवाना दामासाही गर्नु वस्तुतः हिसाबबाट उचित नै हुने देखिन्छ। जुनसुकै हिसाबबाट अड्क निर्धारण गरे पनि कानूनले हुने भनेको जरिवाना हुनुपर्छ। प्रस्तुत मुद्दामा

जिल्ला अदालतले पुनरावेदक प्रतिवादीहरूलाई जरिवाना हुने भनी निर्धारण गरेको अड्क अन्यथा देखिन आएन ।

प्रतिवादीहरूलाई हुने ठहर्याएको सजाय मिलेको छ छैन ?

१३. कानूनबमोजिम बाहेक कसैलाई सजाय गर्न मिल्दैन भन्ने कुरामा विवाद हुन सक्दैन । देशमा न्यायिक पद्धति र न्यायिक संयन्त्रहरू न्याय सम्पादन गर्न र न्यायप्रति जनविश्वास दिलाउन समर्थ रहनुपर्दछ । हाकाहाकी कसैले अपराध गरेको स्पष्ट देखिन्छ र सबैले देख्ने गरी गर्दछ भने ऊ दण्डित हुने पर्दछ । अन्यथा न्यायिक पद्धति कै उपहास हुन पुग्ने छ । पीडितलाई न्याय दिनु र अपराधीलाई दण्डित गर्नु नै सबै न्याय पद्धतिको मुख्य उद्देश्य हो । न्याय गरिँदा वा दण्ड दिइँदा कानून औजारको रूपमा प्रयोग हुनेसम्म हो । न्याय सर्वोपरी हो र यसलाई कसरी सार्थक तुल्याउने भन्ने कुरा कानूनको प्रयोग र यसको व्याख्याबाट गरिने हुन्छ । शङ्काको अवस्थामा नरम दिलबाट हेरिनु एउटा अर्थ हुन सक्छ तर देखादेखी अपराध गर्ने अपराधीलाई कसरी दण्डित गर्ने हो भन्ने सोचबाट न्यायिक निर्णय हुने हो । स्पष्ट अपराधी हो भन्ने कुरा प्रमाणबाट देखिँदा देखिँदै कसरी यसलाई कानूनी दायराबाट राहत दिने वा उम्काउने हो भनी कानूनी दाउपेच वा शब्द र अक्षरको खेल गरी सोचिनु कदापि हुँदैन । प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीहरू मिलन तामाङ र होमनाथ अधिकारीले रक्तचन्दन ओसारपसार गरी अपराध गरेका र सो कार्य CITES को बर्खिलाप भएको स्पष्ट देखिँदा निज कसुरदारहरूलाई सजाय हुनुपर्ने नै देखिन आयो ।

१४. प्रतिवादीहरू मिलन तामाङ र होमनाथ अधिकारीले वन पैदावार विदेश निकासी तथा पैठारीका सम्बन्धमा भन्सारपत्र र आधिकारिक प्रमाणपत्र लिई विदेशबाट आयात गरी बिक्री वितरण

गर्न कुनै अनुमति लिएको प्रमाणसमेत पेस गर्न सकेको पाइँदैन । पुनरावेदक प्रतिवादीहरूलाई के कति सजाय हुनुपर्ने हो भनी विचार गर्दा वन पैदावार ओसारपसार गर्दा हुने सजायको व्यवस्था वन ऐन, २०४९ को दफा ५० मा गरेको देखिन्छ । प्रतिवादीहरू विरुद्ध रक्तचन्दन ओसारपसार गरेको दाबी रहेको र ओसारपसार गरेमा हुन सक्ने सजाय दफा ५०(१)(घ) मा व्यवस्थित गरेको देखियो । बरामद भएको रक्तचन्दन रु. ५,०००।- भन्दा बढीको भएकाले प्रतिवादीहरूलाई उक्त वन ऐन, २०४९ को दफा ५०(१)(घ)(४) अनुरूप सजाय गरेको हदमा मिलेकै देखिन आयो ।

१५. अतः माथि विश्लेषण गरिएबमोजिम प्रतिवादी डेरूप घलेले अभियोग मागदाबीबाट सफाइ पाउने र अन्य प्रतिवादीहरू मिलन तामाङ र होमनाथ अधिकारीलाई अभियोग माग दाबीबमोजिम जनही चार (४) महिना कैद र बिगो रु ५,३०,२७६।५८ को दोब्बरले हुन आउने रु १०,६०,५५३।१६ दामासाहीले जरिवाना भई बरामद भई आएको रक्तचन्दन जफत हुने ठहर्याएको रसुवा जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६।७।१५ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । दुवै पक्षको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । दुवै पक्षको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. जगदीश शर्मा पौडेल

इजलास अधिकृत : लोकनाथ पराजुली

इति संवत् २०७१ साल पुस १६ गते रोज ४ शुभम् ।

निर्णय नं.१४५६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गोपाल पराजुली
माननीय न्यायाधीश श्री जगदीश शर्मा पौडेल
फैसला मिति : २०७१।१२।१९।५
०६९-WO-१११९

मुद्दा: उत्प्रेषण / परमादेश

पुनरावेदक/निवेदक : जिल्ला पाँचथर चोकमागु
गा.वि.स. वडा नं. ३ बस्ने लालबहादुर लिम्बूको
छोरा वर्ष ३३ को डिकबहादुर लिम्बू
विरुद्ध

विपक्षी/प्रत्यर्थी : ललितपुर जिल्ला ललितपुर
उपमहानगरपालिका वडा नं. १४
तिखिदेवलस्थित श्री पाथीभरा बचत तथा ऋण
सहकारी संस्था लि.समेत

- स्वशासित संगठित संस्थाहरू कानूनी व्यक्तिको रूपमा रहेका हुन्छन् । यिनीहरू आफ्नो विनियमअनुसार कार्य गर्न स्वतन्त्र रहेका हुन्छन् । यस्ता स्वतन्त्र संगठित संस्थाहरूले कुनै अर्को व्यक्तिलाई मुद्दा चलाउने र यस्ता व्यक्तिहरूलाई कसैले विपक्षी बनाई मुद्दा दायर गर्न सक्ने अधिकार राख्दछन् । निवेदकले सहकारी संस्थाबाट कागज गरी कर्जा लिएको कुरा स्वीकार गरेको देखिएको, केहि ऋण चुक्ता गरिसकेको र मेरो ठग्ने भाग्ने उम्कने गलत नियत थिएन भनी उल्लेख गरे देखिए पनि समयमै ऋण चुक्ता नगरेकाले ऋण

असुलीको लागि आफ्नो विनियममा भएको व्यवस्थाबमोजिम पत्राचार गर्नु कानूनी व्यक्तिको रूपमा रहेको विपक्षी सहकारी संस्थाको कानूनी कर्तव्य नै रहेको देखिन आउने ।

- समयमा रकम बुझाउन नल्याएपछि बिर्सेर बुझाउन पत्राचार गरेकामा निवेदक आफ्नो कर्तव्यलाई बिर्सेररिट क्षेत्रको अवलम्बन गर्न खोज्नु आफैँमा सफा नियत नदेखिने ।
(प्रकरण नं. २)

- समान उद्देश्य, आकाङ्क्षा र आवश्यकता भएका व्यक्तिहरू एक आपसमा सामूहिक हितलाई प्रबर्धन गर्न सामूहिकरूपमा ति उद्देश्य पुरा गर्न सामाज्यस्य स्थापना गरि सामूहिक भलाईका लागि पारस्परिक सहयोगबाट काम गर्ने प्रतिबद्धता जनाई निर्धारित उद्देश्य हासिल गर्न संलग्न व्यक्तिहरूको समूहलाई सहकारी संस्था भनिन्छ । यसको उद्देश्य समुदायमा छरिएर रहेको श्रम, सिप, प्रविधि, र पुँजीलाई एकत्रित गरी राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा योगदान पुर्याउन तथा सदस्यहरूको आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक रूपान्तरण गरी सम्बृद्ध समाजको निर्माण गर्न सहकारी संघ संस्थाहरू सशक्त माध्यमको रूपमा स्थापित भएका हुन्छन् । सानोतिनो आर्थिक क्षमतालाई एकिकृत गरी सामूहिक प्रयासद्वारा कृषि विकास, घरेलु विकास, घरेलु इलम र उद्योग धन्दाहरूको प्रबर्धन एवम् सामुदायिक सेवाहरूको विस्तार र परिचालन गरी सहकारी क्षेत्रले राष्ट्रको आर्थिक विकासमा महत्त्वपूर्ण योगदान दिन सक्छ । सामूहिकरूपमा व्यक्तिहरू संलग्न

भई स्थापित हुने यस्ता संगठनमा पूर्णतः प्रजातान्त्रिक विधिको अवलम्बन गरिने ।

(प्रकरण नं. ३)

- सहकारी एकका लागि सबै र सबैका लागि एक भन्ने मूल मन्त्रमा आधारित रहि संस्थामा आबद्धता जनाउने सम्पूर्ण सदस्यहरूको हितमा केन्द्रित हुने व्यवसाय हो । समाजका हरेक सदस्यलाई असल र योग्य नागरिक बनाई समाजलाई नै परिवर्तन गर्ने सहकारीताको लक्ष्य हो । यसका आफ्नै नैतिक मूल्यहरू हुन्छन् । इमान्दारी, पारदर्शिता र खुलापन, सामाजिक उत्तरदायित्व र अरुको हेरचाह जस्ता विषयहरू सहकारीका नैतिक मूल्यहरू हुन् । सहकारी संस्थाहरूमा नैतिक मूल्य र मान्यता हराउँदै गयो भने समाजको सानो सानो पुँजीलाई एकिकृत गरी राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा योगदान पुऱ्याउने सहकारीको आदर्श नै हराएर जाने ।

(प्रकरण नं. ३)

- शुद्ध आत्मा र सफा हात रिटका पूर्व सर्त हुन् । आफूउपरको निर्दोषिता प्रकट गर्ने सक्षम अदालतप्रति विश्वास नगरी रिट दर्ता गराएको कार्यलाई मनासिब भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ४)

पुनरावेदक / निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता
दामोदरप्रसाद जोशी

विपक्षी / प्रत्यर्थीका तर्फबाट : सहन्यायाधिवक्ता
चन्द्रबहादुर सापकोटा

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- सहकारी ऐन, २०४८ को दफा ७

फैसला

न्या. गोपाल पराजुली : नेपालको अन्तरिम

संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा धारा १०७ अनुसार यस अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्रानुसार दायर भै निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार छ:

मैले मिति २०६७।३।२९ गते विपक्षी पाथीभरा बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाबाट रु.२,१७,०००।- को भाखा भएको तमसुक गरी कर्जा लिएको उक्त कर्जामध्ये पटक-पटक गरी जम्मा रु.७७,०००।- सो संस्थामा बुझाई सकेको छु । कर्जाको विषयमा पाथीभरा बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लिमिटेड ललितपुरले मिति २०६९।६।२९ गते स्पष्टीकरणको लागि उपस्थित हुनु भन्ने विषयको पत्र पठाएकामा सो संस्थामा मिति २०६९।८।२९ मा स्पष्टीकरणसमेत पेस गरेको थिएँ । उक्त कर्जाकै विषयमासमेत विपक्षी लक्ष्मी गुरुडले महानगरीय प्रहरी परिसर ललितपुरमा मिति २०६९।१०।४ देखि मिति २०६९।४।१२ सम्म उक्त प्रहरी हिरासतमा निरादेवी माडमुलाई राखी र मबाट र निरादेवीबाट गैह्र कानूनी कागज गरी लगेको उक्त कर्जा रु.२,१७,०००।- समेत सम्बन्धमा विपक्षी लक्ष्मी गुरुडलेसमेत मेरा बुबा लालबहादुर लिम्बुको नाम पाँचथर जिल्लाको जग्गाको मेरा बुबाबाट मिति २०६९।४।१४ गते गैह्र कानूनी कागज गरी लगेको उक्त रु.२,१७,०००।- को कर्जाकै सम्बन्धमासमेत लक्ष्मी गुरुडले मिति २०६९।५।१७ गते निरादेवी माडमु लिम्बूका नाममा ठगी मुद्दाको जाहेरी दरखास्त दर्ता गरी उक्त ठगी मुद्दा ललितपुर जिल्ला अदालतमा कारवाही चलिरहेको छ । उक्त रु.२,१७,०००।- कर्जाकै सम्बन्धमासमेत मिति २०६९।६।७ गते निरादेवी माडमु लिम्बुबाट लक्ष्मी गुरुडसमेत जबरजस्ती करकापसँग कागज गरी लगेको र उक्त कागज सम्बन्धमा करकाप मुद्दा ललितपुर जिल्ला अदालतमा दायर भई कारवाही चलिरहेको

छ । उक्त मुद्दाहरूको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म उक्त रू.२,१७,०००।- सम्बन्धमा पाथीभरा बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाले मिति २०६९।६।२९ गते मेरा नामको उक्तपत्र कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनि विपक्षीहरूको नाममा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरी मिति २०६९।६।२९ को मेरा नामको पत्र कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी उत्प्रेषणसमेतको आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र आफैं वा आफ्नो प्रतिनिधिमार्फत लिखित जवाफ लिई उपस्थित हुनु भनी विपक्षीहरूका नाममा म्याद सूचना जारी गरी लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्ने मिति २०६९।४।३१ को यस अदालतको एक न्यायाधीशको इजलासबाट भएको आदेश ।

पाथीभरा बचत तथा ऋण सहकारी संस्था सामूहिक हितको उद्देश्यले सहकारी ऐन, २०४८ बमोजिम दर्ता भएको बचत तथा ऋण सहकारी संस्था हो । यसले सहकारी ऐन नियम र यसको विनियमअनुसार आफ्नो नियमित काम गर्न स्वायत्त छ । यी विपक्षी डिकबहादुर लिम्बू र निजकी श्रीमती निरादेवी माङ्मुले यस सहकारी संस्थामा यस संस्थाका बचत तथा सेयर सदस्यहरूबाट जम्मा हुन आएको रकम विभिन्न कीर्ते कागज तयार पारी लिएर खाए विपक्षी रिट निवेदकले निवेदनमा यस संस्थाबाट निजकी श्रीमती निरादेवी माङ्मु संस्थाको अध्यक्ष रहेको समयमा यस संस्थाबाट रकम लिएको र जानी जानी आफूलाई फाइदा र संस्था र संस्थाका सदस्यलाई नोक्सान पार्ने नियतले उक्त रकमको

साँवा ब्याज र नियमअनुसार लाग्ने संस्थागत जरिवानासमेत नतिरेको र उक्त विषयमा निजकी श्रीमतीउपर वादी नेपाल सरकारले ठगी मुद्दा दायर गरेको मुद्दा ललितपुर जिल्ला अदालतमा विचाराधीन रहेको अवस्थामा आफूले लिएरआएको रकम तिर्न नपरोस् भन्ने निवेदन दाबी लिनु भएको छ । प्रचलित कानूनअनुसार अदालतमा विचाराधीन मुद्दालाई प्रभाव पार्न यो निवेदन दर्ता भएको छ । यसरी आफूले प्रचलित कानूनबमोजिम दर्ता भै आम सदस्यहरूको सामूहिक हित प्रयोजनका लागि बचत सङ्कलन गरी नियमित किस्तामा साँवा ब्याज लिनु दिनु गर्नु पर्ने रकम तिर्न पर्ने होइन उक्त रकम तिर्न भनी लेखिएको पत्र उत्प्रेषणको आदेशबाट बदर गरिपाउँ भनी दिएको निवेदन र रिट निवेदनको उद्देश्य र मान्यताविपरीतको प्रस्तुत रिट कानूनप्रतिकूल दूषित नियतले ग्रसित भै आम बचतकर्ता सदस्यको हितप्रतिकूलको अनैतिक निवेदन खारेजभागी छ खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी पाथीभरा बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाका अध्यक्ष लक्ष्मी गुरुङ र आफ्नो हकमासमेत संस्थाका सचिव केदार गिरीको तर्फबाट परेको लिखित जवाफ ।

सहकारी ऐन, २०४८ को दफा ७ अनुसार सहकारी संस्थाहरू अविच्छिन्न उत्तराधिकारवाला एक स्वशासित र संगठित संस्था हुने व्यवस्था रहेको छ । सहकारी संस्थाहरूले आफैंले बनाएको विनियमअनुसार कार्य गर्न सक्ने व्यवस्था सहकारी ऐनमा रहेको छ । विपक्षीले पाथीभरा बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाबाट कागज गरी आफुखुसी ऋण लिएको र सो ऋणको साँवा ब्याज तिर्न बाँकी भएको कुरा विपक्षी स्वयम्ले स्वीकार गरेके छन् । समयमै बुझाउनु पर्ने सो ऋण चुक्ता नगरी आफ्नो दायित्व र जिम्मेवारीबाट पन्छिने र संस्थाले सो ऋण उठाउन निजलाई पत्र काटेको अवस्थामा यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाई रिट दायर गर्नुको कुनै औचित्य नहुँदा

रिट खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको डिभिजन सहकारी कार्यालय ललितपुर र ऐजनका प्रमुख शशिकुमार लम्सालको तर्फबाट पर्न आएको एकै मिलानको छुट्टाछुट्टै लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकका तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान् अधिवक्ता दामोदर प्रसाद जोशीले मेरो पक्षले मिति २०६७।३।२९ गते विपक्षी पाथीभरा बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाबाट रु.२,१७,०००/- को भाखा भएको तमसुक गरी कर्जा लिएको उक्त कर्जामध्ये पटक-पटक गरी जम्मा रु.७७,०००/- सो संस्थामा बुझाई सकेको देखिन्छ। संस्थाको ऋण नतिर्ने डुबाउने मनसाय देखिँदैन। कर्जाकै सम्बन्धमासमेत लक्ष्मी गुरुडले मिति २०६९।५।१७ गते निरादेवी माङ्मु लिम्बूका नाममा ठगी मुद्दाको जाहेरी दरखास्त दर्ता गरी उक्त ठगी मुद्दा ललितपुर जिल्ला अदालतमा कारवाही चलिरहेको छ। उक्त कर्जाकै सम्बन्धमा करकाप मुद्दा र ठगी मुद्दासमेत ललितपुर जिल्ला अदालतमा दायर भई कारवाही चलिरहेको हुँदा उक्त मुद्दाहरूको टुङ्गो नलागेसम्म मिति २०६९।६।२९ गतेको निवेदकका नामको पत्र कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा उत्प्रेषणसमेतको आदेश जारी गरिपाउँ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

विपक्षीका तर्फबाट उपस्थित सहन्यायाधिवक्ता चन्द्रबहादुर सापकोटाले सहकारी कानूनबमोजिम स्थापित अविच्छिन्न उत्तराधिकारवाला स्वशासित संस्था हो। विपक्षीले पाथीभरा बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाबाट कागज गरी आफुखुसी ऋण लिएको र सो ऋणको साँवा ब्याज तिर्न बाँकी भएको कुरा विपक्षी स्वयम्ले स्वीकार गरेकै अवस्थामा समयमै ऋण चुक्ता नगरी आफ्नो दायित्व र जिम्मेवारीबाट पन्छिन मिल्ने अवस्था नहुँदा झुठ्ठा रिट निवेदन खारेज

गरीपाउँ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

विद्वान् कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकिर सुनी मिसिल संलग्न रिट निवेदन तथा लिखित जवाफको अध्ययनबाट प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको मागबमोजिम रिट जारी गर्न मिल्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा नै निर्णय दिनु पर्ने देखियो।

मैले मिति २०६७/०३/२९ गते विपक्षी पाथीभरा बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाबाट रु.२,१७,०००/- को भाखा भएको तमसुक गरी कर्जा लिएको पटक पटक गरी रु.७७,०००/- बुझाई सकेको अवस्था हुँदाहुँदै मिति २०६९/१०/०४ देखि २०६९/०४/१२ सम्म विपक्षीले प्रहरी हिरासतमा राखी निरादेवी माङ्मु र मबाट गैरकानूनी कागज गरी लगेको र उक्त कर्जा रु.२,१७,०००/- समेत सम्बन्धमा विपक्षी लक्ष्मी गुरुङ्गले मेरो पिता लालबहादुर लिम्बूसँग गैरकानूनी कागज गराएको र यसै विषयमा निरादेवी माङ्मु लिम्बुका उपर ठगीको जाहेरी परी हाल ललितपुर जिल्ला अदालतमा उक्त मुद्दा विचाराधीन रहेको र करकाप मुद्दासमेत चलिरहेको अवस्थामा विपक्षी संस्थाले मिति २०६९/०६/२९ गते मेरा नाममा पत्रसमेत पठाएकाले उक्त पत्र उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी पत्र कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने मुख्य निवेदन जिकिर रहेको देखिन्छ भने विपक्षी रिट निवेदकले पाथीभरा बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाबाट कागज गरी आफुखुसी ऋण लिएको र समयमै ऋणको साँवा ब्याज तिर्न बुझाउन नआई जिम्मेवारीबाट पन्छिने उद्देश्यले झुठ्ठा रिट निवेदन दिएकाले रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षीहरूको लिखित जवाफ रहेको देखिन्छ।

२. विपक्षी पाथीभरा बचत तथा ऋण सहकारी संस्था सहकारी ऐन, २०४८ को दफा ७ अनुसार स्थापित अविच्छिन्न उत्तराधिकारवाला एक

स्वशासित र सङ्गठित संस्था रहेको देखिन्छ। यस्ता स्वशासित संगठित संस्थाहरू कानूनी व्यक्तिको रूपमा रहेका हुन्छन्। यिनीहरू आफ्नो विनियमअनुसार कार्य गर्न स्वतन्त्र रहेका हुन्छन्। यस्ता स्वतन्त्र सङ्गठित संस्थाहरूले कुनै अर्को व्यक्तिलाई मुद्दा चलाउने र यस्ता व्यक्तिहरूलाई कसैले विपक्षी बनाई मुद्दा दायर गर्न सक्ने अधिकार राख्दछन्। रिट निवेदकले पाथीभरा बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाबाट कागज गरी कर्जा लिएको कुरा स्वीकार गरेको देखिएको केही ऋण चुक्ता गरीसकेको र मेरो ठग्ने भान्ने उम्कने गलत नियत थिएन भनी उल्लेख गरे देखिए पनि समयमै ऋण चुक्ता नगरेकाले ऋण असुलीको लागि आफ्नो विनियममा भएको व्यवस्थाबमोजिम पत्राचार गर्नु कानूनी व्यक्तिको रूपमा रहेको विपक्षी सहकारी संस्थाको कानूनी कर्तव्य नै रहेको देखिन आउँछ। कुनै पनि स्वशासित वा स्वायत्त निकायमा सङ्गठनात्मक स्वायत्तता, आर्थिक, प्रशासनिक वा व्यवस्थापकीय स्वायत्तता र कार्यगत स्वायत्तताहरूको पूर्ण उपभोग गर्न पाउने अन्तर्निहीत अधिकार रहेको हुन्छ। यस्तो स्वायत्तताअन्तर्गत अर्थ सङ्कलन गर्ने, परिचालन गर्ने, आफ्नो उद्देश्य हासिल गर्न आवश्यक नीति तथा कार्यक्रम बनाउने, यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न आवश्यक कर्मचारी भर्ना गर्ने, कर्मचारीहरूको योग्यता तथा सेवाका सर्तहरू निर्धारण गर्ने र कार्यालय स्थापना तथा विस्तार गर्ने जस्ता प्रशासनिक एवम् व्यवस्थापकीय कार्यहरूसमेत पर्न आउँदछ। समयमा रकम बुझाउन नल्याएपछि रकम बुझाउन पत्राचार गरेकामा आफ्नो कर्तव्यलाई बिर्सेर रिट क्षेत्रको अवलम्बन गर्न खोज्नु आफैँमा सफा नियत देखिँदैन। यसरी सहकारी संस्थामा राखेको रकम नतिर्ने र पचाउने अवस्था संस्थाकै पदाधिकारीहरूबाट हुन गयो भने सर्वसाधारणले जम्मा गरेको रकमसमेत धरासायी हुने देखिन्छ। यसरी छुट दिँदै जाने हो भने संस्थाका पदाधिकारीहरूले सर्वसाधारणलाई झुट्टा

प्रलोभन देखाई, झुक्याई रकम सङ्कलित गर्ने र सङ्कलित रकम संस्थाको उद्देश्यअनुरूप खर्च नगरी व्यक्तिगत फाईदाका लागि दुरुपयोग गर्दै जाने अवस्था उत्पन्न हुन जान्छ। जसले गर्दा संस्थाको उद्देश्य पूरा हुन सक्दैन।

३. समान उद्देश्य, आकाङ्क्षा र आवश्यकता भएका व्यक्तिहरू एक आपसमा सामूहिक हितलाई प्रबर्धन गर्न सामूहिकरूपमा ति उद्देश्य पुरा गर्न सामाज्यस्य स्थापना गरि सामूहिक भलाईका लागि पारस्परिक सहयोगबाट काम गर्ने प्रतिबद्धता जनाई निर्धारित उद्देश्य हासिल गर्न संलग्न व्यक्तिहरूको समूहलाई सहकारी संस्था भनिन्छ। यसको उद्देश्य समुदायमा छरिएर रहेको श्रम, सिप, प्रविधि, र पुँजीलाई एकत्रित गरी राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा योगदान पुर्याउन तथा सदस्यहरूको आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक रूपान्तरण गरी सम्बृद्ध समाजको निर्माण गर्न सहकारी संघ संस्थाहरू सशक्त माध्यमको रूपमा स्थापित भएका हुन्छन्। सानोतिनो आर्थिक क्षमतालाई एकिकृत गरी सामूहिक प्रयासद्वारा कृषि विकास, घरेलु विकास, घरेलु इलम र उद्योग धन्दाहरूको प्रबर्द्धन एवम् सामुदायिक सेवाहरूको विस्तार र परिचालन गरी सहकारी क्षेत्रले राष्ट्रको आर्थिक विकासमा महत्त्वपूर्ण योगदान दिन सक्छ। सामूहिकरूपमा व्यक्तिहरू संलग्न भई स्थापित हुने यस्ता सङ्गठनमा पूर्णतः प्रजातान्त्रिक विधिको अवलम्बन गरिन्छ। सदस्य केन्द्रित व्यवसाय सदस्यहरूकै नियन्त्रणमा सञ्चालन गरी प्रयोगको आधारमा लाभको बाँडफाँड गर्ने सहकारी संस्थाहरूमार्फत हरेक किसिमको व्यवसाय गर्न सम्भव हुन्छ। सार्वजनिक तथा निजीभन्दा भिन्न तवरले सञ्चालन हुने यो व्यावसायिक परिपाटिभन्दा शिक्षा, स्वास्थ्य, सूचना प्रविधि, बैंकिङ, पूर्वाधार, पर्यटन, प्रविधि हस्तान्तरणलगायतका सबैजसो व्यवसायहरू सञ्चालनको गुञ्जायस रहने हुँदा विश्वमा सम्पन्न,

कम विकसित तथा अति कम विकसित सबै देशहरूमा सहकारिताको विकास भएको पाइन्छ । सहकारी एकका लागि सबै र सबैका लागि एक भन्ने मूल मन्त्रमा आधारित रहि संस्थामा आबद्धता जनाउने सम्पूर्ण सदस्यहरूको हितमा केन्द्रित हुने व्यवसाय हो । समाजका हरेक सदस्यलाई असल र योग्य नागरिक बनाई समाजलाई नै परिवर्तन गर्ने सहकारिताको लक्ष्य हो । यसका आफ्नै नैतिक मूल्यहरू हुन्छन् । इमान्दारी, पारदर्शिता र खुलापन, सामाजिक उत्तरदायित्व र अरुको हेरचाह जस्ता विषयहरू सहकारीका नैतिक मूल्यहरू हुन् । सहकारी संस्थाहरूमा नैतिक मूल्य र मान्यता हराउँदै गयो भने समाजको सानो सानो पुँजीलाई एकिकृत गरी राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा योगदान पुर्याउने सहकारीको आदर्श नै हराएर जान्छ ।

४. जहाँसम्म यी रिट निवेदक सहकारी संस्थामा आफ्नी श्रीमती निरादेवी माङ्मुलाई सञ्चालक समितिको अध्यक्ष बनाएको र सो आधारमा संस्थाबाट विभिन्न ऋणहरू निकाली तिर्न बुझाउन नखोजी भागी हिँडेको भन्ने मिसिल संलग्न विभिन्न घटनाक्रमहरूबाट देखिन आएको छ । सोउपर करकाप र ठगी मुद्दा चली कारवाहीको क्रममा रहेको भन्ने रिट निवेदककै व्यहोराबाट देखिन आएको छ । यस्तो परिस्थितिमा अदालतमा विचाराधीन रहेको मुद्दालाई प्रभाव पार्ने गरी यस अदालतबाट आदेश जारी गर्दै जाने हो भन्ने नियमितरूपमा प्रमाणको विवेचना गरी फैसला गर्ने तल्लो अदालतको अधिकार क्षेत्रमा अतिक्रमण हुन जाने देखिन्छ । रिट निवेदनबाट कानूनको परिपालनामा त्रुटि भएको, दुषित मनसायबाट निर्णय गरिएको कानूनको व्याख्या र प्रयोगमा त्रुटि गरिएको प्रष्ट देखिनु पर्छ । निवेदकले आफूउपर समेत चलेको ठगीको मुद्दासमेतलाई प्रमाणित गर्ने मनसायबाट रिट निवेदन लिई आएको देखियो । शुद्ध आत्मा र सफा हात रिटका पूर्वसर्त हुन् आफूउपरको निर्दोषिता प्रकट गर्ने सक्षम अदालतप्रति विश्वास नगरी रिट दर्ता गराएको

कार्यलाई मनासिब भन्न मिलेन । तसर्थ निवेदनको मागबमोजिम उत्प्रेषणको आदेश जारी गर्न मिलेन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. जगदीश शर्मा पौडेल

इजलास अधिकृत: रामप्रसाद बस्याल
इति संवत् २०७१ साल चैत १९ गते रोज ५ शुभम् ।

निर्णय नं. १४५७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दीपकराज जोशी
माननीय न्यायाधीश श्री देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ
फैसला मिति : २०७२।२।१८।५
०६८-CR-०१९७

मुद्दा: सवारी ज्यान

पुनरावेदक/वादी : राजकुमार शाहीसमेतको जाहेरीले
नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी/प्रतिवादी : मकवानपुर जिल्ला, पदमपोखरी
गाउँ विकास समिति वडा नं. ५ बस्ने गुञ्जन
लामा भन्ने वीरबहादुर लोप्चन

- दुर्घटना भएको मोटर साइकलमा मृतक र आरोपित सबै सवार रहेकामा दुर्घटनाबाट उक्त मोटरसाइकल सवार व्यक्तिहरूको नै मृत्यु भएको देखिँदा दुर्घटनामा आरोपित प्रतिवादी वीरबहादुरको समेत मृत्यु हुन सक्ने सम्भावनालाई इन्कार गर्न सकिँदैन । दुर्घटना हुनुपूर्व अनुमान गर्न नसकिने र दुर्घटना भएको अवस्थामासमेत त्यसका चालक आरोपित व्यक्तिकोसमेत मृत्यु हुन सक्ने अवस्थामा ज्यान मर्न सक्ने ठूलो सम्भावना छ भन्ने कुराको पूर्वजानकारी प्रतिवादीलाई भएको भन्ने मानी लापरवाहीपूर्वक सवारी चलाएको भनी अनुमान गर्न मिल्ने नदेखिने ।

(प्रकरण नं. २)

- मोटरसाइकल दुर्घटना हुनुमा प्रतिवादीले जानाजान लापरवाही गरी सवारी चलाएको भन्ने देखिँदैन । दुर्घटना भएको सवारी साधनको चालक भएको कारणलेमात्र निजको लापरवाही स्थापित हुन सक्दैन, स्वतन्त्र प्रमाणहरूबाट लापरवाही गरी सवारी चलाएको तथ्य पुष्टी हुनुपर्दछ । सवारी चलाउँदाका बखत पर्याप्त सावधानी अपनाए तापनि आकस्मिकरूपमा उत्पन्न भएको कुनै कारणबाट सवारी दुर्घटना हुन जान्छ भने त्यसलाई लापरवाही अथवा जानाजान गरिएको कार्य भनी नामकरण गर्नु उचित नदेखिने ।

(प्रकरण नं. २)

- मोटरसाइकल दुर्घटना भई पैदलयात्रू तथा अन्य तेस्रो पक्षको मृत्यु हुन गएको नभई मोटरसाइकलमै सवार व्यक्तिको नै मृत्यु भएको प्रस्तुत दुर्घटनालाई पूर्वानुमानयोग्य लापरवाहीपूर्ण कार्य मान्न सकिँदैन ।

व्यक्तिगत प्रयोजनको लागि प्रयोग हुने सवारी साधन मोटरसाइकल चलाउँदा अन्य सवारी साधन चलाउँदा जस्तो तेस्रो पक्षको ज्यान जान सक्ने जोखिम कम हुने हुँदा मोटरसाइकल दुर्घटना भई कायम हुन आएको वारदातलाई अन्य सवारी दुर्घटना भै उत्पन्न हुने परिणामसँग तुलना गर्नु उपयुक्त नदेखिने ।

(प्रकरण नं. ३)

- नागरिकको सेवा सुविधाका लागि सञ्चालन हुने सार्वजनिक सवारी साधन र व्यक्तिले नितान्तरूपमा आफ्नो व्यक्तिगत प्रयोजनको लागि चलाउने मोटरसाइकलको दुर्घटनाबाट उत्पन्न हुने जोखिम एकै प्रकृतिको हुन सक्दैन । सार्वजनिक सवारी दुर्घटना हुँदा सवारी साधनभित्र रहेका तथा सडक छेउमा रहेका धेरै मानिसहरूको ज्यान जाने जोखिम हुन्छ भने मोटरसाइकल दुर्घटनाबाट सीमित सङ्ख्यामा मानिस हताहत हुने सम्भावना रहन्छ । यसरी फरक किसिमका सवारी साधनको दुर्घटना हुँदा त्यसबाट उत्पन्न हुने जोखिम पनि सोहीअनुसार नै घटी बढी हुने हुँदा लापरवाहीको मापन पनि सोही अनुसार गर्नुपर्ने हुन्छ । सबै किसिमको सवारी दुर्घटनामा एउटै मापदण्ड अवलम्बन गरिनु न्यायोचित नदेखिने ।

(प्रकरण नं. ३)

पुनरावेदक/वादीका तर्फबाट : विद्वान् सह-न्यायाधिवक्ता
चन्द्रबहादुर सापकोटा
प्रत्यर्थी/प्रतिवादीका तर्फबाट :
अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६१(२),(३)

सुरु तहमा फैसला गर्ने:

मा.जि.न्या. श्री बालचन्द्र शर्मा

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

मा. न्या. श्री बमकुमार श्रेष्ठ

मा. न्या. श्री विदूरविक्रम थापा

फैसला

न्या. दीपकराज जोशी : पुनरावेदन अदालत, हेटौंडाबाट मिति २०६७।१२।१५ मा भएको फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ (१) बमोजिम नेपाल सरकारको तर्फबाट पुनरावेदन परी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार रहेको छ ।

मकवानपुर जिल्ला पदमपोखरी गाउँ विकास समिति वडा नं. १ रातमाटेस्थित सडक किनारमा रहेको सालको रूखको बोक्रा उफिएको, भुइँमा रगतको सुकेको टाटाहरु रहेको सोही स्थानमा बा. ३० प ४४८८ नं. को मोटरसाइकल दुर्घटना भै मोटरसाइकल चालक गुञ्जन लामा भन्ने वीरबहादुर लोप्चन पछाडि बस्ने न्हुच्छेबहादुर शाही र बाबु भन्ने पञ्चराम मोक्तानसमेत घाइते भएको भनिएको घटनास्थल प्रकृति विवरण ठीक छ भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६६।२।३० को घटनास्थल मुचुल्का ।

मिति २०६६।२।२९ गते अं. २१.०० बजेको समयमा गुञ्जन लामाले तीव्र गति र लापरवाहीपूर्ण तवरबाट चलाएको बा. ३० प ४४८८ नं. को मोटरसाइकल जिल्ला मकवानपुर पदमपोखरी-१ स्थित सडकको रूखमा ठक्कर खान गै दुर्घटना हुँदा मोटरसाइकल पछाडि बसेका मेरा भाइ सागर भन्ने न्हुच्छेबहादुर शाहीसमेत घाइते भै उपचारको क्रममा

न्यूरो अस्पताल, बाँसबारी काठमाडौंमा मृत्यु भएको हुँदा कानूनबमोजिम कारवाही गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको राजकुमार शाहीको मिति २०६६।४।१९ को जाहेरी दरखास्त ।

काठमाडौंजिल्ला, काठमाडौंमहानगरपालिका वडा नं. ३ बाँसबारीस्थित न्यूरो, अस्पतालको लास घरमा रहेको सागर भन्ने न्हुच्छेबहादुर शाहीको लासको टाउकामा टाँका लगाएको घाउ रहेको, घाँटीमा चिरिएको घाउ, कुमलगायतको शरीरको विभिन्न भागमा घाउ चोट रहेको भन्नेसमेत व्यहोराको सागर भन्ने न्हुच्छेबहादुर शाहीको लास प्रकृति मुचुल्का ।

मृतक न्हुच्छेबहादुर शाहीको टाउकामा लागेको चोटका कारण मृत्यु भएको भन्नेसमेत व्यहोराको पोस्टमार्टम प्रतिवेदन ।

मिति २०६६।२।२९ गते रातको अं. १०.०० बजेको समयमा वीरबहादुर लोप्चनले चलाएको ना.६प ११०० नं. को मोटरसाइकल मकवानपुर जिल्ला पदमपोखरी गाउँ विकास समिति वडा नं. १ स्थित सडकको छेउमा रहेको रूखमा ठक्कर खाई दुर्घटना भै मोटरसाइकलको पछाडि बसेका मेरा भाइ बाबु भन्ने पञ्चराम मोक्तानसमेत घाइते भै हेटौंडा अस्पताल र भरतपुर मेडिकल कलेजसमेतबाट उपचार हुन नसकी न्यूरो अस्पताल काठमाडौंमा ल्याई उपचार हुँदाहुँदै मृत्यु भएको हुँदा कानूनबमोजिम कारवाही गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मिलन मोक्तानको जाहेरी दरखास्त ।

मृतक पञ्चराम मोक्तानको टाउकाको कपाल खौरिएको, आँखा निलो भएको, ओठ र नाक काटिएको, कुममा काटेको घाउ रहेको भन्नेसमेत व्यहोराको लास जाँच प्रकृति मुचुल्का ।

टाउकाको चोटका कारण मृत्यु भएको भन्नेसमेत व्यहोराको पञ्चराम मोक्तानको लास पोस्टमार्टम रिपोर्ट ।

मिति २०६६।२।२९ गते रातको अं. २१.००

बजेको समयमा बाबु भन्ने पञ्चराम मोक्तानको बा. ३० प ४४८८ नं. को मोटरसाइकल मैले चलाई हेटौँडाबाट पदमपोखरी लिई गै रहेको अवस्थामा जिल्ला मकवानपुर पदमपोखरी गाउँ विकास समिति वडा नं. १ स्थित सडकमा पुग्दा पछाडि बसेका बाबु भन्ने पञ्चराम मोक्तान हल्लिएको हुँदा मोटरसाइकलको सन्तुलन बिग्री नियन्त्रण हुन नसकी मोटरसाइकल सडकको बायाँ छेउमा रहेको सालको रूखमा ठक्कर खाई दुर्घटना हुँदा मोटरसाइकलमा रहेको बाबु भन्ने पञ्चराम मोक्तान, सागर भन्ने न्हुच्छेबहादुर शाही र मसमेत घाइते भै मेरो भरतपुर मेडिकल कलेजमा र अन्य दुईको उक्त अस्पतालमा उपचार हुन नसकी न्यूरो अस्पताल काठमाडौँमा लगिएकामा उपचार हुँदाहुँदै निजहरू दुवै जनाको मृत्यु भएको हो । मोटरसाइकल बाबु भन्ने पञ्चराम मोक्तानको हो, मलाई निजले नै मोटरसाइकल चलाउन दिएका हुन् । निजले सो मोटरसाइकल कहाँबाट को कससँग के कसरी ल्याएका हुन मलाई थाहा छैन । सो मोटरसाइकलको सवारीधनी दर्ता प्रमाणपत्र छैन । मैले सवारी चालक अनुमतिपत्र प्राप्त गरेको छु भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी गुञ्जन भन्ने वीरबहादुर लोपचनले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

जिल्ला मकवानपुर पदमपोखरी-१ स्थित मृतक बाबु भन्ने पञ्चराम मोक्तान तथा जाहेरवाला मिलन मोक्तानको घर गोठमा इन्जिन नम्बर डि.एच. जि.वि.जे.एफ. ५४५७९ र चेसिस नं.डि.एच.भि.डि.जे. एफ.५४७८४ प्याजी रंगको बा. ३० प ४४८८ नं. को पल्सर मोटरसाइकल बरामद भएको भन्नेसमेत व्यहोराको बरामदी मुचुल्का ।

मिति २०६६।२।२९ गते वीरबहादुर लोपचनसमेतले मादक पदार्थ सेवन गरी न्हुच्छेबहादुर शाहीलाई मोटरसाइकलको पछाडि राखी मोटरसाइकल गुञ्जन भन्ने वीरबहादुर लोपचनले चलाई पदमपोखरीतर्फ जाँदै गर्दा प्रतिवादी गुञ्जन

भन्ने वीरबहादुर लोपचनले चलाएको मेरो भिनाजुसमेत ३ जना बसी गएको मोटरसाइकल दुर्घटना हुँदा भिनाजु घाइते भै उपचारको क्रममा मृत्यु भएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको सूर्यबहादुर लुडवाले गरेको कागज ।

दुर्घटना हुने बा. ३० प ४४८८ नं को मोटरसाइकल नै हो । तत्काल मलाई जानकारी नभएको कारण मैले ना.६प ११०० नं. को मोटरसाइकलबाट दुर्घटना भएको भनी जाहेरीमा उल्लेख गरेको हुँ । मृतक मेरो भाई बाबु भन्ने पञ्चराम मोक्तानको क्रिया खर्च क्षतिपूर्ति रकम आमाले चालक पक्षबाट बुझी लिइसक्नु भएको छ । सो मोटरसाइकल कहाँबाट को कससँग के कसरी ल्याएका हुन् मलाई थाहा छैन । मोटरसाइकलको कागजातहरू छैन भन्नेसमेत व्यहोराको जाहेरवाला मिलन मोक्तानले गरिदिएको कागज ।

मिति २०६६।२।२९ गते काम विशेषले पदमपोखरीबाट बा.३० प ४४८८ नं. को मोटरसाइकलमा निज पञ्चराम र वीरबहादुर तथा मेरो ना. ७ प. ७१६ नं. को मोटरसाइकलमा अनिल लामा र सूर्यबहादुर सिन्तान बसी हेटौँडातर्फ आई पञ्चराम बनस्पतिमा बसे । दुर्घटना भएको मोटरसाइकल वीरबहादुर लोपचनले हाँकेको र सोको पछाडि न्हुच्छेबहादुर बसेका थिए । निजहरूको मोटरसाइकल मेरो मोटरसाइकलभन्दा अगाडि थियो । पदमपोखरी-१ स्थित सडकमा पुग्दा वीरबहादुर लोपचनले चलाएको बा. ३०प ४४८८ नं. को मोटरसाइकल रूखमा ठक्कर खाई दुर्घटना भै वीरबहादुर र पछाडि बस्ने पञ्चराम र न्हुच्छेबहादुर तिनै जना तिनतिर भै लडी घाइते अवस्थामा देखी तत्काल हेटौँडा अस्पताल हुँदै भरतपुर लाँदा वीरबहादुरको सोही अस्पतालमा उपचार भएको तथा पञ्चराम र न्हुच्छेबहादुर त्यहाँ उपचार हुन नसकी काठमाडौँ न्यूरो अस्पतालमा उपचार हुँदाहुँदै निजहरूको मृत्यु भएको हो । मोटरसाइकल पञ्चरामले कहाँबाट के कसरी ल्याएका हुन् थाहा छैन । मोटरसाइकलको दर्ता प्रमाणपत्र सवारीधनीलगायतको

कागजातहरू छैन भन्नेसमेत व्यहोराको अनिल लामा र सूर्यबहादुर सिन्तानले गरीदिएको एकै मिलानको कागज ।

ना.६प ११०० नं.को मोटरसाइकल मेरो हो । उक्त मोटरसाइकल मैले कोही कसैलाई चलाउन दिएको छैन । मेरो मोटरसाइकल दुर्घटना भएको होइन । पञ्चरामको बा.३०प ४४८८ नं. को मोटरसाइकल वीरबहादुरले चलाएको अवस्थामा दुर्घटना भएको हो भन्ने मसमेत व्यहोराको अमृत लामाको कागज ।

मेरो दाइ राजकुमार शाहीसमेतको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी बा. ३० प. ४४८८ नं. को मोटरसाइकल चालक वीरबहादुर लोपचन भएको सवारी ज्यान मुद्दामा मृतकहरू मध्येको सागर भन्ने नहुन्छे बहादुर शाही मेरो भाइ भएको कारण तत्काल मेरो दाई राजकुमारले जाहेरी दरखास्त पेस गरी लास बुझेको हो । भाइको मृत्यु हुनुअगाडि औषधी उपचारमा लागेको खर्च रु. ८,२४,७५२।५०, मृत्युपश्चात् क्रिया खर्च र क्षतिपूर्ति रकमसमेत मोटरसाइकल चालक पक्षबाट हालसम्म नपाएको हुँदा बिल भरपाइअनुसार औषधी उपचार रकम र क्रिया खर्च तथा क्षतिपूर्ति दिलाई भराई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको डिलबहादुर शाहीको निवेदन ।

मिति २०६६।२।२९ गते रातको २१.०० बजेको समयमा गुञ्जन भन्ने वीरबहादुर लोपचनले चलाएको हेटौंडाबाट पदपोखरीतर्फ गै रहेको बा. ३० प ४४८८ नं. को मोटरसाइकल जिल्ला मकवानपुर पदमपोखरी १ स्थित सडकमा पुग्दा सडकको छेउमा रहेको रूखमा ठक्कर खाई दुर्घटना हुँदा चालक वीरबहादुर लोपचन पछाडि बस्ने बाबु भन्ने पञ्चराम मोक्तान र न्हुच्छेबहादुरको उपचारको क्रममा मृत्यु भएको भन्नेसमेत व्यहोराको बुझिएको मानिसहरूको कागज ।

सवारी चालक अनुमतिपत्र नभएका प्रतिवादी

गुञ्जन लामा भन्ने वीरबहादुर लोपचनले क्षमताभन्दा बढी मानिस पछाडि राखी मोटरसाइकल चलाउँदा दुर्घटना भएको देखिँदा निजले सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६१ को उपदफा (२) अनुसारको कसुर गरेको पुष्टि भैरहेको हुँदा निज प्रतिवादीलाई सोही सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६१ को उपदफा (२) अनुसार सजाय गरिपाउँ र मृतकमध्ये बाबु भन्ने पञ्चराम मोक्तानका नजिकका हकवालालाई क्रिया खर्च तथा क्षतिपूर्ति रकम बुझाएको देखिए तापनि सागर भन्ने न्हुच्छेबहादुर शाहीको उपचारसम्बन्धी कागजात पेससमेत हुन आएको देखिँदा निजका हकवालालाई सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६३ को उपदफा (१) को खण्ड (क) अनुसारको क्रिया खर्च तथा क्षतिपूर्ति रकम सोही दफा १६३ को उपदफा (३) नं.बमोजिम उपचारबापतको रु. ८,२४,७५२।५० क्षतिपूर्ति रकम प्रतिवादीबाट दिलाईभराई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको अभियोग मागदाबी ।

मिति २०६६।२।२९ गते मेरो भाउजू काठमाडौंबाट हेटौंडा आउनुभएको हुँदा भाउजूलाई लिन आउँदा गाउँकै अनिल लामा र सूर्य सिन्तानसमेत पदमपोखरीकै बनस्पति चोकसम्म आए त्यहाँ बाबु भन्ने पञ्चराम मोक्तान रहेछन् । मैले निजको बा. ३० प ४४८८ नं. को मोटरसाइकल लिई हेटौंडा बसपार्क आई भाउजूलाई बसमा राखी घर पदमपोखरी पठाई म बसपार्कमा रहेको सेन्टर प्वाइन्ट भन्ने होटलमा फर्की जाँदा मृतक सागर भन्ने न्हुच्छे शाही र सूर्य सिन्तान गफ गरिरहेका रहेछन् । निजहरूको पहिलेदेखि नै चिनजान रहेछ । मैले निजलाई चिनेको थिइँनँ । निजको पदमपोखरीमा आफ्नो मानिस रहेछन् र निजलाई फोन गरी पदमपोखरी बोलाएको हुँदा निजले म मोटरसाइकल चलाउँछु भनी बेलुका ८.१५ बजेको समयमा हेटौंडाबाट पदमपोखरी जाँदा पदमपोखरीको वनस्पति चोकमा पुग्दा पानी परेको र

हामीले मोटरसाइकल रोकी केहीबेर त्यहाँ बसेपछि मृतक बाबु भन्ने पञ्चराम मोक्तानसमेत त्यहाँ भएको हुँदा मोटरसाइकल सागर भन्ने नहुच्छेले चलाए, बिचमा बाबु भन्ने पञ्चराम मोक्तान बसे र म पछाडि बसी गएको अवस्थामा घटनास्थलमा पुगेपछि मोटरसाइकल सडकको छेउको रूखमा ठोक्किई हामी ३ जना नै घाइते भएकोमा उनीहरूको उपचारकै क्रममा मृत्यु भएको हो । मोटरसाइल मृतक सागर भन्ने नहुच्छेले चलाएको हुँदा मलाई अभियोग दाबीबमोजिम सजाय हुनु पर्ने होइन र क्रिया खर्च, क्षतिपूर्ति र औषधि उपचारसमेत मैले तिर्न बुझाउनु पर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको गुञ्जन लामा भन्ने वीरबहादुर लोपचनले सुरु मकवानपुर जिल्ला अदालतसमक्ष गरेको बयान ।

प्रतिवादी वीरबहादुर लोपचनउपर सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६१ को उपदफा (४) अनुसार हुने थप सजायको दाबी टाइपको क्रममा छुट हुन गएको हुँदा अभियोग खण्डको पाना (४) को २१ औं हरफको दफा १६१ को उपदफा (२) पछि "र (४)" थप गरिएको हुँदा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम १७ अनुसार व्यहोरा सच्याई पाउन अनुरोध गरी जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय मकवानपुरबाट च.नं. १३७ मिति २०६६।५।३१ मा जिल्ला अदालतलाई लेखेको पत्र ।

प्रतिवादीले सवारी चलाएका होइनन् मोटरसाइकलको पछाडि बसी गएका हुन् । मोटरसाइकल चलाउने मृतक सागर भन्ने नहुच्छे शाही हुन् भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीका साक्षी भवनाथ दुलालले मकवानपुर जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादीसहित तीनजना मोटरसाइकलमा आएका थिए, मोटरसाइकल सागर शाहीले चलाएका थिए भन्नेसमेत व्यहोराको मौकामा बुझिएका अनिल लामाले सुरु मकवानपुर जिल्ला अदालतसमक्ष गरेको बकपत्र ।

मिति २०६६।२।२९ गते राति १० बजे हेटौँडा बजारबाट पदमपोखरी घरतर्फ जाँदा मोटरसाइकल सडकछेउको रूखमा ठोक्किई दुर्घटना भएको हो । मोटरसाइकलमा रहेका तिनैजना घाइते भै उपचारको क्रममा मेरो भाइ बाबु भन्ने पञ्चराम मोक्तान र सागर भन्ने नहुच्छे शाहीको मृत्यु भएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको जाहेरवाला मिलन मोक्तानले मकवानपुर जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मौकामा कागज गर्ने अनिल लामाको कागज व्यहोरा र निजले अदालतमा उपस्थित भई गरेको बकपत्र एक आपसमा बाझिएको हुनाले प्रमाणमा लिन मिलेन । मिसिल संलग्न अन्य सबुद प्रमाणबाट यी प्रतिवादीले सो मोटरसाइकल नचलाएको भन्ने देखिन आएन । प्रतिवादी गुञ्जन लामाले सवारीधनीको हैसियतबाट निजकी आमा याममायाँ लोपचनको तर्फबाट क्रिया खर्च र क्षतिपूर्तिबापतको रु. ८५,०००।- मृतक बाबु लामाको हकदारलाई मिति २०६६।५।२६ मा बुझाउँदा चालक गुञ्जन लामा भन्ने वीरबहादुर लोपचनको प्रतिनिधि भनी बुझाइएको देखिएबाट सो मोटरसाइकल यिनै प्रतिवादी गुञ्जन लामाले चलाएको भन्ने कुरा पुष्टि हुन आयो । प्रतिवादीले चालक अनुमति-पत्रबेगर नै सवारी चलाएकोबाट दुर्घटना भै सो मोटरसाइकलमा सवार सागर शाही र बाबु लामाको मृत्यु भएको देखिँदा प्रतिवादी गुञ्जन लामा भन्ने वीरबहादुर लोपचनले वादी दाबीबमोजिम सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६१(२) बमोजिमको कसुर गरेको देखिँदा निज प्रतिवादी गुञ्जन लामा भन्ने वीरबहादुर लोपचनलाई सोही ऐनबमोजिम कैद वर्ष २(दुई) हुने ठहर्छ । साथै चालक अनुमति पत्र भएको नदेखिएकाले यी प्रतिवादीलाई थप रु. २,०००।- जरिवानासमेत हुने ठहर्छ । तत्काल बहाल रहेको कानूनी व्यवस्थाबमोजिम यस्तो क्षतिपूर्ति दिलाई, भराई दिने अधिकार क्षेत्र अदालतको नभएकाले वादी दाबीको क्रिया खर्च र क्षतिपूर्ति प्राप्तिमा लागि सम्बन्धित प्रमुख जिल्ला

अधिकारी समक्ष कारवाही चलाउन वादी पक्षलाई जानकारी गराइदिनेसमेत ठहर्छ भनी सुरु मकवानपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०६७।१।१९ मा भएको फैसला ।

मैले अदालतसमक्ष बयान गर्दा अभियोग दाबीमा इन्कार रही बयान गरेको छु । मेरो इन्कारी बयान मिसिल संलग्न कागजातबाट पुष्टि भइरहेको छ । राजकुमार शाहीको जाहेरीका आधारमा ममाथि अभियोग लगाइएकोमा निज अदालतसमक्ष आई आफ्नो भनाइ पुष्टि गरेका छैनन् । एकाङ्गी जाहेरी दरखास्त मात्रै प्रमाण हुन नसक्नेमा सोही जाहेरीलाई आधार बनाई मलाई सजाय गर्न मिल्दैन । दुर्घटनाको पृष्ठभूमि एवम् प्रकृतिबाट उक्त दुर्घटना लापरवाहीको परिभाषाभित्र पर्दैन । दुर्घटनाको वास्तविकता हेर्ने हो भने सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६७ को परिधिभित्र उक्त वारदात पर्ने देखिन्छ । मैले सवारी नचलाएको एवम् ममाथि सवारी चालकको अनुमतिपत्र नभएको दाबी नै नभएको अवस्थामा प्रचलित न्यायिक मान्यता विपरीत कायम भएको कसुर एवम् सजाय त्रुटिपूर्ण छ । अतः सुरु फैसला उल्टी गरी म विरुद्धको सम्पूर्ण आरोपबाट सफाई दिलाई न्याय पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी गुञ्जन लामा भन्ने वीरबहादुर लोप्चनको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडामा परेको पुनरावेदन-पत्र ।

सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६९(४) को दाबी नै नलिएको कुरामा पनि पुनरावेदक प्रतिवादीलाई सजाय गर्ने गरेको सुरुको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा मुलुकी ऐन, अ.ब. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७बमोजिम छलफलको लागि पुनरावेदनको प्रतिलिपिसहितको पेसीको जानकारी पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय, हेटौँडालाई दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतको

मिति २०६७।८।२८ को आदेश ।

प्रतिवादी र मृतकसहितका तीनजना मानिस मोटर साइकलमा सवार भै गैरहेको अवस्थामा मोटरसाइकल दुर्घटना भै त्यसै मोटरसाइकलमा सवार व्यक्तिको मृत्यु भएको देखिँदा प्रतिवादीबाट भएको कसुर सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६९(२) को नदेखिई ऐ.ऐ. १६९(३) को देखिन्छ । त्यस्तो अवस्थाको विद्यमानता रहेको प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादी स्वयम् दुर्घटनाग्रस्त मोटरसाइकलमा सवार हुनु, मोटरसाइकलको गति अत्यधिक भएको नपाइनु, दुई जना सवार भएकामा बिचमा आएर अर्को व्यक्ति चढेको देखिनु, मोटरसाइकल ठोक्किएर दुर्घटना भएको पाइनु, प्रतिवादी पनि दुर्घटनाबाट स्वयम् पीडित भएको देखिनु, प्रतिवादीको उमेरसमेत विचारणीय भएको पाइनुसमेतका कारणले प्रतिवादीलाई सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६९(२) बमोजिम सुरु जिल्ला अदालतले गरेको सजाय केही उल्टी भई ऐ. ऐनको दफा १६९(३) बमोजिम ३ महिना कैद र दुई हजार रुपैयाँ जरिवाना हुने र अरू कुराको हकमा सुरु फैसला सदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट मिति २०६७।१२।१५ मा भएको फैसला ।

सवारीसम्बन्धी कानूनले निर्दिष्ट गरेअनुसार आचरण व्यवहार र सुरक्षात्मक उपाय अवलम्बन नगरी सवारी चालक अनुमतिपत्र बिना २ जना चढ्न मिल्ने सवारीमा ३ जना राखी चलाउनु स्वतः लापरवाही हुने हुन्छ । यस्तो अवस्थाको विद्यमानता रहेकामा सो तथ्य विचारणीय हुने अवस्थामा उल्लिखित तथ्यतर्फ विचार नगरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । सम्भावित जोखिम विचार नै नगरी सवारी चलाउनु वास्तविक लापरवाही मानिन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीसँग सवारी चालक अनुमतिपत्र छैन भने निजको लापरवाहीको कारण सवारीमा रहेका अन्य दुई जनाको ज्यान गएको अवस्थामा सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन,

२०४९ को दफा १६१(२) को कसुर कायम हुने अवस्थामा सो विपरीत ऐ. ऐनको दफा १६१(३) को कसुर कायम गरी भएको फैसला ऐनको मनसाय तथा सर्वोच्च अदालतबाट नेपाल सरकार वि. विष्णुहरि महर्जनसमेत भएको (सर्वोच्च अदालत बुलेटिन वर्ष १८ अङ्क ९, २०६६ भदौ १-१५ पूर्णाङ्क ४११, पृष्ठ ३९) मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्तविपरीत समेत रहेको हुँदा उल्लिखित आधार र कारणबाट त्रुटिपूर्ण रहेको उपरोक्त पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको फैसला उल्टी गरी प्रतिवादीलाई सुरु अभियोग माग दाबीअनुसार सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा परेको पुनरावेदन-पत्र ।

यसमा प्रतिवादी वीरबहादुर लोप्चनले सवारी चालक अनुमति-पत्र प्राप्त नगरी रातीको समयमा ३ जना चढी तीव्र गतिमा सवारी चलाई ज्यान मर्न गएको अवस्थामासमेत अभियोग दाबीअनुसार सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६१(२) अनुसार सजाय नगरी दफा १६१(३) बमोजिम सजाय हुने ठहर गरी भएको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको मिति २०६७।१२।१५ को फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.ब. २०२ नं.बमोजिम विपक्षी झिकाउने गरी यस अदालतबाट भएको आदेश ।

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सह-न्यायाधिवक्ता श्री चन्द्रबहादुर सापकोटाले सवारी चालक अनुमतिपत्र बिना सवारी चलाउने प्रतिवादीको कार्य स्वतः लापरवाहीपूर्ण कार्य भएको हुँदा त्यस्तो अवस्थामा सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन २०४९ को दफा १६१(२) आकर्षित हुनेमा ऐ.ऐ. ऐनको दफा १६१(३) अनुसार सजाय गर्ने पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको फैसलामा न्यायिक मनको प्रयोग नभएको हुँदा उक्त फैसला उल्टी गरी

अभियोग माग दाबीबमोजिम सजाय गरिनुपर्दछ भनी प्रस्तुत गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

विद्वान् सहन्यायाधिवक्ताको बहस जिकिर सुनी मिसिल संलग्न प्रमाण कागजहरू अध्ययन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा सुरु फैसला केही उल्टी गरी निर्णय गर्ने पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको फैसला मिले नमिलेको सम्बन्धमा सवारी दुर्घटनामा प्रतिवादीको लापरवाही रहेको छ, छैन ? अभियोग लागेका प्रतिवादीको कसुर सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६१(२) अनुसारको कसुर हो, होइन ? भन्ने प्रश्नहरूको निरूपण गरी निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. यसमा मिलन मोक्तान र राजकुमार शाहीको तर्फबाट परेको जाहेरी दरखास्तमा अनुसन्धान भै प्रतिवादी वीरबहादुर लोप्चन विरुद्ध सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६१(२) र (४) अनुसारको अभियोग माग दाबीभएकोमा सुरु अदालतबाट दाबीअनुसार हुने गरी फैसला भएकोमा प्रतिवादीको तर्फबाट पुनरावेदन परी पुनरावेदन अदालतबाट उल्लिखित सुरु फैसला केही उल्टी हुने गरी फैसला भएको पाइन्छ । पुनरावेदन अदालतको उक्त फैसलामा चित्त नबुझाई वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतसमक्ष पुनरावेदन परेको देखिन्छ । दुर्घटना भएको मोटरसाइकलमा मृतक र आरोपित सबै सवार रहेकामा दुर्घटनाबाट उक्त मोटरसाइकल सवार व्यक्तिहरूको नै मृत्यु भएको देखिँदा दुर्घटनामा आरोपित प्रतिवादी वीरबहादुरको समेत मृत्यु हुन सक्ने सम्भावनालाई इन्कार गर्न सकिँदैन । यसरी दुर्घटना हुनुपूर्व अनुमान गर्न नसकिने र दुर्घटना भएको अवस्थामासमेत त्यसका चालक आरोपित व्यक्तिको समेत मृत्यु हुन सक्ने अवस्थामा ज्यान मर्न सक्ने ठूलो सम्भावना छ भन्ने कुराको पूर्व जानकारी प्रतिवादीलाई भएको भन्ने मानी लापरवाहीपूर्वक सवारी

चलाएको भनी अनुमान गर्न मिल्ने देखिँदैन। प्रतिवादी वीरबहादुरले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा पञ्चराम मोक्तान हल्लिएको कारण मोटरसाइकलको सन्तुलन बिग्रन गै सडकको बायाँतर्फ सालको रूखमा ठक्कर खाई सवारी दुर्घटना भएको भन्ने व्यहोरा लेखाएकामा दुर्घटनास्थलको वस्तुस्थिति विचार गर्दा निजको बयान यथार्थपरक देखिँदा मोटरसाइकल दुर्घटना हुनुमा यी प्रतिवादीले जानाजान लापरवाही गरी सवारी चलाएको भन्ने देखिँदैन। दुर्घटना भएको सवारी साधनको चालक भएको कारणले मात्र निजको लापरवाही स्थापित हुन सक्दैन, स्वतन्त्र प्रमाणहरूबाट लापरवाही गरी सवारी चलाएको तथ्य पुष्टि हुनुपर्दछ। सवारी चलाउँदाका बखत पर्याप्त सावधानी अपनाए तापनि आकस्मिकरूपमा उत्पन्न भएको कुनै कारणबाट सवारी दुर्घटना हुन जान्छ भने त्यसलाई लापरवाही अथवा जानाजान गरिएको कार्य भनी नामकरण गर्नु उचित देखिँदैन। मिसिल संलग्न कागजातबाट प्रतिवादी वीरबहादुरले मोटरसाइकल चलाउँदा पर्याप्त सावधानी अपनाउन खोजेपनि मोटरसाइकलमा सवार पञ्चरामको शरीर हल्लिएको कारण सवारी साधनको सन्तुलन बिग्रन गई हुन गएको दुर्घटनामा प्रतिवादीको लापरवाही रहेको भनी सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६१(२) बमोजिम सजाय गर्न मिल्ने देखिएन।

३. सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६१(२) मा रहेको कानूनी व्यवस्था हेर्दा उक्त दफामा "कसैले कुनै सवारी चलाएबाट कुनै मानिसलाई किची ठक्कर लागि वा कुनै किसिमले सवारी दुर्घटना भई सवारीमा रहेको वा सवारीबाहिर जुनसुकै ठाउँमा रहे बसेको मानिस त्यस्तो दुर्घटनाको कारणबाट तत्कालै वा मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको उल्लिखित म्यादभित्र मरेमा त्यस्तो कार्य ज्यान मार्ने मनसाय लिई गरेको नभए तापनि त्यसरी

सवारी चलाउँदा कसैको ज्यान मर्न सक्ने ठूलो सम्भावना छ भन्ने कुरा जानी जानी वा लापरवाही गरी सवारी चलाएको कारणबाट सवारी दुर्घटना हुन गई..." भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ। माथि उल्लिखित कानूनी व्यवस्था हेर्दा दफा १६१(२) अनुसारको कसुर हुन कसैको ज्यान मर्न सक्ने ठूलो सम्भावनाका बाबजुद सवारी चालकले जानाजान लापरवाही गरी सवारी चलाएको भन्ने तथ्य स्थापित हुनु अवश्यक देखिँन्छ। दुर्घटना भएको सवारी साधन भाडाको सवारी नभई निजी सवारीको रूपमा रहेको दुइपाङ्ग्रे मोटरसाइकल भन्नेमा विवाद छैन। उक्त मोटरसाइकल दुर्घटना भई पैदलयात्रू तथा अन्य तेस्रो पक्षको मृत्यु हुन गएको नभई मोटरसाइकलमै सवार व्यक्तिको नै मृत्यु भएको प्रस्तुत दुर्घटनालाई पूर्वानुमानयोग्य लापरवाहीपूर्ण कार्य मान्न सकिँदैन। व्यक्तिगत प्रयोजनको लागि प्रयोग हुने सवारी साधन मोटरसाइकल चलाउँदा अन्य सवारी साधन चलाउँदा जस्तो तेस्रो पक्षको ज्यान जान सक्ने जोखिम कम हुने हुँदा मोटरसाइकल दुर्घटना भई कायम हुन आएको वारदातलाई अन्य सवारी दुर्घटना भै उत्पन्न हुने परिणामसँग तुलना गर्नु उपयुक्त देखिँदैन। नागरिकको सेवा सुविधाका लागि सञ्चालन हुने सार्वजनिक सवारी साधन र व्यक्तिले नितान्तरूपमा आफ्नो व्यक्तिगत प्रयोजनको लागि चलाउने मोटरसाइकलको दुर्घटनाबाट उत्पन्न हुने जोखिम एकै प्रकृतिको हुन सक्दैन। सार्वजनिक सवारी दुर्घटना हुँदा सवारी साधनभित्र रहेका तथा सडक छेउमा रहेका धेरै मानिसहरूको ज्यान जाने जोखिम हुन्छ भने मोटरसाइकल दुर्घटनाबाट सीमित सङ्ख्यामा मानिस हताहत हुने सम्भावना रहन्छ। यसरी फरक किसिमका सवारी साधनको दुर्घटना हुँदा त्यसबाट उत्पन्न हुने जोखिम पनि सोही अनुसार नै घटी बढी हुने हुँदा लापरवाहीको मापन पनि सोही अनुसार गर्नुपर्ने

हुन्छ। सबै किसिमको सवारी दुर्घटनामा एउटै मापदण्ड अवलम्बन गरिनु न्यायोचित देखिँदैन।

४. सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६१(३) मा "कसैको ज्यान मर्न सक्दछ भन्ने नदेखिएको अवस्थामा कसैले कुनै सवारी चलाउँदा सवारी दुर्घटना हुन गई सवारीमा रहेको वा सवारीबाहिर जुनसुकै ठाउँमा रहेबसेको कुनै मानिसको मृत्यु हुन गएको रहेछ भने त्यसरी सवारी चलाउने व्यक्तिलाई एक वर्षसम्म कैद वा दुई हजार रुपैयाँ जरिवाना वा दुवै सजाय हुनेछ" भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ। मिसिल संलग्न तथ्य प्रमाणहरूबाट प्रतिवादीले मोटरसाइकल चलाउँदाका बखत कसैको ज्यान मर्न सक्ने अवस्था नदेखिएकामा अकस्मात भएको सवारी दुर्घटनाबाट मानिसको मृत्यु भई कायम हुन आएको वारदातमा माथि उल्लिखित कानूनी व्यवस्था अनुसारको कसुर कायम हुने देखिदा जानाजान लापरवाही गरी सवारी चलाएको भन्ने तथ्य स्थापित नै हुन नसकेको प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादी वीरबहादुरको कार्यलाई सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६१(२) अनुसारको कसुर मान्न मिल्ने देखिएन।

५. नेपाल सरकारविरुद्ध विष्णुहरि महर्जनसमेत भएको सवारी ज्यान मुद्दामा बाटो हिँड्ने यात्रूलाई ठक्कर दिई ज्यान मर्न गएको विषयवस्तु समावेश भएको तर यस मुद्दामा मोटरसाइकल दुर्घटना भै सोही मोटरसाइकलमा सवार अन्य व्यक्तिहरूको मृत्यु भएको देखिन्छ। यसरी घटना पारिस्थिति एकै नभै फरक भएको अवस्थामा फरक परिस्थिति र अवस्थाको विवेचना भै प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्त यस मुद्दामा प्रयोग गरिनु उपयुक्त र न्यायोचित देखिँदैन। समान तथ्य र परिस्थितिमा न्यायिक एकरूपताको लागि प्रयोग हुने नजिरलाई असमान तथ्य र परिस्थिति रहेको प्रस्तुत मुद्दामा अबलम्बन गर्न मिल्ने देखिएन।

६. प्रस्तुत मुद्दाका आरोपित प्रतिवादीले सवारी चालक अनुमति पत्र प्राप्त नगरेको भए तापनि निजले तीव्र गतिमा सवारी चलाएको प्रमाणित हुन नसकेको र घटनाबाट पीडित तेस्रो पक्ष नभई स्वयम् उक्त मोटरसाइकलमा सवार व्यक्तिहरू नै रहेको अवस्थामा पुनरावेदन अदालतको फैसला फरक पर्न सक्ने भनी मिति २०७०।१२।१९ मा यस अदालतबाट विपक्षी झिकाउने गरी भएको आदेशसँग सहमत हुन सकिएन।

७. तसर्थ माथि विभिन्न प्रकरणहरूमा विवेचित आधार र कारणसमेतबाट सुरु फैसला केही उल्टी गर्दै प्रतिवादी वीरबहादुर लोपचनलाई सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६१(३) अनुसार ३ महिना कैद र रु. २०००/- जरिवाना हुने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको मिति २०६७।१२।१५ को फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन। प्रस्तुत दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या. देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ

इजलास अधिकृत: चन्द्रप्रकाश तिवारी
इति संवत् २०७२ साल जेठ १८ गते रोज ५ शुभम्।

निर्णय नं. १४५८

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ओम प्रकाश मिश्र
माननीय न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.

फैसला मिति : २०७२।५।१०।५

०६९-MS-००१७

मुद्दा : सेवाबाट हटाएको

पुनरावेदक/प्रतिवादी : पर्सा जिल्ला, हरपतगञ्ज
गा.वि.स. वडा नं. ९ स्थायी घर भई हाल जिल्ला
स्वास्थ्य कार्यालय, मकवानपुर अन्तर्गत
जनस्वास्थ्य निरीक्षक पदमा कार्यरत योगेन्द्र
गिरी

विरुद्ध

प्रत्यर्थी/वादी : स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय,
रामशाहपथ, काठमाडौंसमेत

- प्रशासकीय कानूनको आधारभूत सिद्धान्तअनुसार विधायिकाले कानूनद्वारा स्पष्टरूपमा अधिकार नदिएसम्म कुनै पनि निकाय वा अधिकारीले कुनै काम गर्न सक्दैन र गरेमा पनि अधिकारक्षेत्रात्मक त्रुटि हुन्छ । अधिकारक्षेत्रसम्बन्धी सिद्धान्तको प्रतिकूल निर्णय गरेमा त्यस्तो निर्णय बदरभागी हुन्छ भन्ने कानून र न्यायको सर्वमान्य सिद्धान्त रहेको छ । न्यायको मान्य सिद्धान्तअनुसार अधिकार नभएको व्यक्तिले अधिकारक्षेत्र ग्रहण गरी वा अधिकारक्षेत्र भए पनि अधिकारक्षेत्रको सीमा नाघी कार्य गरेमा त्यस्तो निर्णय

अमान्य र बदर हुने ।

- मुलुकी ऐन अ.बं. को ३५ नं. अनुसार "गैह्र अड्डाले कानूनबमोजिम आफूले हेर्न हुने मुद्दाबाहेक अरु मुद्दा हेर्न हुँदैन । हेरे छिनेको भए पनि बदर हुन्छ" भनी कुनै पनि निकाय वा अधिकारीले कानूनले तोकेभन्दा बाहिर गएर अधिकारक्षेत्र ग्रहण गर्न नसक्ने अधिकारक्षेत्रसम्बन्धी सिद्धान्तलाई आत्मसात् गरेको पाइने ।
- अधिकारक्षेत्रको त्रुटि हुने अवस्थाहरूमा अधिकार नै नभएको निकाय वा व्यक्तिले अधिकार प्रयोग गर्नु वा अधिकार भएको व्यक्ति वा निकायले कानूनले तोकेकोभन्दा बढी अधिकार प्रयोग गर्नु वा अधिकारको सीमाभन्दा बाहिर गएर कार्य गर्नु जस्ता कुराहरू पर्ने ।
- अधिकारक्षेत्रको प्रश्न मुद्दाको विषयवस्तुमा प्रवेश गर्नुभन्दा पहिले नै निर्णयकर्ताले निकर्षण गर्नु पर्ने विषय हो । उल्लिखित सिद्धान्त तथा कानूनी व्यवस्थासमेतको आधारमा प्रस्तुत मुद्दामा स्वास्थ्य सेवा विभागका का.मु. महानिर्देशकले कानूनले नतोकेको र आफूमा नभएको अधिकार प्रयोग गरी पुनरावेदकलाई विभागीय सजाय गरी अधिकारक्षेत्रात्मक त्रुटि गरेको देखिने ।

(प्रकरण नं. ४)

पुनरावेदक/प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ
अधिवक्ता हरिप्रसाद उप्रेती तथा अधिवक्ता
बाबुराम दाहाल
प्रत्यर्थी/वादीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता
टेकेन्द्र दाहाल

अवलम्बित नजिर :

- २०६४ सालको रिट नं. ०२७५, निर्णय मिति २०६५।८।४
- २०६४ सालको रिट नं. ०१५४, निर्णय मिति २०६५।८।४
- ने.का.प. निर्णय नं. ८४४८, २०६७ अङ्क ८

सम्बद्ध कानून :

- नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा २(घ), ४, ११(१), ७४(१)(ज), ७५(१), ७७, ९०
- नेपाल स्वास्थ्य सेवा नियमावली, २०५५, नियम ७ को अनुसूची ३
- नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को तेश्रो संशोधन, २०६३
- प्रशासकीय अदालत नियमावली, २०५१ को नियम ५(४)
- सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ५(१)(क)
- मुलुकी ऐन अ.बं. को ३५ नं., ८५
- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४(६)

सुरू निर्णय गर्ने निकाय:

स्वास्थ्य सेवा विभाग

सुरू निर्णय गर्ने:

का.मु. महानिर्देशक श्री गोविन्दप्रसाद ओझा

फैसला

न्या. ओमप्रकाश मिश्र : प्रशासकीय अदालतबाट मिति २०६८।५।१९ मा रायबाझी फैसला भई प्रशासकीय अदालत नियमावली, २०५१ को नियम ५ को उपनियम ४ बमोजिम यस अदालतमा साधक जाहेरी भएको मुद्दामा यस अदालतका

पूर्ण इजलासबाट मिति २०६९।८।७ मा भएको आदेशअनुसार सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ५(१)(क) बमोजिम संयुक्त इजलाससमक्ष पेस भएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार छ:-

तथ्य खण्ड

म बिरामी परी आन्द्राको टि.वि. भई उपचार तथा आराम गर्नुपर्ने भई कार्यालयमा हाजिर भई काम गर्न असमर्थ भएकाले मिति २०५५।७।१ गतेदेखि २०५५।११।३० सम्म २०५५ सालमा मेरो पाकेको बिदा तथा २०५६ सालको पेस्की बिदा र बाँकी दिन बेतलबी बिदा स्वीकृतिको लागि चिकित्सकको प्रमाणपत्रसमेत साथ राखी निवेदन गरेको भन्नेसमेत व्यहोराको योगेन्द्र गिरीले मिति २०५५।७।१ मा जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, मकवानपुरमा दिएको निवेदन।

मेरो अस्वस्थताको कारण तथा घरायसी समस्याले कार्यालयमा हाजिर भई काम गर्न असमर्थ भएको र मेरो कुनै किसिमको बिदा सञ्चित नभएकाले मिति २०५५।१२।१ देखि २ वर्ष ६ महिनाको असाधारण बिदा स्वीकृतिको लागि सिफारिस गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको योगेन्द्र गिरीले मिति २०५६।१।८ मा जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, मकवानपुरमा दिएको निवेदन।

मिति २०५६।४।१ गतेको गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचनाको सन्दर्भमा म बिरामी परेको कारणले स्वयम् कार्यालयमा उपस्थित भई दैनिक कार्य गर्न असमर्थ भएको र मेरो कुनै पनि बिदा सञ्चित नभएकाले मिति २०५५।७।१ गतेदेखि ३ वर्षको लागि नियमानुसार असाधारण बिदा स्वीकृतिका लागि पेस गरिसकेको, जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, मकवानपुरको मिति ०५६।१।१२ को पत्रानुसार असाधारण बिदा स्वीकृति सम्बन्धमा स्वास्थ्य सेवा विभाग टेकुमा

कारवाही भइसकेको व्यहोरा अनुरोध गर्दछु भन्नेसमेत व्यहोराको योगेन्द्र गिरीले मिति २०५६।४।२ मा जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, मकवानपुरमा पेस गरेको स्पष्टीकरण।

कटुन्जे हेल्थपोस्टमा छैठौं तहमा कार्यरत् रहनु भएको हेल्थ असिस्टेन्ट योगेन्द्र गिरीको असाधारण बिदासम्बन्धी निवेदन स्वीकृति सिफारिसको लागि पठाएको भन्नेसमेत व्यहोराको जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, हेटौँडालाई जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, कटुन्जे हेल्थपोस्ट शाखाले मिति २०५७।२।८ मा लेखेको पत्र।

जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालयको पत्रानुसार हेटौँडा अस्पतालको हेल्थ असिस्टेन्ट पदबाट कटुन्जे हेल्थ पोस्टको हेल्थ असिस्टेन्ट पदमा सरुवा भएको, स्वास्थ्य मन्त्रालय क.प्र शाखाको पत्रले कटुन्जे हेल्थपोस्टमा छैठौं तहमा मेरो तह मिलान गरिएको, घरायसी कारणले मिति २०५७।२।९ देखि २०५८।२।८ सम्म १ वर्षका लागि असाधारण बिदा स्वीकृतिको लागि कटुन्जे हेल्थ पोस्टले मिति २०५७।२।८ मा जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, हेटौँडामा पठाएको र हाल म मिति २०५८।२।९ देखि दरबन्दी भएको हेल्थ पोस्टमा हाजिर भई काम काज गर्न इच्छुक रहेको तर कटुन्जे हेल्थ पोस्टको हेल्थ असिस्टेन्ट पदमा अर्को व्यक्ति हाजिर भई कामकाज गरिरहेको र उक्त हेल्थपोस्टको दरबन्दीबाट मेरो कहाँ सरुवा भएको कुनै पत्र प्राप्त नभएकाले कहाँ हाजिर भई काम काज गर्ने र मेरो दरबन्दी कहाँ खटाइएको छ किटानीपत्र उपलब्ध गराई दिनुहुन र मिति २०५८।२।९ गते देखि दरबन्दी गएको ठाउँमा हाजिर गराउन हुन भन्नेसमेत व्यहोराको योगेन्द्र गिरीले मिति २०५८।१।२३ मा जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, मकवानपुरमा दिएको निवेदन।

मिति २०५७।२।८ गते दरबन्दी भएको हेल्थपोस्टमा हाजिर भई मिति २०५७।२।९ गते

देखि १ वर्षको लागि असाधारण बिदा स्वीकृतको लागि जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, मकवानपुरमार्फत स्वास्थ्य सेवा विभागलाई निवेदन पठाएको, मिति २०५८।२।९ देखि दरबन्दी भएको हेल्थ पोस्टमा हाजिर भई कामकाज गर्न इच्छुक रहेको भनी मिति २०५८।१।२३ मा जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, मकवानपुरमा निवेदन दिएकामा कटुन्जे हेल्थपोस्टमा हे.अ. दिप नारायण शाह सरुवा भई हालसम्म कार्यरत् भएकाले दोहोरो दरबन्दीमा हाजिर गराउन नमिल्ने भनी जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, मकवानपुरले मिति २०५८।२।२ मा पत्र लेखी स्वास्थ्य सेवा विभाग टेकुमा सम्पर्क राख्न पठाएको र हाल म काम गर्न इच्छुक रहेकाले मेरो कटुन्जे हेल्थपोस्टको असिस्टेन्ट पदको दरबन्दीबाट कहाँ सरुवा गरिएको हो वा मेरो दरबन्दी कहाँ कायम गरिएको हो सोको पत्र उपलब्ध गराई दिनुहुन वा नभएको भए दरबन्दी कायम गरिदिनु हुन अनुरोध गर्दछु भन्नेसमेत व्यहोराको योगेन्द्र गिरीले मिति २०५८।२।३ मा स्वास्थ्य सेवा विभाग, टेकुमा पेस गरेको निवेदन।

हेल्थ असिस्टेन्ट (छैठौं तह) श्री योगेन्द्र गिरीले आफ्नो दोहोरो दरबन्दी परेको कारण दर्साई यस विभागमा निवेदन दिनुभएकोमा त्यस क्षेत्रान्तर्गत पद मिलान गरी निजको असाधारण बिदाको हकमा सिफारिस गरी स्वास्थ्य मन्त्रालयमा पठाउनु हुन आदेशानुसार अनुरोध भन्नेसमेत व्यहोराको स्वास्थ्य सेवा विभागले मिति २०५८।३।४ मा क्षेत्रीय स्वास्थ्य सेवा निर्देशनालयलाई लेखेको पत्र।

नेपाल स्वास्थ्य सेवा (पहिलो संशोधन) ऐन, २०५५ को दफा १६ द्वारा संशोधित नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९० को खण्ड (क) को उपखण्ड (८) बमोजिम तपाईंलाई निजामती सेवाको पद र श्रेणीबाट स्वास्थ्य सेवाको तहमा मिलान गरिएकामा सोबमोजिम तहमा मिलान गरिएका कर्मचारीहरूमध्ये

स्वास्थ्य सेवा नियमावली, २०५५ को अनुसूची ७ अनुसारको शैक्षिक योग्यताप्राप्त गरेकाहरूको लागि सोही नियमावलीको अनुसूची ३ अनुसारको पदनाम र अन्यको लागि हाल कै पदनामको पछि अधिकृत शब्द थपी पदनाम कायम गर्ने श्री ५ को सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०५१।१।२ को निर्णयानुसार तपाईंलाई जनस्वास्थ्य निरीक्षक अधिकृत छैठौं कायम गरिएको छ भन्नेसमेत व्यहोराको स्वास्थ्य मन्त्रालयले मिति २०५१।२।१५ मा योगेन्द्र गिरीलाई पदनाम एवम् तह कायम गरिएको भन्ने पत्र ।

स्वास्थ्य मन्त्रालयको मिति २०५१।२।१५ को पत्रानुसार र श्री ५ को सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०५१।१।२ को निर्णयानुसार हेल्थ असिस्टेन्ट छैठौं तहका योगेन्द्र गिरीलाई कटुन्जे हेल्थपोस्ट मकवानपुरमा जनस्वास्थ्य निरीक्षक अधिकृत छैठौं तहमा पदनाम एवम् तह कायम गरिएकामा मिति २०५१।३।२ देखि हेल्थपोस्टमा हाजिर हुनुभएको भन्नेसमेत व्यहोराको जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, मकवानपुरले मिति २०५१।३।२ मा स्वास्थ्य मन्त्रालय क.प्र शाखामा पठाएको पत्र ।

कटुन्जे हेल्थपोस्टमा दरबन्दी रहेका हेल्थ असिस्टेन्ट योगेन्द्र गिरी मिति २०५५।६।३१ बाट आफू कार्यरत् स्वास्थ्य संस्थामा अनुपस्थित रही बेपत्ता हुनु भएकाले स्पष्टीकरणसहित हाजिर हुन आउनको लागि तपाईंको घर ठेगानामा मिति २०५६।१।२९, २०५६।३।५, २०५६।१०।२४ र २०५६।१२।२६ मापत्र पठाउँदा र मिति २०५७।४।१ मा गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशन गर्दासमेत अनुपस्थित रही यस कार्यालयमा सम्पर्क नै राख्न नआई स्पष्टीकरण नै नदिई मिति २०५१।३।२ गतेदेखि ऐ. ४ गतेसम्म कटुन्जे हेल्थपोस्टमा हाजिर गरी पुनः बेपत्ता हुनु भएको भन्ने जानकारी प्राप्त हुन आएकाले स्वास्थ्य जस्तो संवेदनशील सेवाका कर्मचारी तपाईंले

पटक पटक अनुशासन र आचरण उल्लङ्घन गरी सरकारको सेवामा लापरवाही गरी लामो समयदेखि अनुपस्थित रही स्वास्थ्य सेवामा सख्त बाधा पार्नु भएकाले स्वास्थ्य सेवा ऐनको दफा ७४ को उपदफा (१) को खण्ड (ड) र (ज) बमोजिम तपाईंउपर किन कारवाही नगर्ने ? पत्र प्राप्त भएको ७ (सात) दिनभित्र सन्तोषजनक स्पष्टीकरणसहित यस कार्यालयमा उपस्थित हुन जानकारी गराइन्छ भन्नेसमेत व्यहोराको जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, मकवानपुरको मिति २०५१।६।१७ को पत्र ।

हेल्थ असिस्टेन्ट छैठौं तहका योगेन्द्र गिरी कटुन्जे हेल्थपोस्टमा तत्काल कार्यरत् रहँदा आफू बिरामी भएको कारण दर्साई चिकित्सकको प्रमाणपत्रसहित कार्यालयमा पेस भएको निवेदनमा सञ्चित घरबिदा र बिरामी बिदाबाट २०५५।१।१४ देखि २०५५।६।३१ सम्म बिरामी बिदा स्वीकृत भएकामा निज मिति २०५५।७।१ बाट यस कार्यालयमा हाजिर हुनु पर्नेमा यस कार्यालयमा हाजिर हुन आउनु हुन भनी विभिन्न मितिमा लेखी पठाइएको पत्र निजले नबुझी फिर्ता आएकाले निजलाई पुनः हाजिर हुन मिति २०५५।१२।२६ मा गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचनाअनुसार बिरामी भएकाले आफ्नो साबिक कार्यालयमा उपस्थित भई दैनिक कार्य सञ्चालन गर्न असमर्थ भएको स्पष्टीकरणसहित असाधारण बिदा माग गरेकाले सोको सक्कल निवेदन थान २ मिति २०५६।१।१२ को पत्रसाथ तहाँ पठाएकामा हालसम्म कारवाहीको जानकारी प्राप्त हुन नआएको र निज लामो समयसम्म बिदा स्वीकृत नगराई अनुपस्थित रहेको अवस्थामा आफूखुसी २०५७।२।७ मा कटुन्जे हेल्थपोस्टमा हाजिर गरी हुलाकमार्फत हाजिर भएको जानकारी मिति २०५७।२।१६ मा यस कार्यालयमा प्राप्त भएको, मिति २०५७।२।८ बाट १ वर्षका लागि असाधारण बिदा माग गरेकामा आवश्यक कारवाहीका

लागि त्यहाँ विभागमा फाइल पठाइएकामा कुनै कारवाही भएको जानकारी प्राप्त नभएको र निज हेल्थ असिस्टेन्ट योगेन्द्र गिरी अकस्मात् २०५९।३।२ मा कटुन्जे हेल्थपोस्टमा गई आफूखसी २०५९।३।४ सम्म हाजिर गरी हिँडेकाले स्पष्टीकरणसहित उपस्थित हुन मिति २०५९।८।५ को पत्रद्वारा घर ठेगानामा सूचना पठाइएकामा बिरामी परेको मितिबाट कार्यरत् स्वास्थ्य संस्थामा कामकाज गर्न नसकेको भनी स्पष्टीकरण पेस गरेकाले निजको मागअनुसारको बिदा स्वीकृत भएको जानकारी प्राप्त नभएको र मिति २०५५।७।१ देखि नै अनुपस्थित कर्मचारीलाई नियम, निर्देशनअनुसार बिदा स्वीकृत नगराई हाजिर गराउन नमिल्ने भएकाले निजलाई मिति २०५९।९।१५ को पत्रद्वारा बिदा स्वीकृतिको जानकारीसहित उपस्थित हुने जानकारी गराइएकामा निजले मिति २०६०।३।१ मा असाधारण वा बेतलबी बिदा स्वीकृतिका लागि कार्यालयमार्फत पेस गरेको निवेदन पत्रसाथ संलग्न राखी पठाइएको भन्नेसमेत व्यहोराको जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, मकवानपुरले मिति २०६०।३।१६ मा स्वास्थ्य सेवा विभागलाई पठाएको पत्र ।

कटुन्जे हेल्थपोस्टमा दरबन्दी रहेका हेल्थ असिस्टेन्ट छैठौं तह योगेन्द्र गिरी मिति २०५५।७।१ देखि स्वास्थ्य संस्थाबाट अनुपस्थित रहनु भएकाले स्पष्टीकरणसहित उपस्थित हुन आउन सूचना गर्दा तपाईंले पेस गरेको असाधारण बिदाको निवेदन स्वीकृतिका लागि स्वास्थ्य सेवा विभागमा पठाइएकामा सो स्वीकृतिको जानकारी प्राप्त नभएको, पुनः पटक पटक प्रमाण साथ स्पष्टीकरणसहित हाजिर हुन आउन घर ठेगानामा पत्राचार गर्दा मिति २०५९।९।५ मा पेस भएको स्पष्टीकरण सन्तोषजनक नभएकाले असाधारण बिदा स्वीकृतिको जानकारीसहित उपस्थित हुन आउन मिति २०५९।९।५ को पत्रबाट जानकारी गराइएकामा पुनः २०६०।३।१ मा असाधारण बिदा मागको निवेदन

पेस भएको र सो निवेदन आवश्यक कारवाहीको लागि स्वास्थ्य सेवा विभागमा पठाइएकामा बिना सूचना अनुपस्थित रहिरहनु भएकाले हालसम्मको बिदा स्वीकृतिको जानकारीसहित यो सूचना प्रकाशित भएका मितिले बाटाको म्यादबाहेक ७ (सात) दिनभित्र उपस्थित हुन आउनु होला, अन्यथा स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ (संशोधनसहित) को दफा ७४ (१) खण्ड (ज) को अभियोगमा सोही ऐनको दफा ७२ (ख) (१) बमोजिम सेवाबाट हटाउनेतर्फ कारवाही हुने व्यहोरा सूचना गरिएको छ भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६०।१।१७ मा गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचना ।

जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालयको मिति २०६०।३।१६ को पत्रानुसार मैले पेस गरेका बिदाका निवेदनसहित मिति २०५५।७।१ देखि २०६०।४ मसान्तसम्म असाधारण वा बेतलबी बिदा स्वीकृतिको लागि स्वास्थ्य सेवा विभागमा पठाइएको ९ महिना बितिसकदा पनि हालसम्म कुनै कारवाही नभई मलाई अन्याय परेकाले मलाई हाजिर गराई मिति २०५५।७।१ देखि हालसम्मको असाधारण बिदा वा बेतलवी बिदा स्वीकृतको लागि सिफारिस गरी दिनहुन अनुरोध भन्नेसमेत व्यहोराको योगेन्द्र गिरीले मिति २०६०।१।२८ मा जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, मकवानपुरसमक्ष पेस गरेको स्पष्टीकरण ।

मिति २०५५।७।०१ देखि हेल्थ असिस्टेन्ट (छैठौं तह) योगेन्द्र गिरी कार्यरत् स्वास्थ्य संस्था कटुन्जे हेल्थपोस्टमा अनुपस्थित रहेकामा हाजिर हुन आउन पत्राचार गर्दा निजले २ (दुई) वर्षको लागि असाधारण बिदा माग गरेकाले स्वीकृतिका लागि मिति २०५६।१।१२ मा स्वास्थ्य सेवा विभागमा पठाइएको, सो बिदा स्वीकृति/अस्वीकृति कुनै जानकारीबिना आफूखुसी २०५७।२।०९ देखि थप १ (एक) वर्ष असाधारण बिदा माग गरेको र मिति २०५८।१।२३ मा निज बिदा स्वीकृतिको जानकारीबिना नै हाजिर

हुन आएको तर दरबन्दी रिक्त नभएकाले दरबन्दी मिलानको लागि स्वास्थ्य सेवा विभागमा पठाइएकामा बिदा स्वीकृतिको जानकारी पनि प्राप्त नभएको र दरबन्दीसमेत मिलान नभएको, निजले मिति २०५९।३।१४ मा जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालयलाई कुनै जानकारी नै नदिई स्वीकृतिबिना कटुन्जे हेल्थपोस्टमा गई हाजिर गरी बेपत्ता भएको र २०६०।३।१६ मा यस कार्यालयबाट निजको बिदा स्वीकृतिको सम्बन्धमा स्वास्थ्य सेवा विभागमा पठाइएकामा निज बिदा स्वीकृतिको जानकारी लिएर हाजिर हुन नआएकाले बिदा स्वीकृतिको जानकारीसहित हाजिर हुन आउन २०६० साल फागुन ७ गते गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशन गरिएकामा निज मिति २०६०।१।१५ मा सूचनाअनुसार बिदा स्वीकृतिको जानकारी नलिई हाजिर हुन आएकाले हाजिर नगराइएको भन्नेसमेत व्यहोराको जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, मकवानपुरले मिति २०६०।१।२।८ मा स्वास्थ्य सेवा विभागमा लेखेको पत्र।

स्वास्थ्य सेवा विभागको मिति २०६२।५।१७ को पत्रानुसार जिल्ला स्वास्थ्य निरीक्षक योगेन्द्र गिरीको कारवाही सम्बन्धमा लेखी आएकामा निज मिति २०५५।७।१ देखि बिदा स्वीकृत नगराई तत्काल निजको दरबन्दी रहेको कटुन्जे स्वास्थ्य चौकी मकवानपुरबाट अनुपस्थित भएपछि निजलाई पटक पटक स्पष्टीकरणसहित हाजिर हुन आउन घर ठेगानामा र गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित गर्दासमेत सन्तोषजनक स्पष्टीकरण र बिदा स्वीकृत नगराई अनुपस्थित हुनाको आधार प्रमाणसहित उपस्थित हुन हालसम्म नआएको र मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय स्वास्थ्य निर्देशनालयको मिति २०६१।८।१५को निर्णयले जन स्वास्थ्य निरीक्षक राजकिशोर प्रसादको कटुन्जे स्वास्थ्य चौकीमा सरुवा भई कार्यरत् रहनुभएको अवस्थामा निज योगेन्द्र गिरीको यस कार्यालयअन्तर्गत

कुनै पनि स्वास्थ्य संस्थामा दरबन्दी रहेको नदेखिएको र हाल कहाँ कार्यरत् छन् ? यस कार्यालयलाई जानकारीसमेत नभएको हुँदा प्राप्त हुन आएको फाइल यसै पत्रसाथ संलग्न राखी पठाइएको व्यहोरा अनुरोध छ भन्नेसमेत व्यहोराको जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय मकवानपुरले मिति २०६२।६।६ मा स्वास्थ्य सेवा विभागलाई लेखेको पत्र।

कटुन्जे हेल्थपोस्टमा तत्काल कार्यरत् तपाईं योगेन्द्र गिरी मिति २०५५।७।१ देखि अनुपस्थित भएपछि तपाईंको घर ठेगानामा मिति २०५६।१।२९, २०५६।१।२४ र २०५६।१।२४ मापत्र पठाउँदा र मिति २०५७।४।१ मा गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशन गरी हाजिर हुन आउन सूचना गर्दासमेत अनुपस्थित रही यस कार्यालयमा सम्पर्क नै राख्न नआई कुनै स्पष्टीकरण र प्रमाण नै पेस नगरी कटुन्जे हेल्थपोस्टमा गई मिति २०५९।३।२ देखि ऐ ४ सम्म हाजिर गरी पुनः बेपत्ता हुनु भएको भन्ने कटुन्जे हेल्थपोस्टबाट जानकारी हुन आएको छ। स्वास्थ्य जस्तो संवेदनशील सेवामा संलग्न तपाईंजस्तो कर्मचारीले पटक पटक अनुशासन उल्लङ्घन गरी बिदा स्वीकृतसमेत नगराई लामो समयदेखि अनुपस्थित रही स्वास्थ्य चौकीको कार्यमा सख्त बाधा पार्नु भएकाले उचित र सन्तोषजनक स्पष्टीकरणसहित उपस्थित हुन आउन पुनः मिति २०५९।६।१७, मिति २०५९।८।५ र मिति २०६०।८।१५ मा घर ठेगानामापत्र पठाउँदा सम्बन्धित व्यक्ति फेला नपरेको भनीपत्र फिर्ता आएपछि पुनः २०६०।१।१७ मा गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशन पछि मिति २०६०।१।२।८ मा स्पष्टीकरणसहित हाजिर हुने भनी पेस गर्नु भएको निवेदन, हाजिर गराउन बिदा स्वीकृतिको जानकारीसहित उपस्थित हुन आउन लेखिएकामा सो नगरी र म्यादसमेत गुजारी आउनुभएकाले हाजिर गराउन नमिलेको साथै तपाईंको मागबमोजिम नै असाधारण बिदा स्वीकृतिको लागि

मिति २०६०।१२।८ मा स्वास्थ्य सेवा विभागमा अनुरोध गरिएको पत्र विभागमा बुझाउन सोही दिन बुझिलिनु भएकोमा आफू अनुपस्थित अवधिको बिदा सम्बन्धित निकायबाट हालसम्म स्वीकृत नगराई सन्तोषजनक स्पष्टीकरणसमेत पेस नगरी अटेर गरी बसिरहनु भएकाले नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ७४ को उपदफा (१) को खण्ड (ज) को अभियोगमा सोही ऐनको दफा ७२ (ख) (१) बमोजिम तपाईं अनुपस्थित रहेको मिति २०५५।७।१ देखि नै भविष्यमा स्वास्थ्य सेवाको निमित्त अयोग्य नठहरिने गरी सेवाबाट हटाउने सजाय प्रस्ताव गरी ऐनको दफा ८१ बमोजिम सूचना गरिएको छ। सो सजाय हुनु नपर्ने कुनै कारण प्रमाण भए यो पत्र प्राप्त गरेको ७ (सात) दिनभित्र उचित कारण प्रमाणसहित उपस्थित हुन आउन जानकारी गराइएको छ भन्नेसमेत व्यहोराको जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, मकवानपुरले मिति २०६३।४।८ मा योगेन्द्र गिरीलाई सोधेको स्पष्टीकरण।

जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, मकवानपुरको मिति २०६३।४।८ को पत्रमा उल्लिखित केही पत्रहरू प्राप्त भएको र केही प्राप्त नभएको, प्राप्त पत्रहरूको समयमै स्पष्टीकरण पेस गरी सकेको, घरायसी कारणले पटक पटक मिति २०५५।७।१ देखि २०५८।२।३ सम्म असाधारण वा बेतलबी बिदा स्वीकृतिको लागि निवेदन पठाएको, स्वास्थ्य मन्त्रालयको क.प्र.शाखाको पत्रानुसार कटुन्जे हेल्थपोस्टमा छैठौं तहमा तह मिलान भएकाले मिति २०५७।२।८ गते हेल्थपोस्टमा हाजिर भई घरायसी कारणले पुनः मिति २०५७।२।९ गते देखि १ वर्षको लागि असाधारण बिदा माग गरेको भन्नेसमेत व्यहोराको योगेन्द्र गिरीले मिति २०६३।४।२२ मा जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, मकवानपुरसमक्ष पेस गरेको स्पष्टीकरण।

कटुन्जे हेल्थपोस्टमा तत्काल कार्यरत् हेल्थ असिस्टेन्ट योगेन्द्र गिरी मिति २०५५।७।१ गतेदेखि

अनुपस्थित रहेकाले निजलाई स्पष्टीकरणसहित हाजिर हुन आउन पटक पटक घर ठेगानामा पत्र पठाउँदा र गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित गर्दासमेत असाधारण बिदाको निवेदन झटारो फाल्दै अनुपस्थित रहने र आफूखुसी हेल्थपोस्टमा गई हाजिर गर्दै पुनः बेपत्ता भई गैरसरकारी संस्थामा काम गर्ने गरेकोसमेत सुन्नमा आएको, २०६३।४।८ को पत्रबाट नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ८१ बमोजिम सूचना गर्दा प्रेषित स्पष्टीकरण सन्तोषजनक नभएकाले निजलाई स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ७४(१) खण्ड (ज) को अभियोगमा सोही ऐनको दफा ७२ (ख) (१) बमोजिम अनुपस्थित रहेको मितिबाट हटाउने सजाय प्रस्ताव गरी लोकसेवा आयोगको परामर्शका लागि फाइल संलग्न राखी पठाइएको भन्नेसमेत व्यहोराको जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, मकवानपुरको पत्र।

जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय, मकवानपुरअन्तर्गत पदाधिकार रहेका जनस्वास्थ्य निरीक्षक योगेन्द्र गिरी मिति २०५५।७।१ देखि नै बिदा स्वीकृत नगराई कार्यालयमा अनुपस्थित रहेको कारण निजलाई नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ७४ (१) (ज) को अभियोगमा सोही ऐनको दफा ७२ (ख) (१) अनुसार भविष्यमा स्वास्थ्य सेवाको निमित्त अयोग्य नठहरिने गरी सेवाबाट हटाउने सजाय गर्न परामर्शको लागि लेखी आएकोमा निज योगेन्द्र गिरीलाई नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ७४ (१) (ज) को अभियोगमा सोही ऐनको दफा ७२ (ख) (१) अनुसार भविष्यमा स्वास्थ्य सेवाको निमित्त अयोग्य नठहरिने गरी सेवाबाट हटाउने सजाय गर्न परामर्श पठाई दिने भन्ने मिति २०६३।१।२३ को आयोगको निर्णयसहित फाइल फिर्ता पठाइएको पत्र।

जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, मकवानपुरअन्तर्गत जनस्वास्थ्य निरीक्षक पदमा कार्यरत् योगेन्द्र गिरी मिति २०५५।७।१ देखि

अनुपस्थित रहेको देखिन आएकाले योगेन्द्र गिरीसँग नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ८० को उपदफा (१) बमोजिम म्याद दिई सफाइ माग गरिएकामा निजले कुनै चित्तबुझ्दो सफाइ पेस गरेको देखिएन । तसर्थ ऐनको दफा ७४ को (१) (ज) बमोजिमको कसुरमा सोही ऐनको दफा ७२ (ख) (१) बमोजिमको सजाय निजलाई किन नगर्ने ? सो गर्नु नपर्ने कुनै सबुद प्रमाण वा कारण केही भए बाटाको म्यादबाहेक ७ दिनभित्र स्पष्टीकरण पेस गर्नु भनी ऐनको दफा ८१ बमोजिमको स्पष्टीकरण माग गरिएकामा निजले पेस गरेको स्पष्टीकरण चित्तबुझ्दो नदेखिएकाले सङ्कलित कागजात, बुझिएका सबुद प्रमाण तथा लोकसेवा आयोगको परामर्शसमेतको आधारमा निज जन स्वास्थ्य निरीक्षक योगेन्द्र गिरीलाई ऐनको दफा ७२ को खण्ड (ख) (१) बमोजिम भविष्यमा स्वास्थ्य सेवाको निम्ति अयोग्य नठहरिने गरी सेवाबाट हटाउने आदेश गरिएको भन्नेसमेत व्यहोराको स्वास्थ्य सेवा विभागका का.मु. महानिर्देशकबाट मिति २०६४।३।१७ मा भएको निर्णय ।

मिति २०६४।३।१७ को निर्णयको मिति २०६४।३।१९ को पत्रद्वारा योगेन्द्र गिरीलाई जानकारी दिइएको पत्र ।

जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, मकवानपुरअन्तर्गतका जनस्वास्थ्य निरीक्षक योगेन्द्र गिरी मिति २०५५।७।१ देखि आफ्नो कार्यालयमा अनुपस्थित रहेको सम्बन्धमा कारवाही हुँदा निजलाई स्वास्थ्य सेवा ऐ, २०५३ को दफा ७४ (१) (ज) बमोजिमको कसुर गरेको अभियोगमा सोही ऐनको दफा ७२ (ख) (१) बमोजिम स्वास्थ्य सेवाको लागि अयोग्य नठहरिने गरी सेवाबाट हटाइएकाले सम्बन्धित सबैको जानकारीको लागि यो सूचना प्रकाशित गरिएको छ भन्नेसमेत व्यहोराको स्वास्थ्य सेवा विभागले मिति २०६४।३।२९ मा गोरखापत्रमा प्रकाशित गरेको

सूचना ।

मिति २०५५।१२।१ देखि २ वर्ष ६ महिनाको असाधारण बिदा स्वीकृतिका लागि निवेदन दिए र २०५७।२।८ मा आफ्नो दरबन्दीको कार्यालयमा हाजिर भएको, मेरो असाधारण बिदा स्वीकृतिको लागि स्वास्थ्य सेवा विभागमा पठाइएको रहेछ । तत्कालीन श्री ५ को सरकार मन्त्रपरिषद्को मिति २०५९।१।२ को निर्णयानुसार मिति २०५९।२।१५ को पत्रबाट मलाई जनस्वास्थ्य निरीक्षक (अधिकृत छैठौं तह) पदमा पदनाम तथा तह मिलान गरिएअनुसार कटुन्जे हेल्थपोस्ट, मकवानपुरमा हाजिर भई कार्यरत् रहेको थिएँ । जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय मकवानपुरको मिति २०६०।१।१७ को गोरखापत्रमा हाजिर हुन आउने भनी प्रकाशित सूचनाबमोजिम २०६०।१।२।८ मा स्पष्टीकरणसहित हाजिर हुन जाँदा हाजिर हुन दिइएन । सो कार्यालयले मिति २०६०।१।२।८ मा पुनः असाधारण बिदा स्वीकृतिको लागि मेरो निवेदन स्वास्थ्य सेवा विभागमा पठाएको र तत्कालीन माननीय स्वास्थ्य राज्यमन्त्रीले मिति २०६१।१।१६ मा बिदा स्वीकृत वा गयलकट्टी जे हुने गरी मकवानपुर जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालयअन्तर्गत हाजिर गराउन तोक आदेशसमेत भएको थियो । तर बिरामी परी पटक पटक बिदा माग गरेको विषयलाई गौण मानी जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, मकवानपुरको मिति २०६३।४।८ को पत्रानुसार सफाइ पेस गर्ने अन्तिम मौका दिइएकोमा मेरो भएको स्पष्ट व्यहोरा उल्लेख गरी जवाफ दिइसकेको छु । मलाई सेवाबाट हटाइएको भनी लेखिएको पत्रमा मलाई जनस्वास्थ्य निरीक्षक अधिकृत छैठौं तहको सेवाबाट हटाइएको छ । नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ७५ मा अधिकृत छैठौं तहमा कार्यरत् कर्मचारीलाई सजायको आदेश दिने अधिकार अख्तियारवालालाई हुनेछ भनिएको र अख्तियारवाला भन्नाले सोही ऐनको परिभाषाअनुसार

ऐ. दफा ११ बमोजिम नियुक्ति गर्न सक्ने अधिकारी सम्झनु पर्ने व्यवस्था भएबमोजिम मलाई नेपाल सरकारलेमात्र सफाइको अन्तिम मौका दिन र सेवाबाट हटाउन सक्नेमा अधिकार नै नभएको निकायले स्पष्टीकरण सोधी सेवाबाट हटाएको कानूनसम्मत छैन। अतः जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, मकवानपुरले मिति २०६०।१।१७ मा गोरखापत्रमा प्रकाशित गरेको सूचनासमेत गैरकानूनी छ। मलाई मिति २०५५।७।१ देखि नै सेवाबाट हटाइएको कार्य कानूनसम्मत हुनसक्दैन। तसर्थ मलाई साबिक पदमा पुनर्बहाली गरी सेवाबाट हटाएको मितिदेखि सेवामा पुनर्बहाली भएको बिचको अवधिको तलब भत्तालगायतका अन्य सुविधा पाउने गरी इन्साफ पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६४।६।२२ को योगेन्द्र गिरीको प्रशासकीय अदालतमा पेस भएको पुनरावेदन।

अख्तियारवालाले सफाइ पेस गर्ने मौका दिई विभागीय सजाय गर्नुपर्नेमा अनधिकृत व्यक्तिले स्पष्टीकरण सोधेको सूचना गोरखापत्रमा प्रकाशित गरी त्यसको आधारमा गरिएको विभागीय सजायको निर्णय नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ८० को व्यवस्था प्रतिकूल भएको भन्ने जिकिर लिएको देखिँदा सो निर्णय विचारणीय देखिँदा अ.बं. २०२ नं. बमोजिम विपक्षी झिकाई आएपछि नियमानुसार गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६४।१०।१० को प्रशासकीय अदालतको आदेश।

प्रशासकीय अदालतका अध्यक्ष श्री काशीराज दाहालको राय

मिति २०५९।१।१ को नेपाल सरकारको निर्णयानुसार यी पुनरावेदक योगेन्द्र गिरीको पदलाई अधिकृत छैठौं तह भनी पद मिलान गरिसकेको अवस्थामा निजउपर विभागीय कारवाही र सजाय गर्ने अधिकार ऐ. ऐनको दफा ७५(१) बमोजिम

"अख्तियारवाला" लाई भएको भन्ने रहेको, अधिकृत तहको कर्मचारीलाई कारवाही र सजाय गर्ने अख्तियार नेपाल सरकारलाई भएको र यी पुनरावेदकलाई सजाय गर्ने नेपाल सरकारको अधिकार ऐ. ऐनको दफा ७७ बमोजिम महानिर्देशकलाई सुम्पिएको नदेखिएको स्थितिमा स्वास्थ्य सेवा विभागका का.मु. महानिर्देशकबाट मिति २०६४।३।१७ मा यी पुनरावेदकलाई गरिएको विभागीय सजायको निर्णय अधिकारक्षेत्रको अभावमा बदर हुने ठहर्छ। यस इजलासमा रहनुभएका सदस्यहरूको छुट्टा छुट्टै राय भएकाले प्रशासकीय अदालत नियमावली, २०५१ को नियम ५ को उपनियम (४) बमोजिम सर्वोच्च अदालतमा जाहेर गरी निकास भई आएपछि नियमानुसार गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको प्रशासकीय अदालतका अध्यक्ष काशीराज दाहालको मिति २०६६।४।५ को राय।

प्रशासकीय अदालतका सदस्य श्री चित्रदेव जोशीको राय

पुनरावेदक मिति २०५५।७।१ गतेदेखि लामो समयसम्म कार्यालयमा अनुपस्थित रहेका बखत नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ४ र दफा ९० अनुसार राजपत्रअनङ्कित छैठौं तह हेल्थ असिस्टेन्ट पदमा कायम रहेको, हेल्थ असिस्टेन्ट यी पुनरावेदकलाई सेवाबाट हटाउने कारवाहीयुक्त अवस्थामा नै श्री ५ को सरकारको मिति २०५९।१।२ को निर्णयानुसार हेल्थ असिस्टेन्ट छैठौं तहबाट जनस्वास्थ्य निरीक्षक छैठौं तह पदनाम कायम गरी तह मिलान गरिएको देखिँदा राजपत्रअनङ्कित यी पुनरावेदकउपर विभागीय कारवाही पनि तत्कालीन अख्तियारवाला महानिर्देशकबाटै अगाडि बढ्दै आइरहेको अवस्थामा महानिर्देशकले गरेको विभागीय कारवाही क्षेत्राधिकारविहीन भन्न नसकिए पनि नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को तेश्रो संशोधन, २०६३

संशोधन भई छैठौं तहको कर्मचारीलाई अधिकृत कायम गरेको, संशोधित ऐन मिति २०६३।८।२२।६ बाट प्रारम्भ भएपछि छैठौं तहको जनस्वास्थ्य निरीक्षक अधिकृत तह कायम हुन गएकाले महानिर्देशकले नै सेवाबाट हटाउने गरी गरेको कारवाही र निर्णय ऐनको अधिकारक्षेत्रको अभावमा वैधानिकता शून्य हुने हुँदा बदर गरिरहनु परेन। नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा २ (घ) तथा दफा ११(१) अनुसार छैठौं तहको अधिकृत यी पुनरावेदकलाई विभागीय कारवाही गर्ने अख्तियार सम्पन्न निकाय नेपाल सरकार भएकाले यी पुनरावेदकलाई सेवाबाट हटाउने गरी सुरु विभागीय कारवाही सम्पन्न गर्नु भनी स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालयमा सम्बन्धित मिसिल फायल पठाई दिने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रशासकीय अदालतका सदस्य चित्रदेव जोशीको मिति २०६६।४।५ को राय।

प्रशासकीय अदालतका सदस्य श्री बालानन्द पौडेलको राय

नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ ले ६० दिनसम्म लगातार आफ्नो कार्यालयमा अनुपस्थित हुने स्वास्थ्य सेवाका कर्मचारीलाई सेवाबाट हटाउन सक्ने व्यवस्था गरेको, ऐ. ऐनको दफा ९० ले स्वास्थ्य सेवाको छैठौं तहलाई सहायक तह मानिरहेको र यी पुनरावेदकले जुन समयमा कसुर गरेको हो सो समयमा कायम रहेको ऐनको सो व्यवस्थासमेतले यी पुनरावेदक सहायकस्तरको कर्मचारी हो भन्ने देखिइरहेको अवस्थामा साबिकमा कायम रहेको स्वास्थ्य सेवाको दफा ९० को व्यवस्थानुसार छैठौं तह पदनामसम्म मिलान गरिएको भन्ने देखिँदा का.मु. महानिर्देशकले गरेको विभागीय सजाय कानूनसम्मत नै देखिएकाले सदर हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रशासकीय अदालतका सदस्य बालानन्द पौडेलको मिति २०६६।४।५ को राय।

यस इजलासमा रहनु भएका अध्यक्ष र सदस्यहरूको छुट्टाछुट्टै राय भएकाले प्रशासकीय अदालत नियमावली, २०५१ को नियम ५(४) बमोजिम सर्वोच्च अदालतमा साधक जाहेर गरी निकास भई आएपछि नियमानुसार गर्नु भन्ने मिति २०६६।४।५ को प्रशासकीय अदालतको आदेशअनुसार मिति २०६६।५।३ मा साधकको रोहमा दर्ता भएको।

प्रशासकीय अदालतबाट मिति २०६६।४।५ मा रायबाझी फैसला भई साधक जाहेरीका लागि यस अदालतमा दर्ता हुन आएको प्रस्तुत मुद्दा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ७(घ) मा यस नियमावलीमा पूर्ण, विशेष वा संयुक्त इजलासले हेर्ने भनी तोकिएबाहेक अन्य मुद्दा, निवेदपत्र र प्रतिवेदनहरू एक न्यायाधीशको इजलासमा पेस गर्ने भन्ने व्यवस्था रहेको देखिँदा साधकको रूपमा प्रस्तुत मुद्दा संयुक्त इजलासबाट हेर्ने मिल्ने देखिएन, एक न्यायाधीशको इजलासमा पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।५।६ को आदेश।

निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६९ ले प्रशासकीय अदालतको निर्णय अन्तिम हुने व्यवस्था गरी सो ऐनले सिर्जना नै नगरेको क्षेत्राधिकार प्रशासकीय अदालत नियमावली, २०५१ बाट सिर्जना हुने गरी भएको प्रशासकीय अदालत नियमावली, २०५१ को नियम ५ को उप नियम ४ मा यस अदालतमा साधक जाहेर गर्ने भनी लेखिए पनि प्रशासकीय अदालतले गरेको फैसलाको पुनरावेदन सुन्ने अदालत यो अदालत होइन। बिजोड सदस्य भएको Tribunal मा सबै सदस्यको आ-आफ्नो राय भई अन्यौल कायम हुने परिस्थिति आउन नदिन त्यस्तो अवस्थामा अध्यक्षको मत Casting Vote को रूपमा प्रयोग गरी अध्यक्षको भूमिका Tie breaker हुनुपर्ने मान्य सिद्धान्त भएकाले प्रशासकीय अदालत नियमावलीको नियम ५ मा आवश्यक संशोधन हुनुपर्नेतर्फ कानून तथा न्याय

मन्त्रालयको ध्यानाकर्षण गराई आवश्यक कारवाहीका लागि सुरु तथा रेकर्ड मिसिल प्रशासकीय अदालतमा पठाई दिनु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६७।७।१७ को एक न्यायाधीशको इजलासको फैसला।

प्रशासकीय अदालतका अध्यक्ष श्री काशीराज दाहालको राय

पुनरावेदकलाई विभागीय सजायको आदेश दिने अधिकारी विभागीय मन्त्री मात्र हुनसक्ने स्थितिमा स्वास्थ्य सेवा विभागका का.मु. महानिर्देशकबाट मिति २०६४।३।१७ मा पुनरावेदकलाई गरिएको विभागीय सजायको निर्णय अधिकारक्षेत्रको अभावमा बदर हुने ठहर गरी गरेको पूर्ववर्ती रायमा अन्यथा फरक गर्नुपर्ने कुनै अवस्था नदेखिई पुनरावेदकलाई मिति २०६४।३।१७ को विभागीय सजायको निर्णय अधिकारक्षेत्रविहीन व्यक्तिबाट भएको देखिँदा बदर हुने ठहर्छ।

यस अदालतको इजलासमा रहनु भएका सहयोगी सदस्यहरूको प्रस्तुत मुद्दामा भिन्नभिन्न राय भएकोले यो अदालत मध्यस्थता (Arbitration) जस्तो संयन्त्र नभई खास प्रकृतिको मुद्दा हेर्ने विशिष्टीकृत अदालत भएको र इजलासमा रहने अध्यक्ष र सदस्यहरूले स्वतन्त्ररूपमा आफ्नो आफ्नो मत व्यक्त गर्न सक्ने अधिकार भएको, निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७५ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी जारी प्रशासकीय अदालत नियमावली, २०५१ को नियम ५ (४) को कानूनी व्यवस्था संसोधन वा सर्वोच्च अदालतबाट अमान्य (Ultra vires) समेत घोषित नभएको अवस्थामा सो कानूनी व्यवस्थाको अन्यथा हुने गरी कार्य गर्नु कानूनी अनुशासन अनुकूल नहुने हुँदा सर्वोच्च अदालतको एक न्यायाधीशको सो फैसलालाई सम्मान गर्दै यस गतिरोधको अन्त्य गर्न बाधा अड्काउ फुकाउनका निम्ति पुनः प्रशासकीय अदालत

नियमावली, २०५१ को नियम ५ (४) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा सर्वोच्च अदालतमा निकासका निम्ति पठाइदिनु भन्नेसमेत व्यहोराको प्रशासकीय अदालतका अध्यक्ष काशीराज दाहालको मिति २०६८।५।१९ को राय।

प्रशासकीय अदालतका सदस्य श्री चित्रदेव जोशीको राय

नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को तेश्रो संसोधन २०६३ ले छैठौँ तहका कर्मचारीलाई अधिकृत तह कायम गरेको हुँदा मिति २०६४।३।१७ मा स्वास्थ्य सेवा विभागका महानिर्देशकले नै पुनरावेदकलाई सेवाबाट हटाउने गरी गरेको विभागीय कारबाही र निर्णय अख्तियारविहीन अधिकारीबाट भएको हुँदा सो निर्णय शून्य हुने स्थितिमा रहेकाले पुनरावेदकले आफूलाई खटाइएको कार्यालयमा लामो समयसम्म अनुपस्थित रही नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ७४ (१) (ज) को व्यवस्थाअनुसार कसुर कायम भैरहेको अवस्थामा ऐ ऐनको दफा ७२ को खण्ड (ख) (१) अनुसार विभागीय कारबाही गर्न न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १४ (घ) समेतको व्यवस्थाअनुसार पुनः क्षेत्राधिकारप्राप्त निकाय वा अधिकारीले सुरु विभागीय कारवाही सम्पन्न गर्नु भनी स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालयमा सम्बन्धित मिसिल फाइल पठाइदिने गरी मिति २०६६।४।५ मा कायम गरेको रायमा कुनै परिवर्तन गरिरहनु पर्ने अवस्था नभएकाले सोहीअनुसार छुट्टै राय कायम गरेको छु भन्नेसमेत व्यहोराको प्रशासकीय अदालतका सदस्य चित्रदेव जोशीको मिति २०६८।५।१९ को राय।

प्रशासकीय अदालतका सदस्य श्री प्रतापकुमार पाठकको राय

नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ लेसमेत अवलम्बन गरी ६० दिनसम्म लगातार आफ्नो

कार्यालयमा अनुपस्थित हुने स्वास्थ्य सेवाका कर्मचारीलाई सेवाबाट हटाउन सक्ने व्यवस्था गरेको, ऐ. ऐनको दफा ९० ले स्वास्थ्य सेवाको छैठौं तहलाई सहायक तह मानिरहेको र यी पुनरावेदकले कसुर गर्दाको समयमा कायम रहेको ऐनको व्यवस्थासमेतले यी पुनरावेदक सहायकस्तरको कर्मचारी हो भन्ने देखिइरहेको अवस्थामा साबिकमा कायम रहेको स्वास्थ्य सेवा ऐनको दफा ९० को व्यवस्थानुसार छैठौं तह पदनामसम्म मिलान गरिएको भन्ने देखिँदा का.मु. महानिर्देशकले गरेको विभागीय सजाय कानूनसम्मत नै देखिएकाले सदर हुने ठहर्छ भन्ने तत्कालीन सदस्य बालानन्द पौडेलको राय मुनासिब देखिँदा सो राय परिवर्तन गर्नुपर्ने नदेखिएकाले यी पुनरावेदकलाई सेवाबाट हटाउने निर्णय सदर हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रशासकीय अदालतका सदस्य प्रतापकुमार पाठकको मिति २०६८।५।१९ को राय।

सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ७ (घ) मा पूर्ण, विशेष वा संयुक्त इजलासले हेर्ने भनी तोकिएबाहेकका अन्य मुद्दा, निवेदनपत्र र प्रतिवेदनहरू एक न्यायाधीशको इजलासमा पेस हुने भनी प्राबधान भएपनि सोही नियमावलीको नियम ५(१)(क) मा पुनरावेदन र साधक संयुक्त इजलासबाट हेरिने उल्लेख भइसकेपछि साधकका रूपमा पेस भएका मुद्दालाई सोही नियमको ७(घ) मा उल्लिखित अन्य मुद्दाको रोहमा राख्न मिल्ने हो होइन व्याख्याको विषय भएको, प्रशासकीय अदालतबाट साधक जाहेर भएको विषयमा सो विषयसँग सामिप्यता रहेका निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६९, प्रशासकीय अदालत नियमावली, २०५१ को नियम ५(४) र यस अदालतको एकल र संयुक्त इजलासबाट हेरिने मुद्दाको क्षेत्राधिकारमध्ये सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ५(१)(क) र ७ (घ) को व्याख्यामा कानूनी प्रश्नको जटिलता देखिएको हुँदा सर्वोच्च

अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(च) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दामा अन्तरनिहित कानूनी प्रश्नको जटिलताको निरोपण पूर्ण इजलासबाट हुनु पर्ने देखिएकाले सम्माननीय प्रधानन्यायाधीशज्यूसमक्ष पेस गरी आदेशानुसार गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६८।१।२३ को एक न्यायाधीश इजलासको आदेश।

यस अदालतको मिति २०६८।१।२३ को आदेशानुसार प्रस्तुत मुद्दा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम (३) (१) (च) बमोजिम पूर्ण इजलासबाट सुनुवाई हुनुपर्ने भएकाले भनी पेस भएको टिप्पणीमा सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मीबाट प्रस्तुत मुद्दा पूर्ण इजलासमा पेस गर्ने भनी मिति २०६८।१।२६ मा भएको आदेश।

साधकका रूपमा पेस भएका मुद्दा संयुक्त इजलासबाट हेरिनु पर्ने भन्ने सर्वोच्च अदालत नियमावलीको नियम ५(१)(क) को स्पष्ट व्यवस्था भएको अवस्थामा प्रष्ट व्यवस्था छोडी अन्य इजलासले हेर्ने भनी नतोकिएको अवस्थामा आकर्षित हुने नियम ७(घ) बमोजिम एक न्यायाधीशको इजलासबाट हेर्नुपर्ने भन्ने अर्थ निकाल्न मिल्दैन। तसर्थ प्रशासकीय अदालत नियमावली, २०५१ को नियम ५(४) बमोजिम यस अदालतमा साधक निकासाको लागि मुद्दा पेस हुन सक्ने र त्यसरी पेस भएको साधकमा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ५(१) (क) बमोजिम संयुक्त इजलासबाट सुनुवाई हुनुपर्ने अवस्था देखिएकाले प्रस्तुत मुद्दाको पूर्ण इजलासको लगत कट्टा गरी बाँकी प्रश्नमा निर्णय गर्न संयुक्त इजलासमा पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६९।८।७ को यस अदालतको पूर्ण इजलासको फैसला।

ठहर खण्ड

नियमबमोजिम मुद्दा पेसी सूचीमा चढी

निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकको तर्फबाट रहनु भएका विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिप्रसाद उप्रेती तथा अधिवक्ता श्री बाबुराम दाहालले पुनरावेदक नेपाल सरकारको मिति २०५९।१।२ को निर्णयानुसार अधिकृत छैठौँ तह कायम भई पद मिलानसमेत भैसकेकाले अधिकृतस्तरको कर्मचारीलाई विभागीय सजाय गर्ने अख्तियारी नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा २(घ) मा परिभाषित भएअनुसार विभागीय मन्त्रीलाई रहेको र ऐ दफा ७७ अनुसार विभागीय मन्त्रीबाट अधिकार प्रत्यायोजन गरी पुनरावेदकलाई विभागीय सजायको अधिकार अन्य कसैलाई नसुम्पिएको अवस्था हुँदा स्वास्थ्य सेवा विभागका का.मु. महानिर्देशकबाट पुनरावेदकलाई मिति २०६४।३।१७ मा सेवाबाट हटाउने गरी भएको विभागीय सजाय अधिकारक्षेत्रात्मक तथा कार्यविधिगत त्रुटिपूर्ण भएको हुँदा प्रशासकीय अदालतका अध्यक्ष काशीराज दाहालको राय सदर हुनु पर्ने भनी गर्नुभएको बहस सुनियो । विपक्षीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उप न्यायाधिवक्ता श्री टेकेन्द्र दाहालले मिति २०५४।२।१४ मा ऐनको दफा ९० लागू हुँदा पुनरावेदक अधिकृत स्तरको नभएका, निजलाई कारवाही हुँदा पाँचौ तहको हेल्थ असिस्टेन्ट रहेका हुँदा असिस्टेन्ट कर्मचारीलाई विभागीय कारवाही गर्ने अधिकारक्षेत्र स्वास्थ्य सेवाका का.मु. महानिर्देशकलाई भएकाले स्वास्थ्य सेवाका महानिर्देशकबाट मिति २०६४।३।१७ मा भएको निर्णय सदर हुनु पर्ने भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनी सुनियो ।

निर्णयतर्फ विचार गर्दा, जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय मकवानपुरअन्तर्गत जनस्वास्थ्य निरीक्षक पदमा पदाधिकार रहेका पुनरावेदक योगेन्द्र गिरी मिति २०५५।७।१ गतेदेखि कार्यालयमा अनुपस्थित भएकाले स्वास्थ्य सेवा विभागका महानिर्देशकले सेवाबाट हटाउने गरी मिति २०६४।३।१७ मा गरेको निर्णयमा चित्त नबुझी सो निर्णय बदरका लागि

पुनरावेदकले प्रशासकीय अदालतमा पुनरावेदन गरेकामा प्रशासकीय अदालतका अध्यक्ष काशीराज दाहालबाट जनस्वास्थ्य निरीक्षक पद अधिकृतस्तरको पद भएको, अधिकृत कर्मचारीलाई विभागीय सजाय गर्ने अधिकारक्षेत्र स्वास्थ्य सेवा ऐनको दफा २(घ) बमोजिम नेपाल सरकारलाई मात्र भएको र सो अधिकार नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐनको दफा ७७ बमोजिम अख्तियारवालाले महानिर्देशकलाई सुम्पिएको नदेखिएको हुँदा स्वास्थ्य सेवा विभागका का.मु.महानिर्देशकबाट मिति २०६४।३।१७ मा पुनरावेदकलाई गरिएको विभागीय सजायको निर्णय अधिकारक्षेत्रको अभावमा बदर हुने ठहर गरी राय प्रस्तुत भएको देखिन्छ । सदस्य चित्रदेव जोशीबाट नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को तेश्रो संशोधन, २०६३ को प्रारम्भ मिति २०६३।८।२२।६ बाट भएको हुँदा सो मितिभन्दा पछि पुनरावेदकउपर अख्तियारविहीन महानिर्देशकबाट भएको सेवाबाट हटाउने विभागीय कारवाही अधिकारक्षेत्रको अभावमा वैधानिकता शून्य हुने हुँदा बदर गरिरहनु परेन । अख्तियार सम्पन्न निकाय नेपाल सरकारसमक्ष पुनरावेदकको हकमा सेवाबाट हटाउने गरी सुरु विभागीय कारवाही सम्पन्न गर्नु भनी स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालयमा सम्बन्धित मिसिल फायल पठाई दिने ठहर गरी राय प्रस्तुत भएको देखिन्छ । सदस्य बालानन्द पौडेलबाट पुनरावेदकलाई नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९०अनुसार छैठौँ तह पदनामसम्म मिलान गरिएको भन्ने देखिँदा निजलाई सेवाबाट हटाउने गरी मिति २०६४।३।१७ मा स्वास्थ्य सेवा विभागका का.मु.महानिर्देशकले गरेको विभागीय सजाय कानूनसम्मत नै देखिएकाले सदर हुने ठहर गरी राय प्रस्तुत भएको देखिन्छ ।

प्रशासकीय अदालतका अध्यक्ष तथा सदस्यहरूबिच राय बाझी भई प्रशासकीय अदालत नियमावली, २०५१ को नियम ५(४) बमोजिम यस

अदालतमा साधक निकासाका लागि दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा यस अदालतको एक न्यायाधीशको इजलाससमक्ष पेस हुँदा बिजोड सदस्य भएको Tribunal मा सबै सदस्यको आ-आफ्नो राय भई अन्यौल कायम हुने परिस्थिति आउन नदिन त्यस्तो अवस्थामा अध्यक्षको मत Casting Vote को रूपमा प्रयोग गरी अध्यक्षको भूमिका Tie breaker हुनुपर्ने मान्य सिद्धान्त भएकाले प्रशासकीय अदालत नियमावलीको नियम ५ मा आवश्यक संशोधन हुनुपर्नेतर्फ कानून तथा न्याय मन्त्रालयको ध्यानाकर्षण गराई आवश्यक कारबाहीका लागि सुरु तथा रेकर्ड मिसिल प्रशासकीय अदालतमा पठाइदिनु भनी फैसला भई निर्णयको लागि प्रशासकीय अदालतसमक्ष फिर्ता पठाइएकामा प्रशासकीय अदालतका अध्यक्ष तथा सदस्यहरूले पूर्ववत् रायलाई नै कायम राखी निकासाको लागि प्रशासकीय अदालत नियमावली, २०५१ को नियम ५(४) बमोजिम साधकको रूपमा पुनः यस अदालतमा दायर हुन आएको देखिन्छ।

तत्पश्चात् यस अदालतको पूर्ण इजलाससमक्ष पेस हुँदा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ५(१)(क) बमोजिम संयुक्त इजलासबाट सुनुवाई हुनुपर्ने अवस्था देखिएकाले प्रस्तुत मुद्दाको पूर्ण इजलासको लगत कट्टा गरी बाँकी प्रश्नमा निर्णय गर्न संयुक्त इजलासमा पेस गर्नु भन्ने फैसलाअनुसार यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा यस इजलासबाट देहायका प्रश्नहरूको निर्णय गर्नु पर्ने देखिन्छ:

- (१) पुनरावेदकलाई विभागीय सजाय गर्ने क्षेत्राधिकार स्वास्थ्य सेवा विभागका महानिर्देशकलाई छ वा छैन ?
- (२) प्रशासकीय अदालतबाट व्यक्त रायमध्ये कुन राय उपयुक्त छ ?

२. पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, पुनरावेदक २०५५।७।१ देखि लगातार ६० दिनभन्दा बढी कार्यालयमा अनुपस्थित भएको भन्ने आरोपमा स्वास्थ्य सेवा विभागका का.मु. महानिर्देशकबाट निजलाई सेवाबाट हटाउने गरी निर्णय भएकामा पुनरावेदक अधिकृतस्तरका कर्मचारी भएका हुँदा निजलाई विभागीय कारबाही गर्ने अधिकार स्वास्थ्य सेवा विभागका महानिर्देशकलाई नभएको, पुनरावेदकलाई विभागीय कारबाही गर्दा ऐनले निर्धारण गरेको कार्यविधिको अवलम्बन नगरी एकैपटक सजाय प्रस्ताव गरी विभागीय सजाय गरी प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त प्रतिकूल निर्णय भएको भनी बहसको क्रममा उठाएको हुँदा सर्वप्रथम पुनरावेदक सहायक कर्मचारी हुन् कि अधिकृत कर्मचारी हुन् भन्नेतर्फ नै हेर्नु पर्ने देखिन्छ। पुनरावेदक निजामती सेवाको पद र श्रेणीबाट मिति २०५४।२।१४ देखि लागू हुने गरी स्वास्थ्य सेवाको वरिष्ठ पाँचौँ तहबाट नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९० को खण्ड (क) को उपखण्ड (८) बमोजिम स्वास्थ्य सेवाको "छैठौँ" तहमा सेवा र पद मिलान गरिएको भन्ने स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालयको मिति २०५६।१।३१ को पत्रबाट देखिएको र यी पुनरावेदकलाई मन्त्रिपरिषद्को मिति २०५९।१।२ को निर्णयानुसार "हेल्थ असिष्टेण्ट छैठौँ" तहबाट जनस्वास्थ्य निरीक्षक "अधिकृत छैठौँ" कायम गरिएको भनी स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालयले मिति २०५९।२।१५ मा लेखेको पत्रबाट देखिन्छ। नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐनको दफा ९० को व्यवस्थालाई सो ऐनको तेस्रो संसोधन, २०६३ बाट खारेज गरिएको, ऐ. को दफा ४ ले "छैठौँदेखि बाह्रौँ" तहलाई स्वास्थ्य सेवाको "अधिकृत तह" भनी खुलाएको र नेपाल स्वास्थ्य सेवा नियमावली, २०५५ को नियम ७ को अनुसूची ३ अन्तर्गतको हेल्थ इन्स्पेक्सन समूहको जनस्वास्थ्य निरीक्षकलाई छैठौँ

तहमा राखिएको देखिन्छ। "नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ४ को व्यवस्थाले छैठौँ तहदेखि तह बाह्रसम्मलाई अधिकृत तह भनी निश्चित गरेको भएपछि छैठौँ तहदेखि बाह्रौँ तह अधिकृतस्तर भएको भन्ने कुरामा विवाद गर्ने ठाउँ देखिँदैन। जुनसुकै तरहबाट पदपूर्ति भएपनि छैठौँ तहदेखि बाह्रौँ तहसम्मका लागि अधिकृत तह मान्नु पर्ने कानूनले स्पष्टरूपमा व्यवस्था गरेको देखिन आएबाट लोक सेवा आयोगबाट लिखित परीक्षा उत्तीर्ण गरी सिफारिस नगरिएकालाई अधिकृत मान्न नमिल्ने भन्न मिल्ने देखिएन" भनी अनुठा राय यादव (२०६४ सालको रिट नं. ०२७५, निर्णय मिति २०६५।८।१४) तथा राजदेव शाह (२०६४ सालको रिट नं. ०१५४, निर्णय मिति २०६५।८।१४) को मुद्दामा सर्वोच्च अदालतबाट व्याख्या भइसकेको हुँदा पुनरावेदक जनस्वास्थ्य निरीक्षक छैठौँ तहका अधिकृत कर्मचारी नै भएको पुष्टि हुन्छ।

३. अब अधिकृत तहको कर्मचारीलाई विभागीय कारवाही गर्ने अधिकार कसमा रहेको छ भन्नेतर्फ हेर्दा, नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ७४ को उपदफा (१) (ज) मा "बिदा स्वीकृत नगराई लगातार साठी दिनसम्म आफ्नो कार्यालयमा अनुपस्थित रहेमा" सेवाबाट हटाउन सकिने गरी कानूनी व्यवस्था भएको देखिन्छ। सोही ऐनको दफा ७५ (१) मा "कर्मचारीलाई सजायको आदेश दिने अधिकार अख्तियारवालालाई हुनेछ" भनी कानूनी व्यवस्था भएको र ऐ को दफा २ (घ) मा "अख्तियारवाला" भन्नाले दफा ११ बमोजिम नियुक्ति गर्न सक्ने अधिकारी सम्झनु पर्छ भनी अख्तियारवालाको परिभाषा गरेको छ। ऐ को दफा ११ (१) ले स्वास्थ्य सेवाको अधिकृत तहको पदमा नेपाल सरकारले नियुक्ति गर्नेछ भनी कानूनी व्यवस्था गरेकोसमेतबाट यी पुनरावेदकलाई विभागीय सजायको आदेश दिन पाउने अधिकार नेपाल सरकारमा रहेको र ऐ ऐनको दफा ७७ मा "नेपाल

सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी दफा ७५ बमोजिम सजायको आदेश दिने कुनै अधिकारीको अधिकारलाई सोही सूचनामा तोकिएको अधिकारीले तोकिएको अवधिसम्मको लागि प्रयोग गर्न पाउने गरी सुम्पन सक्नेछ" भन्ने व्यवस्था गरेको हुँदा यी पुनरावेदकलाई विभागीय सजाय गर्ने नेपाल सरकारमा नीहित रहेको अधिकार सो दफा ७७ बमोजिम स्वास्थ्य सेवा विभागका महानिर्देशकले प्रयोग गर्न पाउने गरी प्रत्यायोजन भएको भन्ने मिसिलसंलग्न कागजातबाट नदेखिँदा यी पुनरावेदकलाई विभागीय सजाय गर्ने अधिकार नेपाल सरकारमा मात्र रहे भएको मान्नु पर्ने हुन्छ। अतः यी पुनरावेदकलाई सेवाबाट हटाउने गरी स्वास्थ्य सेवा विभागका का.मु. महानिर्देशकबाट भएको निर्णयमा अधिकारक्षेत्रात्मक त्रुटिपूर्ण रहेको देखिन्छ।

४. प्रशासकीय कानूनको आधारभूत सिद्धान्तअनुसार विधायिकाले कानूनद्वारा स्पष्टरूपमा अधिकार नदिएसम्म कुनै पनि निकाय वा अधिकारीले कुनै काम गर्न सक्दैन र गरेमा पनि अधिकारक्षेत्रात्मक त्रुटि हुन्छ। अधिकारक्षेत्रसम्बन्धी सिद्धान्तको प्रतिकूल निर्णय गरेमा त्यस्तो निर्णय बदरभागी हुन्छ भन्ने कानून र न्यायको सर्वमान्य सिद्धान्त रहेको छ। न्यायको मान्य सिद्धान्तअनुसार अधिकार नभएको व्यक्तिले अधिकारक्षेत्र ग्रहण गरी वा अधिकारक्षेत्र भए पनि अधिकारक्षेत्रको सीमा नाघी कार्य गरेमा त्यस्तो निर्णय अमान्य र बदर हुन्छ। हाम्रो कानूनी व्यवस्थालाई हेर्दा मुलुकी ऐन अ.बं. को ३५ नं. अनुसार "गैह्र अड्डाले कानूनबमोजिम आफूले हेर्न हुने मुद्दाबाहेक अरु मुद्दा हेर्न हुँदैन। हेरे छिनेको भए पनि बदर हुन्छ" भनी कुनै पनि निकाय वा अधिकारीले कानूनले तोकेभन्दा बाहिर गएर अधिकारक्षेत्र ग्रहण गर्न नसक्ने अधिकारक्षेत्रसम्बन्धी सिद्धान्तलाई आत्मसात् गरेको पाइन्छ। अधिकारक्षेत्रको त्रुटि हुने अवस्थाहरूमा अधिकार नै नभएको निकाय वा व्यक्तिले अधिकार प्रयोग गर्नु वा अधिकार भएको

व्यक्ति वा निकायले कानूनले तोकेकोभन्दा बढी अधिकार प्रयोग गर्नु वा अधिकारको सीमाभन्दा बाहिर गएर कार्य गर्नु जस्ता कुराहरू पर्दछन्। अधिकारक्षेत्रको प्रश्न मुद्दाको विषयवस्तुमा प्रवेश गर्नुभन्दा पहिले नै निर्णयकर्ताले निक्कै गर्नु पर्ने विषय हो। उल्लिखित सिद्धान्त तथा कानूनी व्यवस्थासमेतको आधारमा प्रस्तुत मुद्दामा स्वास्थ्य सेवा विभागका का.मु. महानिर्देशकले कानूनले नतोकेको र आफूमा नभएको अधिकार प्रयोग गरी पुनरावेदकलाई विभागीय सजाय गरी अधिकारक्षेत्रात्मक त्रुटि गरेको देखिन्छ।

५. दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, प्रस्तुत मुद्दामा स्वास्थ्य सेवा विभागका महानिर्देशकले कानूनरूपमा आफूमा नभएको अधिकार प्रयोग गरी पुनरावेदकलाई विभागीय सजाय गर्ने गरी निर्णय गरेको देखिएकाले सो निर्णय अधिकारक्षेत्रको त्रुटिपूर्ण भई बदर हुने ठहर गरी प्रशासकीय अदालतका अध्यक्ष काशीराज दाहालबाट राय व्यक्त भएको छ। स्वास्थ्य सेवा विभागका महानिर्देशकबाट पुनरावेदकलाई सजाय गर्ने गरी भएको निर्णय अधिकारक्षेत्रको अभावमा वैधानिकता शून्य हुने कुरामा अध्यक्षको रायमा सहमत रहेपनि कानूनले अख्तियार सम्पन्न निकाय नेपाल सरकारसमक्ष पुनरावेदकलाई विभागीय कारबाही सम्पन्न गर्नु भनी पठाउने ठहर गरी प्रशासकीय अदालतका सदस्य चित्रदेव जोशीबाट राय व्यक्त भएको छ भने पुनरावेदकलाई सेवाबाट हटाउने गरी स्वास्थ्य सेवा विभागका का.मु. महानिर्देशकले गरेको विभागीय सजाय कानूनसम्मत नै देखिएकाले सदर हुने ठहर गरी प्रशासकीय अदालतका सदस्य बालानन्द पौडेल तथा प्रतापकुमार पाठकबाट राय व्यक्त भएको देखिन्छ।

६. कानूनले अख्तियार सम्पन्न निकाय नेपाल सरकारसमक्ष पुनरावेदकलाई विभागीय कारबाही सम्पन्न गर्नु भनी पठाउने भनी सदस्य चित्रदेव जोशीबाट व्यक्त रायको सन्दर्भमा हेर्दा, एउटै मुद्दामा

दोहोरो सजाय गर्न मिल्दैन भन्ने फौजदारी न्यायको मान्य सिद्धान्त रहेको र सो सिद्धान्तलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४ (६) मा "कुनै पनि व्यक्ति विरुद्ध अदालतमा एकै कसुरमा एक पटकभन्दा बढी मुद्दा चलाइने र सजाय दिइने छैन" भनी संवैधानिकरूपमा स्वीकार गरेको छ। मुलुकी ऐन अ.बं. ८५ नं.अनुसार अड्डामा मुद्दा परी फैसला भएपछि सो फैसलाउपर ऐनबमोजिमको पुनरावेदन नभई सोही मुद्दामा उसै झगडियाका नाउँको फिरादपत्र लिई सुन्न हुँदैन। लिएको भए पनि खारेज गरिदिनुपर्छ भनी एउटै मुद्दामा दुईपटक सजाय गर्न र मुद्दा चलाउन नमिल्ने व्यवस्था भएको पाइन्छ। अधिकारक्षेत्रको त्रुटि गरी निर्णय निष्कर्षमा पुगेको अवस्थामा त्यसलाई सच्याउने दायित्व पुनरावेदन सुन्ने निकायको हुने भनी सर्वोच्च अदालतबाट सिद्धान्त (निर्णय नं. ८४४८, नै.का.प. २०६७, अड्डक ८) प्रतिपादित भएको छ। अधिकारविहीन अधिकारीबाट भएको निर्णयलाई सच्याउने अधिकार केवल पुनरावेदन सुन्ने निकायमामात्र रहेको भन्ने उल्लिखित सिद्धान्त तथा कानूनी व्यवस्थाबाट देखिएको हुँदा अधिकार नभएको अधिकारीबाट पुनरावेदक योगेन्द्र गिरीलाई विभागीय सजाय गर्ने गरी भएको निर्णयको वैधानिकता शून्यमा हुने हुँदा कानूनले अख्तियार सम्पन्न निकाय नेपाल सरकारसमक्ष पुनरावेदकलाई विभागीय कारबाही सम्पन्न गर्नु भनी पठाउने ठहर्छ भन्ने हदसम्म प्रशासकीय अदालतका सदस्य चित्रदेव जोशीले मिति २०६६।४।५ र २०६८।५।१९ मा व्यक्त गरेको रायसँग सहमत हुन सकिएन।

७. पुनरावेदक योगेन्द्र गिरीलाई सेवाबाट हटाउने गरी मिति २०६४।३।१७ मा भएको निर्णय कानूनसम्मत नै देखिएकाले सदर हुने ठहर्छ भनी प्रशासकीय अदालतका सदस्य बालानन्द पौडेल तथा प्रतापकुमार पाठकबाट व्यक्त रायको सन्दर्भमा

हेर्दा, माथि विवेचना गरेअनुसार पुनरावेदक योगेन्द्र गिरी सहायकस्तरका कर्मचारी नभई अधिकृत तहका कर्मचारी भएका र नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ११ (१) अनुसार अधिकृत तहका कर्मचारीलाई विभागीय सजायको आदेश दिन पाउने अधिकार नेपाल सरकारमा रहेको र ऐ. ऐनको दफा ७७ बमोजिम पुनरावेदकलाई विभागीय सजाय गर्ने नेपाल सरकारमा रहेको अधिकार स्वास्थ्य सेवा विभागका महानिर्देशकले प्रयोग गर्न पाउने गरी प्रत्यायोजन भएको भन्ने नदेखिएको अवस्था हुँदा प्रशासकीय अदालतका सदस्य बालानन्द पौडेलको मिति २०६६।४।५ को राय तथा प्रतापकुमार पाठकको मिति २०६८।५।१९ को रायसँग यो इजलास सहमत हुन सकेन।

अतः माथि उल्लिखित सम्पूर्ण प्रमाण तथा आधारमा स्वास्थ्य सेवा विभागका का.मु. महानिर्देशकबाट पुनरावेदक योगेन्द्र गिरीलाई सरकारी

सेवाबाट हटाउने सजाय गरी भएको विभागीय सजायको निर्णय अधिकारक्षेत्रात्मक त्रुटिपूर्ण देखिएकाले प्रशासकीय अदालतका अध्यक्ष काशीराज दाहालबाट स्वास्थ्य सेवा विभागका का.मु. महानिर्देशकबाट मिति २०६४।३।१७ मा यी पुनरावेदकलाई गरिएको विभागीय सजायको निर्णय अधिकारक्षेत्रको अभावमा बदर हुने ठहर गरी मिति २०६६।४।५ र २०६८।५।१९ मा व्यक्त राय सदर हुने ठहर्छ। प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या. चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.

इजलास अधिकृत:- इन्दिरा शर्मा

इति संवत् २०७२ साल भदौ १० गते रोज ५ शुभम्।

